

De Beeldenaar

47

januari | februari 2023 | nr 1

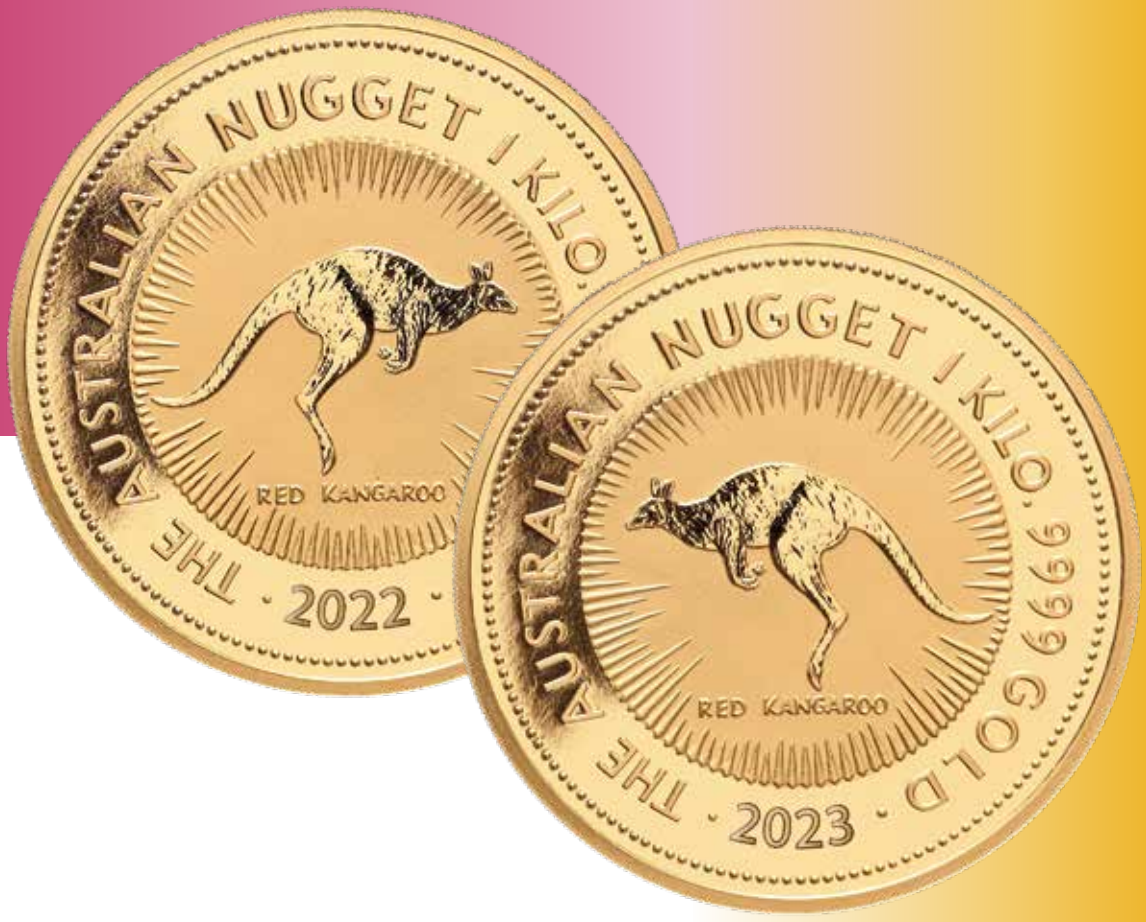

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTENHANDEL VOF
SINDS 1980

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

KAREL DE GEUS HÉT ADRES VOOR GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN

Voor wie de sprong naar goud en zilver nog niet genomen heeft...

TAXATIE MUNTEN

Kosteloze taxatie van
al uw oude munten,
penningen en bankbiljetten.

AAN- EN VERKOOP VAN GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN

VEILINGEN

U kunt uw munten, penningen
en bankbiljetten aanbieden
voor onze veilingen.

Wilt u, uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aanbieden, dit kan vanaf heden.
Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV
Amsterdam - Nederland
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040
e-mail: auction@schulman.nl

HET ADRES VOOR HET VEILEN VAN MUNTEN, PENNINGEN, ONDERSCHEIDINGEN & PAPIERGELD.

Sedert 1880 is het veilinghuis Schulman een begrip in de nationale en internationale numismatiek. Met meer dan 140 jaar ervaring met veilingen, taxatie, inkoop en verkoop van munten, bankbiljetten en penningen bezitten wij de juiste kennis en kunde om voor uw inzending de hoogste prijs te realiseren.

Inzenden nu mogelijk voor de exclusieve selectieveiling 375 en voorjaarsveiling 374 van Maart 2023. Bewezen opbrengsten op internationaal niveau.

Handelvoorraad aanwezig op wereldwijde beurzen en in onze galerij. Schulman b.v. wordt vertegenwoordigd door zijn vooraanstaande numismaten op internationale beurzen. U kunt ons onder andere vinden in Berlijn, München, Hong Kong, Singapore, Tokyo, New York, Chicago, Florida en Zuid-Afrika.

NGC AUTHORIZED DEALER

PCGS AUTHORIZED DEALER

De Beeldenaar 47
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

Stichting De Beeldenaar
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Johan Mevius, Toon Opdam, Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43; buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

4 Van 100 treden naar een geheime gang
> Jan Pelsdonk

5 Afkorting op Overijsselse peerdekens eindelijk verklaard
> Jan van der Wis

7 Oprichting van het Grootoosten der Nederlanden
> Luc Vandamme & Didier Vanoverbeek

11 Uitgestorven
> Jeroen van Gessel

13 Atelierbezoek: kleine dingen van een groot kunstenaar
> Jan Paul Kruimel

15 Bezoek aan het Nederlands Economisch PenningKabinet
> Jack Visker

17 Nederlands-Indisch Gouvernement
> Erik van Loon

25 Zonneweeën en Elkerliek
> Hans de Koning

28 Nieuwe penning Luthers Diaconiehuis
> Harry Donga

29 Is herontdekken nieuwswaardig?
> Chris Teulings

39 Club International de Bienfaisance
> Henk Groenendijk

42 Een armenpenning met een bril
> Bouke Jan van der Veen

43 De geïllustreerde Bax
> Ernst Wilschut

44 Numismatisch Speurwerk 75
> Johan Mevius

45 Nieuws

JAN PELSDONK

Van 100 treden naar een geheime gang

Vorig jaar is in Polen het zesjaarlijkse Internationaal Numismatisch Congres (INC) gehouden. Die bijeenkomst richt zich met name op munten. Het equivalent daarvan op penninggebied wordt iedere twee jaar georganiseerd door de International Art Medal Federation FIDEM. Eind oktober is in het Italiaanse Florence de voorbereidende bijeenkomst gehouden, waarbij de beoogde ruimtes zijn bezichtigd en nadere afspraken zijn gemaakt. De stad is een openluchtmuseum, met de vele bijzondere kunstwerken in de openbare ruimte, naast een ontelbare hoeveelheid historische gebouwen. Als corona het toelaat zal het penningcongres 10-14 oktober 2023 plaatsvinden. Zoals gebruikelijk zal er daarbij tevens een overzichtstentoonstelling worden gehouden met hedendaagse penningkunst.

Soms krijgen FIDEM-tentoonstellingen een thema. Vanwege de geringe voorbereidingstijd is daar ditmaal van afgezien en dat is jammer, want het lijkt maar een kleine stap van de trap met 100 treden (het thema van de voorgaande tentoonstelling in Tokio) naar een geheime gang in Florence. Die gang loopt dwars door de stad en verbindt het Palazzo Vecchio met het aan de overzijde van de Arno gelegen Palazzo Pitti. De gang werd in 1565 door de kunstenaar en schrijver Giorgio Vasari gebouwd in opdracht van de hertog van Florence, Cosimo I de' Medici, die niet tussen het gewone volk wenste te lopen en ongezien van en naar zijn werk wilde gaan. Tegenwoordig is deze weg allerminst geheim en verworden tot een publiekstrekker voor toeristen.

Na Florence zal de eerstvolgende internationale penningtentoonstelling in 2025 worden gehouden in München. Daar zal de kunstenaars wél een thema worden aangeboden, dat van een heel andere aard zal zijn. Waarschijnlijk gaat daar mythologie een hoofdrol in spelen (maar daarover in een later stadium meer). En om het begin en eind van deze numismatische bespiegeling weer aan elkaar te verbinden: het volgende INC volgt in 2027 in Frankfurt am Main.

De jaren vliegen voorbij... of anders gezegd; we springen maar zo van het ouwe jaar naar het nieuwe jaar! Niet alleen in munt-minnend Nederland maar vooral ook mondiaal, wordt er weer reikhalzend uitgekeken naar een nieuw jaar vol numismatische verrassingen.

Welnu, aan ons zal het niet liggen! Karel de Geus Muntveilingen BV organiseert in 2023 weer twee belangrijke veilingen. Allereerst onze Voorjaarsveiling op 8 en 9 mei a.s., gevolgd door onze Najaarsveiling op 6 en 7 november 2023.

Voor beide veilingen is er nog voldoende ruimte voor een mooie inzending! Internationaal rijzen de prijzen van mooie stukken momenteel de pan uit. Overweegt u al enige tijd om uw collectie – of een gedeelte hiervan – ter veiling aan te bieden? Karel de Geus Muntveilingen BV staat u graag terzijde, een vertrouwd adres sinds 1980. Vele kopers uit het verleden zijn thans onze belangrijkste inbrengers!

Karel de Geus Muntveilingen BV, Frans Bekersstraat 1a, 5504JA Veldhoven, telefoon 040-212 3455, info@kareldegeus.nl, www.kareldegeus.nl.

JAN C. VAN DER WIS

Afkorting op Overijsselse peerdekens eindelijk verklaard

Op Overijsselse kwart snaphanen of peerdekens van 1½ stuiver staat een afkorting, die tot nu toe niemand bevredigend heeft kunnen verklaren. Blijkbaar is het een heel moeilijk op te lossen puzzel. Echter, als het Overijsselse peerdeken vergeleken wordt met al zijn soortgenoten die in de Nederlanden zijn uitgegeven, blijkt het verklaren van de afkorting minder moeilijk te zijn dan dat tot nu toe werd gedacht.

Het peerdeken als muntsoort

Het was de Gelderse hertog Karel van Egmond die als eerste in de Nederlanden munten van daaldergrootte uitgaf, de zogeheten zilveren schilden van 6 Gelderse stuiver, die in de volksmond al gauw snaphaan werden genoemd. *Schild* staat hierbij in de betekenis van *solidus* of schelling als rekeneenheid van 12, in dit geval 12 groot = 6 stuiver. Naast enkele snaphanen werden ook halve en kwart snaphanen uitgegeven. De laatste werden in de volksmond peerdekens genoemd. Vanwege hun populariteit in het betalingsverkeer werd de productie van peerdekens door meerdere muntautoriteiten in de oostelijke Nederlanden nagevolgd. Ze zijn onder meer geslagen in Gronsveld, 's-Heerenberg, Nijmegen, Overijssel, Rekem, Roermond, Stevensweert en Zutphen. Uitgezonderd de Overijsselse exemplaren hebben alle peerdekensoorten in de omschriften een verwijzing naar de emittent. Alleen bij Gronsveld, 's-Heerenberg en Nijmegen staat die verwijzing eveneens onder de ruiter in de afsnede.

Gelre, Karel van Egmond (1492-1538), kwart snaphaan of peerdeken z.j. (1492-1538).
Voorzijde: hertog Karel te paard, kijkend over de rechterschouder en met getrokken zwaard in de rechterhand, galopperend naar rechts.
KAROL' ◦ DV ◦ GEL' ◦ IVL - CO' ◦ ZV'
In de afsnede: x GEL x
Keerzijde: Wapen van Gelre, geplaatst op een breedarmig kruis.
EQVITA - IVDIC - IA ◦ TVA - DOMIN .
Zilver, 27,29 mm, 2,527 gram, foto's: Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. DNB-00159.

N.R.O.T. verklaard

Zoals gezegd, verschillen de Overijsselse peerdekens van hun soortgenoten uit andere plaatsen in die zin, dat in de omschriften geen verwijzing naar de uitgevende instantie of vorst staat. Op de voorzijde staat in het Latijn de spreuk DEO DVCE VIRTVTE COMITE (Onder Gods leiding en vergezeld van de deugd), terwijl op de keerzijde de spreuk SPERAMVS MELIORA (wij hopen op betere tijden) is te lezen. Toch is de munt door het wapen onmiskenbaar Overijssels. Als de verwijzing naar de emittent niet in de omschriften staat, blijft er nog maar één plaats over waar deze wel kan zijn aangegeven en dat is in de afsnede onder de ruiter. Daar staat de nog altijd niet verklaarde

Overijssel, kwart snaphaanschelling of peerdeken z.j. (1607-1611).
Voorzijde: Geharnaste ridder te paard, met getrokken zwaard in de rechterhand, galopperend naar rechts.
DEO - DV - CE. VIRTVT - E. COMITE.
In de afsnede: . N . R . O . T .
Keerzijde: Gekroond provinciewapen, geplaatst op een breedarmig kruis.
SPER - AMVS - MELI - ORA •
Zilver, 26,28 mm, 1,82 gram, foto's: NNC, inv. HNM-04125.

afkorting N.R.O.T. Met de geschetste aanwijzingen is het nu niet zo moeilijk meer het vraagstuk op te lossen.

Aangezien de munt onmiskenbaar Overijssels is, zal met de laatste letter in de afkorting de Latijnse benaming voor Overijssel, *Transisulania*, zijn aangegeven. Dat betekent, dat de munt is uitgegeven namens de Staten van Overijssel, aangegeven met de letter O van *ordines*. Het woord 'munt' wordt op geldstukken meestal aangegeven met het latijnse *moneta*, maar ook wel met *nummus*. De laatste benaming is in de afkorting terug te vinden in de letter N. De Overijsselse Staten oefenden het *ius regalis* ofwel het soevereine recht van muntslag uit, dat in de afkorting met de letter R van *regalis* is aangegeven. N.R.O.T. is dan de afkorting van *Nummus Regalis Ordinum Transisulaniae*, ofwel: soevereine munt van de Staten van Overijssel. Daarmee is het vraagstuk omtrent de betekenis van de afkorting op Overijsselse peerdekens eindelijk opgelost.

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl info.ibns@gmail.com Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

LUC VANDAMME & DIDIER VANOVERBEEK

Oprichting van het Grootoosten der Nederlanden

De 'Grande loge d'administration des provinces méridionales des Pays-Bas' met aan het hoofd prins Frederik als grootmeester

De Noordelijke - en Zuidelijke Nederlanden werden in 1815 op het Congres van Wenen samengesmolten tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Koning Willem I werd vorst van de eenheidsstaat. Deze staatkundige verandering had ook zijn weerslag op de orde van de vrijmetselarij. De rol van de Grand Orient de France was structureel uitgespeeld. Maar inhoudelijk bleef ze de trendsetter. Ook na het uitbreken van de Belgische Revolutie in 1830 bleef dit het geval, zelfs tot op heden. In dit artikel wordt de penning over de oprichting van het Grootoosten der Nederlanden nader bestudeerd.

Geschiedenis

Op het moment dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ontstond, telden de Zuidelijke Nederlanden 36 loges, waarvan 7 te Brussel (Les Vrais Amis de L'Union Bruxelles, Les Amis Philanthropes Bruxelles, La Candeur Bruxelles, L'Espérance Bruxelles, L'Heureuse Rencontre Bruxelles, La Paix Bruxelles en La Parfaite Amitié Bruxelles), 4 te Gent (La Félicité Bienfaisante Gand, Les Vrais Amis Gand, Septentrion Gand en La Saint-Napoléon du Nord Gand), 3 te Antwerpen (Les Éleves de Thémis Anvers, Les Amis du Commerce Anvers en La Concorde Universelle), Luik (L'Étoile de l'Amitié Liège, La Parfaite Égalité Liège en La Parfaite Intelligence Liège) en Doornik (La Confrérie de Saint-Sébastien Tournai, La Constance Éprouvée Tournai en Les Frères Réunis Tournai), 2 te Leuven (Les Disciples de Salomon Louvain en La Constance Louvain) en Chaudfontaine (L'Étoile Chaudfontaine en La Nymphe Chaudfontaine), en telkens 1 te Boussu (Les Vrais Philanthropes Boussu), Brugge (La Réunion des Amis du Nord Bruges), Charleroi (les Amis de la Vertu Charleroi), Hoei (Les Amis de la Parfaite Intelligence Huy), Kortrijk (L'Amitié Courtrai), Mechelen (La Concorde Malines), Bergen (La Concorde Mons), Namen (La Bonne Amitié Namur), Nijvel (Les Amis Discrets Nivelles), Oostende (Les Trois Niveaux Ostende), Spa (L'Indivisible Spa) en Verviers (Les Philanthropes Verviers).

Jean Simon, *Stichting van de loge van het Grootoosten*. Z.j. (1818), brons, 45 mm (collectie: Nationale Numismatische Collectie, inv. PE-07834)

Vlak nadien werden nog enige loges opgericht te Luxemburg-Stad (Les Enfants de la Concorde Fortifiée Luxembourg-Ville), te Sint-Niklaas (L'Aménité Saint-Nicolas), te Oudenaarde (Aurore Audenaerde), te Lokeren (L'Accord Parfait Lokeren), te Vlissingen (Les Amis Français Flessingue), te Sluis (L'Amitié Sans Fin), te Maastricht (La Constance Maastricht en La Parfaite Réunion Maastricht) en te Roermond (La Liberté Constante Ruremonde).

De Brusselse loge Les Amis Philanthropes probeerde een Grande Loge de Belgique op te richten, maar dit mislukte. Het Grootoosten der Nederlanden verving haar en speelde tot 1830 een centrale rol. Het Grootoosten der Nederlanden, onder grootmeester prins Frederik der Nederlanden, werd geherstructureerd en opgedeeld in twee provinciale grootloges. De loges van de Zuidelijke Nederlanden werden in 1817 verenigd in de *Grande Loge d'Administration des Provinces Méridionales des Pays-Bas*. Prins Karel van Gavere, laatste directe afstammeling van de Graven van Hoorn, werd tot provinciaal grootmeester benoemd. Voor het Noorden was Anton Reinhard Falck provinciaal grootmeester. In de praktijk bleef een wezenlijke integratie achterwege. Dit is te wijten aan de verschillen die tussen Noord en Zuid heersten op historisch, godsdienstig, taalkundig en cultureel gebied.

Prins Frederik was zeer kritisch tegenover elke hogere gradenvrijmetselarij en de christelijke symboliek die veelvuldig gebruikt werd binnen de vrijmetselarij. Vooral in het Zuiden werd dit niet gewaardeerd. Onder het grootmeesterschap van Frederik der Nederlanden zijn de landskenmerken steeds in ere gehouden in Noord en Zuid en vonden er bijvoorbeeld geen discussies plaats over politieke en religieuze onderwerpen. De Grootloge der Nederlanden probeerde de invloed van de Franse vrijmetselarij terug te dringen in het Zuiden. In 1830 brak echter de Belgische Revolutie uit. Met de onafhankelijkheid van België kwam aan dit streven een vroegtijdig einde. De Belgische vrijmetselarij kwam opnieuw volledig onder Franse invloed.

De penning

Voorzijde: FREDERIC PR(ince) ∴ / DES PAYS-BAS. De buste van Frederik van Oranje-Nassau in een gedecoreerd uniform naar links. Gesigneerd onder de buste: F(rère) ∴ SIMON

Jean Simon, *Stichting van de loge van het Grootoosten*. Z.j. (1818), tin, 45 mm (collectie: KBR Munten & Penningen, inv. 20283/13)

Jean Simon, *Stichting van de loge van het Grootoosten*. Z.j. (1818), zilver, 45 mm (particuliere collectie)

Van deze penning bestaan drie verschillende keerzijden.

Keerzijde$_1$: ★ JNST ∴ DE LA GR ∴ L ∴ D'ADM ∴ DES PROV ∴ MERID ∴ DU ROYAUME DES PAYS-BAS (rondom langs de rand). Bovenaan een stralend hoofd met eronder de symbolen van de vrijmetselarij: een schietlood, een winkelhaak, een passer en een liniaal alles samen verweven met enkele acaciatakken.

Keerzijde$_2$: G ∴ ☐ ∴ D'ADMINIST ∴ DES PROV ∴ MERIDION ∴ DU ROY ∴ DES PAYS-BAS (rondom langs de rand). Een stralende zon met tussen de stralen sterren, een schietlood, een winkelhaak en een passer.

Keerzijde$_3$: blanco.

Geslagen bij de Munt te Brussel.[1]

Van de keerzijde van deze penning werden op 8 juni 1951 door Dr. Armand Swartenbroeks te Brussel tien zilveren exemplaren besteld met een blanco voorzijde. De factuur bedroeg 1.358,50 frank, de belasting van 4,5% inbegrepen. Deze tien exemplaren werden eveneens bij de Brusselse Munt geslagen (45 mm, 950‰ zilver).[2]

Prins Frederik

Willem Frederik Karel, prins der Nederlanden, prins van Oranje-Nassau (Berlijn, 28 februari 1797 - Wassenaar, 8 september 1881) was de tweede zoon van koning Willem I en prinses Wilhelmina van Pruisen. Hij groeide op aan het hof van zijn grootvader Frederik Willem II van Pruisen en ontving daar militair onderricht van de beroemde Pruisische generaal Carl von Clausewitz. Hij nam deel aan de Volkerenslag bij Leipzig in 1813. In

Patrijzen van de Koninklijke Munt, momenteel in bewaring in het Penningkabinet te Brussel. (foto's: KBR Munten & Penningen)[4]

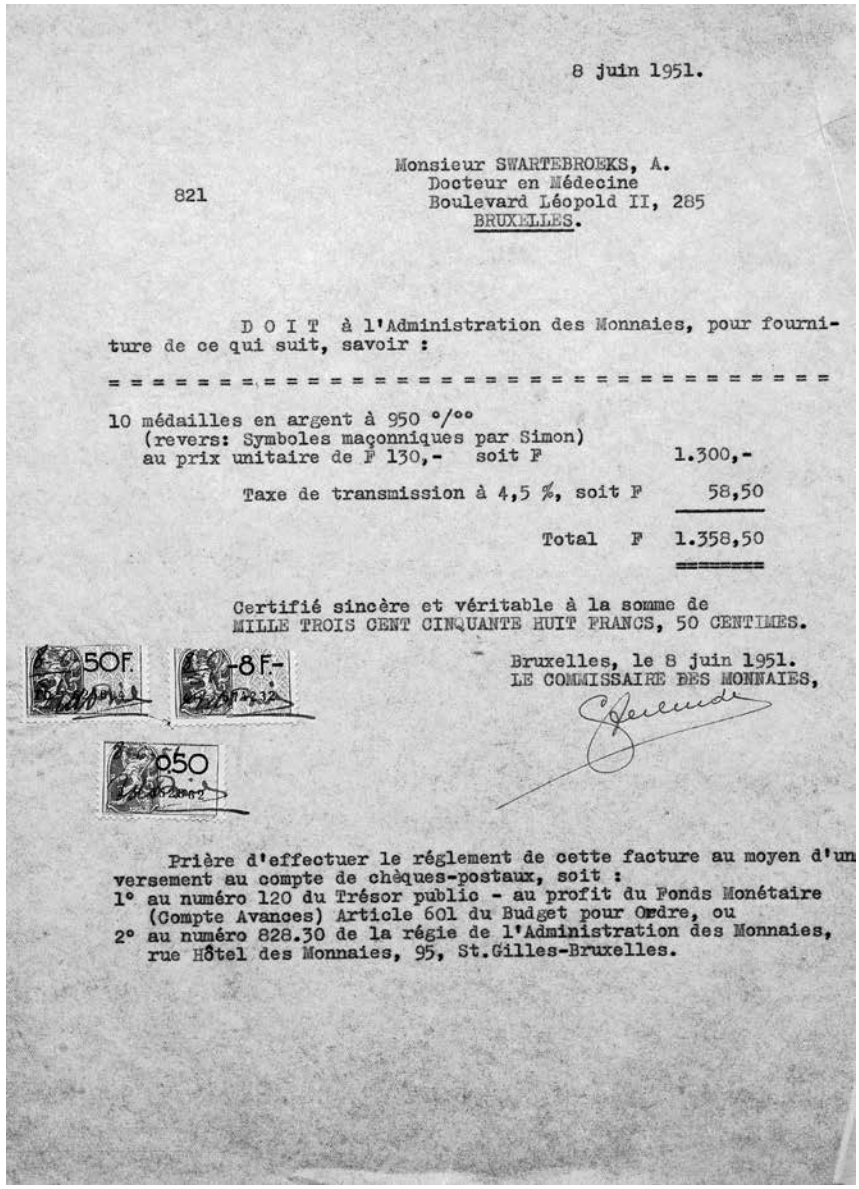

8 juin 1951.

821

Monsieur SWARTEBROEKS, A.
Docteur en Médecine
Boulevard Léopold II, 285
BRUXELLES.

D O I T à l'Administration des Monnaies, pour fourniture de ce qui suit, savoir :

= = = =

december 1813 zette hij bij het Gelderse dorp Aalten voet op Nederlandse bodem. Prins Frederik werd in 1816 grootmeester van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden. Hij zou dit blijven tot aan zijn dood. Hij heeft een sterke invloed gehad op de vrijmetselarij in die tijd. Zo heeft hij de vrijmetselarij sterker laten focussen op maatschappelijke doelen.

Jean-Henri Simon

De graveur Jean-Henri Simon (Brussel, 28 oktober 1752 - Brussel, 12 maart 1834) leerde het vak bij zijn vader Jacob Simon.[3] In 1767 trad hij in dienst bij prins Karel van Lorreinen en vervolgens in 1775 bij hertog Lodewijk Philips van Orléans. Zijn graveerkunst werd bijzonder goed gewaardeerd, ook financieel. Om te ontsnappen aan de rellen van de Franse revolutie, nam hij dienst in het leger. Daar werd hij al snel kapitein bij de lichte infanterie. Na verschillende verwondingen keerde hij terug naar Parijs. Hij sloeg het aanbod af om in dienst te treden als graveur van de koning van Spanje, Ferdinand VII. Er werd hem nochtans een formidabel bedrag van 30.000 realen aangeboden om een school voor graveurs op te richten en die te leiden. Hij koos ervoor om professor-graveur te worden van keizerin Josephine die hem de titel 'graveur du conseil du sceau des titres' gaf. In 1813 werd hij ook nog geëerd met het *Légion d'Honneur*.

Begin 1816 keerde hij terug naar Brussel waar hij werd benoemd tot graveur en op 4 augustus 1817 tot graveur van de koning. Later dat jaar werd hij ook lid van de Antwerpse Academie voor Schone Kunsten. Bij de uitbraak van de revolutie in Brussel in 1830 nam hij resoluut het commando over een compagnie van de burgerwacht. Vier jaar later stierf hij op 82-jarige leeftijd na een lange en pijnlijke ziekte. Hij werd met militaire eer begraven en zijn lijkrede werd uitgesproken door de Brusselse hoofd-rabbijn.

Zijn grootste werk was de medailleserie van de belangrijkste mannen van de Lage Landen. Deze serie bestond uit een 100-tal medailles waarop kon worden ingeschreven. De koning schreef zich in 1820 in voor 800 exemplaren in brons en 100 exemplaren in zilver. Simon had aan deze serie zes jaar gewerkt.

Met dank aan Paul Beliën, Conservator van de Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandsche Bank te Amsterdam, Herman Gerritsen en Fran Stroobants, conservator Munten & Penningen bij de Koninklijke Bibliotheek (KBR) te Brussel.

Noten

1. Dirks, Jacob (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen geslagen tusschen November 1813 en November 1863*. 1 (Haarlem) 90-91 (schrijft als datum 1817), nummer 79; Guioth (1848) Appel aux numismates. Troisième supplément à la liste des médailles, monnaies, etc., in: *Revue de la Numismatique belge*. 4 (Brussel) 439-453, specifiek 447, nummer 236; Guioth (1850) Graveurs de médailles et monnaies, Jean-Henri Simon, in: *Revue de la Numismatique belge*. 6 (Brussel) 149-161, specifiek 156, nummer 12/13 (beschrijft ook een tweede type en plaatst dat stuk in het jaar 1818).
2. Koninklijke Munt, Muntstempels 905/906.
3. Forrer, L. (1912) *Biographicel dictionary of Medallists*. 5 (Londen) 514-517.
4. Lippens, Jan (1880) *Catalogus van de patrijzen en matrijzen van het Museum van het Munthof*, Boekdeel II, Niet-Monetair slaggereedschap (Brussel) 78, nummer 905/906, aM43 & bM43; Piot, Ch. (1861) *Catalogue de dépot des Coins, Poinçons et Matrices* (Brussel) 224-225, nummer 2052/2053; Witte, Alph. De (1912) *Catalogue des Poinçons et Matrices du Musée de l'Hôtel des Monnaies de Bruxelles*, (Brussel) 178, nummer 7/8.

VENROOY
Goud-en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

JEROEN VAN GESSEL

Uitgestorven

Graag neem ik u mee in de wereld van Romeinse munten. Bijna alle Romeinse munten bevatten op de keerzijde een afbeelding of tekst, die kan worden gezien als nieuws of propaganda van de heersende keizer. Wat is het verhaal achter de hier afgebeelde munt met een struisvogel?

Struisvogel

De munt in kwestie is een zogenaamde Romeinse provinciale munt, geslagen voor de stad Hadrianopolis in Thracië tijdens de regering van keizer Gordianus III (238-244). Op de voorzijde van deze kleine munt is het gelauwerde portret van de keizer naar rechts te zien – met kuras en mantel – en met het omschrift AVT K M ANT ΓOPΔIANOC. Op de keerzijde staat een struisvogel afgebeeld, staand naar rechts, binnen het omschrift AΔPIANOΠOΛEITΩN.

Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om een uitgestorven Arabische struisvogelsoort. Een uitgestorven dier op een Romeinse munt, dat lijkt onmogelijk... hoe wisten die Romeinen dat deze vogel uitgestorven was? Het antwoord is uiteraard: dat wisten ze niet, omdat het dier in de tijd dat deze munt geslagen is nog gewoon rondliep. En trouwens, de struisvogel is helemaal niet uitgestorven, dus wat voor verhaal zit hier achter verborgen?

Om te verklaren hoe dit zit neem ik de lezer even mee naar het vakgebied van de biologie.

De familie van de bekende 'gewone' struisvogels, met de wetenschappelijke naam Struthio camelus, leeft vooral in Afrika, met name in de zuidelijke Sahara en in de noordelijke sub-Sahara gebieden. Er zijn in totaal 5 ondersoorten. De Struthio camelus camelus (zie de oranje gebieden op onderstaand kaartje) is de belangrijkste. Daarnaast zijn er drie andere ondersoorten, aangegeven met de kleuren geel, groen en rood. De vijfde struisvogelondersoort is de Struthio camelus syriacus, ofwel de Arabische struisvogel. De ondersoorten verschillen voornamelijk – afgezien van hun leefgebied – in de manier waarop de mannetjes van kleur verschieten bij de balts. De Arabische struisvogel zag er hetzelfde uit als de gewone struis, maar was waarschijnlijk een slag kleiner. Deze ondersoort leefde in twee gescheiden gebieden: een deel van het huidige Jordanië, Syrië en Irak en onderin het Arabische schiereiland (Oman en de Emiraten). Wat tegenwoordig Syrië heet (in de naam 'syriacus'), was voor de Romeinen 'Arabia'. Deze gebieden zijn paars aangegeven op het kaartje.

Hadrianopolis (Thracië), Gordianus III, *AE16*. 238-244, brons, 16 mm, 2,63 gram (particuliere collectie)[1]

Kaart met de leefgebieden van de struisvogel

Delicatesse

De Arabische struisvogel was, door zijn beperkte verspreidingsgebied, ook toen al een kwetsbare diersoort. Verder is het aannemelijk dat de Romeinse cultuur vooral in aanraking is gekomen met deze Arabische struisvogel en niet of nauwelijks met de Afrikaanse ondersoorten.

Hoe komt deze struisvogel op een Romeinse munt terecht? Er zijn enkele mogelijkheden. Geregeld werden wilde dieren, dus ook struisvogels, gevangen en ingezet in de arena, vooral om op te 'jagen'; de dieren werden daarbij meestal afgeslacht. Berucht is het 'optreden' van Commodus (177-192) in het Colosseum, waarbij hij struisvogels in volle sprint onthoofdde met halvemaanvormige pijlen. Probus (276-282) veranderde rond 280 het Circus Maximus in een echt bos. Daarin liet hij honderden, zo niet duizenden wilde dieren, waaronder steenbokken, schapen, struisvogels en andere beesten los. Nadat het bos was gevuld met ongelukkige herbivoren mocht het publiek naar binnen gaan en op de dieren jagen voor de lol. Als bonus mochten ze alles houden wat ze doodden. Want naast bok, geit en schaap werd ook struisvogel gegeten.

Van keizer Elagabalus (218-222) weten we dat hij decadente banketten gaf, waarbij ook struisvogel op het menu stond. Sterker nog: er bestaan zelfs Romeinse kookboeken (onder andere door Apicius, uit de eerste eeuw) met recepten waarbij struisvogelvlees een onderdeel van de ingrediënten is. Wat te denken van 'gekookte struisvogel in dadelsaus'?

Struisvogels zijn tegenwoordig mede bekend om hun inzetbaarheid bij races, vooral in zuidelijk Afrika. Er zijn geen geschreven bronnen die gewag maken van deze sport in de Romeinse gebieden. Maar Romeinse keizers en andere jetset

Een gevangen struisvogel wordt ingescheept. Vierde eeuws mozaïek (Romeinse villa bij Piazza Armerina, Sicilië)

figuren maakten ongetwijfeld op andere wijze goede sier met hun exotische dieren, bijvoorbeeld in een privé dierentuin.

Reclameboodschap

Al deze activiteiten zullen zeker een aanslag zijn geweest op de populatie Arabische struisvogels in de oudheid. Het is wel te verklaren waarom juist tijdens het regime van Gordianus III (238-244) de struisvogel op deze provinciale munt terechtkwam. In aanloop naar de viering van het 1000-jarig bestaan (Saeculum) van Rome liet Gordianus olifanten, elanden, tijgers, tamme leeuwen en luipaarden en nog véél meer dieren naar Rome halen. Diverse dieren zijn in die tijd op munten afgebeeld, en er zijn mozaïekafbeeldingen van wat er met die dieren gebeurde (waaronder een struisvogel, op een mozaïek uit een villa bij Piazza Armerina, Sicilië).[2] De collectie dieren was echter enkele jaren vóór de viering van het eeuwfeest bij lange na niet compleet, dat gebeurde onder zijn moordenaar en opvolger, Philippus I (244-249). Deze munt van Gordianus is wel min of meer de enige uit de Romeinse muntslag waarop een struisvogel te zien is. Mogelijk was de munt bedoeld als een reclamebericht in Hadrianopolis, voor de viering van 1000 jaar Rome.

Hoe het ook zij, het is wetenschappelijk vastgesteld dat de Arabische struisvogel ergens in de twintigste eeuw volledig is uitgestorven. Dat is eerder te wijten aan het leefgedrag van onze eigen generaties, dan aan dat van de Romeinen. Daarmee is deze munt een onvermoed 'testament' voor deze gewone, maar tegelijkertijd bijzondere vogel.

Noten

1. Roman Provincial Coinage VII.2-temp, nummer 806
2. Pelsdonk, Jan (2002) Saecvlavieringen op Romeinse mvnten, in: Nico Arkesteijn (eindred.) *Uit eigen kring. Jubileumbundel van de Numismatische Kring Rotterdam 1962-2002*, pp. 40-56

JAN PAUL KRUIMEL

Atelierbezoek: kleine dingen van een groot kunstenaar

Het atelierbezoek aan Maaike van de Gevel stond in het teken van zon en licht. Haar mooie, kleine atelier heeft hoge ramen aan drie zijden waardoor het licht prachtig binnenvalt. Maaike volgde onder andere een opleiding aan de Willem de Kooning Academie in Rotterdam. Zij volgde tevens een lerarenopleiding met daarin veel techniek. Hoewel ze veel van het geleerde niet meer toepast, speelt techniek in haar werk nog altijd een belangrijke rol. Enkele decennia gaf zij naast haar beroepspraktijk kunstlessen aan middelbare scholieren. Thans geeft zij alleen nog keramiekcursussen bij De Beeldhouwwinkel in Den Haag. In dat gebouw bevindt zich ook haar atelier. Een prachtige plek want zij mag de faciliteiten die De Beeldhouwwinkel heeft, waaronder een oven, ook gebruiken. In een andere ruimte hakt zij in albast.

Van Adri Baarspul leerde zij om keramische objecten te maken. Hij bracht haar de liefde voor klei bij. In veel van haar werk gebruikt zij porselein, ook voor penningen. Dat is grillig materiaal met een eigen wil en met een soort vormgeheugen, dat in de oven krimpt. In verband daarmee legt zij een dekentje van zilverzand op de ovenplaat. Elke keer is het weer spannend hoe het werkstuk na het bakken tevoorschijn komt. Maaike gebruikt bij porselein alleen transparant glazuur. Als ze een heel dun object maakt schijnt het licht er doorheen.

Tijdens haar opleiding maakte Maaike kennis met penningen en leerde veel daarover van Jannes Limperg. Veel van haar werk is van klein formaat, daar passen penningen goed bij. Zoals zij zelf zegt: 'Alles om mij heen is klein'. Zij maakte kleine dingen voor Pakje Kunst van waaruit de stap naar penningen klein is. Op school heeft zij

Maaike van de Gevel in haar atelier (foto: Jan Paul Kruimel)

met leerlingen ook penningen gemaakt. Het interesseert haar wat een puber daarin leuk vindt.

Bij Maaike gaat het penningen maken in golven. Voor een reeks penningen vond ze inspiratie doordat haar ademhaling niet optimaal functioneerde. Als eigen therapie ging zij longen borduren op lappen en een vervolg daarop was de penningreeks *Adem*. Zie daarover *De Muntkoerier* 2020-7/8 en *The Medal*, voorjaar 2021. Nieuwe penningen zullen waarschijnlijk het vervolg zijn op de kunstwerken die zij recent maakte over *Dromen*. De basis daarvoor zijn haar eigen

Enkele penningen door Maaike van de Gevel (foto: Jan Paul Kruimel)

dromen waarvoor zij zo nodig midden in de nacht aantekeningen en schetsen maakt. Maaike hoopt tijd voor nieuwe penningen te vinden en misschien wil ze daarbij in andere materialen gaan werken. Het verbaast de bezoekers bepaald niet dat zij aangeeft meer ideeën te hebben dan dat zij daadwerkelijk in kunstwerken kan omzetten.

Als afsluiting van het inspirerende bezoek dankten de deelnemers Maaike hartelijk voor de ontvangst en werd haar de door Jan Paul Kruimel gemaakte penning *Atelierbezoek* aangeboden.

Maaike van de Gevel, *Climbing the toilet*. Z.j., keramiek (foto: Jan Paul Kruimel). Uit de serie Dromen, zo groot als een kleine penning

JACK VISKER

Bezoek aan het Nederlands Economisch PenningKabinet

Op 29 oktober werden tien bezoekers door dr. Herman Gerritsen, conservator van het Nederlands Economisch PenningKabinet (NEPK), ontvangen in het hart van de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Bij de koffiecorner stak onze groep duidelijk af bij de aanwezige studenten die een veeltalige achtergrond gaven aan de gesprekken waarmee we dit tweede bezoek na het coronareces begonnen. De collegezaal waar Herman Gerritsen ons daarna mee naar toe nam was een oase van rust. In een uitgebreide presentatie nam hij ons daar mee in de geschiedenis van het PenningKabinet en de universiteit en gaf hij inzicht in de opbouw van de verzameling en de manieren waarop deze toegankelijk is.

Groeneveld Meijer

Het PenningKabinet is een van de bijzondere openbare penningcollecties van Nederland. Het initiatief voor deze verzameling is genomen door dr. W.L. Groeneveld Meijer, directeur van het Economisch Instituut voor de Middenstand. Hij richtte zijn aandacht op de middenstand, waaronder ook banken, verzekeraars, handel en nijverheid. De penningen die hij verzamelde waren dan ook geen kunstpenningen maar prijspenningen (van – bijvoorbeeld – het slagersvakverbond), herinneringspenningen, erepenningen (van beroepsverenigingen) en penningen van verdienste (vaak uitgereikt door het bedrijfsleven). Sommige penningen zijn oerlelijk, andere van sublieme schoonheid. In 1961 bracht Groeneveld Meijer zijn privéverzameling van toen ongeveer 250 penningen van economische aard onder in de Stichting NEPK. In 1963 is de stichting NEPK met het PenningKabinet door hem overgedragen aan de Nederlandse Economische Hogeschool (een van de voorlopers van de Erasmus Universiteit Rotterdam) en sinds dat moment is het een onderdeel van het academisch erfgoed van de universiteit.

Het statutaire doel van het PenningKabinet is 'het bijeenbrengen, in eigendom verkrijgen, uitbreiden en onderhouden van een verzameling (Nederlandse) penningen, in het bijzonder die vanaf 1900 waaraan een motief van economische aard ten grondslag ligt'. De economische thema's vormen nog steeds de kern van de verzameling van het PenningKabinet dat inmiddels ruim 2600 penningen bevat. Penningen van Eric Claus, Jacob Jan van Goor, Charlotte van Pallandt, Chris van der Hoef, Marinus Kutterink, Frank Letterie, Geer Steyn, Jan Paul Kruimel en vele, vele anderen.

Michael Hohenauer naar Quinten Matsys, *Erasmus Roterodamus*. Circa 1531, zilver, 35,5 mm (collectie: NEPK, inv. NEPK1850)

Zichtbaarheid

Sinds 2006, vanaf het moment dat Herman Gerritsen er conservator is, is er meer aandacht

Herman Gerritsen vertelt (foto: Jan Paul Kruimel)

voor de zichtbaarheid van de collectie van het Nederlands Economisch PenningKabinet. Naast thematische tentoonstellingen is de gehele collectie sinds enkele jaren toegankelijk en doorzoekbaar op het internet. Geregeld worden er presentaties aan groepen gegeven. Alleen al tussen 2007 en 2011 waren er 5 wisseltentoonstellingen en sinds 2011 heeft het PenningKabinet de beschikking over twee interactieve touchscreen-vitrines voor penningpresentaties. Eén vitrine toont een permanente tentoonstelling van 16 penningen, de hoogtepunten uit de collectie van het NEPK. Door de glasplaat boven de penningen aan te raken kan de bezoeker door de tentoonstelling scrollen en zo'n 560 penningen, bijna 200 foto's en aan de penningen gerelateerd videomateriaal oproepen. Zo wordt informatie gegeven over de penning, de maker van de penning, de situatie waarin hij is uitgereikt, gerelateerde penningen, enzovoort, enzovoort. De tweede vitrine bevat een wisseltentoonstelling met gelijke mogelijkheden. De vitrines zijn vrij toegankelijk van maandag tot en met vrijdag, 9.00 tot 18.00 uur in de Erasmus Galerij van de Erasmus Building op campus Woudestein. Ze staan in een eigen hoek in de zaal waar de grafiek geëxposeerd wordt. Naast deze vitrines biedt het PenningKabinet de mogelijkheid tot onderzoek. Op de website zijn de diverse penningen minutieus beschreven en is er de mogelijkheid om op vele manieren te zoeken en verder te zoeken. Ook is het mogelijk om via de website contact op te nemen met de conservator.

En die tien bezoekers? Die hadden geen website nodig om de conservator te kunnen spreken. Hij stond in hun midden. Tijdens de presentatie en bij het bekijken van de vitrines. Er is heel wat gespeeld, gezocht en gediscussieerd bij die vitrines tot de uitreiking van de inmiddels welbekende penning 'atelierbezoek', veel later dan gepland, een einde maakte aan het officiële gedeelte van dit bezoek.

Meer informatie: www.nepk.nl en www.eur.nl/campus/kunst-cultuur/universitair-historisch-kabinet/penningcollectie.

Atelierbezoekers bij de penningvitrines (foto: Jan Paul Kruimel)

ERIK J. VAN LOON

Nederlands-Indisch Gouvernement

Onbekende gewijzigde jaartallen van een kwart- en een tiende gulden uit 1900 en varianten bij sommige centen 1855-1901

In het verleden werden veel oude stempels geüpdatet, meestal zonder zichtbare sporen op de munten na te laten. Soms zijn er aanwijzingen te vinden die doen vermoeden dat het jaartal is gemanipuleerd. Daar komt dan wel wat geluk bij kijken en de medewerking van de monitor die aan mijn computer is gekoppeld. Zo kon het jaartal '1900' op een kwart gulden, met in werkelijkheid een totale breedte van maar 5 mm op de munt, op mijn beeldscherm uitgerekt worden tot 36 cm. Een vergroting van 72 x met het gehele jaartal in detail weergegeven. Helderheid en contrast konden naar wens worden aangepast. Daarna moest een gevecht met mezelf worden geleverd om mijn ego ervan te overtuigen, dat hetgeen ik waarnam als 100% zeker kon worden geïnterpreteerd. Zo was het mogelijk om met de huidige apparatuur numismatisch nieuws te ontdekken en verborgenheden te ontmaskeren.

Kwart gulden

In 1854 werd in Utrecht gestart met het produceren van dit type kwart guldens en de laatste munt van deze soort draagt het jaartal 1945; gemaakt in San Francisco – USA. In de gehele reeks kwam geen gewijzigd jaartal voor, althans niet waarneembaar. Bij het bestuderen van het jaartal '1900' op een muntje in mijn bezit zag ik wat onregelmatigheden bij elk cijfer van het jaartal, inclusief de punt erachter, bij het muntmeesterteken 'hellebaard' en het omschrift. Ter verduidelijking licht ik deze details puntsgewijs nader toe, op de voorzijde van de munt van rechts naar links en daarna het omschrift.

Nederlands-Indië, *kwart gulden*. 1900, zilver (72%), 19 mm, 3,18 gram (foto's: NNC, inv. HNM-08964) Scholten 800, oplage totaal 2,8 miljoen

Jaartal '1900.'

Detail met grote en kleine punt (foto: auteur)

Achter het jaartal 1900 staat een punt, hetgeen tot en met 1901 gebruikelijk was. Deze punt staat bij de emissie daarvoor (1898) ongeveer ter hoogte van de onderkant van de 8. Bij het jaartal 1900 staat deze punt een stukje hoger. Echter, duidelijk is te zien dat er lager ook een heel klein puntje is achtergebleven in de positie zoals bij het jaartal 1898. Deze combinatie van een grote en een kleine punt heb ik vaak gezien.

Detail 0 (naast de punten), waar op mijn munt tevens een stempelbarst aanwezig is (foto: auteur)

Boven het cijfer '0' zijn sporen van het bovenste gedeelte van een '8' zichtbaar. De '0' is iets gezakt en de binnenzijde van de boog in de '0' komt aan de bovenkant sterk overeen met het gedeelte van een onderliggende '8'. Op de uitgave van 1898 staat de '8' (naast de punt) iets te hoog en het is logisch dat het nieuwe cijfer een wat lagere positie inneemt, waardoor er boven de '0' een deel van het oude cijfer zichtbaar is gebleven.

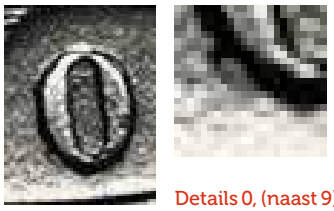

Details 0, (naast 9) (foto's: auteur)

De bovenkant van deze '0' laat ook sporen zien. Zichtbaar is de boog van de bovenzijde van een '9' die zoveel mogelijk uit het stempel is verwijderd. U vraagt zich waarschijnlijk af hoe er te zien is dat er ooit een '9' heeft gestaan. Naar mijn mening is dat zichtbaar aan de linker onderzijde van de '0', waar het open gedeelte van de '9' begon, zie de extra vergroting van dat gebied. Ik heb ook een afbeelding gezien waarbij de onderkant van de '9' in zijn geheel te zien was. Het is mij opgevallen dat de bovenste binnencirkel van deze nul zeer veel gelijkenis met de '9'uit 1898 vertoont. En wie de stand van deze '0' bestudeert, ziet dat deze schuin is geplaatst over een verticale '9', waardoor niet volledig overlappend het onderliggende verleden werd prijsgegeven.

Detail 9 (foto: auteur)

Ten aanzien van de '9' wil ik opmerken dat de onderzijde veel overeenkomsten heeft met de betreffende '8' uit 1898. Verder zij vermeld dat de beide achten in laatstgenoemd jaartal niet gelijk zijn.

De '1' lijkt wat groter te zijn uitgevoerd dan die in het jaartal 1898. Bovendien is de schuine zijde wat langer en het lijkt er sterk op dat sporen van een wijziging zijn terug te vinden. De lichte 'schaduwen' aan de bovenkant van de '1' en de schuine zijde bevestigen dat, evenals het lichte streepje links boven de basis: de onderzijde van het verwijderde cijfer. Ik heb ook een afbeelding gezien waaruit duidelijker blijkt dat de twee cijfers '1' beter zichtbaar waren.

Detail 1(foto: auteur)

Details muntmeestertekens 'hellebaard' 1900 (links en midden) en 1898 (rechts) (foto's: auteur)

Muntmeesterteken

Als gevolg van mijn onderzoek kwam ik tot de conclusie dat er voor het vervaardigen van een stempel met het jaartal 1900 ook gebruik werd gemaakt van een ouder stempel met het jaartal 1898. Tevens is het muntmeesterteken 'hellebaard' iets fijner, langer en schuiner weergegeven. Van die ingreep kon ik op mijn munt geringe sporen terugvinden, zie de rode pijlen. Na heel goed kijken zag ik tussen het wapen en de helle-

Details kwart gulden 1900 uit 1898 (Scholten 800a, boven) en kwart gulden 1898 (Scholten 799, onder) (foto's: auteur)

baard een deel van het oude muntmeesterteken uit 1898. Wie de jaartallen 1898 en 1900 vergelijkt, ontdekt bij de hieronder weergegeven detail-afbeelding sporen van het vorige teken.

Om er achter te komen of dit een gewijzigd jaartal 1900 is, is het de verzamelaar gemakkelijk gemaakt. U kunt ervan uitgaan dat het jaartal werd gewijzigd als er onder de punt achter het jaartal 1900 ook een klein, lager geplaatst, puntje is te zien. Hierbij wil ik opmerken dat de exemplaren met alleen de grote punt zeer waarschijnlijk ook een gewijzigd jaar hebben. Tot nu toe heb ik alleen exemplaren onder ogen gehad waarvan ik aannam dat het gewijzigde jaartallen betrof, zelfs bij het ontbreken van het hele kleine puntje. Door onder andere slijtage kan het zijn dat er niet direct sporen van een jaartal-wijziging zijn terug te vinden.

Details kwart gulden 1898 (boven) en 1900 (onder) (foto boven: Theo Peters, Amsterdam; foto onder: auteur)

Omschrift

De letters van de woorden 'NEDERL. - INDIE.' op de munt met het jaartal 1898 zijn iets verder van de kroon aangebracht ten opzichte van die op de munt uit het jaar 1900. Deze zijn bij '1900' in een wat groter lettertype uitgevoerd. Naar mijn mening heeft het dichterbij aanbrengen van deze tekst op een stempel uit 1898 minieme sporen achtergelaten, want bij sommige letters zijn restanten te zien van de oude tekst op de munt van 1900 en vooral bij de (vette) letters: **N** E **D** **E** **R** **L.** - I **N** **D** **I** **E.** Zie ook de beide hierna volgende details.

Details omschrift kwart gulden 1900 met sporen tekst van '1898' (foto's: NNC, inv. DNB-33005a, foto: bewerkt door auteur)

Twee uitvoeringen

Een kwart gulden uit 1900, geslagen met een specifiek voor dat jaar vervaardigd stempel, had ik nog niet onder ogen gehad. Dat was een reden om bij De Nationale Numismatische Collectie (NNC) te vragen of een dergelijke munt in hun verzameling voorkwam. Van de vier ontvangen afbeeldingen bleek dat bij drie exemplaren zowel een grote als een kleine punt achter het jaartal was waar te nemen. Hoewel de kwaliteit van deze stukken 'ongecirculeerd' is doch wel is voorzien van een patina met vlekken, waren er meestal geen duidelijke sporen van wijzigingen rond het jaartal te zien. Bij één munt kon ik geen klein puntje ontdekken en ook geen jaartalmanipulaties (HNM-08964, zie de eerst vertoonde afbeelding). Bij nader onderzoek zag ik onder de nul wel een klein streepje. Dit komt vaker voor bij munten waarbij gebruik werd gemaakt van een ouder stempel om het jaartal te wijzigen. Dit is een 'positiestreepje' dat opzettelijk is blijven staan om houvast te hebben voor het plaatsen van het nieuwe cijfer. Meestal verdween dit streepje onder het cijfer als het nieuwe jaartal werd aangebracht. Soms stond het nieuwe cijfer iets hoger en bleef het streepje zichtbaar: zie rode pijl in de volgende afbeelding. Vermoedelijk was er een moederstempel uitgerust met het jaartal '190_'. Daarmee konden dan de jaren die nog in het verschiet lagen worden aangevuld. Maar was dat wel de bedoeling? Alleen 1901 van dit type zou nog volgen. Bovendien is er geen ponsoen (los stempeltje) gevonden met het 'positiestreepje'.

Is dit een nog niet opgehelderd vakmanschap van de stempelsnijder?

Detail jaartal kwart gulden 1900 (Scholten 800) (foto: NNC, inv. HNM-08964a) (foto: bewerkt door auteur)

Dit zou betekenen dat er zeker twee verschillende kwart guldens bestaan. Ik had mijn twijfels en het vermoeden dat de gehele emissie met gewijzigde stempels werd vervaardigd. Door mijn ontdekkingen is dit toch verrassend anders en dient de Scholten nummering mijns inziens als volgt te worden gewijzigd: Scholten 800 voor 1900 en Scholten 800a voor 1900/1898.[1] De uitvoering met het positiestreepje komt niet vaak voor. Dit heeft tot gevolg dat in de volgende *Muntalmanak* het onderstaande zou moeten worden vermeld.[2]

Tiende gulden

Bij Theo Peters mocht ik in mei 2017 onder meer de voorraad tiende guldens uit de periode 1854-1901 onderzoeken in de hoop nog wat varianten te ontdekken, zoals een gewijzigd jaartal uit een nog niet bekend jaar. Vooralsnog had ik geen succes, maar mijn reis naar Amsterdam was niet tevergeefs. Hier kreeg ik dubbeltjes onder ogen in de toestand alsof deze net bij 's Rijks Munt waren geproduceerd. De rudimenten die achterblijven als een jaartalwijziging heeft plaatsgevonden, verdwijnen grotendeels tijdens de circulatie van de muntstukjes, in elk geval wordt het moeilijker om dat waar te nemen. Al turende op de dubbeltjes uit het jaar 1900 verwachtte ik geen verandering van een stempel uit een voorafgaand jaar. Bij provinciale munten uit 1700 is dat soms wel terug te vinden en groot was mijn verbazing om vast te stellen, dat bij circa 60% van de bekeken exemplaren uit 1900 wel degelijk sprake was van het feit dat er een stempel uit de negentiende eeuw was gebruikt. Bij de andere 40% kon ik dit niet meer waarnemen, mogelijk vanwege slijtage. Het is vrijwel zeker dat dit het stempel moet zijn geweest uit de periode van het muntmeesterteken 'hellebaard'. Op de extreme vergroting kon ik zien dat het getal '19 00' was voortgekomen uit de eeuw ervoor. Maar ik was onzeker over welk cijfer er schuil ging op de plaats van de rechtse '0'. Ik sluit niet uit dat er van meer stempels uit de periode 1891-1898 gebruik werd gemaakt om te wijzigen in 1900, zodat het nog een grote verrassing zou zijn als er meer jaartalwijzigingen opduiken.

Toch kreeg ik recent wel zekerheid over een stempelwijziging '1900 uit 1898', want op de website van Van de Repe Numismatics te Lochem werd ter verkoop een tiende gulden getoond waarbij dit voor mij goed was te zien:

Details tiende gulden 1900 uit 1898 (Scholten 830) en 1898/1 (Scholten 829) (foto's: auteur)

Onder en boven de (te) kleine negen waren overblijfselen van een grotere acht heel goed zichtbaar. Bij de nul ernaast was de onderzijde van een negen te zien en dit lijkt op het eerdergenoemde 'positiestreepje' op de kwart gulden 1900. In de rechtse nul zag ik vormen die op een verwijderde 8 duiden. Aan de bovenkant meende ik een kleine uitstulping te zien die overeenkomt

Als voorgaand, iets grotere letters en **muntmeestertekens (schuiner)**

1/4 gulden		
Scholten	Jaar	Oplage
800	1900	2.800.000
800a	1900/1898	incl. hierboven
801	1901	2.000.000

Nederlands-Indië, *tiende gulden*. 1900, zilver (72%), 15 mm, 1,25 gram (foto: auteur) Scholten 830, oplage totaal 6,85 miljoen

met de acht in het gewijzigde jaartal 1898/1. Vermoedelijk zijn alle tiende guldens uit 1900 met een gewijzigd stempel geslagen. De hier afgebeelde munt heeft aan beide zijden vier stempelbarsten en dat geeft een optimaal verbruik aan.

1 Cent 1855-1901 (jaartalwijzigingen en varianten)

De *Muntalmanak* geeft voor de jaren 1855-1860 (muntmeesterteken zwaard) en 1896-1901 (muntmeesterteken hellebaard) de volgende tabellen weer:

1 cent		
Scholten	Jaar	Oplage
774	1855	100.000
780	1856	67.900.000
782	1857	162.000.000
783	1858	119.430.741
784	1859	40.800.000
785	1860	14.455.000

1 cent		
Scholten	Jaar	Oplage
875	1896	60.400.000
876	1897	67.900.000
877	1898	36.600.000
879	1899	18.400.000
880	1901	15.000.000

In 1855 werd gestart met de productie van dit nieuwe type cent en de oplage van dat jaar was slechts 100.000 exemplaren. Scholten schrijft dat de rand van de voorzijde breder was uitgevoerd en dat het omschrift 'NEDERLANDSCH INDIË.' begon en eindigde boven het jaartal, zoals de afbeelding toont.

In het hierop volgende jaar 1856 werden er beduidend meer centen geslagen (67.900.000) en

Nederlands-Indië, *cent*. 1855, koper, 23 mm, 4,8 gram (foto's: NGC COIN) Scholten 774

Scholten vond twee varianten: '1856 a gewone emissie.b met onzuivere, niet rechtstaande kanten'. Wat Scholten precies bedoelde met de beschrijving bij '1856 b' was mij niet duidelijk. Mogelijk volgde hij Besier, die op bladzijde 87 van *Geschiedkundige Aantekeningen betreffende Den Muntslag Voor Nederlandsch Indië* onder nummer 31 vermeldde dat er 'Stukken [waren] geslagen op plaatjes met onzuivere niet rechtstandige kanten' (zie voor deze vermelding de bijlage). Hiermee zal ik het moeten doen. Het viel mij wel op dat de tekst 'NEDERLANDSCH INDIË.' van de cent 1856 begint en eindigt boven het jaartal, precies zoals bij het voorafgaande jaar. Ook de uitvoering van de randen is identiek. De ruimte tussen de beide woorden 'NEDERLANDSCH INDIË.' is klein. John Bucknill vermeldde terecht in zijn boek dat deze cent overeenkwam met de cent uit 1855.[3] Maar dat gold niet voor alle centen en ook Scholten heeft zich mogelijk hierdoor laten misleiden.

Nederlands-Indië, *cent*. 1856 (foto's: auteur) Scholten 780, voorzijde brede rand, keerzijde smalle rand

Scholten vervolgde met: '1856 Eerste proeven met verbeterde vz-stempel (Scholten 781). Deze stempel was een weinig vergroot, daar de rand der vz iets breder was dan die van de kz'. Verder werd er aan details van dit gewijzigde stempel geen aandacht besteed en het ligt op mijn weg om deze uitvoering thans nader te belichten. Ik kreeg de indruk dat de vernieuwde uitvoering destijds niet in beeld was en er geen melding kwam van de in omloop zijnde circulatiemunt volgens Scholten 781. Scholten zag niet dat Besier in het eerder aangehaalde boekwerk onder nummer 32 schreef 'dat er proefdrukken werden gemaakt met een verbeterd stempel'. Verder staat onder nummer 33: 'CENT. 1856, 1857, 1858, 1859, 1860. Gewone stukken van den muntslag van deze jaren, geheel gelijk aan die van n°. 32'. Een deel van bladzijde 57 heb ik, zoals eerder vermeld, als bijlage toegevoegd.

Mogelijk was dit destijds de heren Bucknill en Scholten niet opgevallen en evenmin de kleine aanpassingen. Door de smallere rand aan de

voorzijde ontstond er meer ruimte naar de parelcirkel en werd de iets langere tekst 'NEDERLANDSCH INDIË.' wat verder van de parelrand aangebracht. Genoemde tekst begint en eindigt nu ter weerszijden van het jaartal. Ook de tekst '1 CENT' is hier een fractie langer uitgevallen. Verder is de ruimte tussen de woorden 'NEDERLANDSCH INDIË.' wat groter. Voor mij staat het vast dat er voor de emissie 1856 twee verschillende uitvoeringen in omloop werden gebracht. Bij 40 onderzochte exemplaren bleek circa 20% van Scholten 780 en 80% van Scholten 781.

Nederlands-Indië, *cent*. 1856 (foto's: NGC COIN) Volgens Scholten 781 voorzijde en keerzijde smalle randen

In de volgende drie jaren werden de centen uitgevoerd zoals het hiervoor genoemde exemplaar. Daarbij staan de cijfers van het jaartal op een lijn.

Nederlands-Indië, *cent*. 1857, 1858 en 1859 (foto's: auteur) Scholten 782, 783 en 784, voorzijdes

Op deze munt van 1 cent 1860 staan de getallen 18 en 60 niet op een lijn: het rechtse deel staat een fractie hoger.

Nederlands-Indië, *cent*. 1860 (foto's: NGC COIN) Scholten 785, met detailfoto van het jaartal

Volgens Scholten waren de centen van 1896 -1901 ook 'gelijk aan het type van 1855 (Scholten 774)': dit vermeldde hij op bladzijde 116. Onder gebruikmaking van de verbeterde technieken kwam ik tot de conclusie dat Scholten zich hier heeft vergist door Bucknill te volgen: correct is '1856 (Uitvoering Scholten 781)'. Mijn bevindingen zijn als volgt.

Na de uitgave van de cent 1860 verstreken er 36 jaren voordat er weer grote aanvullingen kwamen: 1896 en 1897 in de aantallen van 60,4 en 60,6 miljoen. Het viel mij op dat bij deze uitgaven de cijfers van de jaartallen op gelijke wijze gepositioneerd waren en wel zo dat de getallen 96 respectievelijk 97 lager zijn geplaatst en zeker niet op een lijn zoals bij de cent uit 1860. Soms zag ik dat het gedeelte '96' van het jaartal oneffenheden vertoonde alsof het vorig stempel 1860 was bewerkt. Alhoewel het er alle schijn van heeft, heb ik nog geen duidelijk bewijs gevonden.

Tijdens het bestuderen van de centen viel het mij op dat vanaf 1855 tot en met 1896 de 16 blokken in het wapen 'klein' waren, terwijl ze vanaf 1896 tot en met 1901 wat groter waren. Op de centen uit de jaren 1896 kwam ik beide uitvoeringen tegen. Ter illustratie heb ik foto's van de verschillend uitgevoerde wapens bij elkaar gezet: uit 1855 met kleine blokken, uit 1896 met 10 grote - en 6 kleine blokken. Ik kreeg de indruk dat bij '1896' de grote blokken zijn 'gereconstrueerd', met uitzondering van de direct tegen de randen geplaatste zes (links 1, rechts 2 en onder 3). Een bewijs van manipulatie is te vinden bij het blok boven het zwaard. Naar mijn mening is te zien dat een groter blok over een klein blok is aangebracht op het jaartal 1896. Bij het jaartal 1901 zijn de onderste drie blokken aan de rechterzijde niet of nauwelijks groter gemaakt. De horizontale arcering mag slordig worden genoemd in vergelijking met die van de cent uit 1855. Aanvankelijk dacht ik dat dit alleen werd veroorzaakt door manipulatie van de blokken. Er zijn ook detailverschillen aan de leeuw te ontdekken, zoals bij de manen, de kroon, de achterkant van de linker poot en de tenen. Als gevolg hiervan is de aldus verkregen variant van het wapen van 1901 minder goed gelukt.

Details met het wapenschild. Boven links: 1855 met kleine blokken (16), boven rechts: 1896 met grote blokken (10), onder: 1901 met grote blokken (13) (foto's: auteur)

Nederlands-Indië, *cent*. 1896 (foto's: auteur) Scholten 875, jaartal niet op een lijn, links met 10 grote + 6 kleine blokken en rechts met 16 kleine blokken De centen uit het jaar 1897 tonen alle een versprongen jaartal, zoals op de volgende afbeelding zichtbaar is. Met de door mij aangegeven witte markeringen zijn de afwijkingen in hoogte duidelijk te zien. Er is ook een variant waarbij in het jaartal 1897 alleen de '9' lager is aangebracht.

Nederlands-Indië, *cent*. 1897 (foto's: auteur) Scholten 876, jaartal niet op een lijn

Detailfoto van de cent 1897(foto: auteur) Scholten 876b, de '9' in het jaartal staat lager dan de 7

Een nadere bestudering van een andere cent uit 1897 bracht een uitstulping rechts van de '9' aan het licht, met aan de boven- en binnenkant van de '9' restsporen van een '6'. Omdat er slechts één jaartal voor in aanmerking kon komen trok ik de conclusie dat ook hier een stempel uit 1860 werd gebruikt om de cent 1897 te creëren. Toch zou dat niet mogelijk moeten zijn, gezien mijn eerdere bewering dat de blokken in het wapen van de cent 1860 kleiner dan die vanaf 1896 moeten zijn. In dit geval zouden er dus kleine blokken moeten zijn. De blokken zijn ook grover uitgevoerd. De reden hiervoor was waarschijnlijk dat de kleine en fijnere blokken te veel aan slijtage onderhevig waren geweest, waardoor besloten werd om deze te reconstrueren met als resultaat 10 grotere en 6 kleinere blokken. Zowel bij de '7' en het muntmeesterteken zag ik ook sporen die waarschijnlijk op manipulatie duiden.

Nederlands-Indië, *cent*. 1897 over 1860 (foto's: auteur) Scholten 876c, jaartal niet op een lijn

Op een deel van de centen van 1898 is te zien dat de horizontale lijn voor het plaatsen van het jaartal weer is hersteld. Er zijn ook varianten waarbij dat kennelijk niet is gelukt want daar staat de '18' lager dan de '98'. Uit de vormverschillen van de beide achten blijkt dat het zeer goed mogelijk is dat ook bij deze jaargang oudere stempels werden gebruikt. De beide cijfers zouden identiek verwacht mogen worden indien een geheel nieuw stempel werd vervaardigd. In het wapen zag ik ook hier 10 grote en 6 kleine blokken.

Nederlands-Indië, *cent*. 1898 (foto: auteur) Scholten 877, oplage 36,6 miljoen, jaartal op een lijn

Er zijn varianten waarbij het op een lijn plaatsen van het jaartal kennelijk niet is gelukt want daarbij staat de '18' lager dan de '98'. Uit de vormverschillen van de beide achten blijkt dat het zeer goed mogelijk is dat ook bij deze variant oudere stempels werden gebruikt. (Geldt ook als het jaartal op een lijn staat). De beide cijfers zouden identiek moeten zijn als een nieuw stempel is vervaardigd. De hierna volgende afbeeldingen dienen ter verduidelijking.

Nederlands-Indië, *cent*. 1898 (foto's: auteur) Scholten 877, oplage 36,6 miljoen, '18' laag, '98' hoog en detailfoto's van de verschillende uitvoeringen van het cijfer '8'

Dat ook bij de emissie van 1899 het jaartal weer op een lijn zou zijn aangebracht bleek niet te kloppen, want uit een nadere studie bleek dat een deel van '99' boven de '18' uitkwam. Scholten heeft deze het nummer 879 meegegeven en meldde een oplage van 18,4 miljoen. In het wapen staan 10 grote en 6 kleine blokken.

Nederlands-Indië, *cent*. 1899 (foto: auteur) Scholten 879

Nederlands-Indië, *cent*. 1901 (foto: Theo Peters, Amsterdam) Scholten 880

Rand voorzijde breder uitgevoerd		
1 cent		
Scholten	Jaar	Oplage
774	1855	100.000
780	1856	67.900.000

Randen voor- en keerzijde gelijk en smaller Tekst langer		
1 cent		
Scholten	Jaar	Oplage
781	1856	idem met Scholten 780
782	1857	162.000.000
783	1858	119.430.741
784	1859	40.000.000
785	1860	14.455.000

1 cent		
Scholten	Jaar	Oplage
875*	1896	60.400.000
876*	1897	69.600.000
*	1897/60	idem met Scholten 876
877**	1898	36.600.000
879	1899	18.400.000
880	1901	15.000.000

* jaartal niet op een lijn

** jaartal wel of niet op een lijn

Rond de wisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw kwam het vaker voor dat bij 's Rijks Munt een ouder stempel werd gebruikt om er een met nieuw jaartal van te maken, zoals eerder beschreven bij de kwart - en de tiende guldens uit 1900. In *De Beeldenaar* 2022-2 heb ik u kennis laten maken met onder andere de Nederlandse halve cent 1900/1898 en het kwartje 1902/1901.[4] Als gevolg van deze ontdekkingen ben ik gerichter gaan zoeken en het laatste jaar uit deze serie centen is 1901. Hoewel ik het vermoeden heb dat er oudere stempels zijn gebruikt kan ik dat niet met zekerheid vaststellen. Zoals eerder vermeld zijn in dit wapen 13 grotere blokken aangebracht en drie kleinere tegen de onderrand. Samenvattend zouden de verbeterde tabellen er in de *Muntalmanak* van 1855 tot en met 1901 nu als in de onderstaande tabel kunnen uitzien. ❍

Bijlage

WET VAN 1 MEI 1854 (STAATSBLAD N°. 75). 87

31. CENT. 1856, 1856, 1856, 1856. Stukken geslagen op plaatjes met onzuivere niet rechtstandige kanten.
vz. en *kz.* Als van n°. 29.

32. CENT. 1856, 1856, 1856, 1856. Eerste proefstukken op verbeterde stempels der *vz.*; deze stempel is een weinig vergroot om te gemoet te komen aan het gebrek dat de rand der *vz.* iets breeder was dan die der *kz.*
vz. en *kz.* Als van n°. 29.

33. CENT. 1856, 1856, 1856, 1857, 1857, 1857, 1857, 1857, 1858, 1858, 1858, 1859, 1860. Gewone stukken van den muntslag van deze jaren, geheel gelijk aan die van n°. 32.
vz. en *kz.* Als van n°. 29.

Deel van bladzijde 87 uit de *Geschiedkundige Aantekeningen betreffende Den Muntslag voor Nederlandsch Indië* door Besier

Noten

1. Scholten, C. (1951) *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam).
2. Peters, T., J. Scheper & J. Mevius red. (2021) *nvmh muntalmanak 2022* (IJsselstein).
3. Bucknill, John (2000) *The Coins of the Dutch East Indies* (reprint New Delhi).
4. Loon, Erik J. van (2022) Onbekende gewijzigde jaartallen op munten van 25 cent, 2½ cent en ½ cent, in: *De Beeldenaar* 46-2, 55-59.
5. Besier, L.W.A. (1886) *Munt Kabinet 's Rijks Munt, Nederlandsch Indië: Geschiedkundige Aantekeningen betreffende Den Muntslag voor Nederlandsch Indië* – Munt Kabinet 's Rijks Munt (Utrecht).

HANS DE KONING

Zonneweeën en Elkerliek

Notities bij een boek, een installatie en een penning van Jos Reniers

De veelzijdigheid van de kunstenaar Jos Reniers is bekend. Zijn veelal bijzonder vormgegeven penningen kregen al eerder uitgebreid aandacht in *De Beeldenaar*.[1] In het door Karel Soudijn geschreven boek *Altijd Koorts* (2002) wordt, naast penningen, zijn ander werk besproken.[2] De penningcatalogus van Reniers telt 117 penningen, exclusief diverse ontwerpen en varianten. Collega Theo van de Vathorst noemde Jos 'Grootmeester in de penningkunst'.

Boek en Installatie

In 2020 verscheen een bijzonder boek over Reniers. Die publicatie, getiteld *Zonneweeën*, staat in het teken van een gelijknamig kunstwerk, een installatie die gaat over ziekte en hoop. Het boek vertelt het intieme verhaal van wat Jos overkwam en hoe dit leidde tot de installatie. De Helmondse kunstenaar kreeg in 2013 te maken met een darmtumor en hij onderging enige zware operaties. Die doorstond hij goed. De auteur van het boek, Joep Huiskamp, interviewt uitgebreid Jos zelf, naast familieleden, medici, helpers en modellen. Kortom, allen die betrokken zijn bij Jos' ziekte, het ontstaan van de installatie of het boek. Het boek heeft een fors formaat (30x25 cm) en bevat 172 pagina's, waarvan meer dan 80 met paginagrote illustraties. Bijzonder is ook de boekband uitgevoerd in hout met ingeperste titel. In plaats van portretten van de vijftien betrokken personen zijn op pasfotoformaat hun handen afgebeeld.

De installatie, waarvan het idee al tijdens het ziekenhuisverblijf ontstond, bestaat uit: *Kankerbeul*, een bijna drieënhalf meter hoog beeld met agressieve pinnen, een kleed van 13 meter lang, vervolgens een 'vriendelijk' houten object *Rietkraag* en een *tapijt* van 43 meter lang. Dat tapijt werd in het TextielMuseum te Tilburg geweven en in het bijzijn van familie, vele (penning-)vrienden en bekenden in 2016 onthuld.

Jos informeerde mij per email over het boek en dat was aanleiding voor een – vanwege corona uitgesteld – bezoek in het najaar van 2022. Ons gesprek vond plaats in Helmond bij Jos thuis op een voor mij bekende plek aan de keukentafel in het bijzijn van zijn vrouw Hanny, van wie hij veel steun ondervindt. Aan de wand van de keukenkamer, waar eerder de penning-installatie hing die in 2014 in Pulchri-studio te Den Haag geëxposeerd werd, valt mij nu een mooi, op zeer groot formaat uitgevoerd familieportret in kleur op.[3] Dat werd gemaakt ter gelegenheid van het 50-jarig huwelijk van Hanny en Jos.

Hij vertelt dat hij vlak na de onthulling van het tapijt in het TextielMuseum, in een korte tijd twee recidieven kreeg. Twee grote operaties volgden. Een groot abces verstoorde de genezing. Na weer een moeilijke periode eind 2021 was er een nieuwe tumor op de long te zien. Na een zware chemo was die verdwenen. Nu zijn er weer twee op de longen. 'Ze zijn te behandelen, dat is dan de vijfde hobbel die ik moet nemen. 't Komt goed', zegt Jos. Na de hiervoor vermelde toelichting op het boek en de installatie vertelt Jos over het tot stand komen van de Elkerliekpenning.

Elkerliekpenning

Tijdens zijn verblijf in het Elkerliek ziekenhuis in Helmond toonden chirurgen, oncologen, directie en andere betrokkenen belangstelling voor het

Jos Reniers, Elkerliekpenning. 2015, terracotta, 90 x 100 mm (foto's: kunstenaar)

werk van Jos. In 2015 resulteerde dat in een opdracht van de kunstcommissie van het ziekenhuis om een speciale penning te ontwerpen. De penning wordt uitgereikt aan personen die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor het ziekenhuis, dat ook een vestiging heeft in Deurne.

De basisvormen van de staande penning zijn deels rond, deels rechthoekig met in het midden een opening. De rechthoek met een trapezium erop verbeeldt, geabstraheerd, het ziekenhuisgebouw. Het trapezium staat, als dak, gedraaid op de rechthoek. Dat accentueert het dak, als symbool van bescherming dat een ziekenhuis biedt. In het midden van de penning is een rond gat aangebracht, als een doorkijk naar het licht. Onder de opening staat op de rechthoek de tekst ELKERLIEK, in een belettering zoals die ook op andere penningen van Reniers voorkomt. De penning is uitgevoerd in brons en heeft een afmeting van 90 x 100 mm. De diverse aspecten van het ziekenhuisverblijf komen in het ontwerp tot uiting in de vorm van een afbeelding van een dragende en beschermende hand. Aan de definitieve uitvoering gingen verschillende ontwerpen vooraf, met of zonder de afbeelding van handen.

Boven de opening staat op de voorzijde van de penning een hand met de handpalm naar onderen, als een beschermende hand. Op de andere zijde staat, met de handpalm naar boven, een ontvangende hand. Jos vult aan: 'een dragende, gevende, genezende, verzorgende, hand. Handen spelen een belangrijke rol; handen doen veel, doen alles. Door de penning in je hand te nemen, zie je door de opening je eigen hand met levenslijnen. Handen zijn persoonlijk, handen spreken, bijna alles is handwerk', geeft Jos als toelichting.

Portretpenningen

Tijdens ons gesprek kwamen we tot de conclusie dat de portretpenning als een essentieel onderdeel van de penningkunst, steeds meer op de achtergrond raakt. De penningkunst verschuift naar penningobjecten (-obstakels?). Zijn er nog makers van portretpenningen? Zij zijn op de vingers van één hand te tellen. Het oeuvre van Reniers telt 48 portretpenningen. Een van zijn laatst ontworpen portretpenningen is die uit 2014 over Gilles Holst. Prof. Dr. Gilles Holst (1886-1968) werd in 1914 de eerste directeur van het Natuurkundig laboratorium van Philips en hij was in 1956 betrokken bij de Stichting van de Technische Universiteit Eindhoven. De penning toont op de voorzijde zijn profielportret met stevige nek en kin. Linksonder staat de signatuur JR. Op de andere zijde staat langs de onderrand de naam *Gilles Holst* en in spiraalvorm naar het midden in

Jos Reniers, *Gilles Holst penning*. 2014, brons (voorzijde) en terracotta (keerzijde), 95 mm (foto's: kunstenaar)

kleinere letters de tekst: *Philips research 1914 Technische Universiteit Eindhoven 1956*. De penning hoort bij de Holst Memorial Lecture Award, een internationale onderscheiding voor onderzoekers die jaarlijks wordt uitgereikt. De Holstpenningen vinden zo hun weg over de hele wereld.

Nieuwe weg

Jos is door zijn ziekte anders gaan denken en is met zijn werk een nieuwe weg ingeslagen. Werken in steen kan niet meer en ook het maken van penningen is voorbij. Alsof hij zich daarvoor moet verontschuldigen merkt hij op: 'door twee stoma's, één werkende nier, chemo voeten, een trombose been, dubbele liesbreuk en een blijvende grote fistel wond. Dit alles kost nogal wat energie'. In zijn atelier staat het model van een zweefmolen in hout, die hij levensgroot, ook in hout, gaat uitvoeren. Verschillende delen maakte hij al op ware grootte, dat neemt tijd omdat hij slechts een paar uur per dag kan werken. Maar het werk gaat wel door, het *altijd koorts* blijft. Lachend merkt Jos op dat het beeld pas over een paar jaar klaar is en hij nodigt mij uit om dan te komen kijken. ❍

Noten

1. Steyn, Geer (1984) De Hugo de Grootpenning in: *De Beeldenaar* 8-4, 108-112; Otterdijk, Toon van (1992) Vijf staande penningen voor Valkenswaard, in: *De Beeldenaar* 16 -4, 146-151; Scharloo, Marjan (1991) De erepenning van de gemeente Mierlo, in: *De Beeldenaar* 15 -4, 382-383; Soudijn, Karel, (2005) De gebroeders De Witt. Portretpenning van Jos Reniers, in: *De Beeldenaar* 29 -6, 250-253; Soudijn, Karel (2005) Holst- en TU/e-penning. Recent werk van Jos Reniers, in *De Beeldenaar* 29- 3, 99-106; Soudijn, Karel (2006) Karel en de penningkunst. Een variant door Jos Reniers, in *De Beeldenaar* 30-4, 167-168; Koning, Hans de. (2006) Een vorstelijk portret in *De Beeldenaar* 3, 30-3, 103-113.
2. Koning, A.J. (Hans) de (2003) Boekbespreking Soudijn, Karel, *Altijd Koorts* in *De Beeldenaar* 27-5, 204-205.
3. Koning, Hans de (2015) 't Was even wennen, in *De Beeldenaar* 39-6, 277-288.

HARRY DONGA

Nieuwe penning Luthers Diaconiehuis

Daniëlle van Ark, *250 jaar Luthers Diaconiehuis*. 2022, zilver, 35 mm

Op 10 juni 2022 werd in de grote kerkzaal van het Luther Museum Amsterdam ter gelegenheid van het 250 jarig bestaan van het Luthers Diaconiehuis een nieuwe penning gepresenteerd. Deze penning, ontworpen door de kunstenares Daniëlle van Ark en geslagen bij de Koninklijke Nederlandse Munt te Houten in een oplage van 250 exemplaren, grijpt terug op de zes penningen die in de afgelopen eeuwen door het bestuur van het Lutherse Diaconie Oude Mannen en Vrouwenhuis (OMVH) zijn uitgegeven ter gelegenheid van de opening in 1772 (3 stuks), de 100 jarige herdenking in 1872 (1 stuks) en de 200 jarige herdenking in 1972 (2 stuks). Het gebouw is tot en met 1856 verschillende keren uitgebreid en verbouwd. Tot vijf jaar geleden stond het bekend als Lutherse Verpleeghuis Wittenberg. Na het vertrek van deze instelling is het gebouw voor het grootste deel verhuurd als hotel. In het bestuurs-gedeelte, de grote kerkzaal en de bijbehorende ruimtes is sinds 2019 het Luther Museum gevestigd. Dit museum herbergt de grote kunstcollectie met erfgoed van vooral de lutheranen uit Amsterdam. Ook worden er voorwerpen uit andere lutherse gemeenten in het land bewaard.

Die bijzondere geschiedenis is terug te vinden in de nieuwe penning uit 2022. Zoals gezegd wil deze penning herinneren aan 250 jaar Luthers Diaconiehuis, vandaar de jaartallen 1772-2022 rechtsboven. Anders dan op de penningen uit de achttiende eeuw is thans het hele gebouw aan de Nieuwe Keizersgracht in vogelvlucht afgebeeld. Daarboven straalt het alziend oog van God neer op het gebouw en haar gebruikers. Ook de penning die Barend Christiaan van Calker in 1772 maakte toont dit oog.

De keerzijde van de penning roept enerzijds de historie op en anderzijds het nieuwe gebruik van het gebouw. Het grote ornament waarbinnen de vier schilden naar hedendaags gebruik zijn weergegeven, verwijst naar de ornamentiek die is gebruikt in de beide bestuurspoorten in het gebouw die ter gelegenheid van de opening werden aangeboden. Beide poorten zijn nog steeds aanwezig en dragen de namen en wapenschilden van de leden van de bouwcommissie, alsmede van de eerste regenten en regentessen. Op de plaats van de wapenschilden zijn nu verwijzingen te vinden; naar de stad Amsterdam, het historische monument, naar de hotelfunctie en naar het museum. Dat het daarbij om het Luther Museum gaat wordt duidelijk gemaakt door het wapen van Maarten Luther, de Lutherroos, dat in het midden van het ornament is geplaatst. Onder dat ornament is ook nog het huidige logo van de Lutherse Gemeenten en Diaconie afgebeeld in de vorm van een gestileerde zwaan.

De zilveren penning is in een beperkte oplage uitgegeven door het OMVH en kost 50 euro. De penning is te bestellen bij het Luther Museum, info@luthermuseum.nl of af te halen aan de balie van het museum; gebouw Wittenberg, Nieuwe Keizersgracht 570 te Amsterdam.

CHRIS TEULINGS

Is herontdekken nieuwswaardig?

De ontdekking van Amerika door Columbus was natuurlijk geen echte ontdekking, maar voor Europeanen wel nieuws van de eerste orde. Zo ook is het gesteld met sommige numismatische artikelen en dan voor numismaten. De betreffende inhoud was ooit al prima bekend maar er was nooit over gepubliceerd of de informatie is in vergetelheid geraakt. Het doet de vraag rijzen: wanneer is een 'ontdekking' nieuwswaardig genoeg voor publicatie? Zo'n vraag dient uiteraard beoordeeld te worden op relevantie voor zowel de huidige als de toekomstige lezer. Voor gildepenningen dient een onderzoeker hierbij extra terughoudend te zijn want het aantal verzamelaars en geïnteresseerden hiervan is RRR.

Codering

In de catalogus van gildepenningen door Wittop Koning valt een aantal taxonomische rangen te ontwaren, die voor de beantwoording van de vraag behulpzaam zijn.[1] Diens volgorde per rang – op basis van chronologie – heb ik in een door mij gepubliceerd gegevensbestand van gildepenningen behouden.[2] In die taxonomie staat op rang 0 de Noordelijke Nederlanden, op rang 1 de betreffende stad, op rang 2 het betreffende gilde, op rang 3 de emissie binnen een gilde en op rang 4 de individuele gildepenning. In dit gegevensbestand zijn nagenoeg alle nog bestaande gildepenningen vermeld en is op rang 4 elke penning individueel, eenduidig traceerbaar door een consistente codering.

Ter verheldering van de codering volgt hier een willekeurig voorbeeld: de gildepenning van Wouter Nieuwhof van het Amsterdamse Roei-, Steiger-, Schuitenvoerdersgilde (afbeelding 1). Op 27 februari 1768 krijgt hij verlof om per toerbeurt vanaf de Kampersteiger (afbeelding 2) passagiers en vracht van en naar enkel de voor díe rede liggende schepen te transporteren. Dit recht deelt hij met zijn gildebroeders die aan dezelfde steiger gemeerd liggen. Van Eeghen schrijft hierover: 'Tot dit gilde behoorden de voerders van roei- en steigerschuiten, welke laatste alleen met haken en bomen werden voortbewogen. Buiten dit gilde mocht niemand goederen van koopvaardijschepen af- en aanvoeren. Van dit gilde moes-

1. *Amsterdamse Roei-, Steiger-, Schuitenvoerdersgilde op naam van Wouter Nieuwhof.* 1768, messing, gegraveerd, 32 mm, 7,16 gram (particuliere collectie) Ams13,05020

2. Herman Schouten (1747-1822) *De Kampersteiger, gezien vanaf de Nieuwe Brug naar gebouw Zeerecht.* Circa 1775, 235 x 330 mm (collectie Stadsarchief Amsterdam, inv. 010094002718)

ten de brandhoutverkopers, teerkopers, scheepstimmerlieden en aardappelkopers, die schuiten hadden, lid zijn. De veerlieden op Buiksloot ressorteerden [CT: ook] onder het gilde. Binnenlandvaarders, lichterlieden en vlotschuitenvoerders mochten geen lid zijn. Een gildebroeder mocht niet meer dan één schuit hebben. De schuiten, horend onder het gilde, werden voornamelijk in de stad en de haven gebruikt'.[3] Er waren elf steigers en elke steiger had zijn eigen groep schippers. Dat vertaalde zich in dertien emissies, uitgegeven door het betreffende gilde.

De penning van Wouter Nieuwhof is terug te vinden bij Wittop Koning in zijn standaardwerk op rang 1 onder Amsterdam, op rang 2 onder de emissies van het Roei-, steiger- en schuitenvoerdersgilde met 13 als rangvolgordenummer van gilden en op rang 3 met 5 als rangvolgordenummer van emissies. Op rang 4 somt Wittop Koning op individueel penningniveau bij deze steiger geen namen op, omdat het er wel erg veel zijn, meer dan zestig. Maar elders doet hij dat wel, daar waar het aantal bekende exemplaren met namen (of nummers) te overzien is. De penning van Wouter Nieuwhof is in het gegevensbestand op het internet wel te (over)zien als de lezer daar naar toe zou gaan. Dan is hij als twintigste penning van dit type te vinden onder Ams13,05020, evenals zijn huidige fysieke vindplaats en zijn herkomst. Binnen de codering zijn de rangen goed te herkennen.

Overigens zijn er aan het verhaal van Van Eeghen nog een paar woorden toe te voegen want dat 'alleen met haken en bomen' wordt op zijn minst gelogenstraft door het zeil op de afgebeelde penning en ook zullen de heren gildeleden wel hebben geroeid met de riemen die ze hadden. Verder kan het 'niet meer dan één schuit hebben' met een korrel zout worden genomen.[4]

Maar terug naar het rapporteren van ontdekkingen (bij gildepenningen). Het is evident dat een onderzoeker niet hoeft aan te kloppen met de mededeling dat er op rang 4 van de penningen van de Kampersteiger van dit gilde een nieuw exemplaar ontdekt is. Indien van elke ontdekking van een penning op rang 4 van alle gilden kond gedaan zou worden, dan zouden er momenteel gemiddeld vijftig meldingen per jaar komen. Dat mag de numismatische gemeenschap niet worden aangedaan.

Nieuwe rang 3

Interessanter wordt het al als er op rang 3 iets nieuws ontdekt wordt. Dus een nieuwe emissie van een gilde, waarvan ik een of meer emissies van penningen al ken. Een voorbeeld hiervan is te zien bij het Haagse Huurkoetsiersgilde (afbeeldingen 3 en 4). Deze twee emissies zijn bekend, zij het dat de penningen ervan zeldzaam zijn. Van het eerste type zijn zes exemplaren bekend en van het tweede vier.[5] Van het volgende type uit 1750 is slechts één exemplaar – het afgebeelde exemplaar – bekend (afbeelding 5). Dit type komt nog niet in de literatuur voor.

3. *Haagse Huurkoetsiersgilde met nummer 9.* 1715, tin, gegoten, 55 mm, 33,68 gram (particuliere collectie) Gra11,01002

4. *Haagse Huurkoetsiersgilde met nummer 5.* 1715, tin, gegoten, 54 mm, 29,03 gram (particuliere collectie) Gra11,02002

5. *Haagse Huurkoetsiersgilde met nummer II.* 1750, tin, gegoten, 53 mm, 39,00 gram (particuliere collectie) Gra11,03001

Het is duidelijk een nieuwe emissie, dus een nieuwe taxon (een taxon is de ingeburgerde verkorte naam onder taxonomen voor een taxonomische groep) op het niveau van rang 3. Die informatie op zich is het waard om te delen via een artikel, hetgeen bij deze geschiedt. Een ander voorbeeld van een nieuwe taxon op dit niveau is in de recente publicatie over een broodpenning van het Dordtse Kramersgilde te vinden.[6] Er zijn ook voorbeelden, waarbij de grens tussen rang 4 en rang 3 niet altijd duidelijk is. Dan volgt een *in dubio abstine* en volgt seponering van de casus als een rang 4. Maar bij gegoten en geslagen penningen waarbij bijvoorbeeld een nieuw jaartal meegegoten wordt zoals hierboven, is het redelijk om van een nieuwe rang 3 te spreken. Zuivere voorbeelden van nieuwe 'ontdekkingen' op rang 3 zijn relatief schaars, temeer daar de bestaande literatuur zich niet altijd duidelijk uitspreekt over de verschillen in type. Zo is er in het standaardwerk van Wittop Koning bij de Maastrichtse kramerspenningen geen taxonomisch onderscheid gemaakt tussen de penningen van de kramers en die van de schippers en voerlui terwijl die laatste categorie zich qua penningen terdege onderscheidt door de toevoeging van een gegraveerd schip, een paard en anker(s). Overigens maakt de negentiende-eeuwse literatuur er wel al melding van.[7]

Nieuwe rang 2

Anders ligt dat met die op rang 2, dus 'ontdekkingen' van gildepenningen van een gilde waarvan van het desbetreffende gilde in die stad nog überhaupt geen gildepenningen bekend zijn. Gemiddeld vallen er wel twee van dergelijke ontdekkingen per jaar op te sporen en misschien nog wel meer. Het is alweer wat jaren terug dat voorbeelden ervan zijn gepubliceerd; over de vroege Vlissingse kuiperspenning, de Hoornse chirurgijnspenningen en over smedenpenningen van Middelburg en Grave (voorbeelden van 'ontdekkingen' op tweemaal rang 3, eenmaal rang 2 en eenmaal rang 1 niveau).[8] Weliswaar is er in die tussenliggende periode melding gemaakt van een ten onrechte als gildepenning aangemerkte penning. Dus is er een rang 2 taxon afgevoerd. Recent nog is er een heel vroege broodpenning van het Dordtse Kramersgilde beschreven, maar de oogst aan publicaties is mager.[9] Ik zal niet uitputtend alle gevallen over de afgelopen twee decennia van nog niet gepubliceerde ontdekkingen van gildepenningen op rang 2 opvoeren, maar enige recente vondsten zijn toch mijns inziens wel de moeite waard.

Gildepenningen van het Haarlemse Kleermakersgilde

Een negental koperen gildepenningen heeft gemeenschappelijk dat ze tot nu toe niet aan een plaatselijk Kleermakersgilde konden worden toegeschreven. Een enkeling kreeg tot nu toe gemakshalve Amsterdam als plaats van asiel toebedeeld. Dat het presentiepenningen van kleermakers zijn is evident. Een schaar staat prominent op de voorzijde en een naam met jaartal op de keerzijde. Hun diameter is rond de 45 mm. Vier van de negen exemplaren zitten in museale collecties en vijf in getraceerde particuliere collecties (afbeelding 6). Een opmerkelijk gemeenschappelijk facet wordt gevormd door de open ogen van de erop gegraveerde schaar.

De op de penningen vermelde namen zijn niet terug te vinden in de Doop-, Trouw- en Begrafenisboeken van Amsterdam maar wel in die van Haarlem. Dit was een overtuigende indicatie dat ze daar thuishoren. Van alle negen kon min of meer hun CV inclusief ondertrouw gereconstrueerd worden. Het behalen van het meesterschap is vaak een gebruikelijk moment voor ondertrouw. Het jaartal op de penning correspondeerde steeds aardig met dat van het ondertrouwjaartal. Nog meer zekerheid bood het gildearchief van deze stad via het Meesterboek met de inschrijvingen van diegenen die proeven aflegden in de periode 1759 tot 1795. Uit die periode stammen zeven penningen en is er ook een corresponderende inschrijving. Daarmee is met absolute zekerheid bewezen dat deze penningen aan het Kleermakersgilde van Haarlem kunnen worden toegeschreven. Het is een gilde waarvan penningen tot nu toe niet uit de literatuur bekend waren. Om die reden heb ik hun penningen in mijn gegevensbestand op rang 3 als Haa09,01 gecatalogiseerd.

De namen op de twee vroegste penningen, uit 1755, kwamen uiteraard niet voor in het Meesterboek dat pas in 1759 aanvangt. Gelukkig is er ook een boek in het archief waar de leerlingen van Haarlemse kleermakers zijn ingeschreven en wel

Zes penningen van het Haarlemse Kleermakersgilde. 1755-1769, koper, gegraveerd, 43-47 mm, 19-29 gram (collectie Amsterdam Museum, inv. PA 56 [onderste exemplaar] en particuliere collecties)

over de periode 1678-1797 (afbeelding 7). Hier komen die twee wel in voor als meester van het gilde omdat ze met regelmaat leerlingen lieten inschrijven.

Meer nieuwe gildepenningen op rang 2

Op 1 oktober 2022 is ter gelegenheid van het zestigjarig jubileum van de Numismatische Kring Rotterdam een jubileumboek verschenen. Gezien de beperkte oplage ervan is niet iedereen in staat om kennis te nemen van de inhoud. In dat boek zijn een paar 'ontdekkingen' van Rotterdamse gildepenningen gepubliceerd.[10] Het gaat om een gildepenning van Rotterdamse Kuipers- en wijnverlaters en een van het Rotterdamse Wijnkopersgilde. Bovendien wordt een toeschrijving door Wittop Koning van een penning aan het Rotterdamse Kuipersgilde gerectificeerd en toegeschreven aan het Timmerliedengilde van die stad; vermoedelijk was dat ofwel een voorganger (dus rang 3) van de meer bekende gegoten penning, of als een penning van een van de vele subgilden van dit gilde.[11] Om niet alle koek al in dat boek te verkruimelen sluit de auteur af met 'Nog enige andere gildepenningen worden ervan verdacht Rotterdams te zijn maar die ga ik hier niet verraden opdat er voor het volgend jubileumboek nog te verhalen valt. Maar dat er nog tamelijk veel te ontdekken valt en zal vallen is buiten kijf'. Misschien is wachten tot het volgend jubileumboek wat te veel van het goede en bovendien zullen er in de tussenliggende tijd nog wel enige ontdekt worden zodat hierna toch nog enkele voorbeelden volgen.

	meesterproef	neemt leerlingen aan in
Hermanus Paalder 1755		1759, '61, '63, '65, '68 (2*), '71, '74 en '76
Jacobus Schot 1755		1757, '59, '64, '66, '68, '72, '81 en '84
Martinus gram 1759	26 maart 1759	1763, '73 en '80
Jan Olthuijsen 1760	19 februari 1760	1763, '67 en '70
Johannes Goudenberg 1768	20 februari 1768	1773 (in 1758 zelf als leerling)
Kasper Kips 1769	10 april 1769	1771 en '74
Gerret Engesmed 1776	15 april 1776	1778, '79, '82, '84, '89 en '91
Jan Garmens 1777	21 april 1777	1787 (in 1795 neemt zijn weduwe een knecht in dienst)
Pieter van Leeuwen 1781	19 februari 1781	

7. Vermeldingen in het archief van het Kleermakersgilde te Haarlem van de data van meesterproef en aanmelding van leerlingen van de kleermakers voor de negen bekende gildepenningen van dit gilde

Gildepenningen van het Rotterdamse Blikslagersgilde

Snoeck wijst in 1894 een set penningen van een Blikwerkersgilde aan 's-Hertogenbosch toe (afbeelding 8).[12] Hij geeft daar enige redenen voor: de aankoop van de hele set bij een Bossche

La corporation des ferblantiers à Bois-le-Duc.

(Het blikwerkersgilde te 's-Hertogenbosch.)

J'ai acheté au commencement de cette année à un antiquaire de Bois-le-Duc, un anneau avec 41 méreaux 1) ovales, en cuivre, de 46½—34½ mM. (muntmeter STEPHANIK), troués et numérotés au revers de N°. 1—41.

8. *Extract uit het artikel van Snoeck in het Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde uit 1894, pagina 106*

9. *Gildepenning van een Blikwerkersgilde met nummer 41*, Z.j., messing, ovaal, 46 x 34 mm, 7,98 gram (particuliere collectie). Voorheen Her15,01024, nu Rot15,01024, aangehecht de brief van Hezenmans aan Snoeck d.d. 5 maart 1893

10. Links: *de door Wittop Koning aan het (Rotterdamse) Bakkersgilde toegeschreven gildepenning met no 60 en de initialen BG.* Z.j., messing, 36 mm (collectie: Fries Museum, inv. N13962). Rechts: *het exemplaar met no 46 en de initialen MT.* Z.j., messing, 36 mm (collectie: Historisch Museum Rotterdam, inv. 57783)

11. *Gildepenning van het Rotterdamse Wijnkopersgilde op naam van Willem Pedij en met nummer 110.* Z.j., messing, ovaal, 70 x 49 mm (collectie: BOOR, Rotterdam)

antiquair, die bovendien uit een oude Bossche familie stamt en de ovale vorm die niet ongebruikelijk is voor de gildepenningen van die stad. Deze argumenten kan ik nog wel volgen en zijn geloofwaardig. Hij voert nog een argument op, namelijk 'de gravering'. Bedoelde de auteur misschien 'de wijze van graveren'? Dit argument wordt niet verder door hem onderbouwd en de juistheid ervan is niet direct helder.

Hij meent dat de Bossche archivaris Joannes (Jan) Hezenmans (1833-1909), bij wie hij te rade gaat, hem versterkt in zijn mening door diens beleefd terughoudende brief van 5 maart 1893: 'De blikwerkers vormden hier, blijkens art 4 en 15 der kaart van 1548, een onderdeel der kramersgilde, zij werden meer als verkoopers beschouwd dan als ambachtslieden. Een afzonderlijk gilde vormden zij niet, maar zij kunnen zich daarom de air toch gegeven hebben, zoodat de penningen wel als echt te beschouwen zijn' (afbeelding 9). Het briefje kan overigens ook anders geïnterpreteerd worden dan dat Snoeck doet. Laatstgenoemde laat nog een extra penning op een soortgelijk koperen plaatje graveren ter controle

maar met de opzettelijke spelfout 'Blick / Weckeks / Gilde'. Het mij bekende huidige corpus bestaat uit 29 penningen en kent nummers oplopend tot 42, één hoger dan Snoeck al had ontdekt. Het plaatje met de opzettelijke spelfout dat Snoeck in 1893 liet maken is nog niet teruggevonden en het is ook niet bekend of dit aan de keerzijde een nummer heeft.

Er pleiten dus wel enige argumenten voor een toeschrijving aan 's-Hertogenbosch maar er zijn even sterke zo niet sterkere argumenten voor die aan Rotterdam. Zo is in die stad in 1631 een Blikslagersgilde opgericht. Hun nog aanwezige archiefstukken lopen door tot 1812.[13] Verder komt de sierlijk verbinding van de N op de keerzijde met de in superschrift geschreven o exact hetzelfde voor op een door Wittop Koning terecht aan Rotterdam maar onterecht aan het Bakkersgilde toegeschreven eenzijdige penning (afbeelding 10).[14] Hij interpreteert de initialen BG als Bakkers Gilde. Het Fries Museum interpreteert hun soortgelijke exemplaar, nu met de initialen MT, als Meester Timmerman. Laat ik het voorlopig maar houden op het gilde van meester-timmerbakkers of iets dergelijks.

Dit zijn niet de enige Rotterdamse penningen met een sierlijke verbinding tussen de N en de in superschrift geplaatste o. Ook de in het jubileumboek gepubliceerde penning van het Wijnkopersgilde (afbeelding 11) laat zo'n fraaie slinger zien. Overigens komt de eer van de ontdekking van die penning en een toeschrijving toe aan Cees Herweijer van het Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR).

12. Links de B op de Blickwerckerspenning, rechts die op Rot07,01001

Ook de B in Blikwerckersgilde spoort aardig met de B op een andere Rotterdamse penning (afbeelding 12); de door Wittop Koning als kuiperspenning genoemde maar door mij als zódanig verworpene, daar die eerder een timmerliedenpenning is.[15] Het vormt een verdere aanwijzing dat die blikwerkerspenningen wel eens in Rotterdam zouden kunnen thuishoren in plaats van 's-Hertogenbosch. De toeschrijving op grafische overeenkomst met andere Rotterdamse penningen lijkt mij in ieder geval sterker dan die met Bossche penningen.

Snoeck argumenteerde verder dat de (ovale) vorm een aanwijzing was richting Bossche oorsprong. Echter, nu duidelijk is dat Rotterdam óók ovale gildepenningen kent en in tegenstelling tot 's-Hertogenbosch zelfs louter ovale penningen, spreekt ook dat pro Rotterdam.

Wittop Koning wijst er in zijn *Tweede Supplement* al op dat er ook blikslagerspenningen van Rotterdam zouden moeten hebben bestaan, maar hij legt geen verband met de 'Snoeckpenningen'.[16] En inderdaad staat er in 1646 in het gildearchief een post voor nieuwe blikwerkerspenningen opgevoerd (afbeelding 13). De mogelijke aanleiding tot uitgifte kan de afsplitsing van een aantal ambachten binnen dit gilde in 1643 zijn geweest maar evengoed een algemene ordonnantie uit 1644 voor alle gilden binnen deze stad waarin alle gilden de wacht wordt aangezegd tot een betere discipline. De penningen zelf ogen jonger dan 1646 maar het kan om de 'Snoeck-penningen' gaan. De hoogte van de kosten (vier gulden) correspondeert aardig met wat voor circa veertig nieuwe eenvoudige koperen penningen van dit slag te verwachten is. In ieder geval was dit gilde vertrouwd met het gebruiken van gildepenningen.

Het Rotterdams archief bergt van het – zoals het zichzelf noemt – Blikslagersgilde een klein maar kwalitatief hoogstaand archief. De originele keur is nog aanwezig en dateert uit 1631. Het lijkt de gehele periode door tot begin negentiende eeuw een redelijk actief gilde te zijn met doorgaans rond de dertig leden. Het aantal knechten varieert van nul tot vijf per blikslager. Daarmee is de doorlopende nummering tot 42 niet strijdig. Kortom, ik pleit ervoor de blikwerkerspenning aan Rotterdam toe te schrijven en niet zoals tot nu toe gebruikelijk aan 's-Hertogenbosch. De penningen zijn in mijn gegevensbestand op rang 3 omgedoopt van Her15,01 naar Rot12,01.

Gildepenningen van het Rotterdamse Warmoezeniersgilde

In het midden van de zeventiende eeuw was er in Rotterdam al een Warmoezeniersgilde. In het Stadsarchief staat namelijk dat 'Maerten Willemsz

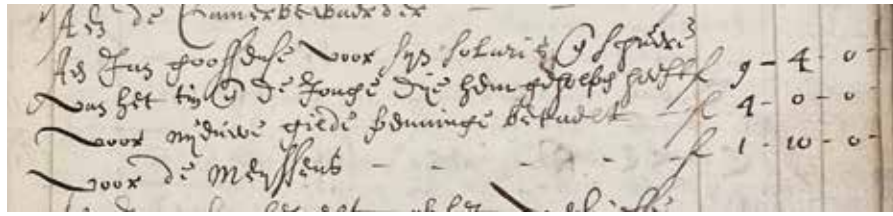

13. *Rekening 'Voor nyeuwe gilde penninge betaelt f 4-0-0'.* 1646 (collectie: Stadsarchief Rotterdam 17-16 Rekeningen 1646)

de Jonge, Jan Melten van Leeuwen en Huych Ariensz van der Taen, alle drie tuynders, wonend buiten de Koolsche Poort, bekennen zeshonderd gulden schuldig te zijn aan de hooftluyden van 't Warmoessiersgilde, ten behoeve van het gilde, wegens geleende gelden'.[17]

Uit de literatuur zijn enige penningen bekend waaraan tot nu toe geen stad viel te koppelen, enkel het gilde, namelijk het Warmoezeniersgilde. Van dit drietal gaat hier aangetoond worden dat ook deze penningen in Rotterdam thuishoren. Het betreft penningen van Arent Dirckse van der Hey 1663, Jan Huyge Schipper 1664 en Sakriias Ians Breeckpot.

De eerste twee penningen (afbeelding 14) zijn qua vorm en uiterlijk sterk verwant aan bijvoorbeeld de wijnkoperspenning van Willem Pedij waarvan vaststaat dat het een Rotterdamse penning is. Alle drie genoemde namen – Van der Hey, Schipper en Breeckpot – komen in die periode voor in de notariële archieven van Rotterdam. Terwijl de eerste duidelijk in het Stadsarchief wordt vermeld, is de naam van de tweede lastiger.[18] Deze komt veel voor en er zijn meerdere personen met deze naam die in het midden van de zeventiende eeuw in Rotterdam ook nog schipper zijn. Er is wel een Jan Huyge Schipper zowel schipper als koopman. Van beroep was Jan Huyge koopman blijkens enige akten en actief in de scheepvaart. Van der Hey was eveneens in de scheepvaart actief. Voor beiden lijkt een lidmaatschap van het Warmoezeniersgilde nuttig en complementair aan hun scheepvaartactiviteiten. Op basis van deze informatie is redelijkerwijs aan te nemen dat de drie heren lid waren van het Rotterdamse Warmoezeniersgilde.

De derde penning (afbeelding 15) op naam van Sakriias Ians Breeckpot werd tot nu toe nog als Vlaams geclassificeerd.[19] Hij kan eveneens vrijwel zeker aan Rotterdam en dan in het bijzonder aan het Warmoezeniersgilde van die stad worden toegewezen. De afbeelding op de voorzijde laat het gilde reeds vermoeden en aanwijzingen in het stadsarchief bevestigen dat Sakriias / Zacharias er thuis was. Hij zat ook in de scheepvaart en hij was in zijn jonge jaren matroos onder Philips van Dorp, de admiraal die weinig roemrijk de geschiedenis is ingegaan.[20] Het is interessant te zien dat meesterschap in het warmoezeniersbedrijf juist nauw verweven is met de distributiefunctie voor vegetarische producten en minder of niet met de productiezijde ervan. De Rotterdamse warmoezenierspenningen zijn in mijn gegevensbestand op rang 3 nieuw geclassificeerd van Onb27,01 naar Rot13,01.

14. *Gildepenningen van het Rotterdamse Warmoezeniersgilde.* Links: op naam van Arent Dirckse van der Hey. 1663, messing, ovaal, 56 x 39 mm, 11,89 gram (particuliere collectie). Rechts: op naam van Jan Huyge Schipper. 1664, messing, ovaal, 55 x 43 mm, 18,08 gram (collectie: Nationale Numismatische Collectie, inv. 1984-0058)

15. *Gildepenning van het Rotterdamse Warmoezeniersgilde op naam van Sakriias Ians Breeckpot.* Z.j., messing, ovaal, 37 x 44 mm, 17,21 gram (particuliere collectie)

Gildepenningen van het Rotterdamse Grootschippersgilde

Dirks heeft in zijn baanbrekend werk de Breeckpot-penning indertijd toegeschreven aan 's-Hertogenbosch. Daar had hij op zich wel een goed argument voor, namelijk de treffende gelijkenis met een schippersgildepenning door hem aan 's-Hertogenbosch toegeschreven, op naam van Pieter Pietersz Verduijn.[21] Hij noemde deze Verduijn-penning de voorloper van de meer bekende schipperspenning van 's-Hertogenbosch uit 1683.[22] Echter die toeschrijving van de Verduijn-penning door Dirks aan die stad is ongefundeerd. Als de Breeckpot-penning aan Rotterdam mag worden toegeschreven, kan dankbaar gebruik gemaakt worden van de bevinding van Dirks dat de Verduijn-penning op die van de Breeckpot-penning lijkt. Daarom ben ik naar Verduijn in het Rotterdams archief gaan zoeken. Aangezien er nog drie soortgelijke schipperspenningen met namen erop bestaan kunnen ook die daar dan gezocht gaan worden. Die namen zijn Sent Abramsen Conynck, Willem Aeriense Feis en Jan Jansen van Gulick.[23]

16. *Gildepenningen van het Rotterdamse Grootschippersgilde op naam van Pieter Pitersen Verduijn en Jan Janssen van Gulick.* De linker penning is enkel uit de literatuur bekend (Dirks-2, p. 25). Rechts: messing, ovaal, 46 x 36 mm, 12,84 gram (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. nr. NG-VG-7-423)

Welnu, schipper Pieter Pitersen Verduijn is wel degelijk terug te vinden in het Stadsarchief Rotterdam. Zelfs op diverse plaatsen. Bijvoorbeeld als driftkop. In een akte uit 1638 blijkt hij Lambrecht Gijsbrechtsz door een stevige knal op diens hersens op de plecht van het schip van zijn vader, Pieter Claesz Verduijn, doodgeslagen te hebben toen dat schip voor de Schans bij Voorne lag.[24] De zaak wordt gesust omdat vader Pieter Claesz aan de familie 130 gulden zwijggeld betaalt.

Maar dat zwijggeld resulteerde nog niet in leergeld voor Pieter Pitersen. Twee decennia later bijvoorbeeld getuigen een hoofdman en een oud hoofdman van het Grootschippersgilde van Rotterdam dat op dinsdagavond 19 juni 1657 – toen de gildebroeders in de Doelen waren – Pieter Pieters Verduijn, schipper en gildebroeder, lasterlijke dingen over Cornelis Willems heeft gezegd.[25] Pieter Pitersen komt nog zeer vaak in de Rotterdamse archieven terug met geboortedata teruggerekend variërend tussen 1619 en 1622 en verder dat hij als schippersknecht en – later – als zelfstandige schipper actief was maar ook bijvoorbeeld als een zichzelf erg ruimhartig toebedeler uit erfenissen. Een van Pieters smalschepen heette toepasselijk De Strijdende Ridder.

En daarmee is meteen de naam van het bewuste gilde bekend.[26] Het Groot- en Kleinschippersgilde zijn vóór 1626 van elkaar gesplitst. Van het Kleinschippersgilde van Rotterdam is al een penning bekend.[27]

Over de door Dirks genoemde naam op een penning van Sent Abramsen Conynck valt niet met zekerheid te ontdekken of hij ook als grootschipper voorkomt in de Rotterdamse archieven, wat opmerkelijk is omdat doorgaans schippers archivalisch heel wat sporen achterlaten. Wel woonde er een trouwlustige Sent Abrahamsz op de Ceulse Cingel in Rotterdam (op 18 maart 1646) maar het is niet zeker of dit dezelfde man is als op de penning en ook niet of hij grootschipper was. Over Willem Aeriense Feis (Feijs) is meer bekend. Zo ruilt hij zijn ballastschip met een andere schipper.[28] Hij woonde buiten de stad, aan de Rotte en treedt vaak op als koper van onroerend goed in deze stad. Zo koopt hij een 'cleij- of baggerschuit' en verkoopt hij een 'coolschuit'.[29] Bij dit soort

schepen denkt een leek op dit gebied mogelijk aan een klein vaartuig en associeert die schepen misschien niet zo gauw met grootschippers, maar het blijkt kennelijk wel om flinke schuiten te gaan. Vanaf 1649 vielen schippers van schepen onder 12 last onder het Kleinschippersgilde en daarboven onder het Grootschippersgilde. Ná 1719 lag de grens bij 15 last.[30] Jan Jansen van Gulick is ook een Rotterdammer. Hij wordt bijvoorbeeld vader in 1657 en daaropvolgende jaren en wordt op 18 september 1705 begraven.[31] Overigens is niets te vinden over zijn beroep, ook niet in zijn testament.
De grootschipperspenningen zijn in mijn gegevensbestand op rang 3 verhuisd van Onb18,01 naar Rot12,01, dus naar Rotterdam.

Gildepenningen van een Rotterdams onbekend gilde

De penning van Ian Cornelissen Pos (afbeelding 17) is mogelijk ook Rotterdams, omdat ovale en eenvoudig vormgegeven penningen daar thuis zijn. Bovendien blijkt de combinatie van een naam én nummer in de eerste helft van de zeventiende eeuw ook in die stad voor te komen, dus het is geen vreemde eend in de bijt. Er gaat een Ian Cornelissen Post – met een t – in 1666 in Rotterdam (Schiedamsedijk) in ondertrouw. Hij was toen weduwnaar en kwam van Gouda (voorheen getrouwd met Lijsbet Jans). Het is niet gezegd dat deze Ian Cornelissen Pos 1633 van de penning identiek is met de Ian Cornelissen Post 1666 uit het archief en zelfs als het om dezelfde persoon zou gaan dan nog zou de penning ook bijvoorbeeld aan Gouda (of 's-Hertogenbosch of Arnhem, ook steden met grote ovale penningen) toe te schrijven kunnen zijn. Echter, in de respectieve archieven heb ik geen Ian Cornelissen Pos gevonden alhoewel in beide steden de familienaam Pos in de eerste helft zeventiende eeuw gangbaar was. In Amsterdam is er wel vroeg in de zeventiende eeuw een Cornelis Pos maar zonder een zoon Ian. En wel een Ian maar zonder een vader Cornelis maar wel weer met een oom Cornelis Pos. In de archieven van Gouda is niets te vinden over deze naam noch over een Lijsbet Jans. Wel zijn er legio vrouwen gevonden met de naam Lijsbeth Jansz maar niet één gelieerd aan een Ian Cornelissen. Bovendien kent Gouda geen – althans tot nu toe niet bekende – gildepenningen (alhoewel: mogelijk toch wel één).[32] Deze penning is nog als 'Onbekende Plaats' gelaten in mijn gegevensbestand in de hoop dat er in de toekomst een tweede exemplaar verschijnt waarvan de naam en het beroep beter thuis te brengen zijn.

17. Gildepenning van (mogelijk) een Rotterdams (onbekend) gilde op naam van Ian Cornelissen Pos met nummer 108. 1633, messing, ovaal, met ringetje, 40 x 32 mm, 11,33 gram (particuliere collectie)

Nu hier – en ook in het jubileumboek van de Rotterdamse Kring – weer ettelijke gildepenningen aan het Rotterdamse corpus zijn toegeschreven blijkt Wiersum, de oud-gemeente-archivaris van die stad, weer eens meer dan gelijk gekregen te hebben.[33] In een voetnoot wijst hij nogmaals op de penningen van de blikslagers en op de existentie van gildepenningen van Rotterdam in zijn algemeenheid. Hij schrijft: 'Het is jammer, dat van deze penningen geen enkele bewaard is gebleven. Zie Dirks-1, 291. Ten onrechte beweert Dirks, dat de Rotterdamse gilden zoo goed als geen penningen gehad hebben'.[34]

Nieuwe rang 1

Door het gedegen onderzoek van voorgaande auteurs op gildepenninggebied zal niet gauw een nieuwe stad van emissie worden opgespoord. Een ontdekking van zo'n nieuwe stad is dan ook de heilige graal op dit gebied. Er is wel een publicatie over broodpenningen, uitgegeven door het Smedengilde van Grave, geweest. Die penningen zijn dan weliswaar geen presentiepenningen maar broodpenningen, uitgegeven door een gilde. Ook dat zijn per slot van rekening gildepenningen. Maar verder is er recent niet over een nieuwe stad met gildepenningen in de Noorde-

lijke Nederlanden gepubliceerd. Toch moet die er welhaast nog te vinden zijn.

Besluit

Wat is nieuwswaardig binnen de gildepenning-numismatiek en in hoeverre heeft wat daar geldt algemene geldigheid in grotere delen van de numismatiek? Aan de hand van een aantal voorbeelden zijn enige 'ontdekkingen' onder de aandacht gebracht. Het is evident dat deze voor de huidige tijd nieuw zijn, niet bekend uit de literatuur maar dat de inhoud *de facto* oud nieuws is en ooit welbekend was bij de betrokkenen. De vraag rijst wanneer zoiets gepubliceerd dient te worden, vanaf welke rang is 'nieuws' interessant voor de huidige en de toekomstige numismaat en zouden er algemeen geldige regels op dit gebied op te stellen zijn, voor deze subcategorie (gildepenningen) van de numismatiek en voor andere, grotere en zelfs meerdere subcategorieën van de numismatiek tegelijk? ❍

Noten

1. Wittop Koning, D. (1978) *De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden* (Amsterdam).
2. Teulings, Chris (2019-2022) Gildepenningen database, op: https://datasets.iisg.amsterdam/dataverse/gildepenning [geraadpleegd 29 juli 2022].
3. Eeghen, I.H. van (1951) *Inventarissen der archieven van de gilden en van het brouwerscollege* (Amsterdam) 100.
4. Teulings, Chris (2012) Gildepenningen (20), in: *De Muntmeester* 7-4, 4-10.
5. Wittop Koning, 1978: 107, 's-Gravenhage 11.1 en 11.2; Teulings, 2019: Gra11,01 en Gra11,02.
6. Eekhout, Marianne & Chris Teulings (2022) 'Wat blijft komt nooit terug' (3), in: *De Beeldenaar* 46-1, 8-10.
7. Dirks, J. (1878-1879) *De Noord-Nederlandsche Gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld*. 1 en 2 (Haarlem) 63-64, 74-75 en plaat 95.4; Minard-Van Hoorebeke, L. (1878) *Noord-Nederlandsche gildepenningen, presentatie-, kerk- & armenloodjes van de XVe tot de XVIIIe eeuw* 2 (Gent) 325 en 331.
8. Teulings, Chris (2013) Een gildepenning uit een oud vaatje, in: *De Beeldenaar* 37-6, 267-271; Teulings, Chris (2014) Gildepenningen (22), in: *De Muntmeester* 9-1, 4-27; Teulings, Chris (2017) Waarom was Van Meegeren succesvol?, in: *De Beeldenaar* 41-5, 242-243; Teulings, Chris (2014) Brood- én gildepenning. Twee onbekende smedenpenningen uit Grave 1758, in: *De Beeldenaar* 38-5, 207-212.
9. Teulings, Chris (2012) Gildepenningen (19), in: *De Muntmeester* 7-3, 4-9; Eekhout & Teulings, 2022: 8-10.
10. Teulings, Chris (2022) Een Rotterdamse gildepenning, in: *Uit eigen kring twintig jaar later. Uitgave ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Numismatische Kring Rotterdam 1962-2022* (z.p.) 134-146.
11. Wittop Koning, D. (1990) De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden. Tweede supplement, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 77, 132; Wittop Koning, 1978: 130.
12. Snoeck, M.A. (1894) La corporation des ferblantiers à Bois-le-Duc (Het blikwerkersgide te 's-Hertogenbosch), in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 2, 106-107.
13. Stadsarchief Rotterdam (SAR), toegang 17. Archieven van de Rotterdamsche gilden 1450-1887.
14. Wittop Koning, 1978: 129; Teulings, 2019: Rot03,01001.
15. Wittop Koning, 1990: 132; Teulings, 2019: Rot07,01001.
16. Wittop Koning, 1990: 132.
17. SAR, toegang 18, Inventaris van de archieven van de Notarissen te Rotterdam en daarin opgegane gemeenten, 1585-1811, 335 Arent van der Graeff te Rotterdam, schuldbekentenis 15 juni 1647 Akte 171 p.p. 429-430.
18. SAR, toegang 18, 395 Jacobus Delphius te Rotterdam, attestatie of verklaring 4 maart 1658 Akte 151 p.p. 292-294.
19. Wittop Koning, 1978: 185; Dirks, 1878-1879: 40, plaat 93.43 (nog als 's-Hertogenbosch).
20. SAR, toegang 18, 197 Jacob Duyfhuysen jr te Rotterdam, machtiging 11 maart 1637, Akte 140 p. 132.
21. Dirks, 1878-1879: 25.
22. Wittop Koning, 1978: 37; Teulings, 2019: Her06,01.
23. Conynck-penning: Dirks, 1878-1879: 25; Feis-penning: NNC, inv. 1957-0127; Van Gulick-penning: Rijksmuseum Amsterdam, inv. NG-VG-7-423.
24. SAR, toegang 18, 421 Johan Cooll te Rotterdam, overeenkomst 8 september 1638, Akte 13 p.p. 24-25.
25. SAR, toegang 18, 395 Jacobus Delphius te Rotterdam, attestatie of verklaring 25 juni 1657, Akte 59 p. 116.
26. Wiersum, E. (1926) *De archieven der Rotterdamsche gilden* (Rotterdam) 26.
27. Wittop Koning, 1978: 129; Teulings, 2019: Rot01,01.
28. SAR, toegang 18, 514 Vitus Mustelius Woutersz, 1661, overeenkomst 20 oktober 1661, Akte 530 p. 609.
29. SAR, toegang 18, 339 Arent van der Graeff te Rotterdam, verkoop 19 juli 1652, Akte 268 p. 566/567; SAR, toegang 18, 316 Gerrit van der Hout te Rotterdam, schuldbekentenis 6 juni 1657, Akte 282 p. 409.
30. Hazewinkel, H. (1940 (herdruk 1974)) *Geschiedenis van Rotterdam* 1-4 (Zaltbommel) 704.
31. SAR, DTB, 16 november 1657 en volgende jaren.
32. Teulings, C. (2019) *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden* (Woudrichem) 243-244.
33. Wiersum, E. (1928) *Uit het Rotterdamse gildewezen* (Arnhem); Wittop Koning, 1990: 132 refereert hieraan via Wiersma (1926) (sic!) en bedoelde kennelijk Wiersum (1928).
34. Wiersum, 1928: 35.

HENK GROENENDIJK

Club International de Bienfaisance

Overdracht van de penning aan Ingrid de Jager, directeur van Museum Rotterdam (foto: Hans Rueb)

Op zaterdag 1 oktober 2022 is het 60-jarig bestaan van de Numismatische Kring Rotterdam gevierd met een bijzondere bijeenkomst voor leden, introducés en genodigden. Onderdeel van deze bijeenkomst was een symposium met interessante lezingen, door Marjan Scharloo (over het begin van de carrière van de medailleur Johan George Holtzhey), Patrick Pasmans (over de muntslag van de opvolgers van Alexander de Grote in het Perzische Rijk), Bert van Beek (over de Muntpolitiek van Philips de Goede) en Pim Möhring (over het verzamelen van 'moderne betaalmiddelen' met als voorbeeld het verzamelen van bankbiljetten door openbare collecties).

Ter gelegenheid van dit jubileum is tevens een boek met een 40-tal bijdragen van kringleden over een grote variëteit aan numismatische onderwerpen uitgebracht. Dit jubileumboek, dat niet in de handel verkrijgbaar is, is tijdens de bijeenkomst aan de aanwezigen uitgereikt. Een verslag van de bijeenkomst met een samenvatting van de lezingen is te vinden op de site van de kring: http://nkrotterdam.nl/Rotterdam/Publicatie/NKR-60_jaar/nkr-60_jaar.html.

Daarnaast is ter gelegenheid van het jubileum door de kring een waarschijnlijk unieke, Rotterdamse penning aan Museum Rotterdam geschonken. Op 7 november is de penning door Herman Gerritsen en Hans Rueb, voorzitter en penningmeester van de kring, overhandigd aan Ingrid de Jager, directeur van het museum. Museum Rotterdam is in het bezit van een uitgebreide collectie numismatische voorwerpen die een relatie met Rotterdam hebben. Deze collectie is te raadplegen op de site https://museumrotterdam.nl/collectie. Het artikel over de geschonken penning is hieronder opgenomen omdat het zeker ook interessant is voor lezers van dit blad die niet bij de jubileumbijeenkomst van de Numismatische Kring Rotterdam aanwezig waren.[1]

Onbekende maker, *Draagpenning van de Club International de Bienfaisance, Kring Rotterdam*. Z.j., 50,8 mm, verguld brons (foto auteur)

Voorzijde: lauwerkrans, in cirkel van ornamenten, rond een gegraveerd monogram: C I B.
Keerzijde: eiken- en lauwerkrans, rond geheel gegraveerd opschrift: CLUB / INTERNATIONAL / DE / BIENFAISANCE / KRING-ROTTERDAM.
Verguld brons, met bol en draagoog, diameter 50,8 mm.

De club

De door de Numismatische Kring Rotterdam aan Museum Rotterdam geschonken penning is in dit artikel afgebeeld. Het blijkt volgens het opschrift

een draagpenning te zijn van de Rotterdamse afdeling (Kring Rotterdam) van een internationale liefdadigheidsclub. Wat voor club dit was en wanneer deze in Rotterdam actief was, wordt in dit artikel beschreven.

Een eerste verwijzing naar deze club is te vinden in de *Maasbode* van woensdag 29 maart 1905.[2] In een bericht over de Algemene Vergadering van de 'Vereeniging tot verfraaiing van Rotterdam en tot bevordering van het vreemdelingenverkeer' is te lezen dat ontvangen is de 'uitnoodiging van een Belg, om hulp te verlenen in het stichten van een Société de Bienfaisance. Deze weidsche, naam bleek intusschen een doodgewoon speelhuis te moeten dekken, waarom het bestuur gemeend heeft, voor de invitatie te moeten bedanken'. De melding dat het om een speelhuis zou gaan is verrassend, de naam van de club geeft hier geen enkele aanleiding toe. Ook in de statuten, gepubliceerd in de *Staatscourant* van 16 maart 1905 is niets vermeld over het gelegenheid geven tot kansspelen. Volgens Artikel 1 van de statuten is de Club International de Bienfaisance (Internationaal liefdadigheidsgezelschap) gevestigd te Maastricht en, voor de duur van 20 jaar, opgericht op 2 januari 1905. Artikel 2 beschrijft het doel van het gezelschap als: 'aan vreemdelingen een aangenaam verblijf te geven en hulp te bieden aan alle vreemdelingen hier te lande die hulp behoeven'. Dan volgt een beschrijving van hoe die hulp aan arme, behoeftige, oude en zieke vreemdelingen verleend wordt. Volgens artikel 5 bedraagt de jaarlijkse contributie *f* 20. Artikel 10 vermeldt dat het lidmaatschap van de vereniging alleen open staat voor buitenlanders, ouder dan 23 jaar, die niet in Nederland gevestigd zijn. Deze statuten zijn op 14 februari Koninklijk goedgekeurd. Het ontbreken van medewerking van de 'Vereeniging tot verfraaiing van Rotterdam en tot bevordering van het vreemdelingenverkeer' is in ieder geval geen aanleiding geweest om van de plannen af te zien want in *Land en Volk* van 19 juli 1905 staat onder de kop 'Monte Carlo te Rotterdam': 'Evenals Amsterdam heeft ook Rotterdam zijn behoorlijk à la Monte Carlo ingerichte speelbank. Een deftig heerenhuis aan de Leuvehaven W.Z. 159 prijkt ook daar met een fraai bord met het opschrift "Club Internationale de Bienfaisance de Maestricht". Ook hier is alles even prachtig en luxueus ingericht en zijn het ook alleen vreemdelingen van bekende stoffelijke welvaart, welke als "leden" worden aangenomen, terwijl Nederlanders beslist zijn uitgesloten'. Verder wordt vermeld 'Nog niet lang geleden moet een Zweedsch kapitein aldaar een aanzienlijk kapitaal verspeeld hebben'. Het *Algemeen Handelsblad*, eveneens van 19 juli 1905, weet hier nog aan toe te voegen dat de club sedert enkele weken geopend is en 'over het geheel is in de omgeving van dit huis weinig drukte te bespeuren. Zoo nu en dan ziet men er in het middag- of avonduur eens een rijtuig of automobiel stilhouden, maar over het geheel trekt het pand weinig aandacht, behoudens bij de politie. Men ontmoet er althans nogal eens bekende ambtenaren van de recherche'. Hoewel gokspelen in Nederland verboden zijn, wordt er door de politie aanvankelijk niet opgetreden. De *Haagsche Courant* van 21 juli 1905 meldt dat 'een Franschman die er al zijn geld had verspeeld, heeft getracht, door het innemen van vergif zich van het leven te beroven'. Ook meldt deze krant dat een politiepost voor de deur van de club is geplaatst. Een correspondent in Parijs meldt in de *Nieuwe Courant* van 23 juli 1905 dat in die stad een circulaire rond gaat waarin wordt vermeld dat in de 'belle et riche ville de Rotterdam' een 'rendez-vous d'une très élégante société' is gevestigd en waarin wordt opgeroepen om lid te worden van deze 'Club International de Bienfaisance'.

De *Nieuwe Courant* van 4 november 1905 tenslotte schrijft: 'Naar wij vernemen, heeft de politie zich gemengd in de zaak der Société de Bienfaisance aan de Leuvehaven 159 alhier. Dezer dagen werden eenige leden van de Club gedagvaard om gehoord te worden. Het bleek toen, dat allen met de noorderzon verdwenen waren. Hedenochtend is het perceel ontruimd en de inboedel met een grooten verhuiswagen weggehaald'. Dit is blijkbaar het einde van de 'Kring Rotterdam'. In *De Maasbode* van 14 november 1905 wordt nog gemeld dat ter zake een gerechtelijk vooronderzoek is geopend maar over eventuele vervolgacties heb ik niets kunnen vinden.

Amsterdam

Zoals vermeld in de hiervoor genoemde krantenberichten was er ook in Amsterdam een 'Club International de Bienfaisance' gevestigd. Het is interessant om de gebeurtenissen rond deze club, die wel heel veel lijkt op die in Rotterdam, kort te

beschrijven. Volgens de statuten, gepubliceerd in de *Staatscourant* van 26 mei 1904, is deze club opgericht op 1 april 1904. Wanneer de activiteiten precies gestart zijn heb ik niet kunnen achterhalen. Het *Algemeen Handelsblad* van 14 maart 1905 meldt dat de club een bedrag van *f* 25 heeft geschonken ten bate van de slachtoffers van de 'Brand te Marken' en in de *Hoornsche Courant* van 5 juli 1905 staat dat leden van de club de kaasmarkt te Alkmaar hebben bezocht. Deze activiteiten lijken vooral bedoeld te zijn om als afleiding voor het werkelijke doel van de club te dienen. Het *Nieuws van de Dag* van 19 juli 1905 schrijft: 'Amsterdam heeft sinds eenigen tijd zijn speelbank, zoo goed als Homburg, Ostende en Monte Carlo'. De club is gevestigd op het adres Vondelstraat 67, midden in een chique Amsterdamse buurt. Deze Amsterdamse club is het onderwerp geweest van een groot aantal artikelen en ingezonden brieven in kranten. Op een gegeven moment waren er zelfs opstootjes als gevolg van het grote aantal nieuwsgierige omstanders waardoor de club tijdelijk gesloten moest worden. Door de overheid werd ook hier aanvankelijk niet ingegrepen. Het *Algemeen Handelsblad* van 26 september 1905 meldt dat de club is gedaagd om 19 oktober voor de rechtbank te verschijnen op grond van de eis van het Openbaar Ministerie tot vervallenverklaring van de hoedanigheid van rechtspersoon. De eis van het OM wordt echter door de rechtbank afgewezen. Het OM gaat hiertegen in beroep en er volgt een serie rechtszaken tot aan de Hoge Raad. Deze laatste bepaalt in zijn arrest van 11 januari 1909 dat het Gerechtshof van Amsterdam terecht beslist had dat de vereniging geacht moet worden strijdig te zijn met de openbare orde en dus wordt verboden.[3] Verder besliste de Hoge Raad dat niet alleen uit de statuten en besluiten maar ook uit haar handelingen kan worden opgemaakt wat het werkelijke doel van de vereniging is. Dit arrest is nog steeds actueel, het is onlangs nog gebruikt als argument voor het verbieden van een aantal motorclubs.[4]

Tot slot

Nog even terug naar de Rotterdamse penning. Deze heeft duidelijk gediend als teken van waardigheid voor de portier of de bedienden van de Club International de Bienfaisance, een club die slechts korte tijd, van circa juli tot en met oktober 1905 in Rotterdam actief is geweest. Deze penning vormt een interessant aandenken aan een mislukte poging om Rotterdam om te vormen tot een Monte-Carlo aan de (Nieuwe) Maas. ❍

Noten

1. Groenendijk, Henk (2022) Club International de Bienfaisance. Een andere Kring Rotterdam, in: Gerritsen, Herman (eindredactie) *Uit eigen Kring twintig jaar later. Uitgave ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Numismatische Kring Rotterdam 1962-2022* (Rotterdam) ISBN 978-90-9036471-1) 50-52.
2. https://www.delpher.nl/nl/kranten; trefwoord: 'Bienfaisance' [raadpleging januari 2022].
3. Raalte, Dr. E. van (1939) *Het Recht van Vereeniging en Vergadering in Nederland* (Alphen aan den Rijn) 38.
4. Koornstra, J., B. Roorda, M, Vols, en J. Brouwer (2019) *Bestrijding van Outlaw Motorcycle Gangs: Een rechtsvergelijkende studie naar de aanpak van onrechtmatige organisaties in rechtsstatelijk perspectief* (Den Haag) 236.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 16 voor leden in België en € 24 voor buitenlandse leden.** Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Een armenpenning met een bril

Uit een recente opgraving van de Markt in Oudenaarde (België), een onderzoek van de VUhbs (het archeologisch opgravingsbedrijf van de Vrije Universiteit Amsterdam), komt een bijzonder en vooralsnog unieke munt. Het is geen muntgewicht zoals ik aanvankelijk dacht bij zo'n vierkant blokje. Op de voorzijde staat een middeleeuwse bril afgebeeld, afkomstig uit de heraldiek van Oudenaarde. Op de keerzijde zijn de getallen 57 en 58 ingeslagen, afgekorte jaartallen voor 1557 en 1558. Het is Paul Callewaert die mij – met veel dank – uiteindelijk de oplossing gaf voor de duiding van dit blokje. De bril is een onderdeel van het wapen van Oudenaarde, de bril wordt daar boven het stadswapen afgebeeld en komt ook in het moderne logo van de stad terug.

Wat betreft de herkomst van dit nogal opmerkelijke heraldieke symbool is het volgende te vinden: 'Keizer Karel bracht met zijn gevolg een bezoek aan de stad Oudenaarde. Hanske de Krijger was toen stadswachter en stond op uitkijk op het stadhuis, maar hij viel in slaap. Bijgevolg stond de keizer voor gesloten poorten. Keizer Karel zou de stad Oudenaarde aangeraden hebben een bril te kopen voor de stadswachter, vandaar de bril in het logo en wapenschild van Oudenaarde'. Nog steeds wordt de bril toegevoegd aan het wapen van de stad en het moderne logo. Volgens de huidige visie gaat het hier echter niet om een bril maar is het embleem in het wapenschild de gotische letter A van *Audenaerde*. De auteur van dit artikel kan echter in geen enkel handboek over gotische lettervormen deze schrijf- of vroege drukletters, deze vorm van een 'A' terug vinden. En daarnaast blijft het verhaal over de bril van Hanske veel boeiender. Jan Pelsdonk merkt hierover – met dank – op: 'Enige jaren later, in 1582, komt de bril ook voor als een instempeling op de noodmunten uit die stad. Recent heb ik daarvan enige exemplaren voor Teylers Museum kunnen aankopen. Dat het duidelijk geen 'A' is blijkt ook op die noodmunten: sommige stukken tonen in plaats van een leeuw of de bril een fraaie Gotische 'A' als extra instempeling'.

Het blokje is een armenpenning van Oudenaarde zelf; een stedelijke penning. De ingeslagen laatste cijfers zijn van de jaartallen 1557 en 1558. De twee stedelijke vestigingen Oudenaarde en Pamele werden in 1558 samengevoegd. Reeds in 1556 heerste er grote werkloosheid in Oudenaarde bij de tapijtwevers en waren er meer dan 8.000 werklozen. De komst van Alva deed daar geen goed aan. De ellende bleef voortduren tot Farnese in 1582 de stad innam. Er zijn veel documenten terug te vinden die spreken over armensteun. De gevonden penning is een stedelijke armenpenning voor bedeling in natura. Dit is het éérste exemplaar dat fysiek bekend is geworden. Meerdere loodjes die mogelijk een zelfde functie hebben gehad zijn te vinden op de website http://www.lodenpenningen-mereaux.be/. ❍

Voorzijde: bril uit het wapen van Oudenaarde / keerzijde: ingeslagen cijfers 57 en 58 (jaartallen 1557 en 1558). circa 14 x 14 mm, 3,18 gram (foto's: opgraving VUhbs, opgravingsnummer V 303).

Stadswapen en logo van Oudenaarde

ERNST WILSCHUT

De geïllustreerde Bax

Boekbespreking

Verzamelaars van militaire onderscheidingen, draagtekens en penningen zullen bekend zijn met de publicaties van dr. Willem Frederik Bax die destijds verschenen zijn in onder meer de Jaarboeken voor Munt- en Penningkunde van 1931-1936, 1938-1941, 1950, 1952 en 1956. Bax was lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en was de eerste aan wie de gouden erepenning van het genootschap werd toegekend.

Bax, die zelf jaren beroepsmilitair was, beschreef in zijn publicaties alle bij hem bekende stukken die betrekking hebben op de Nederlandse militaire historie en de krijgsmacht uit de periode 1813-1945. Zijn werk wordt tot de dag van vandaag als referentie op dit gebied gehanteerd. De artikelen van Bax die in de Jaarboeken van 1932, 1933, 1934, 1936 en 1940 zijn verschenen zijn in 1973 gebundeld en heruitgegeven door A.G. van der Dussen B.V. in een rood boekje dat bij menig verzamelaar van militaire onderscheidingen, draagtekens en penningen in de boekenkast staat.

Bax schreef zijn artikelen in een tijd dat het opnemen van foto's in een publicatie relatief duur was en zijn werk is dan ook nagenoeg geheel verstoken van afbeeldingen van de door hem beschreven objecten. Al jaren leefde er onder verzamelaars van militaire onderscheidingen, draagtekens en penningen een wens om het werk van Bax opnieuw uit te geven, maar dan in geïllustreerde vorm. Dat zou tevens de gelegenheid bieden om stukken op te nemen die ontbreken in de publicaties van Bax en om varianten op te nemen van de door Bax beschreven stukken.

Twee verzamelaars hebben deze taak op zich genomen: Robin Biemans en Hans Boetier. Het is niet de eerste keer dat zij een numismatische publicatie uitbrengen. In 2018 verscheen hun publicatie *De watersnoodmedaille in het Koninkrijk der Nederlanden* gevolgd in 2019 door de publicatie *Koninklijk bewijs van erkentelijkheid- de beloningsmedaille ingesteld in 1817 en de daaruit voortgekomen medailles* over Nederlandse beloningspenningen met de beeltenis van de koning zoals die vanaf 1817 in gebruik zijn geweest.

Willem Frederik Bax als officier van gezondheid eerste klasse (foto: particuliere collectie)

De toegevoegde waarde van deze nieuwe publicatie van Biemans en Boetier is tweeledig. Ten eerste zijn de door Bax beschreven onderscheidingen, draagtekens en penningen – voor zover de auteurs er een afbeelding van konden vinden – in hoge resolutie afgebeeld. Veel objecten komen uit gerenommeerde collecties waaronder die van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden, de Nationale Numismatische Collectie en het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap en zijn daar profssioneel gefotografeerd. Daarnaast hebben Biemans en Boetier aanvullingen op het werk van Bax opgenomen, waardoor verzamelaars kennis kunnen nemen van een breder scala aan objecten. Uit respect voor de grondlegger van dit werk is W.F. Bax als eerste auteur vermeld.

Bax, W.F., R. Biemans & H. Boetier (2021) *De geïllustreerde Bax. Ridderorden, eretekenen, draagtekens en penningen 1813-1945*, ISBN/EAN 978-90-822334-5-2 (paperback), 978-90-822334-4-5 (hardback). De publicatie bestaat uit drie delen met in totaal meer dan duizend pagina's en is te verkrijgen bij de secretaris van de Studiekring Ridderorden en Onderscheidingen via het e-mailadres secretaris@vereniging-sro.nl. Prijs: € 89,50 exclusief verzending.

JOHAN MEVIUS

Numismatisch Speurwerk 75

Dat tijd vliegt wist u al. Deze rubriek bestaat alweer tien jaar, de eerste vijf jaar met de titel *Zoekpenning* onder regie van Janjaap Luijt. Hierbij weer een aantal nieuwe vragen.

Oplossingen

Oplossingen aandragen van voorgestelde stukken is lastig, dat weet ik als geen ander. Tip: mocht er een verloren uurtje in 2023 voorbijkomen – alsnog de beste numismatische wensen voor iedereen – dan kan het nooit kwaad om oude exemplaren van *De Beeldenaar* door te bladeren, dat werkt soms inspirerend.

Nieuwe vragen

Een intrigerende penning, zonder jaartal, Sint Franciscus (1181/82 – 1226) memorerend. De voorzijde toont zijn portret naar links met wat zonnestralen. Op de keerzijde een staande Sint-Franciscus die een uitgemergelde man omarmt. Omschrift: WAT IK BITTER VOND WAS VOOR MIJ OMGESLAGEN IN ZOETHEID. Deze bronzen gietpenning van 85 mm en een ongebruikelijke dikte van 10 mm, draagt een duidelijke signatuur die als twee druppels water op die van Marinus Kutterink (1907-1983) lijkt. De stijl van deze penning komt echter niet in de buurt en de letter 'K' verschilt aanzienlijk. Ook lijkt er tussen de poten van de letter 'M' een kleine letter 'v' te staan. De vraag: wie weet wie 'M.v.K.' zou kunnen zijn?

De tweede vraag betreft een maçonnieke draagmedaille (38 x 33 mm) met de gebruikelijke stralende ster, passen en winkelhaak. Onderaan nog een bijenkorf. Het geheel wordt geflankeerd door vruchtdragende olijftakken. De keerzijde is blanco. Aan het draagoog is een driekleurig lint (lichtblauw, wit, oranje) van 21,5 x 40,5 mm bevestigd. De medaille toont geen tekst of jaartal en ook enige instempeling of keurmerk die iets zou kunnen vertellen ontbreekt. De vraag van de inzender: zou deze zilveren of verzilverde draagmedaille van een loge uit Nederland kunnen zijn?

Het derde en laatste stuk is iets heel anders. Het is een goudkleurig plastic penninkje van 'S-HEERENBERG STAD met op de keerzijde het cijfer 10 (waardeaanduiding?). Dit exemplaar meet 20,5 mm en weegt 0,6 gram; dat is andere koek dan al die zware gietpenningen. Op de website www.jezuss.nl/he/heerenberg.htm zien we nog meer waarden: 1 – 2 – 3 – 5 en 25. De herkomst moge duidelijk zijn; de prangende vraag: welke functie hadden ze en wie heeft ze uitgegeven?

Alle mogelijke info, hints en tips zijn welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl.
Met dank aan: Peter Geelen, Henk Groenendijk, Luc Vandamme en Ernst Wilschut.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Lidmaatschap

Via het basislidmaatschap (€ 90) ondersteunt u de Nederlandse penningkunst op nationaal – en internationaal vlak. Tevens kan de VPK hierdoor jaarlijks twee penningen laten ontwerpen en bijeenkomsten en activiteiten organiseren. Leden ontvangen *De Beeldenaar* en kunnen kiezen om de elk jaar verschijnende penningen te kopen tegen een gereduceerd tarief.

Penningpromotie

Kunstenaarsleden kunnen kosteloos eigen penningen aanbieden via de webwinkel op www.penningkunst.nl.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Webmaster gezocht!

In april 2023 loopt de bestuurstermijn van Bas van Vugt af. Bas is verantwoordelijk voor het bijhouden van de website, een communicatiemiddel waar wij in toenemende mate gebruik van maken. Het is tevens een visitekaartje en een middel om de interesse van potentiële nieuwe leden te wekken.

Het bestuur is op zoek naar iemand die deze taak op zich wil nemen. De taak hoeft niet gecombineerd te worden met die van bestuurslid. Kanttekening daarbij is wel dat het bestuur eindverantwoordelijk blijft en in moet stemmen met de inhoud van de website. Werkzaamheden bestaan uit het plaatsen van uitnodigingen, interessante nieuwsberichten en sfeerimpressies van bijeenkomsten en het actueel houden van de website www.koninklijkgenootschap.nl.

Meer informatie via info@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

De penningmeester zal tijdens de algemene vergadering voorstellen om de contributie ongewijzigd te houden op €55 voor leden die in Nederland wonen en € 60 voor leden die buiten Nederland wonen. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is iemand die op 1 januari 2023 jonger is dan 30 jaar. Wij verzoeken u de contributie voor 2023 alvast over te maken naar rekening NL63INGB0000031187 ten name van Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde als u tenminste nog geen gebruik maakt van de automatische incasso. Wilt u liever van de automatische incasso gebruik maken? Neemt u dan contact op met onze penningmeester via penningmeester@koninklijkgenootschap.nl.

Verzoek e-mailadres door te geven

Heeft u de uitnodiging voor de najaarsbijeenkomst 2022 alleen per post ontvangen? Dan heeft de secretaris geen e-mailadres van u. Heeft u een e-mailadres? Dan kunt u dat doorgeven aan de secretaris via info@koninklijkgenootschap.nl. Het bestuur probeert de correspondentie zo veel mogelijk via e-mail te laten lopen aangezien het de portokosten reduceert en het milieu spaart.

NATIONALE NUMISMATISCHE COLLECTIE

Verhuizing

Vanwege uitgelopen renovatiewerkzaamheden aan het hoofdkantoor van De Nederlandsche Bank, gaat de NNC naar een nieuwe tijdelijke locatie verhuizen. De collectie en bibliotheek zijn hierdoor tot en met 1 juni 2023 niet fysiek toegankelijk. Ook de medewerkers zullen in deze periode beperkt bereikbaar zijn. Daarna zal de collectie tot medio 2025 wederom uitsluitend op afspraak te bezoeken zijn.

Algemene vragen: info.nnc@dnb.nl, vragen en meldingen over vondstmunten: numis@dnb.nl, vragen aan of over de bibliotheek: bibliotheek_nnc@dnb.nl.

Echt alles weten over Nederlandse munten?

www.laurensschulman.nl

Een handboek als database met alle tussen 1795 en 2001 geslagen Nederlandse munten is al uniek.
Een voor iedereen VRIJ TOEGANKELIJKE is revolutionair!

De inhoud van dit handboek wordt stapsgewijs in chronologische volgorde gevuld met duidelijke foto's en uitgebreide details.
Nu beschikbaar op onze vernieuwde website.

LAURENS SCHULMAN B.V.

JOUW GOUD = GELD

Goud inruilen voor geld? Kom langs,
laat de waarde gratis bepalen
en neem contant mee naar huis. Kijk op
goudwisselkantoor.nl/specialistenvanwaarde

SPECIALISTEN VAN WAARDE

goud wissel kantoor

Rietdijk
Aº 1919

Al meer dan een ***eeuw*** tot uw dienst.

1919–2023

Halfjaarlijkse internationale muntenveilingen

in juni en december, wij zoeken doorlopend inzendingen!

Uw adres voor aan- en verkoop in de numismatiek via veilingen:

- Antiek
- Provinciaal
- Koninkrijk
- Gouden munten
- Beleggingsgoud
- Zilveren munten
- Beleggingszilver
- Historie penningen
- Papiergeld
- Onderscheidingen
- Verzamelingen
- Partijen

Onze kenmerken:

Eerlijk, betrouwbaar, gedegen & persoonlijk.

Rietdijk postzegel- en muntenveilingen bv.
Noordeinde 41, 2514 GC Den Haag
+31 (0) 70 - 364 78 31
www.rietdijkveilingen.nl
info@rietdijkveilingen.nl

Rietdijk live Aº 1919

nvmh

Lid

De mooiste échte munten koopt u bij leden van de

NEDERLANDSE VERENIGING van MUNTHANDELAREN

www.nvmh.nl

De NVMH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaars op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NVMH lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NVMH lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of behoort te twijfelen.
- Een NVMH lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NVMH lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NVMH lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

n
v
m
h

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
Nederland
Telefoon: (+31) 30 6063944
Email: info@ha-europe.com
www.ha-europe.com

Hét veilinghuis voor al uw munten en penningen!

Uw collectie laten taxeren?

Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.
Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten.
Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent op beide dagen zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00.
Op de overige werkdagen kunt u ook bij ons terecht voor een gratis taxatie op afspraak. Neem in dit geval contact met ons op om een afspraak te maken.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hong Kong. Onze bieders/leden (ruim 1,4 miljoen!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst.
Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.ha-europe.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk ook op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hong Kong.

DALLAS | NEW YORK | BEVERLY HILLS | SAN FRANCISCO | CHICAGO | PALM BEACH | LONDON | PARIS | GENEVA | IJSSELSTEIN | HONG KONG

De Beeldenaar

47

maart | april 2023 | nr 2

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTENHANDEL VOF
SINDS 1980

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

KAREL DE GEUS HÉT ADRES VOOR GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN

Voor wie de sprong naar goud en zilver nog niet genomen heeft...

TAXATIE MUNTEN

Kosteloze taxatie van
al uw oude munten,
penningen en bankbiljetten.

AAN- EN VERKOOP VAN GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN

VEILINGEN

U kunt uw munten, penningen
en bankbiljetten aanbieden
voor onze veilingen.

Wilt u, uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aanbieden, dit kan vanaf heden.
Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV
Amsterdam - Nederland
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040
e-mail: auction@schulman.nl

HET ADRES VOOR HET VEILEN VAN MUNTEN, PENNINGEN, ONDERSCHEIDINGEN & PAPIERGELD.

Sedert 1880 is het veilinghuis Schulman een begrip in de nationale en internationale numismatiek. Met meer dan 140 jaar ervaring met veilingen, taxatie, inkoop en verkoop van munten, bankbiljetten en penningen bezitten wij de juiste kennis en kunde om voor uw inzending de hoogste prijs te realiseren.

Inzenden nu mogelijk voor de exclusieve selectieveiling 375 en voorjaarsveiling 374 van Maart 2023. Bewezen opbrengsten op internationaal niveau.

Handelvoorraad aanwezig op wereldwijde beurzen en in onze galerij. Schulman b.v. wordt vertegenwoordigd door zijn vooraanstaande numismaten op internationale beurzen. U kunt ons onder andere vinden in Berlijn, München, Hong Kong, Singapore, Tokyo, New York, Chicago, Florida en Zuid-Afrika.

NGC AUTHORIZED DEALER

PCGS AUTHORIZED DEALER

De Beeldenaar
47
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

Stichting De Beeldenaar
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Johan Mevius, Toon Opdam, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43; buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

52 Papierwerk
> Jan Pelsdonk

53 Voltooiing Deltaplan 1986, Opening nieuw provinciehuis Zuid-Holland 1998
> Hans de Koning

55 Zestiende- en zeventiende-eeuwse plakken van de stad Groningen
> Jan van der Wis

65 De penning is rond
> Rein de Goeje

67 Een Belgische penning met een bijzondere geschiedenis
> Ernst Wilschut

70 Concilie van Trente als bron van politieke penningen
> Kees van der Pols

73 Wolvenkinderen
> Jeroen van Gessel

75 Bolwerk van de sterren
> Chris Teulings, Pieter de wit & Lei Lennaerts

88 Monografie van Hanneke Mols-van Gool
> Arnold Nieuwendam

92 Numismatisch Speurwerk 76
> Johan Mevius

94 Nieuws

Papierwerk

Numismatisch tijdschrift *De Beeldenaar* bestaat al bijna 50 jaar. Daar kan nog zo'n 25 jaar aan toegevoegd worden als ook de voorgangers – *De Geuzenpenning* en *De Florijn* – erbij worden opgeteld. Op de archiefpagina van website www.debeeldenaar.nl zijn de oudere exemplaren van alle tijdschriften raadpleegbaar. Op die pagina is ook een index te vinden, die in de kerstvakantie is aangevuld met alle artikelen uit *De Florijn*. Tijdens het samenstellen kwam er een foto naar boven die dit jaar 50 jaar oud is (*De Florijn* 2-8, pagina 180), van de redactie in actie. De namen van de redactieleden staan daar ook bij vermeld, alleen die van de fotograaf is onbekend. Ik raad u aan om vooral eens de website te bezoeken, misschien komen daar weer nieuwe ideeën uit voor eigen onderzoek en nieuwe publicaties.

Naast de gezichten van bekende numismaten – waarvan er één ook in het huidige nummer van *De Beeldenaar* schrijft – valt vooral de ongelofelijke hoeveelheid papierwerk op. Alhoewel dat

voor de foto iets opgeklopt kan zijn (het moet tenslotte leuk blijven) is het wel een groot verschil met de huidige tijd, waarop alles digitaal verloopt en het werk een heel stuk minder fotogeniek is geworden. Mij benieuwen hoe het redactiewerk er in 2073 uit zal gaan zien!

ADVERTENTIE

De voorplaat wordt u aangeboden door Karel de Geus Muntveilingen BV en toont een primeur! Twee absolute topstukken uit veiling 55

Rijksdaalder 1840 muntmeesterteken lelie.
Voorzijde: borstbeeld koning Willem I naar rechts door J.P. Schouberg.
Keerzijde: gekroond Nederlands wapenschild tussen waarde.
Afslag in zilver op dubbele zwaarte (piedfort) van 51,94 gram vervaardigd met gepolijste stempels. Omschrift voorzijde met G. I I. V. L. in plaats van G. H. V. L.; randschrift met ZIJ in plaats van ZY en een extra ingestempelde mercuriusstaf. Sch. 257a variant; LSch. 265a-noot. Slagaantal slechts 10 stuks. Van de allerhoogste zeldzaamheid. Deze variant mogelijk uniek! In decennia niet openbaar verkocht. Prachtig / FDC € 20.000.

Halve gulden 1850 muntmeesterteken zwaard.
Voorzijde: borstbeeld koning Willem III naar rechts door J.P. Schouberg.
Keerzijde: gekroond Nederlands wapenschild tussen waarde.
Slagaantal slechts enkele stuks. Exceptioneel mooi exemplaar met uitzonderlijk patina, geslagen met gepolijste stempels. Sch. 622; LSch. 502. Proof € 10.000.

Voltooiing Deltaplan 1986, Opening nieuw provinciehuis Zuid-Holland 1998

Notitie bij twee geslaagde, geslagen gelegenheidspenningen

In dit artikel wordt ingegaan op twee geslagen penningen. Ook wordt aandacht besteed aan hun makers. Dat blijkt nodig, want een foute toeschrijving is snel gemaakt.

Voltooiing Deltaplan 1986

Door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat werd in samenwerking met de Provinciale Staten van Zeeland ter gelegenheid van de voltooiing en ingebruikstelling van de stormvloedkering in de Oosterschelde op 4 oktober 1986 een in brons uitgevoerde, geslagen penning uitgereikt aan betrokkenen.

De penning is ontworpen door David van de Kop (1937-1994; in 1989 wijzigde hij zijn naam in David Vandekop). Hij was schilder, tekenaar en beeldhouwer. Van hem is het beeldhouwwerk in Veere dat de inundatie van 1944 herdenkt. Vandekop liet zich bij zijn beelden inspireren door de natuur, het landschap, licht, lucht en water. Dat komt ook tot uiting op de waarschijnlijk enige door hem ontworpen penning. In het midden van de voorzijde daarvan stelt een verticale balk de Oosterscheldekering voor. Links daarvan beukt deels verhoogd, deels verdiept weergegeven, een gestileerde golf daar tegenaan; rechts daarvan geven licht golvende lijnen het rustig kabbelend water van de kalme Oosterschelde weer. Daarboven staat, inwaarts, in vijf regels de tekst: *4 / oktober / 1986 / Deltaplan /voltooid*. Links onder op de golf staat de signatuur: *David '86*. In diverse beschrijvingen wordt de andere zijde het spiegelbeeld van de voorzijde genoemd. Oppervlakkig bekeken lijkt dit zo te zijn. Maar deze zijde toont, zonder tekst, deels eveneens opwaarts dezelfde golf, die hier achter de balk, die de afsluiter verbeeldt, verdwijnt. Het onderste deel van de golf is

David Vandekop, *Voltooiing Deltaplan*. 1986, brons, 60 mm (particuliere collectie)

niet weergegeven. Interessante en doordachte verschillen met de voorzijde die niet direct opvallen, maar die wel aantonen dat hier geen sprake is van een spiegelbeeld. De rand van de penning is onregelmatig van dikte. De penning heeft een doorsnee van 60 mm en is geslagen bij Koninklijke Begeer te Zoetermeer.

Nieuw Provinciehuis Zuid-Holland 1998

Ook de tweede penning is naar mijn mening een fraai vormgegeven geslagen penning. Deze werd aangeboden op de penningmarkt die werd gehouden na de vergadering van de Vereniging voor Penningkunst te Zutphen in het najaar van 2021. Op de 'bijsluiter' staat de gedrukte tekst: 'Deze penning is speciaal vervaardigd voor de statenleden en medewerkers van de provincie Zuid-Holland ter gelegenheid van de opening van het nieuwe provinciehuis op 7 oktober 1998'. Met de hand staat er bijgeschreven: 'Christien Nijland'.

De voorzijde van de penning toont, fraai uitgevoerd, in vier kwarten verschillende aanzichten van gevels van het nieuwe provinciehuis. In het kwart rechtsonder is de penning in klein formaat gesigneerd: CN. Bij nadere beschouwing is te zien dat de keerzijde eveneens is verdeeld in vier parten. Op de bovenste helft is het wapen van de provincie Zuid-Holland weergegeven, met de wapenspreuk: VIGILATE DEO CONFIDENTES [Waakt, vertrouwend op God]. Het linkerdeel van het wapen opwaarts op een mat vlak en het rechterdeel inwaarts op een glad vlak. De onderste helft van de penning is verdeeld in een gestippeld kwartvlak links en een horizontaal gestreept kwartvlak rechts. Daarop staat de tekst: 'provincie / ZUID / HOLLAND / Uitgegeven ter gelegenheid / van de opening / van het nieuwe provinciehuis / op 7 oktober 1998.'. De verdeling van het penningoppervlak op beide zijden in kwartvlakken maakt mede de vormgeving van deze penning interessant. De penning is uitgevoerd in verzilverd brons en eveneens geslagen bij Koninklijke Begeer. De diameter is 60 mm.

Op mijn vraag bevestigde de aanbieder mij dat de penning door Christen Nijland is ontworpen. De penning was mij niet bekend en hoewel Nijland verschillende geslagen penningen heeft ontworpen, meende ik te weten dat deze niet voorkomt op een lijst van 54 penningen die door haar tot en met 2010 zijn ontworpen. Ik nam contact op met Christien en zij vertelde dat de penning niet door haar is ontworpen. Wie is de andere CN dan wel? Telefonisch contact met de Koninklijke Begeer in Zoetermeer bracht de oplossing. De ontwerpster is Chantal Niels. Voor verdere informatie werd verwezen naar de website www.nielsinvorm.nl. Die vermeldt onder meer dat Chantal Niels gespecialiseerd is in het vormgeven en ontwerpen van (relatie-) geschenken, producten en verpakkingen.

Conclusie

Niet altijd kan worden afgegaan op de juistheid van een gevonden beschrijving of de verstrekte informatie door een onbekende aanbieder. Beide penningen zijn goede voorbeelden van een geslaagde vormgeving van geslagen gelegenheidspenningen.

Chantal Niels, *Opening van het nieuwe provinciehuis van Zuid-Holland*. 1998, verzilverd brons, 60 mm (particuliere collectie)

JAN C. VAN DER WIS

Zestiende- en zeventiende-eeuwse plakken van de stad Groningen

De plak als kloeke zilveren munt werd door de stad Groningen omstreeks 1370 ingevoerd.[1] Via een kwart kromstaart en een zesde stuiver Gronings werd hij uiteindelijk het achtste deel van een stuiver Brabants met een welhaast verwaarloosbaar gehalte aan fijn zilver. In deze bijdrage een geactualiseerd overzicht van de gedateerde plakken uit de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw.

De plak op naam van graaf Edzard en de senaat van Groningen

De aanvaarding van de beschermheerschappij over Groningen door graaf Edzard I van Ostfriesland in 1506, leidde tot een herziening van het muntwezen in zowel Groningen als Ostfriesland. Daarin bleef de plak als zesde deel van de stuiver behouden. De beeldenaars van de plakken ten opzichte van die uit de tweede helft van de vijftiende eeuw werden gewijzigd, de keerzijden zelfs ingrijpend. Op de voorzijde bleef de dubbelkoppige adelaar staan, maar nu met een dwarsbalkschild op de borst, een verwijzing naar de rijksstad Groningen. Op de keerzijde kwam een lang gelelied kruis te staan dat gedekt is door een vierpas waarbinnen het Ostfriese grafelijke wapen, een wapenschild met de harpij. Zowel Van der Chijs als Puister meenden abusievelijk, waarschijnlijk op grond van een dubieuze tekening, een dubbelkoppige adelaar te zien in plaats van de harpij.[2] Op de plakken die onder Edzard I zijn geslagen, is het normaal dat de letter M zowel als M als III is geschreven.[3]

1a. 1507

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
✠ MON * COMIT * Z * SENAT * GRON *
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met de harpij muntmeesterteken zesstralige ster ANN' - DOIII - M°CC CCC7
Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. 1957-0299, zilver, 17,50 mm, 0,757 gram, doorboord.

1b. 1507

✠ MON * COMIT * Z * SENAT * GRON *
muntmeesterteken zesstralige ster ANN' - DOM - M°CC CCC7
Groninger Museum, inv. GM 0000-3586, zilver, 18 mm, 0,933 gram.

De plak onder hertog Karel van Egmond

In 1514 stelt de stad zich onder de beschermheerschappij van de Gelderse hertog Karel van Egmond. Van plakken onder hertog Karels bewind is alleen het jaartal 1521 overgeleverd. Het blijkt dat op de keerzijde de harpij is vervangen door de rijksadelaar met het dwarsbalkschild op de borst, waarmee een verwijzing naar de nieuwe beschermheer op de Groningse munten is verdwenen. Dat keerzijdebeeld zou gehandhaafd blijven tot aan de laatste aanmunting van plakken in 1649, waarbij de adelaar nu eens het dwarsbalkschild op de borst draagt en dan weer

op de staart tussen de klauwen. Op de voorzijde van de plakken is het dwarsbalkschild verhuisd van de borst van de adelaar naar de ruimte tussen de klauwen en staat het schuin zoals in de tweede helft vijftiende eeuw op de kwart kromstaarten van één plak.

2. 1521

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met schuinstaand dwarsbalkschild op de staart
✠ MON x NOVA x - DE x GRONING
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met het dwarsbalkschild op de borst
AN.D - NI.M - CCCC - CXXI
NNC, inv. 1957-0300, zilver, 17,40 mm, 0,574 gram.

In aanloop naar de Reductie

In 1528 erkende de stad de beschermheerschappij van keizer Karel V. Uit zijn tijd zijn nog geen plakken teruggevonden. Wel zijn uit 1544 dubbele plakken en halve plakken (grootkens) bekend.[4] De mogelijkheid is daarom niet uitgesloten dat er ook plakken zijn geslagen, maar deze zijn nog niet aangetroffen. Vijf jaar na het aantreden van koning Philips II in 1555 werd Jasper Fleming van Osenboerch tot muntmeester benoemd. Door hem zouden volgens Puister in 1560 plakken zijn geslagen, een vermelding die op een abuis blijkt te berusten. Een exemplaar met dat jaartal zou zich in de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam bevinden.[5] Dat jaartal duikt vervolgens steeds weer op in jaartallenlijstjes in catalogi. Overgenomen in goed vertrouwen. Een aanmunting in 1560 is echter niet aannemelijk omdat in de instructie van Van Osenboerch geen plakken worden genoemd en in de afrekening met hem ook geen plakken worden verantwoord.[6] Bovendien is uit onderzoek gebleken dat zich in de collectie van het Rijksmuseum geen plak 1560 bevindt.[7]

Na het ontslag van Van Osenboerch in 1563 werd gebruik gemaakt van de diensten van goudsmid Hendrik Berents Munninck. Van hem zijn plakken uit de jaren 1565, 1566 en 1568 bekend. Hij kreeg in december 1565 opdracht om voor 150 daler te munten.[8] (De daler is een rekeneenheid van 30 stuiver brabants à 8 plak per stuiver.) Noch uit muntmeesterscontracten, noch uit jaarrekeningen blijkt, dat hij over de commissie sleischat hoefde te betalen. Opmerkelijk is, dat hij twee opties kreeg om uit te kiezen: 320 stukken uit de trooise mark (0,769 gram) met een gehalte van 18 grein (0,0625) of 263 stukken uit de Keulse mark (0,889 gram) met een gehalte van 20 grein (0,069). Met 'trooise mark' bedoelde men Hollands troois. Zowel qua massa als gehalte aan fijn zilver - 0,048 gram fijn tegen 0,062 gram fijn - was de eerste optie voor de muntmeester het voordeligst. Hij zal dan ook vrijwel zeker van die eerste optie gebruik hebben gemaakt. In de bevestiging van zijn opdracht wordt slechts van *marck* gesproken zonder verdere aanduiding om welke mark het ging. De toegestane commissie van 1565 is mogelijk over drie jaren uitgesmeerd, maar gegevens die daarover zekerheid kunnen verschaffen, zijn niet aangetroffen. Uit latere jaren zijn geen oplagecijfers overgeleverd. Het dwarsbalkschild op de voorzijde is rechtop gezet.

3. 1565

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm
MONETA + NOVA + GRONINGENSI
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
SIT + N - O + DN - I + BEN - 1565
NNC, inv. 1957-0301.

4a. 1566

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE + NOVA + GRONINGENSI

Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
SIT + N - O + DNI - + BENE - + I566
NNC, inv. NM-08297. Andere exemplaren:
Groninger Museum, inv. GM 0000-3579;
G. Henzen te Amerongen, lijst juni-juli 1998, 487.

4b. 1566

Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE + NOVA + GRONINGENSI
SIT + N - O + DNI + - BENE - + I566 +
NNC, inv. NM-08298. Andere exemplaren:
K. de Geus te Veldhoven, veiling 24, kavel 187.

5a. 1568

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm
MONETA . NOVA . GRONINGENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
SIT . N - O . DNI - . BENE - . I568 .
NNC, inv. NM-08301.

5b. 1568
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm
MONETA + NOVA + GRONINGENSI
SIT . N – O . DNI - BENE - I568
G. Henzen te Amerongen, lijst 141, nummer 587.
Andere exemplaren: K. de Geus te Veldhoven, veiling 17, kavel 458.

5c. 1568
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE + NOVA + GRONINGENSI
SIT . N - O . DNI - BEN - I568 .
Coin Investment te Den Haag, veiling 21, kavel 451.

5d. 1568
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE + NOVA + GRONINGENSI
SIT + N - O . DN - I . BN . - . I568 .
K. de Geus te Veldhoven, veiling 16, kavel 593.

In 1577 wordt Hans thom Bussche muntmeester. Hij krijgt gelijk al toestemming om plakken te slaan. Er worden geen gelimiteerde oplagen verstrekt, zodat het er naar uitziet dat Thom Bussche de vrije hand had zoveel plakken te slaan als hij kon afzetten. Op Thom Bussches plakken staat het dwarsbalkschild op de voorzijde weer schuin en op de keerzijde is het verplaatst van de staart van de adelaar naar de borst. De opname van het jaartal 1577 in het jaartallenlijstje van Puister onder nummer 1.628e berust daarmee op een vergissing.[9]

De lezing van het jaartal 1580 op een plak in de collectie van het voormalige Koninklijk Penningkabinet (Puister 1.628g) blijkt eveneens op een vergissing te berusten en 1586 te zijn. Het is begrijpelijk dat Puister het jaartal 1580 (Puister 1.629b) met een schuinstaand dwarsbalkschild op de voorzijde, dat door De Vries wordt vermeld, niet heeft aangetroffen.[10]

Op de plakken is het lagere gehalte waarschijnlijk zichtbaar gemaakt door het schild op de voorzijde schuin te zetten en op de keerzijde te verplaatsen van de borst naar de staart van de adelaar.

6a. 1577

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met schuinstaand dwarsbalkschild op de staart
* MONE * NOVA * GRONIENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT * N - O * DNI - BENE - I577
NNC, inv. NM-08305, zilver, piedfort, 3,7 gram.
Andere exemplaren, geen piedforts: collectie auteur; Groninger Museum, inv. GM 0000-3580.

6b. 1577
* MONE * NOVA * GRONIENSIS
SIT * N - O * DNI - BENE - * I577
NNC, inv. NM-08304; particuliere collectie; Groninger Museum, inv. GM 0000-3800.

6c. 1577
* MONE * NOVA * GRONIENSIS
SIT ∘ N - O ∘ DNI - BENE - I577
NNC, inv. DNB-09434. Andere exemplaren: particuliere collectie; Groninger Museum, inv. GM 0000-3579.

7. 1578

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met schuinstaand dwarsbalkschild op de staart
* MONE * NOVA * GRONIENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT ∘ N - O ∘ DNI - BENE - ∘ I ∘ 5 ∘ 7 ∘ 8
NNC, inv. 1911-0159, zilver, piedfort, 18,21 mm, 1,404 gram. Andere exemplaren, geen piedforts: particuliere collecties (2x); coins.ee te Pärnu (Estland), veiling 51, kavel 365.

Als gevolg van de gestegen zilverprijzen wordt in 1583 het gehalte aan fijn zilver teruggebracht van 18 grein (0,0625) naar 15 grein (0,0520). Plakken met het jaartal 1583 zijn tot nu toe nog niet aangetroffen, waardoor het vermoeden bestaat, dat Thom Bussche pas in 1584 van de gegeven commissie gebruik heeft gemaakt. Wederom is met de dwarsbalkschilden geschoven: op de voorzijde staat het nu rechtop en op de keerzijde is het van de borst verplaatst naar de staart. Van 1584 zijn er twee varianten: met rechtstaand of schuinstaand dwarsbalkschild op de voorzijde.

8. 1583 Niet aangetroffen, waarschijnlijk niet gemunt.

9a. 1584

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE . NOVA . GRONIENSIS .
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
. SIT . N . - O . DNI . - . BENE . - . I584 .
NNC, inv. NM-08326. Andere exemplaren: Groninger Museum, inv. GM 0000-3749.

9b. 1584
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE * NOVA * GRONIENSIS .
. SIT . N - O . DNI - . BENE . - . 1584 .
J. Schulman te Amsterdam, november 1960, veiling 234, kavel 417, goud, 1,6 gram.

9c. 1584

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met schuinstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE * NOVA * GRONIENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
. SIT . N . – O . DNI . - . BENE . - . I584 .
NNC, inv. NM-08324.

10. 1586

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE . NOVA . GRONIENSIS .

Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
. SIT . N - O . DNI . - . BENE . - . I586 .
NNC, inv. NM-08326. Andere exemplaren: NNC, inv. NM-08314; GM, inv. GM1995-0022.

11. 1587

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE . NOVA . GRONIENSIS .
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
SIT . N - O . DNI - . BENE . - . I587 .
NNC, inv. NM-08334.

12a. 1588

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONETA .
NOVA . GRONIENSIS .
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
. SIT . N - O . DNI - . BENE - . I588 .
NNC, inv. NM-08337. Andere exemplaren:
NNC, inv. DNB-09435; Groninger Museum, inv. GM 0000-3140, inv. GM 0000-3791, inv. GM 0000-3799.

12b. 1588
Muntmeesterteken zesstralige ster MONETA .
NOVA . GRONIENSIS
. SIT . N - O . DNI . - . BENE . - . I588 .
Coin Investment te Lisse, veiling 54, kavel 579 = K. de Geus te Veldhoven, veiling 16, kavel 599.
Andere exemplaren: G. Henzen te Amerongen, lijst 181, nummer 1050; particuliere collecties (2x).

13. 1591

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONETA .
NOVA . GRONINGENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
SIT . N - O . DNI . - . BENE - . I59I .
Groninger Museum, inv. GM 0000-3772.

14. 1593

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONETA .
NOVA . GRONIENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
. SIT . N - O . DNI . - . BENE . - . I593 .
NNC, inv. 1953-0219.

15. 1594

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart
Muntmeesterteken zesstralige ster MONETA .
NOVA . GRONINGEN
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart
. SIT . N - O . DNI . - . BENE . - . I594 .
NNC, inv. 1953-0219.

Plakken van na de Reductie van 1594

In 1596 krijgt Thom Bussche toestemming om voor 15 Keulse mark aan plakken te slaan. De commissie is in tweeërlei opzicht opmerkelijk. Ten eerste omdat in het betrokken contract voor dubbele plakken de Hollandse trooise mark wordt gehanteerd en voor de plakken de Keulse. En ten tweede, dat vanaf dat moment de te produceren hoeveelheden worden gelimiteerd.[11] Aangezien plakken 1596 nog niet zijn opgedoken, ziet het ernaar uit dat Thom Bussche van de commissie geen gebruik heeft gemaakt. Aan de andere kant is de oplage zo gering, dat de kans op het aantreffen van een plak 1596 erg klein moet worden geacht.

In 1600 worden de eisen herzien. De trooise mark Hollands wordt weer gebruikt en het gehalte gaat naar 15 grein (0,0520), hetgeen een verhoging van 0,005 gram fijn zilver per plak betekent. Daarna zal tot aan de overdracht van het muntmeesterschap aan Rogier Albertsz Ritsema in 1624 aan massa en gehalte niet meer worden getornd. Met de dwarsbalkschilden op voor- en keerzijde wordt weer geschoven: op beide zijden van de staart naar de borst van de adelaar.

Hoewel Thom Bussche in 1611, 1616 en 1619 commissie kreeg om plakken te slaan, zijn ook uit deze jaren nog geen stukken teruggevonden. Mogelijk zijn de commissies later verzilverd, maar gegevens daarover ontbreken.

16. 1596 15 mark (4.800) toegestaan, niet aangetroffen.

17. 1600

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE . NOVA . GRONINGENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT . N - O . DNI - BENE - I600
Groninger Museum, inv. GM 0000-4014.

18. 1601

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken vijfstralige ster MONE . NOVA . GRONINGENSIS
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT . N - O . DO - BEN - I60I
Groninger Museum, inv. GM 0000-3235.

19. 1602

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken zesstralige ster MONETA . NOVA . GRONINGE
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT . N - O . DO - M . BE - I60Z
NNC, inv. NM-08379. Andere exemplaren: NNC, inv. NM-08378.

20. 1604

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE . NOVA . GRONINGE
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT . N - O . DO - . BEN - 1604
NNC, inv. NM-08384.

21a. 1609

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE. NOVA. GRONINGE
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT. N - O. DO - M. BE - 1609
NNC, inv. NM-08395. Andere exemplaren: Groninger Museum, inv. GM 0000-3778; NNC, inv. NM-08396.

21b. 1609
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE. NOVA. GRONINGE
SIT. N - O. DO - BEN - 1609
Groninger Museum, inv. GM 0000-3190. Andere exemplaren: Groninger Museum, inv. GM 0000-4014; GM 0000-3235, zilver, vierkante afslag, 17x17x17x17 mm, 5 gram;
NNC, inv. NM-08397, zilver, vierkante afslag, 17,07x17,05x17,07x17,05 mm, 5,01 gram.

22. 1611 300 carolusgulden (48.000) toegestaan, niet aangetroffen.

23a. 1615

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm MONE. NOVA. GRONINGE
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT. N - O. DO - BEN - 1615
Groninger Museum, inv. GM 0000-3653.

23b. 1615
Muntmeesterteken 5 bollen in kruisvorm
MONETA. NOVA. GRONIN
SIT. N - O. DO - BEN - 1615
Groninger Museum, inv. GM 0000-8407.

24. 1616 20 mark (6.400) toegestaan, niet aangetroffen.

25. 1617

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken vijf bollen in kruisvorm
MONETA. NOVA. GRONIN
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT. N - O. DO - BENE - 16I7
J. Schulman te Amsterdam, veiling april 1950, kavel 417, zilver, 17x17x17x17 mm, 5,2 gram. (abusievelijk 1614 gedateerd en aangeduid als '¼ stuiver Groningsch').

26. 1619 50 mark (16.000) toegestaan, niet aangetroffen.

27. 1622

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken zesstralige ster MONE. NOVA. GRONINGE
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT. N - O. DO - BEN - 1622
NNC, inv. NM-08411.

Rogier Albertsz. Ritsema

Na het overlijden van Hans thom Bussche werd Rogier Alberts Ritsema in 1624 tot stadsmuntmeester benoemd. Hij kreeg te maken met het

streven van de Staten Generaal een aanzienlijk aantal munthuizen in de Zeven Provinciën te sluiten. Wederom werden aan de commissies beperkingen opgelegd. Zo kreeg Ritsema in 1625 toestemming om op nieuwe voorwaarden voor 30 mark plakken te slaan. Weliswaar nog op het oude gewicht, maar met een zilvergehalte dat van 15 grein naar 13 grein (0,045) was verlaagd. Hij hoefde over de plakken geen sleischat te betalen.[12] Vermoedelijk heeft hij in 1629 eenzelfde commissie gekregen, maar de archieven geven daarover geen informatie. Zijn laatste commissie die bekend is dateert uit 1635, toen hij toestemming kreeg om voor 30 mark aan plakken te slaan.[13] Of Ritsema van deze commissie gebruik heeft gemaakt is onduidelijk. Gezien het weinige werk dat hij opgedragen kreeg, zal hij elke strohalm hebben aangegrepen om munten te slaan. Plakken met het jaartal 1635 zijn echter nog niet aangetroffen. Bekend is wel, dat hij in 1635 een verzoek aan burgemeesters en raad richtte om in plaats van plakken duiten van koper te mogen slaan zoals elders in de Republiek gebeurde. Dat verzoek werd afgewezen.[14] Uit 1649 zijn nog twee gebruikte plakkenstempels bewaard gebleven, maar plakken met het jaartal 1649 zijn nog niet teruggevonden. In mei 1649 leverde Ritsema al zijn stempels in en stopte de stad-Groningse muntslag.[15] Of hij de hem toegestane hoeveelheden te munten plakken ook voor de volle honderd procent heeft geslagen of heeft overschreden, is door het ontbreken van archivalia niet meer na te gaan. Ritsema heeft aan de beeldenaars van zijn voorganger niet getornd en de dwarsbalkschilden laten staan waar zij stonden.

28. 1625

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken adelaarskop naar rechts
MONETA . NOVA . GRONING
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT . N - O . DO - BEN - 1625
NNC, inv. NM-08414. Andere exemplaren: Groninger Museum, inv. GM 0000-3191.

29. 1629

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
Muntmeesterteken adelaarskop naar rechts
MONETA . NOVA . GRONING
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SIT . N - O . DO - BEN - I629
G. Henzen te Amerongen, lijst 176, nummer 1137. Andere exemplaren: L. Schulman te Bussum, veiling 29, kavel 1151; Schulman b.v. te Amsterdam, veiling 373, kavel 484.

30a. 1649

Stempel plak 1649. Diameter muntvlak 16 mm, lengte 119 mm.
Groninger Museum, inv. GM 0000.0652.15

Onderzijde stempel

Onderzijde stempel gespiegeld
Keerzijde: lang gelelied kruis, gedekt door een vierpas waarbinnen een schild met dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst
SITN - ODO - BEN - 1649

Van der Wis	Puister	jaartal	oplage	bijzonderheden
1a	1.306 vgl.	1507	?	keerzijde: harpij in plaats van dubbelkoppige adelaar
1b	1.306 vgl.	1507	?	keerzijde: harpij in plaats van dubbelkoppige adelaar
2	1,401	1521	?	
–	1.628a	[1560]	geen	niet geslagen
	320 stukken uit de trooise mark (0,769 gram) - 18 grein (0,0625) - 0,048 gram fijn of 263 stukken uit de Keulse mark (0,889 gram) - 20 grein (0,069) - 0,062 gram fijn			
3	1.628b	1565	150 daler (36.000)	
4a	1.628c	1566	inclusief?	
4b	1.628c	1566	inclusief?	
5	1.628d	1568	inclusief?	
	320 stukken uit de trooise mark (0,769 gram) - 18 grein (0,0625) - 0,048 gram fijn			
6a	1.628e	1577	?	+ piedfort ●
6b	1.628e	1577	?	
6c	1.628e	1577	?	
7	1.628f	1578	?	
	320 stukken uit de trooise mark (0,769 gram) - 15 grein (0,0520) - 0,040 gram fijn			
–	1.628g, 1.629b	[1580]	?	1586 abusievelijk gelezen als 1580
8	–	1583	?	niet aangetroffen
9a	1.628h	1584	?	
9b	1.628h	1584	?	
9c	1.629c	1584	?	
10	1.628i	1586	?	
11	1.628j	1587	?	
12a	1.628k	1588	?	
12b	1.628k	1588	?	
13	1.628l	1591	?	
14	1.628m	1593	?	
15	1.628n	1594	?	
	320 stukken uit de keulse mark (0,731 gram) - 18 grein (0,0625) - 0,035 gram fijn			
16	–	1596	15 mark (4.800)	toegestaan, niet aangetroffen
	320 stukken uit de trooise mark (0,769 gram) - 15 grein (0,0520) - 0,040 gram fijn			
17	1.630a	1600	20 mark (6.400)	
18	1.630b	1601	?	
19	1.630c	1602	?	
20	1.630d	1604	?	
21a	1.630f	1609	2x30 mark (19.200)	
21b	1.630f	1609	2x30 mark (19.200)	+ piedfort ■
22	–	1611	300 carolusgulden (48.000)	toegestaan, niet aangetroffen
23a	1.630g	1615	?	
23b	1.630g	1615	?	
24	–	1616	20 mark (6.400)	niet aangetroffen
25	–	1617	?	piedfort ■
26	–	1619	50 mark (16.000)	niet aangetroffen
27	1.630h	1622	enige marken	niet aangetroffen
–	1.630i	[1623]	–	1625 abusievelijk gelezen als 1623
	320 stukken uit de trooise mark (0,769 gram) - 13 grein (0,045) - 0,035 gram fijn			
28	1.630j	1625	30 mark (9.600)	
29a	–	1629	?	
29b	–	1629	?	piedfort ■
30a	–	1649	?	wel geslagen, nog niet aangetroffen
30b	–	1649	?	als voren

Concordantie met Puister. De door Puister (1986) genoemde gehaltes en officiële massa's (pagina's 45-46, tabellen I en II) zijn niet altijd in overeenstemming met de instructies en de afrekeningen. Daarin werd gerekend met marken Hollands troois in plaats van met de lichtere Franse marken die Puister hanteerde.

30b. 1649

Stempel plak 1649. Diameter muntvlak 16 mm, lengte 81,5 mm.
Groninger Museum, inv. 0000.0652.25

Onderzijde stempel

Onderzijde stempel gespiegeld
Keerzijde: SIT - NOD - OBE - 1649

Naschrift

Het muntbeeld van zestiende- en zeventiende-eeuwse Groningse plakken is, op enkele details na, vrijwel onveranderd gebleven. Het jaar 1649, waaruit archivalische gegevens ontbreken en plakken nog niet zijn aangetroffen terwijl gebruikte plakkenstempels behouden zijn gebleven, is typerend voor de gehele situatie rond de plakken uit de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw. Tussen archivalische gegevens en teruggevonden plakken en stempels zitten menigmaal hiaten die soms wel maar vaak ook niet zijn te verklaren, waardoor de samenhang ontbreekt. Het is daarom niet uit te sluiten dat niet in dit artikel beschreven stempelvarianten of plakken uit nog niet aangetroffen jaren nog eens opduiken.

Noten

1. Wis, Jan C. van der (2021) De eerste eeuw van Groningens muntslag, in: *De Beeldenaar* 45-5, 265-280, specifiek 269.
2. Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 512, plaat 20.35; Puister, A.T. (1986) Groningse stedelijke munten, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73, 5-72, specifiek 36, nummer 1.306.
3. Wis, Jan C. van der (2012) De muntschat Boterdiep, een weerspiegeling van de Groninger samenleving, in: *Hervonden Stad* 7, 109-132, specifiek 130-132.
4. Puister, 1986: 39, nummers 1.408 en 1.409; Wis, Jan C. van der (2022) Dubbele plakken van de stad Groningen, in: *De Beeldenaar* 46-2, 81-91, specifiek 82 nummer 2.
5. Puister, 1986: 58, nummer 1.628a.
6. Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHCGA GAG), Tg 2100 - ABS 275, stukken Rood vóór de Reductie, RVR 7.22, jaarrekening 1563, folio 161.
7. Vriendelijke mededeling Gijs van der Ham, conservator Rijksmuseum, d.d. 12 april 2021.
8. RHCGA, GAG, Tg 2100 - opdracht B&R van Groningen van 04/14 december 1565 aan goudsmid Hinrick tot het slaan van plakken en grootkens; Stad B 10, RVR 970.1.1; bevestiging d.d. 06/16 februari 1566 van de opdracht; Stad B 10, RVR 970.1.2.
9. Puister, 1986: 58, nummer 1.628e.
10. Vries, P.Ch. de (1964) *Compendium van de munten der Zeven Verenigde Nederlanden van 1576 tot 1795*, deel 7 (Groningen) 30 nummer 25.
11. RHCGA, GAG, Tg 1605, raadsbesluit van 1/10 maart 1596 inzake het verlenen van toestemming aan muntmeester Hans thom Bussche tot het slaan van dubbele en enkele plakken; Stad B 11, RNR 970.3.13.1.
12. RHCGA, GAG, Tg 1605, raadsbesluit van 30 september/ 10 oktober 1625 inzake het verlenen van toestemming aan muntmeester Rogier Alberts Ritsema tot het slaan van onder andere 30 mark dubbele plakken; Stad B 11, RNR 970.4.
13. RHCGA, GAG, T 1605, raadsbesluiten van 30 september/ 10 oktober 1626, 24 januari/3 februari 1627 en 10/20 januari 1635 inzake het verlenen van toestemming aan muntmeester Rogier Alberts Ritsema tot het slaan van onder andere dubbele plakken; Stad B 11, RNR 970.4.
14. RHCGA, GAG, T 1605, raadsbesluit van 17/27 oktober 1635 inzake het verzoek van muntmeester Rogier Alberts Ritsema tot het slaan van koperen duiten.
15. RHCGA, GAG, T 1605, raadsbesluit van 7/17 mei 1649 inzake het inleveren van de stempels door muntmeester Rogier Alberts Ritsema.

REIN DE GOEJE

De penning is rond

De relatie KOG-VPK

Ter gelegenheid van de afronding van de digitalisering van de collectie munten en penningen van het KOG, het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, zat ik op zaterdagmorgen 19 november met een wel heel uitgelezen gezelschap in het auditorium van het Rijksmuseum in Amsterdam. Veel kunst-, munt- en penningspecialisten, aangevuld met degenen die daadwerkelijk de beschrijvingen, de inrichting van de database, de fotografie van objecten en de verhuizing van de munten en penningen van het Rijksmuseum-depot bij Lelystad naar het nieuwe depot in Amersfoort hebben gerealiseerd. Een majeure operatie die met de grootste zorgvuldigheid is uitgevoerd.

Bruikleen

Ten eerste dit: het KOG heeft veel en zeer waardevol cultureel erfgoed in bruikleen bij het Rijksmuseum. Het is een substantiële collectie. Kijkt u maar eens op hun website www.kog.nu. Daar is ook meer informatie te vinden over de commissie munten en penningen. Het KOG is altijd lid geweest van de Vereniging voor Penningkunst (VPK) en is in de persoon van Carina Greven de laatste jaren ook aanwezig op onze ledenvergaderingen. Ook het penningarchief van de VPK ligt al weer vele jaren in bruikleen bij het Rijksmuseum.

De KOG-collectie is geregistreerd in de database van het Rijksmuseum. De foto's van alle munten en penningen zijn van voortreffelijke kwaliteit. Omdat de VPK-penningen ook een bescheiden deelcollectie van dit geheel vormen kunnen we spreken van een geweldige ontsluiting van een stuk erfgoed waar de VPK een zowel historische als hedendaagse kunstpoot van vormt. Dat is bijzonder. In de Rijksstudio (www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio) kunnen bezoekers, zoals misschien bekend, een eigen digitale beeldcollectie verzamelen. Nu ook de VPK toestemming heeft gegeven voor publicatie zullen binnenkort ook de afbeeldingen van de penningen uit het VPK-archief vanaf de oprichting in 1925 tot nu en verdere jaren, van grijze vierkantjes veranderen in zichtbare afbeeldingen online.

Voorbeeld uit de Rijksstudio, met een penning over Toon Dupuis in de KOG-collectie

Toekomst

Hier wil ik toch even Gijs van der Ham roemen, de sinds kort ex-conservator geschiedenis van het Rijksmuseum, die een belangrijke stuwende kracht was voor de ontsluiting van de collectie. En dan niet een enkele penning of munt bij een tentoonstelling maar via de nieuwe media de hele bubs: tienduizend of meer munten en penningen. En nu we toch namen noemen: we zijn als VPK bijzonder ingenomen met de benoeming van Jan Pelsdonk als zijn opvolger voor wat betreft munten en penningen. Temeer daar hij gewoon onze hoofdredacteur, FIDEM-gedelegeerde en conservator van Teylers Numismatisch Kabinet blijft. Een ware spin in het web en iemand waar we vaak contact mee hebben.

Om terug te komen op de ondertitel van dit stukje: dankzij de KOG-bijeenkomst ontmoette ik veel relevante personen in de driehoek Rijksmuseum-VPK-KOG op het gebied van munten en penningen. Daarvoor onze dank aan het KOG en het Rijksmuseum. Velen van ons zullen gebruik gaan maken van de database en niet in het minst ikzelf, want het catalogus-gedeelte op onze eigen site kan waarschijnlijk beter vervangen worden door directe links naar de Rijksstudio. Werk aan de winkel dus. ❍

Gijs van der Ham aan het woord (foto: Carina Greven)

De organisatoren en de sprekers van de KOG-bijeenkomst (foto: Jurriaan Langelaar)

ERNST WILSCHUT

Een Belgische penning met een bijzondere geschiedenis

In 1897, vorig jaar 125 jaar geleden, werd door de Belgische Vereniging tot Bescherming van Dieren een penning toegekend aan 'Melle Jo Van Sloten' uit Amsterdam, zo valt uit de inscriptie op de penning op te maken. Achter de penning blijkt een interessante geschiedenis te zitten.

Vereniging tot bescherming van dieren

In oktober 1896 werd in Den Haag in een vergadering van de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren besloten om beloningen toe te kennen om de toepassing van regelgeving op het gebruik van hondenkarren te bevorderen. De directe aanleiding waren de klachten over het slecht naleven van de regels. De vereniging schreef daartoe een prijsvraag uit en de eerste prijs werd toegekend aan een jonge onderwijzeres uit Amsterdam die onder de naam 'Jo van Sloten' het stuk *Cesar en zijn meesters* inzond. De vereniging besloot eveneens haar werk te financieren voor een uitgave in boekvorm.[1]

In 1897 werd de publicatie eveneens door de Belgische zustervereniging bekroond, ditmaal in de vorm van een zilveren penning.[2] De penning is van de hand van Jules Maire en toont aan de voorzijde de beeltenis van Koning Leopold II en aan de rand het opschrift LEOPOLD II ROI DES

Jules Maire, *Beloningspenning van de Belgische Vereniging tot Bescherming van Dieren aan Jo van Sloten*. 1897, zilver, 45 mm (particuliere collectie)

BELGES. Op de keerzijde staat een krans van laurier en eikenblad met inscriptieruimte en aan de rand de tekst SOCIETE ROYALE PROTECTRICE DES ANIMAUX BRUXELLES. In de inscriptieruimte staat gegraveerd: *Melle Jo Van Sloten à Amsterdam 1897*.

Jo van Sloten

De jonge schrijfster van het bekroonde stuk had het onder het pseudoniem 'Jo van Sloten' ingezonden want ze heette in werkelijkheid Ernestina Wilhelmina Johanna Sluijter. Ze was op 11 juni 1863 in Amsterdam geboren als dochter van Ernst Willem Gabriël Sluijter en Helena Wittpen.[3] Het stuk was niet haar eerste werk, want in 1889 was haar boek *Kleine en groote menschen: novellen en schetsen* verschenen en in 1891 het werk *Levenstinten: schetsen en novellen*. In 1892 schreef ze het toneelspel *Clara* samen met een man die ze door haar passie voor schrijven had leren kennen: Justus van Maurik.[4] Twee jaar later, in 1894, was ze medeauteur van de publicatie *Van Hollandschen Bodem*, waar Justus van Maurik ook aan meewerkte.[5] Justus van Maurik zou een grote invloed op haar leven hebben, want vier jaar later, op 20 januari 1898, trouwde ze met hem.

Justus van Maurik

De naam 'Justus van Maurik' zult u ongetwijfeld kennen als sigarenmerk. Ernestina's echtgenoot Justus van Maurik was geboren op 16 augustus 1846 in Amsterdam als zoon van Justus van Maurik en Derkina Titia Terpstra.[6] Hij was de directeur van de sigarenfabriek die toen nog in zijn geboortehuis aan het Damrak gevestigd was.[7]

Justus was eerder getrouwd geweest en was al 51 jaar oud toen hij met de 17 jaar jongere Ernestina trouwde. Ze kregen twee kinderen, een dochter Titia Helena en een zoon Nicholaas, beiden geboren in Amsterdam op respectievelijk 4 februari 1899 en 5 december 1901.[8]

Zijn avonduren besteedde Justus aan het schrijven van toneelstukken en verhalen over Amsterdamse volkstypes. Hij heeft daarmee in die tijd grote bekendheid gekregen want zijn stukken werden regelmatig in theaters opgevoerd en zijn verhalen vielen bij een breed publiek in de smaak. Justus van Maurik was ook eigenaar en mederedacteur van het weekblad *De Amsterdammer*, later hernoemd tot *De Groene Amsterdammer*.[9]

Johan Braakensiek, *portret van Justus van Maurik (1846-1904)*. (collectie: Stadsarchief Amsterdam 010097007993)

Hij moet een enorme energie en werklust hebben gehad want hij had ook een fabriek te leiden en vrije tijd had men toen nauwelijks. Hij had echter een slechte gezondheid en leed aan reuma. Naast de enorme werkdruk zal dat er wellicht toe hebben bijgedragen dat hij ernstig ziek werd en op 18 november 1904 op slechts 58-jarige leeftijd overleed.[10] In Amsterdam herinneren een tegel op de locatie van zijn voormalig geboortehuis aan het Damrak en een bank in het Oosterpark aan hem.

Parijs

Met de dood van Justus was Ernestina op slechts 41-jarige leeftijd weduwe en haar kinderen hebben hun vader nooit leren kennen. Het zou niet de enige tegenslag zijn die ze zou moeten verwerken. Na de dood van haar man vertrok Ernestina met de kinderen naar Frankrijk, waar zij in een villadorp buiten Parijs ging wonen. Ze opende een salon in Parijs en niet op de minste locatie: het Place Royale, tegenwoordig het Place des Vosges geheten. Deze was geheel in een Nederlandse 'Hindelooper' stijl ingericht, wat veel bekijks gaf. Het bleek echter geen commercieel succes en ze moest de salon na enige maanden weer sluiten.[11]

Wat ze vervolgens in Parijs gedaan heeft is mij niet duidelijk maar wel dat ze in 1916 met de kinderen terugkeerde naar Nederland en in 1919 aan het Ripperdapark 20 in Haarlem ging wonen.

Tegenslagen

In 1923 verhuisde ze van Haarlem naar een woning in Scheveningen waar ze tot haar dood is blijven wonen.[12] In hetzelfde jaar trad haar dochter Titia Helena in het huwelijk met Anton Ferdinand Poggenbeek maar het huwelijk werd na vier jaar alweer door echtscheiding ontbonden.[13] Titia trouwde opnieuw in 1931 met Isaac Helenus Bolman, een officier bij de grenadiers.[14] Op 25 september 1935 moest Ernestina het trieste nieuws verwerken dat haar zoon Nicolaas op slechts 33-jarige leeftijd was overleden.[15]

Vijf jaar na de dood van haar zoon brak de oorlog uit. Tijdens de meidagen van 1940 was haar schoonzoon Isaac als kapitein bij het vijfde regiment infanterie op de vliegbasis Ypenburg bij Den Haag gelegerd. De vliegbasis viel aanvankelijk in Duitse handen maar werd door de Nederlandse troepen heroverd. Isaac gedroeg zich bij deze gevechten dusdanig moedig en beleidvol dat hij na de oorlog werd ingeschreven in het register van ridders der vierde klasse der Militaire Willem-Orde, de hoogste militaire onderscheiding van Nederland. Dat gebeurde postuum want hij heeft de oorlog niet overleefd. Hij overleed namelijk in Duitse gevangenschap in 1943.[16] Ernestina zou het zelf ook niet meer meemaken want zij overleed nog geen twee weken na de Duitse inval, op 22 mei 1940 in Wassenaar.

Slot

In de laatste jaren van haar leven leidde ze een teruggetrokken bestaan en was haar woning in Scheveningen vol met zieke dieren die zij van straat binnenbracht en die zij verzorgde. En daarmee eindigt de bijzondere geschiedenis van Ernestina waar het verhaal allemaal begon; met de dierenbescherming. ❍

Noten

1. *Opregte Haarlemsche Courant*, 23 oktober 1896.
2. *De avondpost*, 4 juni 1897.
3. Stadsarchief Amsterdam (SAA), Bevolkingsregister 1874-1893, archiefnummer 5000, inventarisnummer 2066.
4. *Haagsche courant*, 11 januari 1892.
5. *Het Nieuws van den Dag*, 30 november 1894.
6. Noord-Hollands Archief (NHA), BS huwelijken Amsterdam, registratiedatum 20 januari 1898, aktenummer Reg. 2 fol. 37v.
7. Dudok van Heel, S.A.C. (1987) Als Justus van Maurik dit eens had geweten, zes eeuwen geschiedenis van Damrak 49, deel 3, in: *Jaarboek Amstelodamum 79*, 73-76.
8. SAA, Overgenomen delen, archiefnummer 5416, inventarisnummer 193.
9. Verkuijl, F. (1994). *Het Amsterdam van Justus van Maurik* (Amsterdam).
10. NHA, BS overlijden Haarlem, registratiedatum 1904, aktenummer 1089.
11. *De Telegraaf*, 4 juni 1940.
12. Haags Gemeentearchief (HGA), toegangsnummer 354-01 (Bevolkingsregister gemeente Den Haag), inv. 1167.
13. Stadsarchief Rotterdam, toegangsnummer 999-06 (Burgerlijke Stand Rotterdam, huwelijksakten), inventarisnummer 1923F en inventarisnummer 1927S1, aktenummer 1927.408.
14. HGA, toegangsnummer 0335-01 (Ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente 's-Gravenhage, BS huwelijken), registratiedatum 03-07-1931, registratienummer 1048, aktenummer B840.
15. Het Utrechts Archief, toegangsnummer 463 (Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903-1942), inventarisnummer 662-03, aktenummer 134.
16. Maalderink, P.G.H. (1982) *De Militaire Willems-Orde sedert 1940* (Rijswijk) 66, 76.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

KEES VAN DER POLS

Concilie van Trente als bron van politieke penningen

Reeds driemaal heb ik in *De Beeldenaar* wat geschreven over de zogenoemde dubbelbeeltenis penningen die in het midden van de zestiende eeuw naar aanleiding van het Concilie van Trente werden verzameld in de Nederlanden.[1] Voor een goed begrip moet worden bedacht dat het drukproces al wel werd toegepast maar dat het verkrijgen van papier en het bedrukken daarvan met een politieke tekst niet eenvoudig was. Het was misschien wel gemakkelijker om een penning te gieten en de boodschap op die manier over te brengen. Daarbij heb ik verwezen naar wat Van Mieris over het concilie en de gevolgen daarvan schrijft en naar het boek (uit 1927) van professor Barnard met de beschrijving van zo'n 160 voorkomende types.[2]

Barnard beschrijft 120 types met een dubbelbeeltenis paus-duivel en 41 met paus-keizer, waarbij naar de keizer wordt verwezen met een gehelmd hoofd. In collecties – ook die van musea – en bij veilingen komt het type paus-duivel verreweg het meest voor. Het type met paus-keizer is een verwijzing naar een voor rooms-katholieken onbelangrijke herbevestiging door het concilie dat de paus hoger staat dan de keizer. Dat was voor de overwegend protestantse Duitse elite niet aanvaardbaar.

Drie penningen

In de loop van de tijd heb ik drie penningen met de dubbelbeeltenis paus-keizer verzameld, die ik hier zal beschrijven. Als eerste een gegoten messing penning van 6,5 gram en 29 mm, met op de voorzijde de dubbelbeeltenis van paus-keizer en op de keerzijde de dubbelbeeltenis bisschop-kardinaal. De omschriften 'LAETABITVR IVSTVS - IN VIRTVTE TVA' op de voorzijde en op de keerzijde 'CONSTITVES . EOS . PRINCIPES . SVPER . OMNEM . TERRAM', betekenen zoveel als 'De rechtvaardige zal zich verheugen in Uw deugdzaamheid' en 'U zult die (goddelijke) beginselen voor het gehele land doen gelden'. De penning is van type Barnard nummer 6. De teksten zouden zijn gebaseerd op teksten in de Vulgaat, op voorzijde als 'in virtute tua laetabitur rex' en op keerzijde als bevestiging van het statuut van het pausdom, als 'Goddelijke wil'. Dit is typisch een penning die een politiek tegenwicht bood tegen het protestantisme en vooral ook tegen de vele – meest protestantse – Duitse vorsten, die in de Rijksdag van 1545 weigerden tegen de Turken, of

Anonieme kunstenaar, *Concilie van Trente*. Circa 1545, koper, 29 mm, 6,5 gram (particuliere collectie) type Barnard 6

Anonieme kunstenaar, *Concilie van Trente*. Circa 1545, zilver, 33 mm, 17 gram (particuliere collectie) type Barnard 13 variant met VERITATE in plaats van VIRTVTE

Anonieme kunstenaar, *Concilie van Trente*. Circa 1545, zilver, 26 mm, 6 gram (particuliere collectie) type Barnard 1

Saracenen, op te trekken; de paus gaat vóór de keizer.

Een andere paus-keizer penning is van het type Barnard nummer 13. Voor wat tekst en afbeelding betreft wijkt deze weinig af van het voorgaand beschreven type. Echter met de uitzondering dat in plaats van 'VIRTVTE' het woord 'VERITATE' wordt gebruikt. Nu dus 'De rechtvaardige zal zich verheugen in Uw waarheid'. De penning is gegoten in zilver, heeft een diameter van 33 mm en weegt 17 gram.

Tenslotte een paus-keizer penning van een bijzonder type, door Barnard als nummer 1 beschreven. Dit type valt duidelijk buiten die categorie van eenvoudige uitvoering met een politieke boodschap en is mogelijk enkele jaren later geproduceerd. De tekst verwijst naar de synode die in 423 zou zijn gehouden; wat nog een foute verwijzing is, want die synode vond plaats in 431. Bovendien is deze penning uitgevoerd met een lettervorm die – ook voor het midden van de zestiende eeuw – toch wel veel van het standaard geschreven Romeins afwijkt. De tekst op voorzijde geeft '. CELESTINVS . PONT . MAX . I . THEODOSIVS II . IMPERA~ .' en op de keerzijde 'PALADIVS + GERMA'I . EPISQAVX . ANNO CCCCXXIII .', ofwel 'Celestinus, pontifex maximus (paus), Theodosius II imperator (keizer)' en 'Paladius en Germanicus bisschop in het jaar 423'. De tekst op voorzijde is niet heel duidelijk en laat bijna beter lezen 'AGLEST' of 'AGLOST' dan 'CELEST'. Ondanks de bijzondere teksten en de lettervormen onderscheidt Barnard twaalf exemplaren in vier typen, uitgevoerd in brons. Ze zijn aanwezig in zijn museum (het Ashmolean Museum in Oxford), in musea in Parijs, Berlijn en Kopenhagen en bij een particuliere verzamelaar. Dit exemplaar is uitgevoerd in zilver. Het is haast ondenkbaar dat met de dertien exemplaren die nu bekend zijn, dit als enige een origineel gegoten exemplaar zou zijn. De penning is flink gesleten, zowel op verhogingen in het centrum als langs de rand. Blijkbaar is deze penning dus veel gedragen in een zak of een ander kledingdeel van de eigenaar. Daarom neem ik aan dat dit exemplaar behoort tot de originele gegoten serie, waarvan daarna bronzen afgietsels zijn gemaakt, die door het kopieerproces kleine afwijkingen kregen.

Ecclesia perversa

Een eveneens bijzonder exemplaar is een zilveren penning van het type 'ECCLESIA PERVERSA', dat door mij is beschreven in het artikel 'Narren en sarren' in *De Beeldenaar*.[3] Aan deze penning is na de gieting een oogje gezet. Een oogje aan een penning is onder andere ook bekend van de eerste geuzenpenning, gegoten door Jacques Jonghelinck, die na de presentatie van het door hem voorgestelde penningontwerp, bedoeld voor 'in je zak', door de top van de geuzen werd gevraagd de penning met een oogje uit te voeren; want hij moest met een lint worden gedragen op de door de geuzen geadopteerde kleding van de Minderbroeders. De ecclesia perversa-penning – die wellicht 20 jaar eerder is gegoten dan de geuzenpenningen – vertoont geen slijtage aan het oogje en zal zijn bedoeld voor het openlijk dragen aan een lint op de borst. Op de penningen van dit type komt vaak boven de tiara van de paus in het klein de tekst '666' voor (de paus is het Beest

Anonieme kunstenaar, *Concilie van Trente*. Circa 1545, zilver, 32 mm (exclusief draagoog), 12 gram (particuliere collectie) type Barnard 43. Op de ring belastingstempel 'zwijnskop' (1831-1893)

van de Apocalyps). Door het aanzetten van het oogje is de oorspronkelijke vorm van de gieting gedeeltelijk verdwenen. Nu is het niet meer met zekerheid vast te stellen of op deze penning ook '666' was te lezen.

Meerdere uitvoeringen van dubbelbeeltenis penningen zijn uitgevoerd met een oogje om ze zichtbaar te kunnen dragen; Barnard geeft dit aan. Kennelijk heeft hij er geen van dit type met een oogje aangetroffen. Overigens vond hij er wel een met twee gaatjes. Bij de latere uitvoering van dit type als de soort beschreven met 'ECOLESIA PERVERSA' vermeldt hij wel uitvoeringen met een oogje. Overigens heb ik nooit eerder een paus-duivel penning met een aangezet oogje gezien.

Malum ovum

Een ook in het bovengenoemde artikel 'Narren en sarren' beschreven type heeft het omschrift rond paus en duivel 'MALI CORVO MALVM OVVM', ofwel 'van een slechte raaf, dan ook een slecht ei'. Dit is een duidelijk protestants type en toont het niet aanvaarden van het concilie en de genomen besluiten, te wijten aan een onacceptabele paus. Kort geleden heb ik een bijzondere uitvoering van dit type gevonden, dat ook eigenlijk de aanleiding was om toch nog eenmaal op dit onderwerp in te gaan. Het betreft hier de algemeen bekende uitvoering van het type, maar met het omschrift 'MICI CORVE MALVM OVVM', ofwel 'ondanks een schitterende raaf, toch een slecht ei'. Deze uitvoering wordt niet door Barnard genoemd, door mij is elders geen enkele verwijzing naar deze uitvoering gevonden. De penning maakt een betrouwbare indruk. Ik neem aan dat hier sprake is van een

Anonieme kunstenaar, *Concilie van Trente*. Circa 1545, zilver, 28 mm, 10 gram (particuliere collectie) met MICI CORVE

uitvoering voor gelovigen die de pausen, onder wie het concilie bijeen kwam, in het algemeen zeer waardeerden, maar het mogelijk zeer oneens waren met het herhaalde principe 'paus boven de keizer'. Ik beschouw deze penning als een unicum.

Dat ik als verzamelaar in een periode van pakweg 50 jaar het geluk heb gehad een handvol interessante zestiende-eeuwse 'Hollandse' penningen te hebben gevonden, doet mij nog steeds veel plezier en deze laatste vondst besluit dan ook mijn activiteit op penninggebied. De nu beschreven penningen zullen overigens worden geschonken aan een 'Hollands' museum. ❍

Noten

1. Pols, Kees van der (2008) Een spotpenning op het Concilie van Trente, in: *De Beeldenaar* 32-2, 71-72; Pols, Kees van der (2010) Narren en sarren, in: *De Beeldenaar* 34-3, 115-119; Pols, Kees van der (2011) Meer narren en sarren, in: *De Beeldenaar* 35-2, 69-70.
2. Mieris, Van (1723-1731) *Histori der Nederlandsche vorsten* ('s Gravenhage) 122-113; Barnard, Francis Pierrepont (1927) *Satirical and controversial medals of the reformation, the biceps or double-headed series* (Oxford).
3. Van der Pols, 2010: 115-119.

VENROOY
Goud-en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

JEROEN VAN GESSEL

Wolvenkinderen

Graag neem ik u mee in de wereld van Romeinse munten. Bijna alle Romeinse munten bevatten op de keerzijde een afbeelding of tekst, die kan worden gezien als nieuws of propaganda van de heersende keizer. Wat is het verhaal achter de hier afgebeelde munt met een wolvin en twee kinderen?

Legende

De voorzijde van deze munt toont de gehelmde buste van Roma naar links met als omschrift VRBS ROMA (de stad Rome). Op de keerzijde staat een afbeelding van een zogende wolvin met een tweeling naar links, met twee sterren erboven, in de afsnede staat CONS Є.

Veel mensen zullen uit hun jeugd het boek (en de film) van Rudyard Kipling, Junglebook, kennen. Het verhaal gaat over Mowgli, een kind dat verlaten werd door zijn ouders en opgevoed werd door een groep wolven onder leiding van Akela. Voor mij als kind was dit de eerste bioscoopervaring. Het verhaal over een wolf die een mens opvoedt is niet nieuw. Er zijn enkele werkelijk gebeurde gevallen beschreven van 'wolvenkinderen'. De oudste legende over dit onderwerp is die over Romulus en Remus. Het beeld van de wolvin die een tweeling zoogt staat in de Romeinse traditie symbool voor de stichting van de stad Rome. In heel Italië zijn daarom afbeeldingen van deze scene te vinden.

In een eerdere aflevering verwees ik al naar deze legende, hier volgt het verhaal.[2] De nazaten van Ascanius, de zoon van Aeneas, werden koning van de stad Alba Longa. Een van die afstammelingen had twee zonen, Numitor en Amulius. Numitor werd koning, maar het duurde niet lang of Amulius stootte zijn broer van de troon. Omdat Amulius vernomen had dat hij (op zijn beurt) van de troon gestoten zou worden door de kleinzonen van zijn broer, beval hij zijn nicht Rhea Silvia, de enige dochter van Numitor, om een Vestaalse maagd te worden en aldus haar kuisheid te bewaren. Hij had echter buiten de god Mars gerekend, die Rhea Silvia overmeesterde en bij haar een tweeling verwekte: Romulus en Remus.

Toen Amulius dit vernam, beval hij twee dienaren om de twee kinderen te verdrinken in de Tiber. De dienaren konden dit echter niet over hun hart verkrijgen en legden de tweeling in een mandje in de rivier. Toevallig was de Tiber net buiten haar oevers getreden. De jongens bleven,

Constantinopel, Constantijn de Grote, follis. 336-337, brons, 18 mm, 2,69 gram (particuliere collectie)[1]

toen de rivier zich terugtrok in haar bedding, achter op het droge land onder een vijgenboom. Daar werden ze gezoogd door een wolvin, zodat ze het avontuur overleefden. Uiteindelijk werden de jongens gevonden door een herder, Faustulus, die hen met zijn echtgenote opvoedde, samen met hun eigen kroost. Romulus en Remus groeiden op en hielpen bij het beschermen van de kuddes. Toen ze van hun adoptievader vernamen wat hun afkomst was, trokken ze op naar Alba Longa om hun grootvader te wreken. Ze onttroonden hun oudoom Amulius en herstelden hun grootvader Numitor op de troon.

Vervolgens besloten de jongens op hun beurt een eigen stad te stichten op de plaats waar ze waren gevonden. Deze plek bleek ideaal gelegen te zijn, want er was daar een eiland in de Tiber, waardoor de rivier kon worden overgestoken. Toen stonden ze voor het dilemma wie van hen over de nieuwe stad zou gaan heersen. Romulus beklom de heuvel Palatijn en Remus de Aventijn, om op een voorteken te wachten. Remus zag op zijn heuvel zes gieren, Romulus nam enige tijd later twaalf gieren waar. Hierop kregen de broers een dodelijke ruzie. Een versie van de mythe vertelt dat beide broers een eigen achterban hadden die hun kandidaat uitriepen tot koning en vervolgens slaags raakten. In deze gevechten zou Remus dodelijk zijn getroffen. Een andere, bekendere, versie is dat Romulus met een groep volgelingen de grenzen van zijn nieuwe stad had bepaald. Romulus begon een stadsmuur te bouwen, maar steeds als een kant klaar was en hij aan de andere kant begon te bouwen, stortte de net gebouwde kant in. Remus lachte zijn broer uit en bespotte hem door over de kleine stadsmuur te springen. Romulus werd daarop zo boos dat hij een zwaard nam en Remus doodstak. Hiermee gaf hij ook een sterk signaal af: wie mijn stad met slechte bedoelingen binnendringt, zal worden vermoord.

Munten

De beeltenis van de wolvin met de tweeling is in de lange historie van het Romeinse Rijk veelvuldig gebruikt op munten. De hier afgebeelde VRBS ROMA-munt is geslagen tijdens de regering van Constantijn de Grote (307-337). In die tijd werd de Romeinse regeringszetel overgebracht naar

Lupa Capitolina, de wolvin met Romulus en Remus. Elfde-twaalfde eeuw (collectie: Capitolijns Museum Rome, foto: Jean-Pol Grandmont)

Constantinopel, dat daarmee *de facto* de nieuwe hoofdstad werd van het Romeinse Rijk. De feestelijke inwijding van de nieuwe hoofdstad was op 11 mei 330. Over die gebeurtenis zijn munten geslagen (met de tekst Constantinopoli). Om de plaats van Rome als het culturele centrum van het Romeinse Rijk te bevestigen, werden rond dezelfde tijd munten geslagen waarop zowel de wolvin met de tweeling als de stadsgodin Roma zijn afgebeeld (met de tekst Urbs Roma). Grappig is wel dat de afgebeelde munt (gezien de afsnede 'CONS') geslagen is in Constantinopel.

Het beeld van de wolvin (*Lupa Capitolina*) op de foto bij dit artikel is pas in de elfde of de twaalfde eeuw gemaakt, waarna een andere kunstenaar in de vijftiende eeuw de tweeling heeft toegevoegd. Over wie de kunstenaars zijn bestaat geen zekerheid.

In 2007 zou de grot zijn 'herontdekt' waar deze legende zich zou hebben afgespeeld. Het plafond van deze grot was voorzien van prachtig tegelwerk, en er stond een grote witte adelaar centraal opgesteld. De grot bevond zich (toevallig?) precies onder het paleis van de eerste keizer, Augustus. Toch wel bijzonder, wolvenfamilies in gedecoreerde grotten... ❍

Noten

1. Sear, David R. (2011) *Roman coins and their values* 4 (Londen) nummer 16519.
2. Gessel, Jeroen van (2022) Dertig biggetjes, in: *De Beeldenaar* 46-6, 281-282.

CHRIS TEULINGS, PIETER DE WIT & LEI LENNAERTS

Bolwerk van de sterren

Het Smedengilde van Utrecht heeft enige fraaie gildepenningen uitgegeven, die het onderwerp vormen van deze tekst. Het doel van dit artikel is tweeledig. Eerherstel voor de zogenaamde 1670-penning – want die werd zijn status als gildepenning in de literatuur ten onrechte ontnomen – door aan te tonen dat hij een presentiepenning van het gilde is en hulp door een leidraad te bieden voor de datering van verschillende versies van deze penning. *En passant* worden achtergronden belicht en de overige gildepenningen van dit gilde besproken.

Alfanumerieke codering gildepenningen
In dit artikel wordt gebruik gemaakt van een alfanumerieke aanduiding van gildepenningen op een taxonomische rang 3 (voor typeaanduiding) en rang 4 (voor de individuele penningen). In *De Beeldenaar* 2023-1 is op pagina 29 al op deze codering ingegaan en deze wordt ook gebruikt in een gegevensbestand bevattende een corpus gildepenningen, zie https://datasets.iisg.amsterdam/dataset.xhtml?persistentId=hdl:10622/RS4FYJ.

Het gilde

Het Smedengilde van Utrecht en het daaraan gelieerde gasthuis zijn eeuwenoude maar nog steeds bestaande, vitale instituties. Het Smedengilde bestaat formeel niet meer en is in 1805 opgevolgd door het Handelsbedrijf der Smeden, maar het van begin af gelieerde Sint Eloyen Gasthuis bestaat nog steeds. Gemakshalve zal hier steeds van het Smedengilde gesproken worden. Sinds 1984 zijn de Vereniging Handelsbedrijf der Smeden en de Stichting Het Sint Eloyen Gasthuis formeel bij de Kamer van Koophandel ingeschreven. Hun rol is sinds de Napoleontische tijd weliswaar veranderd maar vanuit numismatisch oogpunt is er een grote continuïteit. Nog steeds houdt het Smedengilde het actieve gebruik van een specifieke penning in ere. Juist het hedendaagse gebruik van deze penning heeft hem vermoedelijk een miskenning bezorgd van zijn oorspronkelijk gebruik als (niet-persoonlijke) presentiepenning bij begrafenissen en vergaderingen in de gildetijd. Dit artikel beoogt dat oorspronkelijke gebruik niet alleen aan te tonen maar *en passant* ook enige andere gebruikspenningen van dit gilde de revue te laten passeren en vooral een aanzet te geven om de verschillende emissies van deze 1670-penning naar gebruiksperiode te determineren. Pieter de Wit tekent voor het archiefonderzoek en verdient ruim krediet voor de resultaten.

De titel van dit artikel is afgeleid van het boek *Bolwerk van de Sterren*.[1] Het boek gaat over de vermoedelijk eerste sterrenwacht van Utrecht, gevestigd op de Smeetoren. (Mogelijk heeft er nog een vroegere sterrenwacht gestaan op de toren van het huis Hazenbergh, de in 1546 gebouwde archieftoren van het Utrechtse stadhuis Lichtenbergh.[2]) De Smeetoren was toentertijd één van de vier grote bolwerken van Utrecht

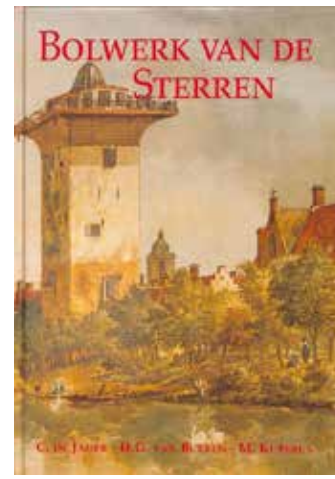

Omslag van het boek ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van de Utrechtse sterrenwacht, met een detail uit *De Smeetoren aan de Stadsbuitengracht*, in 1818 afgebeeld door Cornelis van Hardenbergh. Het origineel met pen in bruin, penseel in kleur (waterverf), ligt in het Utrechts Archief, 32 x 43 cm.

en lag bij het segment dat door de leden van het Smedengilde verdedigd diende te worden. In 1642 bestemde de Utrechtse vroedschap het platte dak van de toren tot locatie voor 'astronomische speculatiën'. In datzelfde jaar bracht het Smedengilde zijn eerste gildepenning uit. Voor zover mij bekend is er geen verband tussen die twee vernieuwingen. Wie bij de titel van dit artikel dacht dat het over *De Beeldenaar* en zijn lezers zou gaan komt bedrogen uit. Het onderstaande gaat over de 1642-gildepenning en enige navolgers ervan. Met name poogt het meer inzicht te geven in de nu al ruim 350-jarige continue gebruiksgeschiedenis van de 1670-penning van dit gilde. Die penning is mogelijk de penning met het langstdurende (nog immer actueel) gebruik ter wereld in onveranderde vorm. Ook zal er vandaag de dag vermoedelijk zelfs geen enkele nog geldige munt op een dergelijke anciënniteit kunnen pochen. (Het Zwitserse 10-rappen muntje geldt als oudste nu nog geldige, onveranderde muntstuk. Het is sinds 1879 in circulatie en daarmee niet onverdienstelijk slechts 209 jaar lager in anciënniteit. Daarnaast kent de Nederlandse muntwet nog steeds de gouden dukaat, geslagen vanaf 1586. De verschijningsvorm daarvan is echter steeds aangepast, waarbij gewicht en gehalte ongewijzigd bleven.) Het bolwerk, alias de Smeetoren, is al geslecht. Alleen (astronomische) sterren gaan langer mee.

De 1642-penning

Over die bewuste gildepenning en zijn functie bestonden tot nu toe slechts 'terrestrische speculatiën'. Hoe die penning eruit ziet en wat zijn dimensies zijn is te vinden op de eerste twee bij dit artikel afgebeelde penningen. Het huidige corpus bestaat voor zover bekend nog uit acht exemplaren. Hiervan ligt, hangt of staat de helft in musea. Een deel van die acht is geklopt.[3] De betekenis van de diverse kloppen evenals die van de afkorting V R op de penning is vooralsnog een raadsel. Misschien is dit laatste te lezen als U R, voor Ultra Rheno Trajectum. Mogelijk dat elke klop verwijst naar een interne functie van de penning binnen het gilde, bijvoorbeeld aanwezigheid bij vergaderingen of begrafenissen of teken van waardigheid (bijvoorbeeld regent, huismeester). Dirks beschrijft hem zonder iets over de functie te zeggen of een verklaring voor de afkorting V R te geven.[4] Kloppen op gildepenningen komen slechts zelden voor. Meer waarschijnlijk is dat de penning door de klop zijn functie binnen het gilde juist verloor, voor gebruik daarbuiten.

Gildepenning van het Utrechtse Smedengilde. 1642, brons, 27 mm, 5,27 gram (collectie: NNC, inv. 1994-3345) met klop 'huisteken MH', Utr01,01007

Gildepenning van het Utrechtse Smedengilde. 1642, brons, 26,5 mm (collectie: Smedengilde) met vijf kloppen, Utr01,01009

De 1670-penning

Ook over een latere penningemissie van dit gilde, de al genoemde penning uit 1670, deden tot nu toe louter speculaties de ronde. De hiernavolgende twee afbeeldingen verbeelden de meest bekende vorm ervan. Maar er bestaan andere varianten waarover later meer. Dirks beschrijft hem zonder iets over de functie te zeggen. Wittop Koning beschouwt de penning zelfs niet als gildepenning.[5] Een derde auteur, Minard Van Hoorebeke, beeldt hem af met twee eikenbladkronen of fleurons, waarover later ook meer.[6]

Gildepenning van het Utrechtse Smedengilde. 1670, brons, 32 mm, 11,27 gram (collectie: NNC, inv. GP-00332)

Gildepenning van het Utrechtse smedengilde. 1670, zilver, 32 mm (collectie: CMU, inv. 10445) uit het legaat van Fockema Andreae in 1949, die de penning niet bij zijn eerste, maar bij zijn tweede bezoek aan het Smedengilde in 1932 ontving

De archivaris Pieter de Wit

Verschillende malen zijn nu het Smedengilde en het Sint Eloyen Gasthuis genoemd. Uit leesvriendelijkheid zullen we deze twee op zich verschillende juridische entiteiten verder met Smedengilde als pars pro toto aanduiden tenzij echt alleen het Sint Eloyen Gasthuis bedoeld is. Wie geïnteresseerd is in de beschrijving van de geschiedenis van het Smedengilde raadplege een lichte versie ervan op het internet. Voor een wat dieper graven is een gedegen publicatie voorhanden.[7]

Pieter de Wit, de archivaris van deze twee instellingen, heeft meer dan dertig jaar achtereen, tot op heden, hun archieven (12.000 documenten, samen goed voor 50.000 bladzijden) doorvorst en daarbij een belangrijke doorbraak in het onderzoek naar de 1670-penning bereikt. Hij is met deze vondst – en ook nog met een tweede – de 'rijzende ster van het bolwerk'. Op 8 november 2021 heeft hij in een lezing voor de broeders van het Smedengilde tijdens hun jaarlijkse Broederlijke Maaltijd een tip van de sluier opgelicht. Paul van Pottelberghe, samensteller van de *Interne Nieuwsbrief* van het Sint Eloyen Gasthuis, heeft van deze lezing een samenvatting gemaakt met als titel 'Het raadsel van 1670'.[8] Daar de samenvatting helder is wordt deze hier integraal overgenomen en met toestemming gepubliceerd.

'Wat weten we van de St. Eloypenning van 1670, waarom is deze geslagen en waarom heeft hij dat jaartal meegekregen? Was dat misschien ter gelegenheid van een bijzondere gebeurtenis of ter herinnering van iets uit het verleden van het Gasthuis? Ik zal hierop antwoord geven en toelichten hoe ik achter de antwoorden ben gekomen.

Bij mijn speurtocht in de archieven stuitte ik bij toeval op handgeschreven stukken waarvan enkele meer dan honderd jaar oud waarin onder meer was opgenomen een rubriek "bode". Daarin staat het volgende: "20 maart 1665. Bij de begrafenissen moesten alle regenten aanwezig zijn en van de gildebroeders de helft". [CT: Wie opgeroepen werd bepaalde de huismeester. Het zal door de jaren heen wel gevarieerd hebben. Mogelijk soms het hele gilde, soms een deel. Hierover geven de archieven geen uitsluitsel.] De bode geeft de genodigden een koperen penning, die hem weder ter hand gesteld werden door de aanwezigen op de begrafenis. Zodoende wist de huismeester aan wie de bode ze moest afdragen, hoeveel personen absent waren geweest en ook hoeveel boete hij van de bode had te ontvangen. [CT: In de lezing zelf: 'De bode die van de absenten 2 stuivers moest ophalen kreeg van elke 2 stuivers een ½ stuiver en van het sterfhuis mocht hij *f* 1 vorderen altijd als geoordeeld werd dat de mensen het konden missen'.] Hetzelfde procedé werd later van toepassing voor broeders die ter vergadering waren uitgenodigd. (besluit van 5 december 1682).'

'Ook werd in de gevonden stukken aangetroffen een rubriek "begravenissen" waarin staat vermeld: "21 december 1669. Werd besloten om nieuwe penningen te laten slaan voor de begrafenissen. Broeder Brevelt nam op zich om met de Muntgezellen daarover te vernemen". Voorts: "12 januari 1670. Werd aan de Vroedschap gevraagd dat op de nieuwe penningen een amende (boete) gesteld mocht worden, dat niemand dezelve zou mogen verzenden of mogen achterhouden. Te gelijker tijd te verzoeken f 3,-- te mogen vorderen voor uitkoop van den hamer". [CT: De boete op de 'Uitkoop van den hamer' (= geen gebruik maken van een gildebegrafenis) bedroeg in 1670 drie gulden.[9]] Met vorenstaande is de vraag beantwoord waarom de penning is geslagen en dat dat niet anders geweest kan zijn dan in 1670. Wat nog open staat is de vraag wanneer dit gebruik is afgeschaft. In het reglement voor de bode van 25 januari 1757 wordt die plicht om naar begrafenissen te komen in artikel XII nog genoemd. In de geschiedenis van het Huis vanaf 1838 is hierover niets meer te vinden. Aangenomen mag worden dat met het opheffen van de gilden in 1804 een einde aan deze traditie is gekomen.'

Met deze archiefvondst heeft De Wit de (oorspronkelijke) functie van de 1670-penning aan het daglicht gebracht, namelijk vanaf 1670 als niet-persoonlijke presentiepenning bij begrafenissen en – vanaf 1682 – ook bij vergaderingen. Bovendien mogen we en passant aan de in het archief gevonden tekst 'nieuwe penningen' met lichte terughoudendheid de conclusie trekken dat er in 1670 dus al een bestaande presentiepenning was, namelijk de 'oude', waarover zo meteen meer.

Hoe plausibel is 1804 als einddatum voor de oudste toepassing? Het einde rond 1804 lijkt bevestigd te worden door enigszins raadselachtige notulen uit een vergadering van het gilde d.d. 1 september 1807 dat 'de schuld wegens geschoten penningen met den intrest van dien door ontvangst der dubbeltjes geheel was afgeloopen'. Is toen aan elk lid een penning voor een dubbeltje 'verkocht' en daarmee van gilde- in particulier bezit overgegaan? Het lijkt erop. Is dit het begin van de traditie dat elk lid (permanent gedurende zijn lidmaatschap) een 1670-penning (in bruikleen van het gilde) hoort te hebben? Vermoedelijk wel.

De presentiepenningprocedure vanaf 1670

Uit de notulen van 1807 in combinatie met de aantekening dat de bode van de absenten (bij een begrafenis) twee stuivers boete moest ophalen (zie noot 13), is te deduceren dat er in de gildetijd maar één procedure voor de penning als controlemiddel op aanwezigheid denkbaar is. Het lid krijgt bij toetreding tot het gilde eenmalig een penning. Als vervolgens op de dag voor een begrafenis door de bode bij dat lid wordt aangezegd, dan vordert hij diens 1670-penning. Het lid krijgt er een terug op de begrafenis. Is het lid absent geweest dan kan hij bij de daaropvolgende aanzegging tot een begrafenis (of vergadering) geen penning inleveren en moet hij in plaats daarvan twee stuivers boete betalen. Op deze wijze kan een gilde met uniforme, niet-persoonlijke presentiepenningen werken en toch met een efficiënte methode de aanwezigheidsplicht afdwingen en afwezigheid beboeten.

In de aangehaalde *Interne Nieuwsbrief* staat een omgekeerde volgorde, namelijk dat de bode eerst de penning brengt en op de begrafenis de penning weer in ontvangst neemt. Mogelijk zijn zij hiermee zo begonnen maar dan zullen zij zich snel gerealiseerd hebben dat dit met onpersoonlijke penningen geen effectief systeem is en zal zijn overgegaan op het eenmalig bij lidmaatschap geven aan een lid, vorderen bij aanzeggen en teruggeven bij aanwezigheid. Dit systeem kan ook een statiegeldsysteem worden genoemd en behoeft niet dwingend met een gildepenning te gebeuren. In plaats van een penning kan het systeem zelfs prima functioneren door gewoon bij elk lid bij aanzegging twee stuivers (of hoe hoog ook de boete moge wezen voor afwezigheid) te vorderen en op de begrafenis aan elk aanwezig lid twee stuivers terug te geven.[10]
De persoonlijke presentiepenningen – met een naam of nummer of zelfs allebei – zijn bekender maar in centraal Nederland lijkt het systeem met een niet-persoonlijke presentiepenning ook gangbaar geweest te zijn. Bijvoorbeeld bij het kramersgilde van Dordrecht of het bakkersgilde van Utrecht. Vermoedelijk zijn er nog heel wat penningen met die functie onontdekt. Dit systeem van niet-persoonlijke presentiepenningen is wel iets riskanter voor het gilde. Aan het criminele voorstellingsvermogen van de lezer wordt overgelaten de varianten te bedenken. Een voorbeeld is de situatie – zoals die zich ook daadwerkelijk voordeed bij het Utrechtse Smedengilde – dat toen vanwege de grote omvang van het gilde slechts de helft van de leden opgeroepen werd, een niet-opgeroepene op de begrafenis verscheen en een penning kreeg. Of – bij een ander statiegeldsysteem zoals in Gouda met de twee stuivers – die persoon onterecht een dubbeltje bijverdiende. Een niet-persoonlijke penning krijgt dan namelijk marktwaarde, wat een persoonlijke penning eerder niet had.

Welke is dan de 'oude penning'?

Nu zijn er twee emissies van vóór 1670 bekend. Die uit 1642 en eentje die tenminste al in 1653 in gebruik was. Die laatste laat Wittop Koning – als Utrecht 1.2 met daarop de naam Augustyn Woertman Deken in der tijt Anno 1672 – uit 1672 komen, maar in de collectie van het Smedengilde is al een exemplaar uit 1653 bekend, zoals de bovenstaande afbeelding toont. De Egbertus Wilspenning en de Augustyn Woertmanpenning, de enige twee bekende van dit type met een naam, lijken evident penningen voor bestuurders. Om precies

Gildepenning van het Utrechtse Smedengilde op naam van Egbertus Wils. 1653, messing, diameter onbekend (collectie: Eloyen Gasthuis) Utr01,02001

te zijn regenten. Bij Woertman staat het er al op. Egbertus Wils was regent van het Sint Eloyen Gasthuis van 1650 tot 1672 en Woertman van 1673 tot 1678. Regent was en is de gebruikelijke titel voor de bestuurders van het aan het Smedengilde gelieerde Sint Eloyen Gasthuis. Het regentencollege telde sinds 1603 twintig regenten. Het Smedengilde werd bestuurd door twee dekens, ook wel overlieden genoemd. Verder waren er proefmeesters. Mogelijk kregen alle vigerende bestuurders in 1653 en die vanaf 1653 zo'n penning. Het heeft er alle schijn van dat de grotere, gegraveerde penning die in de literatuur bekend staat als Wittop Koning Utrecht 1.3 de directe opvolger als overmanspenning van de 1653-emissie is. De oudst bekende penning van dit laatste type – een voorbeeld hiervan geeft de volgende afbeelding – dateert uit 1684. De jongste uit 1809. Dus deze 1653-emissie diskwalificeert zich als de voorgaande presentiepenning, want het is een overmanspenning. Blijft als zodanig over de 1642-penning. Die conclusie berust niet op een 100% waterdicht bewijs maar is zeer aannemelijk.

Overigens bestaat er nog een tamelijk onbekend achthoekig penninkje van het Utrechts Smedengilde – vermoedelijk uit dezelfde tijd daterend – dat mogelijk een knechtspenning is en dat we voor de volledigheid hier niet onvermeld willen laten. Het staat vermeld in Dirks Deel II Aanhangsel I 49h. Voor de volledigheid zij vermeld dat er nóg een type penning van het Utrechtse Smedengilde bestaat – er is één exemplaar van bekend – met onder het wapen van Utrecht 'Het Smede Gilde' en jaartal '1699' op de voorzijde en op de keerzijde 'E L' en 'G a H v'.[11]

Toepassing twee tot vier van de 1670-penning

De eerste toepassing was vanaf 1670. De penning werd gebruikt als een niet-persoonlijke presentiepenning. Anno 2023 is de 1670-penning nog steeds volop in gebruik. De *Interne Nieuwsbrief* zegt over een tweede toepassing: 'In het Gasthuis wordt de penning thans nog uitgereikt bij gelegenheid van de installatie door de Commissarissen van het Handelsbedrijf der Smeden aan een hospitant die tot broeder benoemd is. Hem wordt de "1670-penning" aangereikt, waaraan de voorwaarde is verbonden dat bij overlijden dan wel bij opzegging de penning terug in het Huis moet keren. Feitelijk krijgt de broeder de penning dus in bruikleen'.[12] Deze tweede toepassing – die natuurlijk niet veel afwijkt van de eerste – zou heel goed kunnen komen uit de vroege negentiende eeuw. Daar duidt althans een bericht in de notulen van

Gildepenning van het Utrechtse Smedengilde op naam van Jan van Vianen als broer. 1720, messing, 55 mm, 37,91 gram (particuliere collectie) Utr01,03007

Gildepenning van het Utrechtse Smedengilde. Z.j., messing, 23 x 22 mm, 7,90 gram (collectie: RMA, inv. NG-VG-7-645) mogelijk een knechtspenning

1851 op als er bij inventarisatie van de voorraad blijkt dat er 360 penningen zijn: 'Vervolgens zijn de huismeesters kasse geopend hetgeen in de vorige vergadering niet heeft kunnen plaats hebben en zijn de bewijzen van eigendom, oud eigens en de effecten ten bedrage van fl. 5.900.— na gezien en in order bevonden het getal der begravenispenningen, was als vroeger 360 stuks'.[13] Een dergelijk hoog aantal en de woorden 'als vroeger' in dat bericht maakt een conclusie plausibel dat er ruim voordien al een grote hoeveelheid is bijgemaakt bij introductie van die tweede toepassing.

Hieraan kan toegevoegd worden dat er nog een derde en een vierde toepassing bestaan, beide hedendaags en berustend op oude gebruiken die ten minste teruggaan tot 1872 respectievelijk 1929. De derde toepassing van de 1670-penning is als (ere)penning, intern en extern. Die is steevast gemaakt van zilver of verguld zilver en zeer zelden in goud. Eerder in dit artikel is het zilveren exemplaar getoond waarmee burgemeester Dr. J.P. Fockema Andreae (1879-1949) in 1932 bij zijn bezoek aan het Smedengilde vereerd werd. Fockema Andreae heeft in 1949 circa 35 penningen aan het Centraal Museum (CMU) gelegateerd, waaronder deze. Deze penning is gemaakt met een stempel van ná 1928. Er zijn ook al ere- of prijspenningen in zilver tussen 1872 en 1928 uitgereikt en dus met een vroeger stempel gemaakt. Dit gegeven is later in het verhaal relevant.

De eerste 1670-penning in zilver zou heel goed uit 1872 kunnen komen. In een vergadering van 15 augustus 1872 is genotuleerd: 'De huismeester stelt aan de vergadering voor of men genoegen zoude willen nemen dat door het gezelschap eene partij zoude worden gemaakt tot het Koningkolven, de welke bepaald wordt te houden op woensdag 7 augustus a.s. terwijl de eerste huismeester door de vergadering wordt gemachtigd als 1e prijs ten koste van dit Gesticht eene zilveren medaille te laten vervaardigen met bepaling dat de kosten daarvan de som van fl. 6,-- niet te boven gaan, wordende door de vergadering overeenkomstig besloten.'

Als vierde toepassing wordt nog steeds met enige regelmaat een dergelijke penning (in etui) in zilver of brons uitgereikt aan eminente eindexaminandi in metaaltechniek van de Nijverheidsschool te Utrecht. Deze school stond vanaf de oprichting in 1877 tot 1933 bekend als 'De Ambachtsschool', werd herdoopt in 'De Nijverheidsschool' en als zodanig tot 1968, daarna onder meer als 'Lagere Technische School'. Tussen 1929 en 2019 zijn er in totaal tenminste 118 van zulke penningen uitgereikt, ongeveer in de verhouding 45/55 in zilver en brons. Een nauwkeurig bijgehouden lijst met die 118 namen is voorhanden in het archief van het Smedengilde. In deze periode ontbreekt voor een twintigtal jaren in de archieven informatie over eventuele toekenning aan die uitblinkende leerlingen. Het aantal is dus mogelijk hoger dan 118. De start ervan was aanleiding voor het Smedengilde om in 1928 nieuwe stempels voor de penning te laten maken, daar de oude stempels verondersteld waren bij Van Kempen & Begeer aanwezig te zijn maar zoek bleken. In een overgeleverde offerte van Begeer is een opgave voor één stempel opgevoerd maar uiteindelijk blijken er twee voor samen *f* 85 afgerekend te zijn. Echter niet Begeer maar 's Rijks Munt werd de uiteindelijke leverancier. Van Heteren, de latere muntmeester, was als voorzitter van het bestuur van de Nijverheidsschool nauw betrokken bij het instellen van deze jaarlijks terugkerende uitreiking van een vereringspenning.

In 1990 heeft het Smedengilde voor het laatst nog een aantal 1670-penningen in brons of zilver met bijpassend etui voor dit doel bijbesteld bij 's Rijks Munt. Nadien zijn nog wel twee gouden vereringspenningen besteld. De huidige voorraad in het Smedengilde – circa zeventig stuks met de 1928-stempel en circa vijfenveertig stuks met de 1990-stempel – wordt voor diverse hedendaagse toepassingen in een van de twee voor dit doel bestemde 'knikkerzakken' bewaard en lijkt voor de komende decennia toereikend.

Ledental

Het doel van dit artikel is tweeledig. Eén doel is al bereikt, namelijk uitzoeken welke functies de 1670-penning had waaronder – al vanaf 1670 in de gildetijd – die van presentiepenning van het Smedengilde. Het tweede doel is aan te tonen dat er licht verschillende versies van de penning bestaan, waarbij die versies voor zover mogelijk worden gekoppeld aan een periode en functie(s).

Als eerste stap om het tweede doel te bereiken is onderzocht hoe het ledenbestand van het gilde zich heeft ontwikkeld en daarmee wat het noodzakelijke of gewenste aantal bestaande penningen op elk moment was. Onlosmakelijk met dat laatste zijn er aannames nodig over verliespercentages van penningen door de jaren heen. Wat betreft ledentallen bestaat er eerder gepubliceerd onderzoek over de periode tot 1804 door Ritter en door Rommes en Van der Spek.[14] Voor de periode vanaf 1852 kan er gebruik gemaakt worden van recent onderzoek door De Wit. Voor de periode tussen 1804 en 1852 zijn er schattingen gemaakt waarbij er vanuit gegaan is dat de nadelen van lidmaatschap – spreek kosten – kort ná 1804 ten opzichte van de voordelen zo groot zullen zijn geweest dat een ledentalverlies van naar schatting 75% aannemelijk lijkt. Ritter kwam onder andere tot een bruto aanwas van leden over de periode 1646-1795 van gemiddeld ruim veertien per jaar, opgebouwd uit de som van nieuwe gildwinners, verheerwaarders en aanwerpers. Aangezien het ledental nauwelijks varieerde moet er ook een nagenoeg even groot verloop geweest zijn.

Over de periode 1700 tot 1804 is er geen informatie over ledenverloop, enkel over de aantallen nieuwe leden. Nu is het bij gebrek aan informatie beter om daar verder niets over te zeggen.[15] Maar helemaal zonder informatie zijn we niet. Zo zou verwacht kunnen worden dat kort

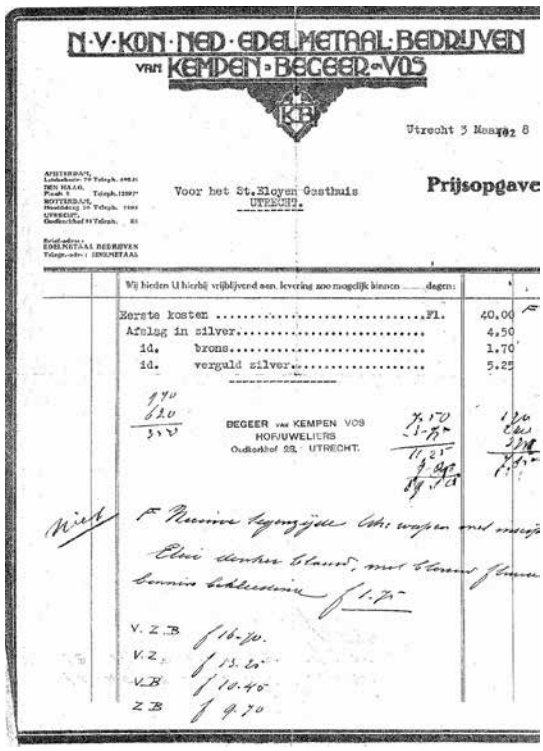
N·V·KON·NED·EDELMETAAL·BEDRIJVEN
VAN KEMPEN·BEGEER·VOS

Utrecht 3 Maart 1928

Voor het St. Aloysius Gasthuis
UTRECHT.

Prijsopgave

Wij bieden U hierbij vrijblijvend aan, levering zoo mogelijk binnen ..... dagen:

Eerste kosten	Fl.	40.00
Afslag in zilver		4.50
id. brons		1.70
id. verguld zilver		5.25

BEGEER van KEMPEN VOS
HOFJUWELIERS
Oudkerkhof 23 - UTRECHT.

V. Z. B. f 16.70.
V. Z. f 15.25
V. B. f 10.40
Z. B. f 9.70

Prijsopgave Van Kempen & Begeer. 3 maart 1928 (archief van het Smedengilde). Voor een nieuwe stempel (enkel keerzijde) en voor penningen in brons, zilver en verguld zilver. Uiteindelijk heeft niet Begeer maar 's Rijks Munt de opdracht gekregen

Gra Rueb, *Plaquette van Dr. W.J. van Heteren, voorzitter van de Nijverheidsschool in 1929 en 's Rijksmuntmeester van 1933 tot 1942.* 1942, brons, 35 x 51 cm (foto: Hans Rueb, collectie: NNC, inv. HNM-67680)

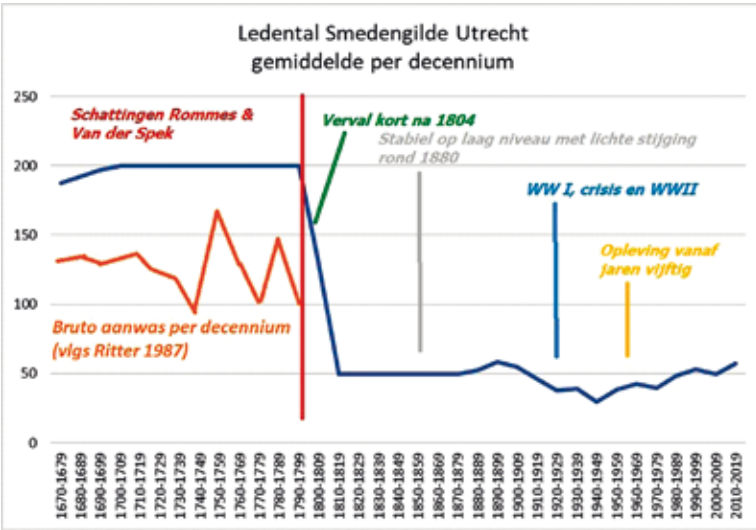

Gemiddeld ledental per decennium van het Utrechtse Smedengilde over de periode 1670 tot heden.[17] Het ledental tussen 1700 en 1800 is onbekend en zou constant gehouden kunnen worden omdat zowel begin- als eindstand over die periode 200 is. Constant houden is niet geheel juist, voor de casus maakt dat echter niet veel uit; wel is het beter géén cijfers te geven dan verkeerde.[18] De bruto aanwas uit die tijd is bekend maar niet het verloop.

na 1672 het ledental zou teruglopen als gevolg van de bezetting door de Franse troepen, de daaropvolgende bezetting door Hollandse troepen en de onzekere tijden daarna, zeker in economisch opzicht.[16] Maar dat blijkt initieel en tot 1700 niet het geval en is er zelfs nog een lichte groei van 5% over die periode. Er blijkt uit die periode van dertig jaar geen lineaire relatie tussen bevolkingsaantal en ledental. Die lichte groei kan verschillende oorzaken hebben, bijvoorbeeld het inbinden van meer beroepen binnen de gildedwang.

Overigens maakt het verloop van het ledental tussen 1700 en 1800 voor ons onderzoek naar aantallen penningen niet zoveel uit, zolang het ledental in de periode na 1700 maar niet stijgt boven de beginstand van rond 200 in 1700, want het aantal benodigde penningen is bepalend. Een stijging boven 200 lijkt in ieder geval onwaarschijnlijk. Bij een stijgend ledental zouden penningen moeten worden bijgemaakt maar bij dalende ledentallen zullen de vrijkomende penningen gewoon in de voorraad verdwijnen en bij latere stijging weer gebruikt kunnen worden.

Voor een beoordeling van de ledentallen is het van belang dat het absolute getal tot midden negentiende eeuw mede bepaald werd door het aantal verheerwaarders. Wat zijn verheerwaarders? Binnen dit systeem is het de oudste zoon van een lid vergund om tegen gereduceerd tarief lid te worden als opvolger van diens vader. Om die reden maakten leden hun zonen zekerheidshalve alvast op jeugdige leeftijd lid zonder dat ze in een van de vele beroepen van het gilde als zodanig hun kost als zelfstandige baas verdienden. Bij een ledental van 200 leden en ruwweg 30.000 inwoners zou er anders één smid of aanverwante ambachtsman per 150 inwoners zijn geweest.[19] Die ratio is op zich niet hoog voor een kleine stad zoals bijvoorbeeld Goes waar het in de achttiende eeuw één op 120 is maar voor een wat grotere stad is het bovengemiddeld. Amsterdam bijvoorbeeld telde eind achttiende eeuw één smid op 600 inwoners en ook daar verenigde het Smedengilde een breed scala aan metaalbewerkingsberoepen.

Aantallen gildepenningen

Hoewel over verliespercentages van gildepenningen in de gebruikstijd nog geen diepgaande studies bestaan, is voor een specifiek en vergelijkbaar geval in de zeventiende eeuw voor een gilde met een ledental variërend tussen 50 en 100 leden aangetoond dat het verlies van deze gebruikerspenningen 1% per jaar is (logica: na 35 jaar moesten 16 van de 53 penningen vervangen worden).[20] Wordt een penning eenmaal in een numismatische verzameling opgenomen daalt dat cijfer naar 0,061% per jaar (het laatste percentage is voor een mix van museale en particuliere verzamelingen).[21] Weliswaar komt vandaag de dag de 1670-penning in menige numismatische

verzameling voor maar is de penning toch *de facto* al 350 jaar vooral een gebruikerspenning. Er zal derhalve 1% per jaar als verliespercentage aangenomen worden.

Ten tijde van de afschaffing van de gilden begin negentiende eeuw is er een dramatische terugloop in ledental geweest. De eerste jaren viel de terugval nog mee vanwege het systeem van verheerwaarden. Gezien de toen nog actuele functie van presentiepenning zal het gilde nog steeds over een groot aantal penningen beschikt hebben. Het is niet duidelijk of steeds het hele of het halve gilde voor een begrafenis werd opgeroepen en afhankelijk daarvan zal het gilde nog over tenminste 200 of 100 penningen beschikt (willen) hebben. Voor deze studie gaan we uit van nog 200 penningen in gildebezit juist vóór 1804.

Het gilde heeft kennelijk toen zoals we zagen veel penningen aan de leden verkocht. Tegelijkertijd zal het gilde het restant van de penningen mogelijk verwaarloosd of mogelijk zelfs grotendeels tegen de waarde van (oud) koper verkocht hebben, zodat een verlies van penningen waarschijnlijk is geweest. Opmerkelijk is, dat uit de eerder aangehaalde notulen van 6 januari 1851 blijkt dat er ofwel in 1804 niet of nauwelijks penningen verloren zijn gegaan of dat er in de loop van de negentiende eeuw nog een aanzienlijk aantal bijgemaakt is. Het eerste is moeilijk te geloven maar mogelijk. Het resulteert niet in andere conclusies maar versterkt de vaststelling dat er nog een groot aantal moet bestaan in numismatische collecties en dat de betreffende penningen inderdaad ouder dan 1928 zijn en mogelijk zelfs grotendeels van ruim vóór 1851 (in 1851: 'als vroeger'). Een aantal zal in de negentiende eeuw al in numismatische verzamelingen terecht zijn gekomen. Zo vermeldt Perreau twee exemplaren in brons (30 mm) in de collecties van Van der Chijs te Leiden en Thomson te Rotterdam, wordt in de catalogus van het Provinciaal Genootschap een exemplaar in zilver vermeld en komt in een veilingcatalogus van Bom uit 1861 een exemplaar in brons voor.[22] Op basis van frequentie op veilingen in de laatste 20 jaar – gemiddeld ruim twee per jaar (brons en zilver samengeteld) – zullen er zich buiten die in het bezit van de huidige leden van het Smedengilde (namelijk circa zestig stuks – want aan elk lid is één exemplaar in bruikleen afgestaan – plus een voorraad van circa zeventig bronzen exemplaren in etui in 'knikkerzak 1' van het Smedengilde en vijfenveertig in 'knikkerzak 2') nog vijftig tot honderd exemplaren in numismatische privéverzamelingen en twintig in musea bevinden plus ruwweg nog zeventig tot negentig bij nijverheidsleerlingen of hun nazaten. Dat is in totaal circa 350 stuks.

Als deze aannames kloppen dan zullen er in de loop van de drieënhalve eeuw vele honderden verloren zijn gegaan. Een deel is mogelijk omgesmolten maar een groot deel zal gewoon in de vuilstort terecht gekomen zijn of in de modder van de Oude Gracht zijn weggezakt. Er valt hier een mooie redactiesom voor groep acht te maken maar de meeste groep-acht-uitkomsten zullen aantonen dat er in alle eeuwen penningen gemaakt of bijgemaakt moeten zijn. Mijn redactiesom op basis van de genoemde aannames komt neer op een verlies van circa 300 penningen tussen 1670 en 1804, bijvoorbeeld 100 penningen rond 1804 en nadien van 1804 tot 1928 een echt verlies, dus niet de mutaties naar numismatische collecties meegerekend, van ongeveer 130. Bij elkaar 530 penningen. De eerste emissie van waarschijnlijk tweehonderd of net erboven en de eindstand rond 1928 in aanmerking nemende zullen dan waarschijnlijk vanaf 1670 tot 1928 ten minste 680 bronzen penningen gemaakt zijn.

In hoeveel emissies is een open vraag. Gezien de korte lijntjes tussen het Smedengilde en 's Rijks Munt in Utrecht zal de eerste emissie wel een flinke omvang gehad hebben en zullen er nadien kleine emissies zijn bijgemaakt met dezelfde stempels. Indien die stempels niet erg bruikbaar meer waren of zelfs waren gebroken, zijn er eventueel nieuwe gemaakt. Een uitzondering wat emissiegrootte betreft is een mogelijk grote opdracht aan het begin van de negentiende eeuw voor de tweede toepassing.

Stempelonderzoek door Lei Lennaerts in augustus 2022, bij een omvangrijk aantal 1670-penningen in het Gasthuis van het Smedengilde, bracht aan het licht dat alle vroege penningen met een schroefpers gemaakt zijn en dat er ogenschijnlijk geen enkele met de hand geslagen is. Het gaat daarbij steeds om dezelfde stempel voor de voorzijde en ten minste drie verschillende stempels voor de keerzijde. Zo meteen meer over deze stempelstudie.

In 1928 beschikte het Smedengilde waarschijnlijk wel nog over voldoende penningen voor de eigen leden. Op dat moment (schatting) zullen er al vijftig tot honderd penningen naar numismatische collecties gemuteerd zijn en zal de nieuwe emissie (de eerste Küppers-penningen) enkel gediend hebben om eminente eindexaminandi in metaaltechniek van een vererende penning te voorzien. Op verzoek van het Smedengilde maakte Jean Théodore Küppers (1868-1955), assistent-stempelsnijder bij 's Rijks Munt, hiervoor in 1928 de nieuwe stempels. Diens wieg had overigens – veelbetekenend – gestaan in de Lange Smeestraat op nummer 34.

Tot en met 1807 bevonden de 1670-penningen zich in principe in het gesloten eigendomscircuit van het Smedengilde. Door de verkoop van de geschoten (bronzen) penningen tegen een dubbeltje – zoals gemeld in de notulen van 1 september 1807 – zijn penningen in privébezit geraakt. Het begrip geschoten is direct uit de notulen overgenomen en daarmee wordt bedoeld de penningen die aan de leden rond 1804 verkocht zijn. Dat aantal zal wel ergens in de buurt van vijftig hebben gelegen, namelijk één per lid. Door die verkoop aan particulieren in het begin van de negentiende eeuw is het Smedengilde naar alle waarschijnlijkheid later in die eeuw toch nog gedwongen geweest om penningen bij te laten maken. Bijvoorbeeld voor de tweede toepassing, want die 'dubbeltjes'-penningen kwamen na overlijden in principe niet meer terug, terwijl er toch wel steeds penningen uit eigen bezit verloren zullen zijn gegaan. Bij een aanmaak in de negentiende eeuw zullen er waarschijnlijk ook zilveren exemplaren zijn gemaakt voor diverse doeleinden. Ook hiervan zijn er exemplaren in numismatische collecties terecht gekomen.

Zodoende ontstonden er vanaf 1807 drie circuits van 1670-penningen, te weten twee binnen het Smedengilde, namelijk eigen voorraad en in eigendom van de leden en een circuit in numismatische verzamelingen, zowel particuliere als publieke. Er zullen – ook na 1928 – mutaties geweest zijn van circuit naar circuit. Het circuit in privébezit van zilveren en bronzen eerste Küppers-penningen uit 1928 is gaandeweg niet alleen gevoed door de uitgereikte exemplaren aan eindexaminandi maar ook door het toekennen door het Sint Eloyen Gasthuis van – in het bijzonder zilveren – penningen aan leden en niet-leden voor hun verdiensten ten behoeve van het Gasthuis of ter verering in het algemeen, zoals aan de Utrechtse burgemeester. Uit dit circuit zullen er ook wel verloren zijn gegaan.

In 1990 is een nieuwe emissie uitgekomen, ook bedoeld voor eminente eindexaminandi. Die zijn zoals we later aantonen zeer duidelijk te herkennen en niet te verwarren met de pre-1928 penningen. Van deze emissie, de tweede serie Küppers-penningen, zijn er eveneens in zilver en in brons ter verering en als beloning uitgereikt. En ook dat circuit kunnen we verder buiten beschouwing laten voor ons doel, om dezelfde reden als die van de eerste Küppers-penningen.

De totalen van aangemaakte, uitgereikte en zich nog in voorraden en de kleine speciale collectie van het Smedengilde of in numismatische collecties bevindende penningen van de typen gemaakt met de 1928- en met de 1990-stempels zijn op zich niet erg relevant omdat de penningen zich zo evident onderscheiden van de pre-1928 penning. Het aantal uitgereikte penningen van deze twee typen bedraagt overigens tussen de 118 en 150.

Varianten van de 1670-penning

Het bestaande corpus (van naar schatting 350 exemplaren van alle typen) is inderdaad niet uniform. De penningen hebben verschillende leeftijden, soms aantoonbaar, en hebben ook lichte maar niet veel onderlinge afwijkingen. Wat zijn de verschillen en hoe kunnen de penningen worden toegewezen aan een ontstaansperiode? In de loop van de tijd zijn penningen bijgemaakt, soms met nieuwe stempels zoals aantoonbaar in 1928 en in 1990, maar ook doordat er stempelverschillen en fysieke verschillen (gewicht, diameter en metaal) zijn vast te stellen. De stempel van 1928, gemaakt door Küppers, noemen we de eerste Küppers-stempel en de ermee geslagen penningen de eerste Küppers-penningen. Met de stempelversie uit 1990 zijn alleen dikkere exemplaren gemaakt die we daarom gemakshalve de tweede Küppers-penningen kunnen noemen.

Vooruitlopend op die verschillen wordt – niet geheel arbitrair – de 1670-penning in tenminste drie emissieperiodes ingedeeld, namelijk 1670-1927, 1928-1989 en 1990-heden.

De 1670-penningen komen voor in brons en zilver, naast tombak, verguld zilver, goud en zelfs één exemplaar in lood.[23] Goud is voor zeer verdienstelijke leden van het Smedengilde; hun naam – tot drie per exemplaar, want de penning is een bruikleen – is erop gegraveerd. De aantredende burgemeesters van Utrecht worden sinds vele decennia ter gelegenheid van haar of zijn eerste bezoek aan het Smedengilde met een verguld exemplaar met randinscriptie vereerd.

Wat betreft de bronzen exemplaren: bij onderzoek naar de bestaande exemplaren is steeds de opgave van de eigenaar of veilinghouder gevolgd. Hun omschrijving van het metaal loopt uiteen van brons en messing naar koper en rood koper. Het is ondoenlijk om die verschillen in omschrijving in de realiteit bij de eigenaren te verifiëren. We zien bijvoorbeeld dat de prijsopgave voor nieuwe penningen in 1928 van brons uitgaat en houden – tenzij het relevant is voor ons onderzoek – deze metaalomschrijving aan voor alle koperhoudende exemplaren ongeacht of die nu al of niet aan de precieze chemische samenstelling voor brons voldoen. Hetzelfde geldt voor het onderscheid tussen zilver en eventueel verzilverd of alpaca. Als we brons schrijven bedoelen we dus de vier voorkomende varianten brons, messing, koper en rood koper en eventueel tombak.

De meest voorkomende 1670-penningen inclusief de meest recente productie uit 1928 en 1990 hebben op de voorzijde een kroon met fleurons en op de keerzijde een kroon met parels. Er zijn echter zowel zilveren als bronzen exemplaren die ook op de keerzijde een kroon met fleurons hebben en niet met parels. Van de kroon met parels kunnen we met zekerheid zeggen dat die zowel deels ná 1928 zijn geslagen als deels al tenminste in de negentiende eeuw, mogelijk zelfs eerder. Dit laatste weten we omdat dergelijke penningen toen al in museale collecties berustten.[24] Ook van sommige bronzen en zilveren penningen met een kroon met fleurons op de keerzijde is met zekerheid vastgesteld dat die al negentiende-eeuws museumbezit waren of toentertijd al in de literatuur beschreven zijn.[25] Wij nemen aan dat áls een 1670-penning aan beide zijden fleurons toont dit om pre-1928 stempels gaat en dat mogelijk gedurende een korte periode maar wel vermoedelijk ruim vóór 1928 er nieuwe stempels gebruikt zijn met op de keerzijde fleurons. Een kroon met parels op de keerzijde kan uit elke periode komen, maar een penning met tweemaal fleurons komt vrijwel zeker enkel uit de pre-1928 periode.

Stempels en emissies van de 1670-penning.
Het genoemde stempelonderzoek door Lei Lennaerts naar circa 113 penningen uit verschillende bronnen maar hoofdzakelijk uit het nog bestaande bestand in het huidige bezit van het Smedengilde zelf, laat met grote zekerheid zien dat een onderscheid tussen penningen van vóór 1928 en van ná 1928 al aan de hand van tenminste één criterium is vast te stellen.

Detailfoto's van vier 1670-penningen. De linker twee van zilver en brons, met een ronde G van vóór 1928. De rechter twee met een rechthoekige G, geslagen met de eerste Küppers-stempel uit 1928.

De 1670-penning geslagen met de tweede Küppers-stempel. 1990 of later, 16 gram en doorgaans in etui (voorraad Smedengilde)

Keerzijde van de 1670-penning. Links een exemplaar met het aambeeld over de G geschoven en rechts een pre-1928 exemplaar in FdC staat (voorraad Smedengilde)

Als een 1670-penning een ronde G (van Gasthuys) op de keerzijde toont, is het met zekerheid een penning van vóór 1928. Het is tegen de verwachting in dat de overgrote meerderheid van de penningen in numismatische collecties in de praktijk bijna uitsluitend uit oud bezit komt en dat van het grote aantal sinds 1928 in omloop zijnde 1670-penningen, vereerd aan eminente eindexaminandi in metaaltechniek, er nauwelijks enige op de markt gekomen zijn. Die laatste zijn te herkennen aan de rechthoekige G.

Er zijn nu dus al twee indicaties voor verschillende stempels van de keerzijde voor de pre-1928 penningen, namelijk een kroon met fleurons op de keerzijde in plaats van met parels en een bolle G in plaats van een langgerekte. Een derde verschil is de positie van het aambeeld ten opzichte van het omschrift op de keerzijde. Er is duidelijk een derde keerzijdestempel geweest met die verschoven positie, zoals de bovenstaande afbeelding toont. Het exemplaar van de afbeelding is toevallig uit het laatste stuk van een strook brons geschroefd. Vandaar de afkanting.

Het is opmerkelijk dat uit het oude bestand aan 1670-penningen van het Smedengilde (uit 'knikkerzak 2') nog veertien fleur de coin exemplaren tevoorschijn kwamen die onbetwist van vóór 1928 dateren. Met andere woorden: in de eigen voorraad van het Smedengilde blijken zelfs nog exemplaren te zitten die nooit in bruikleen zijn uitgegeven aan de leden.

Een ander mogelijk onderscheidend element tussen de 1670-penningen is het gewicht. We vinden exemplaren variërend van 8 gram tot 19 gram, waarbij de pre-1928 exemplaren overwegend rond de 11 en 12 gram wegen, ongeacht het materiaal. Wel schieten er een paar exemplaren uit met een wat grotere dikte en met een gewicht van 15 gram, met kartelrand, die geschroefd lijken te zijn. Onder deze exemplaren komt ook een penning voor met aan beide zijden een kroon met fleurons. Om op basis van het gewicht een indeling te maken naar datum van productie en gebruik lijkt dus niet kansrijk. Sinds 1990 zijn er ook penningen in etui uitgegeven, geslagen met de tweede Küppers-stempel. Die zijn aanmerkelijk dikker en zwaarder (16 gram) en om die reden eenvoudig te onderscheiden van de vroege 1670-penningen en ook van de eerste Küppers-penningen, beide circa 12 gram in brons en 11 gram in zilver. Tot slot bestaat er nog een opmerkelijk exemplaar met een klop, waarvan de duiding niet achterhaald kon worden.

Samenvatting

Het Utrechtse Smedengilde heeft in de loop van de tijd een aantal interessante gildepenningen uitgegeven. De 1642-penning is waarschijnlijk zijn eerste presentiepenning en is gebruikt bij begrafenissen. In 1670 wordt een nieuwe penning uitgegeven. Deze 1670-penning is door Wittop Koning niet erkend als gildepenning maar is er wel degelijk een. Deze blijkt als presentiepenning bij begrafenissen en vergaderingen gefunctioneerd te hebben. Later, vanaf vermoedelijk het midden van de negentiende eeuw, is hij ook als vereringspenning in zilver uitgereikt. Deze 1670-penning heeft van 1670 tot 1928 voor de voorzijde (ten minste) één stempelvariant gekend en voor de keerzijde drie. Een chronologische volgorde binnen de drie valt niet aan te tonen. Deze penning komt het meest voor in numismatische verzamelingen en is ook het type dat regelmatig op de markt verschijnt. De penning is binnen het Smedengilde (het Sint Eloyen Gasthuis) nog volop in gebruik en is daarmee vermoedelijk de nog actieve gebruikspenning met 's werelds hoogste anciënniteit. In 1928 is de eerste Küppers-penning uitgegeven die zich onderscheidt van de eerdere door de langgerekte G in het omschrift. Deze penning in brons en in zilver wordt nog steeds gebruikt als beloning en erkenning voor eminente eindexaminandi in metaaltechniek. In 1990 is de tweede Küppers-penning uitgegeven. Deze onderscheidt zich door een veel grotere dikte en wordt voor dezelfde doelen uitgereikt met bijbehorend etui. Van alle penningen samen bestaan er momenteel nog circa 350

De stempelvarianten van de 1670-penning, daterend van vóór 1928.

exemplaren, min of meer gelijkelijk verdeeld over de pre-1928 emissie, de 1928 emissie en de 1990 emissie. Een groot deel hiervan bevindt zich in de voorraad van het Smedengilde.

Noten

1. Jager, C. de, H.G. van Bueren & M. Kuperus (1993) *Bolwerk van de Sterren* (Amersfoort).
2. C. de Jager et al., 1993: 11-12.
3. 'XSO' plus 2x 'IB' (CMU, Rang 4 code Utr01,01001); 'WI' (Fries Museum, Utr01,01005), klop mogelijk G-69 in de Bijlage Kloppen, in: Beek, E.J.A. van (red.) (2002) *Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten* (Houten); 'MH' (Nationale Numismatische Collectie, Utr01,01007); vijf kloppen (collectie Smedengilde Utrecht, Utr01,01009).
4. Dirks, Jacob (1878-1879) *De Noord-Nederlandsche Gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld* 2 (Haarlem) 152.
5. Wittop Koning, D.A. (1978) *De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden*. (Amsterdam) 123.
6. Minard-Van Hoorebeke, L. (1878) *Noord-Nederlandsche gildepenningen, presentatie-, kerk- & armloodjes van de XVe tot de XVIIIe eeuw* 2 (Gent) 233 nummer 437.
7. http://sinteloy.nl/ [raadpleging 15 januari 2022]; Rommes R. & J. van der Spek (2004) *Met hand en hart. Zeven eeuwen smedengilde en St Eloyengasthuis in Utrecht 1304-2004* (Utrecht).
8. Pottelberghe, Paul van [samensteller] (november-december 2021) Het raadsel van 1670, in: *Interne Nieuwsbrief*, ongepagineerd (1-3).
9. Koch, A.C.F. (1948) Schets van een geschiedenis van het St. Eloyen Gasthuis te Utrecht, in: *Jaarboekje van 'Oud-Utrecht'. 1947 en 1948* (Utrecht) 49-61.
10. Teulings, Chris (2019) *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden*. (Woudrichem) 167.
11. Utr01,99001. Dirks, 1878: 153; Stadsarchief Amsterdam, toegang 15030, inventarisnummer 444; N.N. (z.j. <1830) *Verzameling van Amsterdamsche penningafbeeldingen / verzameld door Pieter Vlaming ten dienste zijner ontworpen beschrijving van Amsterdam* (z.p.).
12. Rommes & Van der Spek, 2004: 91.
13. Archief Smedengilde, notulen 6 januari 1851.
14. Ritter, G. (1987) *Het Utrechtse smedengilde. Metaalbewerkers in Utrecht in de 17e en 18e eeuw* (Utrecht) (doctoraalscriptie); Rommes & Van der Spek, 2004.
15. Stengers J. (1988) De la créance accordée aux chiffres sans valeur, in: Witte, E. & J. Hannes, *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek aangeboden aan Prof. Dr. J. Craeybeckx en prof. Dr. E. Scholliers van de Vrije Universiteit Brussel* (Brussel) 299-311.
16. Rommes (1998) *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* (Amsterdam) 26 en verder.
17. Rommes & Van der Spek, 2004: 50; Ritter, 1987: 14; archiefonderzoek P. de Wit (2022).
18. Stengers, 1988.
19. Teulings, Chris (2014) Brood- én gildepenning. Twee onbekende smedenpenningen uit Grave 1758, in: *De Beeldenaar* 38-5: 207-212, specifiek 210.
20. Teulings, Chris (2016) Welk nummer stond er op de gildepenning van Goedaert?, in: Beaart, K., *Johannes Goedaert 1617-1668. Fijnschilder en entomoloog. Zeeuwse Dialect Vereniging* (z.p.) 130-156, specifiek 144 Tabel 2.
21. Teulings, 2019: 159 en 401.
22. Perreau (1858) Essai de Monographie Méreaux des Corporations de Métiers des Pays-Bas, in: *Revue de la Numismatique Belge* 380-450; N.N.(1860) *Catalogus der Noord- en Zuid-Nederlandsche munten, en der historie- en andere penningen van het Provinciaal Genootschap der Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.* ('s-Hertogenbosch); Bom, G.Theod. (februari 1861) *Catalogus van het hoogst belangrijke en beroemde kabinet van* [...] *Dr. G. Munnicks van Cleeff* (Amsterdam) kavel 3900.
23. Goud: collectie Smedengilde; lood: Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. GP-00333.
24. Brons: CMU, inv. 1482 en 1483; brons: Fries Museum, inv. N13983, waarschijnlijk identiek aan Dirks, 1878: plaat CI.4; zilver: Rijksmuseum Amsterdam (RMA), inv. NG-VG-7-554, collectie Van Gelder, legaat 1885.
25. RMA, inv. NG-VG-7-553, brons, collectie Van Gelder, legaat 1885.

ARNOLD NIEUWENDAM

Monografie van Hanneke Mols-van Gool

Op zondagmiddag 9 oktober 2022 werd in Tilburg de monografie gepresenteerd van de beeldhouwster en medailleur Hanneke Mols-van Gool (1933-2020). De uitgave is in steengrijs uitgevoerd en heeft de pakkende titel *De steen is leidend - Hanneke Mols-van Gool – 1933-2020 Beelden en penningen*.

De steen is leidend

Hanneke Mols-van Gool werkte in steen. De tekst, in vier essays, is minutieus geschreven door de kunsthistorica Luitgard Mols, gebaseerd op vele interviews met haar moeder. Het eerste essay gaat over haar familie en opleiding, het tweede beschrijft de ontwikkeling van figuratief naar abstract, het derde de inspiratiebronnen en het vierde gaat over het materiaal steen. De essays zijn diepgravend en in de uitleg wordt niets aan het toeval overgelaten; alle kanten worden belicht. De monografie verhaalt een leven van hard werken en liefde voor het gezin. Dochter en fotografe Eva Mols startte in 1992 met het documenteren van de kunstwerken. In 2018 ontstond bij Luitgard en Eva het idee om een selectie uit te geven en dat aan hun moeder te schenken voor haar 85ste verjaardag. In de loop van de tijd breidde de omvang zich uit tot het boek dat er nu ligt; rijk geïllustreerd met ruim 1000 foto's, die door de vormgeefster Janine Hendriks vakkundig zijn geplaatst. Het is jammer dat sommige kleinere foto's iets te donker zijn geprint en dat de gekleurde tekst wat moeilijker leesbaar is. In de monografie staan alle grote beelden en kleinere objecten. Het is bijna onvoorstelbaar dat deze tamelijk kleine vrouw ruim 700 beelden en penningobjecten in hout en steen heeft kunnen hakken.

Cover van de monografie (foto: Eva Mols)

Brede opleiding

Adriana Johanna Maria (Hanneke) Mols-van Gool kwam uit een religieus milieu met vooruitstrevende ouders. Ze was de vierde van elf kinderen. De ouders lieten hun kinderen vrij in hun keuze van beroep. Eerst deed Mols-van Gool vier jaar Tilburgse Nijverheidsopleiding textiele werkvormen en tekenen waarmee zij een onderwijsakte haalde, maar haar hart ging uit naar de beeldende kunsten en ze ging van 1952 tot 1955 studeren aan de Jan van Eyck Academie in Maastricht. Mols-van Gool volgde lessen bij Oscar Jespers, die haar het hakken in steen leerde. Een vriend raadde haar aan om een andere leraar te zoeken, omdat haar beelden op die van Jespers begonnen te lijken. De jonge studente vertrok van 1955 tot 1956 naar Milaan om bij Luciano Minguzzi aan de Brera Accademia verder onderricht in beeldhouwen te krijgen.

Hanneke Mols-van Gool, *Meisjes met katten*. 1957, ahornhout, 100 x 40 x 10 cm (onbekende fotograaf)

Uit deze beginperiode zijn vier sculpturen gepubliceerd en een enkel portretje. De complete serie staat in het catalogusoverzicht, zodat de lezer een indruk krijgt van de artistieke ontwikkeling van de artieste. Ze is tijdens haar studie gestart met sterk gestileerde vormen waarin de mens duidelijk herkenbaar is. Vlak na haar academietijd voert de beeldhouwster werken uit voor kerken. Er ontstaan tientallen religieuze beelden met Christus- en Mariafiguren, naast vrij werk. Een opvallend en geslaagd beeld uit haar begintijd is *Meisjes met katten* uit 1957.

In 1967 zet de kunstenares een punt achter de samenwerking met kerkbesturen, vanwege hun afwijzingen en kritiek. Haar ontwikkeling in de beeldende kunsten gaat voor hen te snel. Voor de verkoop richt zij zich vervolgens tot galerieën en particulieren. Er komt meer speelsheid in haar creaties door bijvoorbeeld opvallende ritmes in opstelling of grappige draaiingen. Rond 1969 verschijnen er meer organische vormen en langzamerhand wordt het werk steeds abstracter. Een hoogtepunt in haar oeuvre bereikt zij met haar zwevende beelden, waarin zware stukken steen op plexiglas zijn geplaatst, die zo gewichtloos lijken.

Theo Mols was als echtgenoot onmisbaar, ook vanwege zijn hulp met het verplaatsen van de kunstwerken, het op maat zagen van balken, patineren, polychromeren van houten beelden en beitels slijpen. Dat deed hij naast zijn eigen werk als docent monumentale vormgeving, glazenier, mozaïekkunstenaar, schilder en tekenaar. Mols is hoofdzakelijk door zijn glas-in-loodramen bekend geworden. In de tekst wordt meerdere malen uitgelegd hoe Hanneke hakt, denkt en een dialoog met het steen aangaat. Zodra ze geheel abstract gaat werken is niets meer van haar vroegere leermeesters in haar originele creaties terug te vinden. In haar woonplaats Tilburg en in Brabant is Mols-van Gool erg bekend. Daar stond het huis met het atelier waar ze het liefst verbleef. Toch heeft zij reizen gemaakt, door Italië, Egypte, Ierland, Engeland, Cambodja, Marokko en Frank-

Hanneke Mols-van Gool, *Zwevend beeld VI*. 1986, diabas op plexiglas, 12 x 100 x 93 cm (foto: Eva Mols)

rijk. Zij had tijdens haar loopbaan vele tentoonstellingen, nationaal en internationaal. Haar kunstwerken zijn opgenomen in musea en particuliere collecties.

Penningen

In 1960 maakte ze twee plaquettes: *Geboorte van Christus* en *Ruiters van de Apocalyps*. Iets verkleind zouden het haar eerste penningen kunnen zijn, want ze hebben een diameter van 230 mm. De ronde vorm met de afbeeldingen hebben alle kenmerken van penningen. Het bijzondere is dat alle kunstwerken unica zijn met uitzondering van de penningopdracht van de Vereniging voor Penningkunst uit 1995; de *Bevrijdingspenning* die werd ontworpen ter herdenking van 50 jaar bevrijding. De tekst op die penning spreekt voor zichzelf. 1945-1995 staat op de voorzijde en is gescheiden door een horizontale lijn. De twee jaartallen zijn boven en onder de diagonaal van het vierkant geplaatst, beide wijkend naar de rand. Op de keerzijde staat het woord bevrijding in fantasieletters om een holte gedrapeerd. In latere jaren zou ze uit het Duitse stollingsgesteente diabas (dat van kleur verandert bij verschillende belichtingen) tientallen penningobjecten gaan maken in combinatie met ivoor, ijzer, porselein en botten. Mols-van Gool spreekt liever over handzame sculpturen. Toen het hakken teveel werd kon ze aan kleine scherven die zij had bewaard, urenlang werken.

Hanneke Mols-van Gool, *Hommage aan Theo Mols*. 1997, diabas, porselein en ijzer, 55 x 100 x 85 mm (foto: Eva Mols)

Hanneke Mols-van Gool, *De geboorte van Christus*. 1960, brons, 25 x 230 mm, enkelzijdig (foto: Luitgard Mols)

Hanneke Mols-van Gool, *Ruiters van de Apocalyps*. 1960, brons, 27 x 118 x 195 mm, enkelzijdig (foto: Luitgard Mols)

Hanneke Mols-van Gool, *Zonder titel*. 1997, diabas, 28 x 70 x 62 mm (foto: Arnold Nieuwendam)

Hanneke Mols-van Gool, *Zonder titel*. 2001, diabas, 15 x 155 x 193 mm (foto: Luitgard Mols)

Het duurzame steen

Haar fascinatie voor steen en het tactiele aspect waren voor haar essentieel. Eindeloos schuurde en poetste ze aan haar kunstwerken. Zij creëerde handzame objecten en haar beelden werden steeds gladder. Daarentegen bouwde ze ook confronterende installaties van ijzer en steen. Het zoeken naar evenwicht bleek een belangrijk punt. Met steen vertelde Mols-van Gool ons haar verhaal. Meerdere malen waren haar beelden en penningen bij kunsthandelaars te bewonderen, zoals in 2014 in de boeiende tentoonstelling *Een beeld van een penning*, waar de penningen aan dunne draden hingen. Deze vond plaats in Studio Pulchri Den Haag. In 2018 kreeg ze een fraaie presentatie in de penningvitrine van Museum Beelden aan Zee met als titel: *Zoeken naar de grenzen van de steen – werk van Hanneke Mols-van Gool*.

De samenstellers hebben aan deze overzichtscatalogus jarenlange arbeid gehad, dat is te lezen en te zien. Zowel Mols-van Gool als mens als haar oeuvre blijven intrigeren. In het duurzame steen heeft Mols-van Gool ons tijdloze monumenten nagelaten. ❍

De steen is leidend, Hanneke Mols-van Gool, 1933-2020, *Beelden en penningen,* Luitgard Mols (tekst), Eva Mols (beeld), Janine Hendriks (vormgeving), Tilburg/Den Haag 2022. 308 pagina's, 1073 afbeeldingen, prijs € 45 (exclusief verzendkosten), ISBN 9789090361925. Te bestellen via: monografiehannekemolsvangool@gmail.com.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 16 voor leden in België en € 24 voor buitenlandse leden**. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

Numismatisch Speurwerk 76

Oplossingen

Een paar aangedragen oplossingen moeten nog worden onderzocht en gevalideerd.

Nieuwe vragen

Een zilveren, al dan niet religieuze, penning met een geschatte doorsnede van 40 mm. De voorzijde toont een staande man die een gewonde of uitgemergelde persoon op een ezel tilt (barmhartige Samaritaan?). Bij de achterpoot van de ezel 'JP' of 'HP'. De penning is uitgereikt op 27 april 1984 aan wijlen Mgr. Jan Theodoor Joosten, vier dagen na de viering van zijn dubbeljubileum: 50 jaar priester en 25 jaar pastoor-deken van Echt. De vragen: door welke organisatie is deze penning uitgereikt en waarom? Wie zou de medailleur (van de voorzijde) kunnen zijn?

Nog een religieuze penning, nu uit 1982, betreffende de restauratie van de schuilkerk van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Woerden. Op de voorzijde martelaar Jan de Bakker naar een oud zegel. Een vierregelig opschrift siert de keerzijde: "Doch des Christens geweten moet worden vrijgelaten en aan zijn geloof moet geen geweld geschieden". Wat technische details: geslagen bij de Zilverstad, Schoonhoven; Ø 60,5 mm, verzilverd brons. Donga/Van den Berg 72.[1] Oplage: 505 exemplaren. Gelukkig is er flink wat bekend over deze penning, toch is er nog een vraag: er zouden ook zilveren exemplaren (van het tweede gehalte) zijn vervaardigd. Kent iemand een zilveren versie?

Nogmaals een vraag over Woerden. Deze penning *Vereniging van Zuid-Hollandse Gemeenten* memoreert op de keerzijde 600 jaar stadsrechten (1372-1972). Zelfs het Stadmuseum Woerden, waar deze afbeelding vandaan komt, weet weinig over deze penning. Wie zijn de fabrikant en de ontwerper en wat is het metaal? O ja, de diameter bedraagt 50 mm.

De laatste vraag gaat over een herdenkingspenninkje van een Rotary-bijeenkomst te Arnhem op 12 april 1986. De voorzijde toont het logo van Rotary International. Op de keerzijde zien we een oud Arnhems zegel omgeven door: 157 R.I. 12-4-86. Diameter en metaal zijn helaas onbekend. De inzender wil graag weten waar dit penninkje (mogelijk 30 mm) is vervaardigd.

Vooronderzoek heeft reeds geleid tot antwoorden. Het tekentje links van de dubbelkoppige adelaar (dus geen dubbele adelaar zoals sommigen weleens beweren) staat voor Mauquoy, Grobbendonk, België. De fabrikant is hiermee bekend. Het tekentje ter rechterzijde staat voor Muntpost, Elst, de opdrachtgever en distributeur. Alle mogelijke info, hints en tips zijn welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl.

Met dank aan: Pieter de Jong, Miel Ketelaars en Allex Kussendrager.

Noot

1. Donga, Harry & Carel van den Berg (2010) *Geslagen Verbeelding. Lutherse Penningen in Nederland* (Hilversum).

ONS

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent Indië, China, Japan en Zuidoost Azië.

informatie: patrick.pasmans@hotmail.com / lidmaatschap € 40 per jaar

WWW.ORIENTALNUMISMATICSOCIETY.ORG

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Lidmaatschap

Via het basislidmaatschap (€ 90) ondersteunt u de Nederlandse penningkunst op nationaal – en internationaal vlak. Tevens kan de VPK hierdoor jaarlijks twee penningen laten ontwerpen en bijeenkomsten en activiteiten organiseren. Leden ontvangen *De Beeldenaar* en kunnen kiezen om de elk jaar verschijnende penningen te kopen tegen een gereduceerd tarief.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsbijeenkomst 2023

De bijeenkomst wordt op zaterdag 29 april in Amsterdam gehouden. U zult daar eind maart een uitnodiging voor ontvangen. Als u de uitnodiging per post ontvangt, dan heeft de secretaris geen e-mail adres van u. Hebt u dit wel, dan kunt u dat doorgeven aan de secretaris via info@koninklijkgenootschap.nl.

Oproep voor kandidaten bestuursfunctie

Stichting De Beeldenaar is op zoek naar een nieuw bestuurslid die namens het genootschap zitting heeft in het bestuur, bij voorkeur iemand die de taak van penningmeester op zich wil nemen. Spreekt dit u aan? Neemt u dan contact op met de secretaris van het genootschap via info@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

De penningmeester zal tijdens de algemene vergadering van 29 april voorstellen om de contributie voor 2023 ongewijzigd te houden op € 55 voor leden die in Nederland wonen en € 60 voor leden die buiten Nederland wonen. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is iemand die op 1 januari 2023 jonger is dan 30 jaar. De afschrijving via automatische incasso zal in de eerste week van april plaatsvinden. Wie geen gebruik van automatische incasso maakt, verzoeken wij om de contributie voor 2023 over te maken naar rekening NL63INGB0000031187 ten name van Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Wilt u liever van de automatische incasso gebruik maken? Neemt u dan contact op met onze penningmeester via penningmeester@koninklijkgenootschap.nl.

BEELDEN AAN ZEE

Museum Beelden aan Zee besteedt dit voorjaar aandacht aan werk van de kunstenaar Da van Daalen. De expositie *Da van Daalen. De derde zijde van de penning* wordt gehouden in de Quistvitrine.

3 maart tot 4 juni 2023, Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 Scheveningen. Meer informatie en openingstijden: www.beeldenaanzee.nl.

TEYLERS MUSEUM

In de expositie *Penningen als passie. Een aanvulling op de collectie-De Koning* wordt aandacht besteed aan een schenking van 71 penningen die Hans de Koning heeft gedaan ter aanvulling van zijn in 2014 geschonken collectie hedendaagse penningkunst.

7 maart t/m 4 juni 2023, Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. Meer informatie en openingstijden: www.teylersmuseum.nl.

ATELIERBEZOEK

Op 25 maart wordt een bezoek gebracht aan Karin Beek, de maker van de inschrijfpenning van 2022. Haar atelier bevindt zich aan de Uitdammerdijk 39 te Amsterdam.

Wilt u deelnemen? Meld u aan via penningkunst@xs4all.nl.

Echt alles weten over Nederlandse munten?

www.laurensschulman.nl

Een handboek als database met alle tussen 1795 en 2001 geslagen Nederlandse munten is al uniek.
Een voor iedereen VRIJ TOEGANKELIJKE is revolutionair!

De inhoud van dit handboek wordt stapsgewijs in chronologische volgorde gevuld met duidelijke foto's en uitgebreide details.
Nu beschikbaar op onze vernieuwde website.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Rietdijk
Aº 1919

Al meer dan een ***eeuw*** tot uw dienst.

1919–2023

Halfjaarlijkse internationale muntenveilingen

in juni en december, wij zoeken doorlopend inzendingen!

Uw adres voor aan- en verkoop in de numismatiek via veilingen:

- Antiek
- Provinciaal
- Koninkrijk
- Gouden munten
- Beleggingsgoud
- Zilveren munten
- Beleggingszilver
- Historie penningen
- Papiergeld
- Onderscheidingen
- Verzamelingen
- Partijen

Onze kenmerken:

Eerlijk, betrouwbaar, gedegen & persoonlijk.

Rietdijk postzegel- en muntenveilingen bv.
Noordeinde 41, 2514 GC Den Haag
+31 (0) 70 - 364 78 31
www.rietdijkveilingen.nl
info@rietdijkveilingen.nl

Rietdijk live Aº 1919

nvmh

Lid

De mooiste échte bankbiljetten koopt u bij leden van de

NEDERLANDSE VERENIGING van MUNTHANDELAREN

www.nvmh.nl

De NVMH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaars op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NVMH lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NVMH lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of behoort te twijfelen.
- Een NVMH lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NVMH lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NVMH lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
Nederland
Telefoon: (+31) 30 6063944
Email: info@ha-europe.com
www.ha-europe.com

Hét veilinghuis voor al uw munten en penningen!

Uw collectie laten taxeren?

Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.
Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten.
Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent op beide dagen zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00.
Op de overige werkdagen kunt u ook bij ons terecht voor een gratis taxatie op afspraak. Neem in dit geval contact met ons op om een afspraak te maken.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hong Kong. Onze bieders/leden (ruim 1,4 miljoen!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst.
Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.ha-europe.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk ook op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hong Kong.

DALLAS | NEW YORK | BEVERLY HILLS | SAN FRANCISCO | CHICAGO | PALM BEACH | LONDON | PARIS | GENEVA | IJSSELSTEIN | HONG KONG

De Beeldenaar

47

mei | juni 2023 | nr 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

VEILING 55 8 & 9 mei 2023

MOOIE SELECTIE ANTIEKE MUNTEN

RUIM 300 KAVELS GOUD & ZILVER

Verder in veiling 55 verdeeld over 2 dagen, een inhoud in vrijwel alle rubrieken, zoals u dat van ons gewend bent! Indien u onze fraai geïllustreerde catalogus nog niet ontvangt, vraag hem dan vrijblijvend aan of raadpleeg www.kareldegeus.nl

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV
Amsterdam - Nederland
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040
e-mail: auction@schulman.nl

HET ADRES VOOR HET VEILEN VAN MUNTEN, PENNINGEN, ONDERSCHEIDINGEN & PAPIERGELD.

Sedert 1880 is het veilinghuis Schulman een begrip in de nationale en internationale numismatiek. Met meer dan 140 jaar ervaring met veilingen, taxatie, inkoop en verkoop van munten, bankbiljetten en penningen bezitten wij de juiste kennis en kunde om voor uw inzending de hoogste prijs te realiseren.

Handelvoorraad aanwezig op wereldwijde beurzen en in onze galerij. Schulman b.v. wordt vertegenwoordigd door zijn vooraanstaande numismaten op internationale beurzen. U kunt ons onder andere vinden in Berlijn, München, Hong Kong, Singapore, Tokyo, New York, Chicago, Florida en Zuid-Afrika.

NGC® AUTHORIZED DEALER

PCGS® AUTHORIZED DEALER

nvmh

De Beeldenaar 47
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

Stichting De Beeldenaar
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Idse Boonstra, Johan Mevius, Toon Opdam, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43; buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

100 Nieuw bloed
> Jan Pelsdonk

101 Sponsianus. To be or not to be, that is the question
> Johan van Heesch

107 Da van Daalen in Beelden aan Zee
> Karel Soudijn

111 Vissen rond de Floem
> Martin Kamminga

117 *Symbiose*, een penning in lagen
> Bert Steevensz

121 *The Wallace Line*
> Ronald Jongeneel

124 De ontbrekende proeven voor een nieuwe ronde stuiver in 1910
> Marcel van der Beek

127 En... was het virus aanstekelijk?
> Chris Teulings

131 Numismatiek in het landschap I
> Anton Cruysheer

133 Twee zoektochten rond ontwerpen naar Loeki Metz
> Herman Gerritsen & Stefan van Trigt

140 Numismatisch Speurwerk 77
> Johan Mevius

142 Nieuws

JAN PELSDONK

Nieuw bloed

In dit nummer van *De Beeldenaar* weer een breed spectrum aan numismatische onderwerpen gepresenteerd, van munten uit de Romeinse tijd tot en met de nieuwste penninguitgiften van de Vereniging voor Penningkunst. Ik ben er zoals altijd trots op dat veel kenners op het gebied van penningen, munten en andere numismatische voorwerpen hun interesse met de lezers delen. Diverse artikelen zijn afkomstig van mensen die niet eerder voor het tijdschrift schreven. En misschien klimt u ook wel in de pen, want in dit tijdschrift hebben twee toonaangevende Nederlandse numismaten een prijsvraag uitgeschreven.

Wat nieuw bloed betreft: voelt u zich ook betrokken bij de Nederlandse numismatiek en bent u bereid om af en toe eens een stapje verder te zetten? *Stichting De Beeldenaar* is vanuit de leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde op zoek naar een nieuw bestuurslid. Verder is de redactie van het tijdschrift onder de leden van de Vereniging voor Penningkunst op zoek naar een nieuw redactielid. Bent u geïnteresseerd? Grijp uw kans en neem contact op via redactie@debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIE

De voorplaat wordt u aangeboden door Heritage Auctions Europe

Twee tot nu toe onbekende proefmunten.
Naar Frans voorbeeld zijn in 1910 bij 's Rijks Munt door Johannes Wienecke deze twee nikkelen proeven voor een nieuwe munt van vijf cent vervaardigd. Daarop zijn al diverse kenmerken zichtbaar van de vierkante stuivers die uiteindelijk geslagen zouden gaan worden.

De proefmunten worden aangeboden door Heritage Auctions Europe in Veiling 78: Coins, Currency and Medals, die plaatsvindt van 23 tot en met 27 mei 2023. www.ha-europe.com.

JOHAN VAN HEESCH

Sponsianus. To be or not to be, that is the question

Enkele reflecties over 'echt' en 'vals' in de numismatiek

Gouden munt van Sponsianus. Circa 18 mm (foto: © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, Roemenië)[1]

Op 22 november 2022 publiceerden collega's een spraakmakend artikel in het wetenschappelijke tijdschrift *PLoS ONE*.[2] De reeds in de achttiende eeuw bekende munten van de Romein Sponsianus werden na grondig onderzoek echt verklaard. Meteen was de Romeinse geschiedenis een heerser rijker en dat dankzij de numismatiek. Het klonk als muziek in de oren van oudhistorici, muntverzamelaars en eigenlijk de gehele wereld, want het verhaal werd opgepikt door zowat alle nieuwsmedia. Eindelijk was ons interessegebied wereldnieuws!

De reacties bleven niet uit. Voor- en tegenstanders van het nieuws becommentarieerden ijverig de nieuwe bevindingen. Facebook was een geliefd communicatiekanaal. Al snel werd duidelijk dat de meeste (zo niet alle) gezaghebbende numismaten de bevindingen van dit onderzoek ernstig in twijfel trokken. In deze bijdrage wil ik nog even terugkomen op deze Sponsianus en op de problematiek van echt en vals.

Connoisseurship

In de kunstwetenschap wordt de term *connoisseurship* gebruikt om een zekere expertise aan te duiden die vooral berust op ervaring én op de grondige kennis van de technische en historische aspecten met betrekking tot kunst- of verzamelobjecten. Dat is precies de basis waarop de meeste numismaten een stuk als echt, vals of problematisch omschrijven. Iedereen die vertrouwd is met bijvoorbeeld een derde-eeuwse antoninianus, zal met stelligheid durven beweren dat een bepaald stuk authentiek is. Toch doet dat bij niet-kenners soms de wenkbrauwen fronsen. 'Maar hoe zie je dat dan?' is een steeds terugkomende vraag. Als de experts eerlijk met zichzelf zijn, moeten ze toegeven dat het antwoord soms vaag en onwetenschappelijk is. Ze 'zien' het gewoon, ze zijn immers 'connaisseurs' en kennen de productietechnieken, de uiterlijke aspecten van de munt, de stijl enzovoort. Het zijn echter criteria die niet goed kwantificeerbaar zijn, moeilijk exact te omschrijven; maar – laat ik toegeven – zeker niet minder waardevol.

Tegenover deze expertise staat vandaag de dag ook het onderzoek met behulp van natuurwetenschappelijke technieken. In de kunstwereld zijn scans normaal, analyse van verf is een must, metaalanalyses onontbeerlijk, C-14 dateringen kunnen nuttig zijn, evenals een datering van houtresten via de jaarringen (dendrochronologie), thermoluminescentie enzovoort. Het is waar dat op dat vlak een enorme vooruitgang is geboekt. De kennis die de laatste decennia door metaalanalyses (laserablatie, loodisotopenonderzoek en dergelijke) is vergaard, is indrukwekkend. Dat alles neemt niet weg dat het *connoisseurship* toch nog een heel belangrijke rol blijft vervullen.

In de zoektocht naar absolute zekerheden moet ik toegeven dat wanneer een object niet in een (gecontroleerde) opgraving is gevonden of een object geen uiterst betrouwbare pedigree heeft (een oude koninklijke collectie bijvoorbeeld), er steeds twijfel over de authenticiteit kan ontstaan. Hoe jammer het ook is; de meeste van de verzamelobjecten zonder betrouwbare herkomst zijn afhankelijk van het *connoisseurship* van de aanbieder. Maar wanneer is iemand een echte kenner? Ook dat is voer voor discussie. Niet alle handelaren zijn met alle periodes even vertrouwd, niet alle museumconservatoren hebben expertise in alle domeinen of hebben voldoende ervaring.

Vals of echt

Muntvervalsingen zijn zo als oud de muntslag zelf. De Romeinse auteur Plinius lijkt zelfs te suggereren dat vervalste denarii werden verzameld.[3] Muntvervalsingen werden bijzonder 'populair' vanaf de vijftiende eeuw, toen het verzamelen echt van start ging tijdens de Italiaanse renaissance.[4] Henri-Thomas Chifflet schreef al in 1656 een indrukwekkende verhandeling over het al dan niet bestaan van authentieke sestertii van keizer Otho (69 n.C.).[5] De honger naar rariteiten en vooral naar munten van beroemde historische personages – die misschien nooit munt sloegen – deed verzamelaars dromen en vervalsers driest te werk gaan. Een mooi voorbeeld van een vervalsing is de hier geïllustreerde antoninianus van 'keizer' Censorinus, die enkel bekend is uit de *Historia Augusta* als een van de dertig tirannen en van wie geen authentieke munten gekend zijn.

Dat kortstondige usurpaties wel degelijk tot muntproductie konden leiden, is bekend. De Romeinse schrijver Herodianus verhaalt in zijn *Romeinse Geschiedenis* dat Sextus Perennis (gestorven in 185 n.C.), het hoofd van de pretoriaanse wacht onder Commodus, munten op zijn naam liet slaan.[6] Ze zijn echter nooit teruggevonden. Van andere eendagsvliegen zijn wel munten teruggevonden en hun authenticiteit staat vast omdat er exemplaren uit schatvondsten of uit opgravingen gekend zijn. Bekende voorbeelden uit de tweede helft van de derde eeuw zijn: Pacatianus, Iotapianus, Regalianus en Dryantilla, Domitianus II, Silbannacus, Bonosus (bediscussieerbaar) enzovoort.[7]

Unieke munten die onverwachts op de numismatische markt verschijnen, worden terecht met veel argwaan bekeken en dikwijls circuleren verschillende opinies over eenzelfde stuk; verrassend is dat zowel de voor- als tegenstanders ook echte specialisten zijn. Drie voorbeelden kunnen volstaan. Robert Turcan, een groot historicus, publiceerde in 1961 een gouden medaillon van keizer Postumus (260-269) als echt; het ging jammer genoeg om een gekende vervalsing gemaakt door Carl-Wilhelm Becker (1772-1830).[8] In 2005 publiceerden Flandrin en Bopearachchi een unieke dubbele goudstater (gevonden in Afghanistan) met het enige muntportret van Alexander de Grote gemaakt tijdens zijn leven; de munt is meer dan waarschijnlijk een moderne vervalsing.[9] In 1992 verscheen op de muntmarkt een unieke aureus van keizer Augustus met op de keerzijde het interessante omschrift: *Leges et ivra p(opuli) R(omani) restitvit*.[10] Het goudstuk werd onmiddellijk veroordeeld in een artikel geschreven door de conservator van het penningkabinet van Milaan, maar het British Museum had een andere opinie en kocht het voor zijn collectie aan. Sindsdien is een tweede exemplaar gevonden in een oude Engelse verzameling en twijfelt niemand nog aan de echtheid. Het is duidelijk: 'vals of echt' is niet altijd een eenvoudige zaak. Tijd om terug te gaan naar Sponsianus.

Sponsianus

De gouden munten van Sponsianus kunnen als volgt worden beschreven:
Voorzijde: IMP SPONSIANI, hoofd met stralenkroon naar rechts.

Censorinus, *antoninianus*. gegoten vervalsing (17de-18de eeuw?), 23 mm, 3,76 gram (collectie: Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België, inv. 20145-247; schenking Martin Bloemendal)

Keerzijde: C A-VG, spiraalvormige zuil met daarboven een standbeeld en twee bellen aan het kapiteel; links en rechts staande figuren in toga; de persoon links met broden (?) in de handen, het personage rechts met een *lituus* of gekrulde staf. Korenaren en leeuwen links en rechts aan de voet van de zuil.

Er zijn zes identieke exemplaren bekend, die worden bewaard in Wenen (2 exemplaren), Glasgow,[11] Parijs, Sibiu (zie de illustratie in dit artikel, afkomstig uit hun persmededeling) en Herzogenburg.

De voorzijde verwijst dus naar een Romein, een zekere Sponsianus; de keerzijde is een bijna exacte kopie van een Republikeinse zilveren denarius van C. Minucius Augurinus uit 135 v.C.[12] Terwijl de voorzijde een originele creatie is, is de keerzijde vervaardigd via een afdruk van een authentieke Republikeinse munt. De stijl van de voorzijde is on-Romeins en oogt belachelijk (subjectief oordeel uiteraard); de keerzijde is een goede kopie.

Het artikel van Pearson en zijn collega's is bijzonder grondig en geeft een excellente samenvatting met (bijna) alle gegevens over de 'aurei' van Sponsianus en de geassocieerde munten. In totaal zijn er zes gouden munten van Sponsianus gekend en één zilveren exemplaar. Ze werden samen met gebarbariseerde gouden munten van Gordianus III (238-244) en Philippus I (244-249), gouden (!) Republikeinse denarii (de originelen zijn altijd van zilver) én een gouden munt van Alexander de Grote (nu verloren) aan de man gebracht in 1713 en de daaropvolgende jaren. De 'vondst' zou afkomstig zijn uit Transsylvanië (= Siebenburgen) in het huidige Roemenië; in de Romeinse tijd was dit de provincie Dacië, in de achttiende eeuw het koninkrijk Hongarije.[13]

De auteurs zijn er zich terdege van bewust dat deze munten al in de negentiende eeuw als 'moderne' vervalsingen werden beschouwd, maar ze verdedigen de stelling dat dit niet klopt en keren zo terug naar het standpunt van de achttiende-eeuwse numismaat Joseph Hilarius Eckhel. Met behulp van de modernste technieken (hoge resolutieopnames, infraroodspectroscopie en metaalanalyses) werden de beschikbare exemplaren onderzocht. Zij komen tot de vaststelling dat alle munten van slechte, niet-Romeinse stijl zijn en een lokale productie moeten zijn. Bijzonder ongebruikelijk is het feit dat alle munten werden gegoten en dus niet werden vervaardigd met behulp van muntstempels en hamerslagen. Omdat er – volgens de auteurs – in de achttiende eeuw nauwelijks interesse was voor laat-derde-eeuwse munten, leek het hun de moeite waard om ook de optie open te houden dat het hier om authentieke Romeinse munten zou gaan.

Detailanalyse van de (slechts enkele) slijtagesporen op de hun beschikbare exemplaren wijst er volgens hen op dat deze munten wel degelijk behoorlijk gecirculeerd hebben. Bovendien wijzen de resten van aarde, aangetroffen op de munten, erop dat ze uit de grond afkomstig zijn. Ook het feit dat er zoveel anomalieën in deze muntreeks geconstateerd worden, zoals het gebruik van Republikeinse muntafbeeldingen tijdens de Keizertijd, wijst erop dat het misschien geen vervalsingen zijn. Want zij vragen zich af welke achttiende-eeuwse vervalser zo'n 'fout' zou maken. Zij wijzen ook op de extreme variatie in het gewicht van deze munten, een typisch kenmerk van de aanmunting van gouden munten in de derde eeuw. De variatie in het goudgehalte, dat bovendien vrij laag ligt (tussen de 93% en de 97%)

lijkt hen niet te storen. De naam Sponsianus is zeldzaam in de Romeinse tijd en de auteurs konden slechts één inscriptie met die naam vinden: een opschrift dat bovendien pas in 1720 bekend werd. Ook dat pleit – zo stellen ze – voor de authenticiteit van deze munten die al in 1713 aan het licht kwamen. Hun besluit is duidelijk: de munten van Sponsianus en de andere stukken, afkomstig uit dezelfde vondst, dateren uit de Romeinse tijd en zij zien in Sponsianus een lokale bevelhebber, die ergens tussen 260 en 275 n.C. de macht greep en deze munten gebruikte bij de uitbetaling van zijn troepen.

Bezwaren

Wanneer ik het artikel van Pearson en zijn collega's doorneem, krijg ik de sterke indruk dat zij inderdaad veel argumenten naar voren schuiven die één zaak duidelijk aantonen, en dat is ... het tegendeel van wat ze beweren, namelijk dat deze munten NIET uit de oudheid komen. Ik som mijn belangrijkste bezwaren op.

In bepaalde regio's buiten het Romeinse rijk (onder andere in Oekraïne, Roemenië, Polen) werden heel wat nabootsingen van Romeinse gouden munten aangemaakt, maar – net zoals binnen het rijk – werden die altijd geslagen tussen twee muntstempels en niet gegoten zoals de stukken van Sponsianus.[14] Bovendien hebben die munten een massa die quasi gelijk is aan de officiële Romeinse muntstukken en dat is bij het Sponsianus-ensemble niet het geval. Vreemd genoeg erkennen ook de Sponsianus-auteurs dat.

De voorzijdeafbeelding van de Sponsianus-munt is qua stijl (uiteraard een subjectief criterium van een *connaisseur* 😉) absoluut on-Romeins en de Latijnse omschriften compleet ongebruikelijk. Ook de correcte titels ontbreken. Een generaal die munten laat slaan en de keizerlijke 'voornaam' van *imperator* [*caesar*] aanneemt, zou beter moeten weten en zou heel waarschijnlijk de titel *augustus* op de voorzijde plaatsen. Het gebruik van de genitief, [munt van] *imp[eratoris] Sponsiani*, is ook ongebruikelijk.

De auteurs menen duidelijke slijtagesporen te ontdekken en gebruiken dit om aan te tonen dat de munten werkelijk circuleerden. Maar de muntvervalsers uit de achttiende eeuw waren er zich terdege van bewust dat ze om te misleiden slijtagesporen moesten aanbrengen. Dat weten ook de auteurs, want ze halen het voorbeeld van de achttiende-eeuwse vervalser Becker aan, die zijn kopieën met smeer en ijzervijlsel mengde en onder zijn koets hing om zo kunstmatige slijtage te krijgen. Het goud uit de derde eeuw na Christus – en zeker de veelvouden van de aurei en daar gaat het hier om – circuleert niet intensief (zoals in de eeuwen daarvoor) en wordt meestal snel opgepot. Laat-derde-eeuwse goudschatten uit het Romeinse rijk bevatten meestal munten met zeer beperkte tot geen slijtagesporen. Mooie voorbeelden zijn de goudschatten van Lava (Corsica, Frankrijk), 'Partinico' (Italië) en Beaurains/Arras, Frankrijk).[15] Ik moet wel toegeven dat dit buiten de rijksgrenzen anders is: veel gouden penningen die in het *barbaricum* werden gevonden, zijn behoorlijk gesleten.[16]

De munten van Sponsianus hebben een afwijkend goudgehalte vergeleken met de Romeinse producties. De gewichten zijn ook opvallend afwijkend en schommelen tussen de 9,38 en de 10,84 gram; deze schommelingen zijn nog extremer voor de exemplaren van Gordianus III, waarvan de massa's liggen tussen de 12,5 en de 22,73 gram. Indien Sponsianus een medaillon van grote afmeting wilde maken, dan was hij wel goed op de hoogte van het Romeinse muntsysteem, want het gebruik van de stralenkroon is meestal beperkt tot veelvouden van de gewone denominatie (bijvoorbeeld een dubbele aureus, een dubbele denarius), maar in dat geval is het ondenkbaar dat hij die variatie van de gewichten binnen één munttype zou dulden en was het te verwachten dat hij een vaste standaard voor zijn muntproductie zou opleggen.[17]

De keerzijde van de munt van Sponsianus, in tegenstelling tot de voorzijde, is een (bijna) exact afgietsel van een Republikeinse zilveren denarius uit 135 v.C. Hiervoor bestaat geen enkele antieke parallel. De auteurs weten dat en het maakt deze munten nog ongeloofwaardiger. Na de moord op Nero in 68 n.C. – en ook onder Trajanus (98-117 n.C.) – werden wel Republikeinse muntafbeeldingen opnieuw gebruikt, maar ze hadden een duidelijke boodschap met verwijzing naar de gouden jaren van de Republiek en die afbeeldingen werden met nieuwe stempels vervaardigd en niet afgegoten zoals hier bij Sponsianus.

Sporen van aarde op de munt zijn ook geen argument voor de echtheid. Bovendien zijn er

Romeinse Republiek, C. Minucius Augurinus, *denarius*. 135 v.C., zilver (foto: © Roma Numismatics Ltd, E-Sale 94, 24 februari 2022, lot 736) Crawford nummer 242/1

gevallen bekend van vervalsers die hun producties (munten, beelden enzovoort) in de grond begraven en daarna deze pseudoschatten 'ontdekken'. Mijn collega uit de Nationale Bank van België vertelde mij jaren geleden hoe nagemaakte Griekse zilvermunten (onder andere dekadrachmen uit Syracuse) voor het plezier van de duiktoeristen in de Middellandse Zee werden gedropt. 'Veiligheidshalve', maar uiteraard ten onrechte, werden ze in de jaren 1990 in de brandkoffer van de bank bewaard (in afwachting van een expertise).

Geen enkele usurpator zou zich met zo een munt kunnen 'verkopen' aan zijn volgelingen. Ook weinig geloofwaardig is het feit dat de Sponsianus-munten uit een atelier komen waar ook nog eens gouden munten van andere keizers werden vervaardigd (Gordianus III onder andere), alsook kopieën van zilveren denarii uit de Romeinse Republiek maar dan in goud. In deze zogezegde muntschat zat ook nog een gouden munt van Alexander de Grote (overleden in 323 v.C.) ... teveel onwaarschijnlijkheden om nog geloofwaardig te zijn.

De onderzoekers gebruiken ook het argument dat een vervalser in 1713 geen kennis kon hebben van de naam Sponsianus, die blijkbaar zeer zelden voorkomt. Dat laatste is inderdaad waar. De auteurs menen dat er maar één inscriptie met die naam bekend is, maar een snelle check op het internet levert toch wel drie Sponsiani op.[18] Dat neemt niet weg dat de naam ongebruikelijk is, maar wie zegt dat ook die naam geen bedenksel van de vervalser is met een toevallige parallel in de oudheid? *Sponsus* betekent verloofde of bruidegom in het Latijn.

Het is ook bijzonder jammer dat de auteurs geen enkele moeite hebben gedaan om ALLE exemplaren van Sponsianus te illustreren. Aan het begin van dit artikel beeld ik het exemplaar uit het *Muzeul Național Brukenthal* af, dat naar aanleiding van de heisa rond Sponsianus in een persmededeling van het museum werd verspreid.

Laat ik nog even terugkomen op de fabricagewijze van de Sponsianus-munten. Zoals vermeld, werd de keerzijde rechtsreeks afgegoten van een Republikeinse denarius. Enkel de letters lijken lichtjes bijgewerkt. Maar wat met de voorzijde? Op de hier afgebeelde Sponsianus-munt is te zien dat de parelcirkel op de voor- en de keerzijde bestaat uit pareltjes die door een dunne lijn worden verbonden. Dat is niet ongewoon voor Republikeinse denarii en ook zichtbaar op de munten van Minucius Augurinus. Mogelijk werd voor de productie van de voor- en de keerzijde begonnen met een wassen afgietsel van de Republikeinse denarius met Roma-hoofd op de voorzijde. Dat wassen model kan gemakkelijk bijgewerkt en aangevuld worden. Vervolgens werd via de verlorenwasmethode een moedermodel in (bijvoorbeeld) lood gegoten. Dat kon dan op zijn beurt dienen voor het vervaardigen van nieuwe gietvormen, waarin rechtsreeks metaal werd gegoten. Maar die nieuwe gietvormen konden ook met was gevuld worden om reproducties via de verlorenwasmethode te maken. In dat geval werd elk wassen model ingepakt in een vuurvast kleiomhulsel met enkel een ontsnappings- en een gietkanaal (voor de gesmolten was en voor het goud). Op deze manier wordt een gietnaad vermeden, dit is de traditionele werkwijze die werd toegepast bij het vervaardigen van kleine bronzen beeldjes.[19]

Besluit

De munten van Sponsianus en de andere goudstukken uit dezelfde 'vondst' zijn ongeloofwaardig en kunnen mijns inziens niet gebruikt worden als argument voor het bestaan van een Romeinse heerser of usurpator met de naam Sponsianus. Onder een dunne vernislaag, gevormd door moderne onderzoeksmethodes en interinstitutionele samenwerkingsverbanden, wordt een dossier aangereikt dat volgens meerdere collega's de peerreview niet overleefd zou mogen hebben. Vandaag de dag worden artikels in gerespecteerde wetenschappelijke tijdschriften enkel gepubliceerd wanneer ze blind (auteur en reviewers blijven anoniem) worden beoordeeld door *peers*, collega's uit hetzelfde vakgebied. Maar het is niet altijd eenvoudig om de echte specialist te vinden. Zou een artikel als dit gereviewd moeten worden door onderzoekers uit de 'exacte wetenschappen', door numismaten/historici of door beiden? Een ander probleem is de commercialisering van de wetenschappelijke uitgaves. Heel wat onderzoeksprogramma's die door de overheid worden gesubsidieerd, eisen dat de resultaten in *gold open access* worden gepubliceerd. Dat betekent dat de resultaten voor eenieder gratis beschikbaar moeten zijn, hooguit met een *moving wall* van enkele jaren (dan vervalt wel het label *gold*). Daardoor wordt de vraag wie uiteindelijk de publicatie zal betalen, scherp gesteld (de uitgever, de vereniging of ... de onderzoeksgroep). Professionele uitgevers, die enkel kunnen voortbestaan als ze winst maken, zullen dus misschien iets soepeler zijn ten overstaan van hun klanten (de wetenschappers of onderzoeksgroepen), die betalen voor de publicatie. De gevolgen – of misschien de gevaren – laten zich raden.

Afsluiten wil ik met de opmerking van een bevriende collega-numismaat uit Roemenië, prof. Cristian Gazdac, die me recent schreef dat zowel Sponsianus als Dracula uit Transsylvanië komen ... ❍

Noten

1. Persmededeling op: https://curatorial.ro/societate/o-moneda-din-aur-a-dovedit-ca-un-imparat-roman-a-existat-cu-adevarat-muzeul-brukenthal-detine-unicul-exemplar-gasit-romania/ [raadpleging 24 november 2022].
2. Pearson, P.N., M. Botticelli, J. Ericsson, J. Olender & L. Spruženiece (2022) Authenticating coins of the 'Roman emperor' Sponsian, in: *PLoS ONE* 17-11, 1-33; https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0274285 [raadpleging 22 december 2022].
3. Plinius, *Naturalis Historia*, xxxiii, 132.
4. Klawans, Z. (1977) *Imitations and Inventions of Roman Coins* (Santa Monica); Matzke, M., ed. s.d. [2018] *All'antica: die Paduaner und die Faszination der Antike* (Speyer).
5. Chifflet, H.-T. (1656) *Dissertatio de Othonibus aereis* (Antwerpen).
6. Herodianus, *Romeinse Geschiedenis* IX, 7.
7. Göbl, R. (2000) *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I./ Gallienus/ Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus/ Quietus (260/262)* (Wien); Estiot, S. & G. Salaün (2004) L'usurpateur Domitianus, in: *Revue numismatique* 6de reeks-160, 201-218; Abdy, R. (2004) The second-known specimen of a coin of Domitian II recorded in a hoard from Oxfordshire, in: *Revue numismatique* 6de reeks-160, 219-221; Estiot, S. (1996) L'empereur Silbannacus, un second antoninien, in: *Revue numismatique* 6de reeks-151, 105-111; Kienast, D. (2017) *Römische Kaisertabelle*, 6de herwerkte druk (Darmstadt), *passim*.
8. Turcan, R. (1959) Un quaternio inédit de Postumus, in: *Libyca, Archéologie, Épigraphie* VII, 83-98.
9. De Callataÿ, F. (2013) Pourquoi le « distatère en or au portrait d'Alexandre » est très probablement un faux moderne, in: *Revue numismatique*, 6de reeks-170, 175-189.
10. Rich, J. W. & J.H.C. Williams (1999) Leges et Ivra P. R. Restitvit: A New Aureus of Octavian and the Settlement of 28-27 BC, in: *Numismatic Chronicle* 159, 169–213; Abdy, R. & N. Harling (2005) Two Important New Roman Coins, in: *Numismatic Chronicle* 165, 175-178.
11. Campbell, I. (1997) A Sponsian Re-discovered, in: *Numismatic Chronicle* 175, 194-196 & plaat 42.
12. Crawford, M. (1974) *Roman Republican Coinage* (Cambridge) nummer 242/1.
13. Pearson et al., 2022.
14. Bursche, A. (1998) *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum: symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności* (Warschau) https://bibliotekanauki.pl/books/1623085.pdf [raadpleging 22 december 2022].
15. Amandry, Michel (red.) (2011) *Trésors monétaires. Trésors d'or. Volume XXIV. Les Sablons, (Le Mans), Lava (Corse), Partinico, Martigné-sur-Mayenne* (Parijs).
16. Afbeeldingen: Bursche, 1998.
17. Bland, R. (1996) The Development of Gold and Silver Coin Denominations A.D. 193-253, in: C. King & D. Wigg (1996) *Coin Finds and Coin Use in the Roman World.* Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (Berlijn) 63-100.
18. Penner, L.R. (2013) The Epigraphic Habits of the Slaves and Freed Slaves of the Julio-Claudian Households (Unpublished doctoral thesis) (University of Calgary, Calgary) voetnoot 1212. doi:10.11575/PRISM/28131 - http://hdl.handle.net/11023/1081 [raadpleging 22 december 2022].
19. Trusted, M. ed. (2007) *The Making of Sculpture: The Materials and Techniques of European Sculpture* (Londen) 54–55.

Da van Daalen in Beelden aan Zee

Van 3 maart tot en met 25 juni exposeert Da van Daalen penningen en enkele kleine natuurstenen beelden in de Quist-vitrine van Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Wie nog moeite heeft om een onderscheid te maken tussen een beeld en een penning ziet hier in een oogopslag het verschil. Een beeld staat stevig op een ondergrond; je krijgt niet snel de neiging om het ondersteboven neer te zetten. Penningen, daarentegen, worden extra interessant als je ook hun keerzijde kunt zien.

Eric

Da van Daalen exposeert een gevarieerde reeks penningen. Een deel van haar werk sluit aan bij de traditie van in klei geboetseerde portretten. Een voorbeeld hiervan is *Eric*. Te zien is een naar links gewend profielportret, een flinke kop op een brede nek. Dwars er doorheen lijkt een grens getrokken; daarboven ligt een weelderige haardos van de geportretteerde. Door die grenslijn komt het gelaat in een driehoek te liggen. Aan beide zijden van de grens is het portret opgebouwd met behulp van stevige brokken klei: Eric krijgt er een monumentale uitstraling door. Hij is weergegeven als een krachtige persoonlijkheid.

En de keerzijde? Ook die oogt monumentaal, maar het accent verschuift. Er is een lettercombinatie te zien. De hoofdletter C is dominant en roept bij mij tegenstrijdige associaties op. Een groot deel van deze letter is weergegeven als een schans of als een welhaast onneembare vesting. De linkerzijde van de C suggereert dat de geportretteerde zich afsluit van de buitenwereld, of moeilijk te benaderen is. De andere kant van de letter is hieraan tegengesteld: nu lijkt het juist

Da van Daalen, *Eric*. 2018, terracotta, 100 mm (foto: kunstenaar)

alsof de weergegeven persoon zich geheel open stelt voor anderen. Vanaf de rechterkant worden we uitgenodigd om de wereld van Eric binnen te treden – maar kennelijk moet je hem wel van de juiste kant benaderen, want anders gaat het mis. In de binnenwereld is niet alleen ruimte, er ligt hier ook een *ei*. Dit ei functioneert tevens als het streepje waardoor de letter C overgaat in een E. Wie naar symboliek zoekt, kan het ei beschouwen als een verwijzing naar een kwetsbare persoonlijkheid – en naar de kern van creativiteit. Wie enigszins bekend is op het terrein van de Nederlandse penning- en beeldhouwkunst zal het portret van Eric gemakkelijk herkennen als dat van Eric Claus, destijds als leermeester van Da van Daalen verbonden aan de Rijksakademie te Amsterdam.

Snijden in metaal

Op de tentoonstelling in Beelden aan Zee exposeert Da van Daalen series portretpenningen. Opvallend hierbij is de sprong van boetseren in klei naar snijden in metaal met behulp van lasertechniek. Deze laatste soort portretten oogt grafisch, maar het reliëf blijft een belangrijke functie houden. De uitgesneden portretten sluiten duidelijk aan bij vijf penningen die Van Daalen vorig jaar presenteerde bij het gereedkomen van de restauratie van de Domkerk in Utrecht. Theo Kralt schreef hierover in aflevering 46-6 van *De Beeldenaar*.[1] Deze reeks penningen is nu in Scheveningen te zien.

De penningen voor de Domkerk symboliseren een gang door de tijd en door het monument. Wie het gebouw bekijkt, kan onmogelijk alle details in één keer in zich opnemen en verwerken. Hetzelfde geldt voor de geschiedenis van de kerk: sporen van het verleden liggen als het ware in lagen over elkaar heen en komen pas na gedegen onderzoek aan het licht. Dit idee van 'gelaagdheid' nam Van Daalen letterlijk. Ze bouwde haar vijf Domkerk-penningen telkens op uit vier verschillende lagen. Drie ervan bestaan uit dunne schijven messing waarin afbeeldingen en teksten zijn uitgesneden met lasertechniek. Daartussen is een laag met gekleurd plexiglas aangebracht. Liever nog had Da van Daalen met laagjes echt glas willen werken, maar dat leverde te grote problemen op. In glas kun je moeilijk gaatjes boren om onderdelen van een penning aan elkaar te klinken.

Elk van de vijf Utrechtse penningen kent een eigen thema: (1) het begin, (2) stormen, (3) kerkorgels, (4) interieur en (5) restauratie. Wie de voorzijde of de keerzijde van een van deze kunstwerken bekijkt, ziet er altijd een ander deel van het verhaal doorheen schemeren. Het plexiglas verwijst naar gebrandschilderde ramen; het geeft elke penning een bijzondere uitstraling, vooral als deze tegen het licht wordt gehouden.

Drie vrouwen

Dit jaar, in 2023, voltooide Da van Daalen met behulp van lasertechniek drie portretpenningen van opmerkelijke en kunstzinnige vrouwen:

Da van Daalen, *Architect*. 2023, koper en plexiglas, 80 mm (foto: kunstenaar)

Da van Daalen, *Fotograaf*. 2023, koper en plexiglas, 80 mm (foto: kunstenaar)

fotograaf Éva Besnyö (1910-2003), architect Margaret Kropholler (1891-1966) en beeldhouwer Theresia van der Pant (1924-2013). Ook nu bestaan de penningen uit lagen: telkens zijn twee dunne delen koper gescheiden door plexiglas. De rode kleur van het binnenste gedeelte laat 'de andere kant' van de penning mysterieus doorschemeren. De laser sneed figuren uit, alsmede de naam van de geportretteerde. Portretten gaf Da van Daalen hier halflang weer.

Éva Besnyö staat op de penning zoals zij zichzelf indertijd voor een spiegel fotografeerde met een Leica in haar handen. Op beide zijden van de Margaret Kropholler-penning lopen horizontale golven: een verwijzing naar de opvallend uitspringende, zwierige balkons die deze architect ongeveer een eeuw geleden liet aanbrengen in de Amsterdamse Holendrechtstraat. Een driehoek in de hand van Margaret symboliseert het beroep van de geportretteerde.

Het penningportret van beeldhouwer en medailleur Theresia van der Pant is ontleend aan een foto uit 1955, genomen tijdens haar verblijf op een zomerschool in Salzburg. De gebruikte lasertechniek dwong Van Daalen tot stilering: de bril van Theresia is daardoor gereduceerd tot een uitspringend detail bij haar rechteroog. Heel bijzonder vind ik de keerzijde van deze penning.

Da van Daalen, *Beeldhouwer*. 2023, koper en plexiglas, 80 mm (foto: kunstenaar)

Het is direct duidelijk, dat hier een sokkel is weergegeven. Maar welk beeld draagt deze sokkel? Wie naar het midden van de penning kijkt, ziet een vreemd abstract beeld oprijzen. Op geen enkele manier lijkt het te refereren aan iets dat in het oeuvre van Theresia van der Pant is terug te vinden. Maar wie de blik een beetje vrijer over deze kant van de penning laat dwalen, merkt opeens dat Da van Daalen vier paardenbenen uit de rand laat neerdalen. De sokkel en die benen zijn nu onmiddellijk te plaatsen: ze verwijzen naar het befaamde ruiterbeeld van koningin Wilhelmina uit 1972, aan het Rokin in Amsterdam. Van de rest van het paard is verder op deze penning nauwelijks iets te zien; de majesteit blijft volledig buiten beeld. Op een subtiele wijze symboliseert Van Daalen hier de meest wezenlijke taak van beeldhouwers: ruimte vormgeven. Bovendien zijn de door Van der Pant indertijd geboetseerde paardenbenen prachtig: ze liet zien hoe goed ze naar dieren kon kijken, terwijl de pose van het paard ook perfect aansluit bij een eeuwenoude traditie van ruiterstandbeelden. Dat accentueert Da van Daalen nu.

Biografie

Da van Daalen, geboren in 1956, volgde haar opleiding aan de Gerrit Rietveld Academie en aan de Rijksakademie van beeldende kunsten in Amsterdam. Hierop aansluitend verbleef zij in 1985-1986 voor een praktijkstudie in Pietrasanta in Italië om zich verder te bekwamen in steenhouwen. Da van Daalen was partner van de in 2016 overleden beeldhouwer en medailleur Wilfried Put. Gevraagd naar zijn invloed, vertelt zij dat hij heel sterk lette op vorm en compositie, maar voor het overige was hun werk verschillend. Aan hakken in steen waagde Wilfried zich niet. Omdat hij naast zijn beelden ook penningen maakte, was Da op dit laatste gebied lange tijd terughoudend. Dit veranderde echter, toen zij gevraagd werd om een opdracht van een zieke collega over te nemen: het ontwerp van een prijspenning voor vroedvrouwen die zich verdienstelijk hadden gemaakt op wetenschappelijk gebied. De opdrachtgever, de Frederik Ruysch Stichting, eiste dat op de penning in elk geval een placenta zou worden afgebeeld. De bronzen penning kwam in 2005 gereed. Over de opdracht zegt Da van Daalen nu: 'Toen ik het oppakte, was ik meteen verslaafd'. In de jaren hierna ontwierp zij een groot aantal penningen, niet alleen naar thema gevarieerd, maar ook naar het gebruikte materiaal. Opvallend is bijvoorbeeld de penning van verdienste die zij voor de Vereniging voor Penningkunst ontwierp: een kunstwerk in porcelino (hoogwaardig albaster gips), aan beide zijden gedeeltelijk bekleed met bladgoud (zie *De Beeldenaar*, 2019-3).[2] Op de expositie in Beelden aan Zee 'rijmt' deze penning met stenen beeldjes waarin eveneens bladgoud is verwerkt. ❍

Noten

1. Kralt, Theo (2022) Penningen over de Domkerk in een lange traditie, in: *De Beeldenaar* 46-6, 305-308.
2. Goeje, Rein de (2019) *VPK Penning van Verdienste*, in: *De Beeldenaar* 43-3, 101-102.

VENROOY
Goud-en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

MARTIN KAMMINGA

Vissen rond de Floem

Het spannende aan vissen is dat je nooit weet wat je boven water haalt. Dat is ook zo als er een catalogus van een veilinghuis op de deurmat valt. Wat zit erin en wat kan ik verschalken? De digitale catalogus Schulman E 108 viel weliswaar niet op de deurmat maar ook bij het openen van het bestand klopte mijn hart sneller. Als eerste keek ik naar de sectie gildepenningen. De eerste kavel trok al meteen mijn aandacht. Een penning met als zeldzaamheidsgraad RRRR uit een nog niet geïdentificeerde stad. De penning is niet beschreven door Wittop Koning en Dirks.[1] Als het ware een vis in troebel water. De toelichting in de veilingcatalogus klaarde het water iets op, want volgens het veilinghuis kwam hij vermoedelijk uit het Hoge Noorden, waar ik ook woon. Maar waarvandaan precies in het Hoge Noorden?

Speurtocht

De voorzijde van de gegraveerde penning toont een pelikaan die haar eigen borst openpikt om haar jongen te voeden met bloed. Op de pelikaan is een P ingestempeld. De keerzijde toont een huismerk met smidshamer en de tekst ALBERT HINDRICKS SMIDT 1717 en verwijst evident naar een smidsgilde. De naam van de gildebroeder met jaartal wekt de hoop dat de stad traceerbaar zou kunnen zijn. Ook het huismerk is typerend en zou mogelijk kunnen leiden tot een oplossing. De voorzijde is mysterieuzer, met een pelikaan die zich in de borst pikt. Een pelikaan op een gildepenning? Zo'n afbeelding wordt eerder verwacht als bijvoorbeeld een religieus motief.

Navraag bij Chris Teulings leverde niets nieuws op; hij kwam ook niet verder dan een smidsgilde uit het Noorden. Hij adviseerde me om zeker op de penning te bieden want het was een mooi exemplaar. Het veilinghuis zelf gaf al een richting aan waar te zoeken. De naam kwam in Groningen voor maar daar hield het mee op. Ik heb een bod gedaan en zowaar: ik had beet. De penning werd me toegewezen. Nu deze 'vis' eenmaal in mijn netje zat, ging hij mij uiteraard meer en meer intrigeren. Tot ik bij toeval in het eerste supplement van Wittop Koning uit 1981 die pelikaan weer zag opduiken, op plaat 12. Zogezegd uit de Floem in Appingedam. Het bleek het wapen van Appingedam te zijn. Daarmee had ik een heet spoor te pakken. Bij het spoorzoeken

Smedengilde. *Gildepenning van een onbekende stad op naam van Albert Hindricks Smidt.* 1717, messing, 31,7 mm, 7,16 gram (foto: auteur)

kreeg ik wederom beet. In 1735 legden de Appingedammer smeden een nieuw gildeboek aan. Zestien ambachtslieden tekenden het. In dit gilde waren de goud- en zilversmeden, messenmakers, kleinsmeden, tinnengieters, koperslagers en grof- en hoefsmeden verenigd. Van de zestien zetten er ook twee fier 'smit' achter hun naam. Eén daarvan noemt zich Albert Hinderiks Smit.[2]

Smid

De toevoeging Smit achter het patroniem laat vermoeden dat hij grofsmid was maar er is zeker ook een tweede reden voor die toevoeging: bij het doorzoeken van het boek over de Appingedammer stadsgeschiedenis van Auke Hoft staan er in het personenregister ongeveer 4.500 namen.[3] Dat zijn bijna uitsluitend patroniemen. Zowat de gehele Damster bevolking (gedurende de hele gildetijd zo'n 1.500 inwoners) komt er in

[Anoniem], *De Dijkstraat te Appingedam in vroeger dagen* (particuliere collectie)

Straatnaambord van de Voormalige Kaakgang, verwijzend naar de toenmalige ingang, in de Dijkstraat, tussen de nummers 40 (rechts) en 42 (links). (foto: Martinus van Hoorn)

voor.[4] Ongeveer één op de zestig inwoners blijkt een zoon of dochter van een Hendrik te zijn. En één op de honderd van Albert. Daarom is het handig als ter onderscheid het beroep aan een patroniem wordt toegevoegd. Tegelijkertijd moet wel voorzichtig worden omgegaan met de veronderstelling dat als er een beroep achter de naam van de gildebroeder staat, dit ook zijn werkelijke beroep is. Bij Albert Hindricks blijkt dit wel het geval. Dat dit niet altijd het geval is blijkt uit Focko Dercks Backer, die ik verderop in deze tekst nader onder de loep neem. Ik vermoed dat bakker zijn beroep is maar dat is niet zeker. Misschien was bijvoorbeeld alleen zijn vader Derck bakker van beroep.

Geïnteresseerden in de stadsgeschiedenis beveel ik het boek Vissen rond de Floem aan, dat werd gesponsord door het H.S. Kammingafonds uit Groningen. Daarin vond ik veel informatie voor mijn artikel; Albert blijkt daarin vaak als prominent burger te figureren. Toen hij in 1735 in het gildeboek tekende was hij eigenaar van het huis dat in de oudst bekende kadastrale kaart van rond 1835 vermeld staat als huis 65 van de Dijkster Oosterkluft. Het pand was toen een van de Edele Heerden (een stenen huis waarop bestuursrechten rustten) en stond aan de zuidzijde van de Dijkstraat waar nu vermoedelijk huisnummer 44 is, iets oostelijk van de voormalige Kaakgang.[5] Waarschijnlijk stond de schandpaal hier in de buurt. Toen een eeuw voordien twee panden (het Hinterhuis) op diezelfde locatie uit kerkelijk bezit aan particulieren verkocht werden, was er uitdrukkelijk bedongen dat de gevangenis of dievenkelder onder de panden gemeenschappelijk bezit bleef. Dat gemeenschapsbezit was voor Albert in 1737 aanleiding om bij de gemeente te klagen dat er iets aan die dievenkelder moest gebeuren. De bovenliggende panden dreigden als gevolg van de deplorabele toestand van die kelder namelijk in te storten.

Smederij

Het pand aan de Dijkstraat was vermoedelijk het woonhuis van Albert en zijn gezin, niet zijn smidse. Gezien de Edele Heerden woonde hij op stand. Zijn weduwe ging in 1757 in de Edele Heerd Speckersgang 22 wonen. De smederij zal hij aan de Wijkstraat gehad hebben. Zijn pand aan de Dijkstraat grensde aan de zuidkant aan pand 49 van de Wijkstraat en toen dat laatste pand in 1763 verkocht werd aan Jan Cietes (= Sietes) en Klaas Fokkes, was er sprake van een smederij (verkoop van een smitterij met hof en met het gereedschap) en van een noodstal. Albert zal daarom mogelijk ook hoefsmid geweest zijn. Het was wel zo handig dat zijn travalje precies daar stond – namelijk in de Wijkstraat – waar ook de paardenmarkt gehouden werd. De smederij bleef dienst doen tot deze in 1775 verkocht werd aan een medicus en zijn echtgenote. Aan de overkant van de smederij lag de Floem, die tot 1570 een open verbinding had met de Groeve en nadien visvijver werd. De smederij lag ook na 1570 nog steeds dichtbij vaarwater. Dat was geen slechte locatie voor een smederij: vlak aan het water voor aanvoer van brand- en grondstoffen, pal in het centrum, vlakbij de Nicolaïkerk, het stadhuis en zoals gezegd de paardenmarkt, een niet onbelangrijk evenement voor een stadje met streekfunctie. 'Wijk' betekent markt, dus het was blijk-

Anoniem, *De Paardenmarkt van Appingedam in de Wijkstraat*. Circa 1908-1913. In een van de huizen rechts had Albert zijn smederij, vermoedelijk het tweede huis van rechts. (Beeldbank Archief Groningen, inv. NL-GnGRA_1986_09216)

Jacob van Deventer, *Detail van de kaart van Appingedam*. 1560-1570 (collectie: Nationale Bibliotheek van Spanje, inv. Res/200)

baar ook een commercieel centrum. Verder was het woon-werkverkeer voor Albert te behappen. Hij hoefde slechts zijn achterhof door om het smidsvuur aan te wakkeren.

Overigens, of die medicus – Harmannus Huys genaamd – er gewoond heeft valt te betwijfelen. Hij komt zo vaak voor in transacties dat het vermoeden rijst dat de bevolking van het stadje kerngezond was en dat hij erbij schnabbelde als makelaar. Of de bevolking was juist erg ongezond waardoor hij een goede boterham had en steeds op zoek was naar beleggingspanden. Jan Sietes zal na 1775 als pachter of huurder doorgegaan zijn met de smederij. In 1787 bleek het pand aan de Wijkstraat nog steeds een smederij te zijn toen de opstal met inhoud (of enkel het smidsbedrijf) door Jan Sietes en Klaas Fokkes werd doorverkocht aan Marten Alberts Smit uit Pruisische Polder in Oost-Friesland. Marten op zijn beurt vertrok in 1798 uit zijn 'smitterij' om in Emden zijn heil te gaan zoeken.

Verbonden met de stad

Onze Albert was maatschappelijk zeer actief en kennelijk ook sterk betrokken bij de noden in de stad. In 1744 diende hij bijvoorbeeld als kerkvoogd een verzoek in tot ontheffing voor de eigen burgers van marktgeld voor de paardenmarkt. In 1744 droeg hij financieel bij aan het orgel in de kerk, gezien het opschrift met onder andere zijn naam.[6] Er is ook een houten met zilverblad omwikkelde regiment(staf) van het stedelijke Smedengilde bewaard gebleven.[7] In de loop van de tijd zijn hier in verschillende banden de namen en wapens van leden gegraveerd. Op de achtste band uit 1743 staan die van Geert Wolters Smit en van Albert Hindricks Smit. Aan Alberts naam is toegevoegd 'Kerkvoogt en B:Luitt Dr Stadt Appingedam' plus diens huismerk en wapen. Het huismerk wekt geen verwondering: die staat ook exact zo op diens gildepenning. Het is hetzelfde als het huismerk dat Pathuis opvoert als huismerk 4.[8] De hamer maakt deel uit van het huismerk. Het wapen van Albert Hindricks Smit is een arm, komend uit een van de schildrand uitgaande wolk, houdend een sleutel rechtop, de baard rechts beneden. De wolkenhand is overigens heel typerend voor gildepenningen uit het nabij Appingedam gelegen Oost-Friesland.

In 1748, bij de verheffing van prins Willem V tot erfstadhouder, dienen de Damsters een rekest in bij de stadhouder. De eeuwige rivaal van de stad Groningen vraagt in zijn rechten hersteld te worden. De stadhouder benoemt daarop in 1750 Albert Hindriks Smit als één van de vier nieuwe burgemeesters van de stad. Lang zal hij niet van die eerbiedwaardige status genoten hebben want in 1756 wordt er bij een transactie van onroerend goed al gesproken van de weduwe van Albert. Het spreekt voor zich dat zowel diens opa Albert Hindricks – die uitroeper (met de clocke) op de markt was – zijn vader Hindrick Alberts, zijn eerste vrouw Mettje Anthonie, zijn tweede vrouw Janthje Cornelis en hun kinderen en schoonkinderen ook allen vast verankerd waren in die stadsgemeenschap.

Andere gildepenningen

Nu ik aan Appingedam een numismatisch bezoek afleg, loont het zich ook om wat andere lokale gildepenningprimeurs te vermelden. Wittop Koning schreef in 1980 als eerste in *De Beeldenaar* enige gildepenningen toe aan deze stad.[9] In zijn supplement uit 1981 maakte hij een ruimer overzicht, namelijk van twaalf verschillende penningen.[10] Ik betwijfel overigens of de laatste van die twaalf (de Barla-penning) terecht is toegeschreven. Na deze publicaties konden meerdere wel al bekende, maar niet toegeschreven penningen uit diverse museumcollecties beter een plaats krijgen en aan Appingedam toegeschreven worden. Als ik de database van Chris Teulings op het internet erop nasla zie ik samengevat de bij dit artikel afgedrukte lijst van gildepenningen.[11]

gilde	nummer	jaar	opschrift	op naam van	materiaal
Timmerlieden	App01,01001	1698	S. Josop 1698	Peter Tomes Spit Hos	koper
Timmerlieden	App01,01002	1783	S. Josop 1696	Frans Fekens Kuiper anno 1783	messing
Timmerlieden	App23,01003	1682	S. Josop	Peter Taekes Anno 1682	messing
Garentwijnders	App02,01001	1738	Sou jonge klop maar als een helt, standig kloppen wint het velt	Geert Jans gilde-broeder der garent-weerenders anno 1738	zilver
Metselaars	App02,01002	1742	Pieter Hendricks steen-messelaar 1660 ; Steven Jans Gilde Broer der Garentwezenders 1742		messing
Garentwijnders	App02,02001	1766	Enno Houwerzijl garent-weender in Appingadam		zilver
Garentwijnders	App02,03001	1722		Luitien Dercks Anno 1722	messing
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,01001	1717		K / L A / B *den / 4 / Martius / * / 1717	koper
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,02001	1730	Focko Dercks Backer Anno 1730	F D B	zilver
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,03001	1766		Garst Hovingh Anno 1766	zilver
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,04001	1770		M F S 1770	messing
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,05001	1775		Jan Meertens Anno / 1775	koper
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,06001	1789	Jan Derks Hoorndyk Anno 1789		zilver
Pottenbakkers en Korvenmakers	App03,99001	1793	Mijn vianden zijn veel dogh ik haer weinigh agte - Want god is mijn deel Zijn zegen ik verwaghte'	P G 1793 Omschrift: Jurjen Tyses Backer Anno 1734	zilver
Koekbakkers	App04,01999	1743			zilver
Trekschuytschippers	App05,01001	1757		D J 1757	messing
Smeden	App06,01001	1717		Albert Hindricks Smidt 1717	koper
Kuipers	App99,98001	1766		Hindrick Rijken 1766	messing

Gildepenningen van Appingedam voor zover bekend (bron: Chris Teulings, IISG Dataverse). Alle penningen zijn gegraveerd.

Anoniem, *Penning van Jan Claasen Glasemaker*. 1751, messing, gegraveerd, 52 mm (collectie: Fries Museum, deelcollectie Koninklijk Fries Genootschap, inv. N13704)

Aan de lijst zou de penning van Jan Claasen Glasemaker uit 1751 nog toegevoegd kunnen worden. Wittop Koning vindt dit eerder een beambtepenning dan een gildepenning.[12] Hierin kan ik hem wel volgen ofschoon het qua uiterlijk uitgesproken een gildepenning is. De lijst met namen is interessant. Er is een ware oecumene onder de gildebroeders te zien. Luitje Dercks is bijvoorbeeld mennoniet en A / B – wat vermoedelijk staat voor Anthonie Beerents (of Benes) – is katholiek. Derks staat overigens in het gildeboek van 1735 naast Albert Hindricks Smit vermeld.

Op sommige penningen is meer dan één naam en ook meer dan één jaartal aangebracht. Een hergebruik ligt dan voor de hand. Een mooi voorbeeld hiervan is de zilveren penning die toegeschreven is aan het Pottenbakkersgilde maar waarop ook een bakker vermeld staat. Bakker Jurjen Eyses woonde in Losdorp en trouwde in 1734 met Maria Sijmens of Simons, weduwe van pottenbakker Jan Tonkens uit Appingedam. Dat was een handig huwelijk, want in een pottenbakkersoven kon ook prima een brood worden gebakken. Op het betreffende kleine schijfje staat ook nog een ster tussen de intialen P en G en het jaartal 1793, zodat gevoeglijk kan worden aangenomen dat de penning zelfs nóg een keer hergebruikt is.

Een ander aardig voorbeeld is de penning van Focko Dercks. Zijn beroep is bakker. Dat staat op zijn penning, maar het is wel een penning van het Pottenbakkersgilde. Hij woonde Oude Markt 7, naast de Pottenbakkersgang. Ook hier is er synergie. Zou hij de twee verschillende beroepen naast of achter elkaar uitgeoefend hebben? Of misschien zelfs drie, want mogelijk slaan de initialen FDB op een zilveren schipperspenning uit 1728 in het Fries Museum ook op Focko Dercks Bakker en trok hij er ook nog op uit met zijn trekschuit.

Wat trekschuiten betreft: de schipperspenning met D J 1757 heeft volgens Wittop Koning kennelijk betrekking op Derk Jacobs Schilts (1735-1806) van Gramsjwer (Tjamsweer).[13] Deze Derk wordt op 6 januari 1757 volgens het Burgerboek stadsburger. Van vermoedelijk dezelfde Derk Jacobs is in het Museum Stad Appingedam ook een tinnen drinkbeker van wat genoemd wordt het Snikkevaardersgilde aanwezig.[14] Derk, een boerenzoon uit de buurtschap Lutke Lasquert, nu Laskwerd geheten, aan de noordelijke rand van het Schildmeer, koopt op 5 mei van datzelfde jaar 1757 van Lammigjen Fokkes, weduwe van Bernardus Goltsweer, een kwart van een trekschuit voor het – in mijn ogen wel flinke – bedrag van 1.420 carolusguldens. Op 11 januari 1773 verkopen Derk Jacobs en Geertruid Obbes weer een kwart van een trekschuit aan Boele Jans de Boer en Magdalena Isebrands. Vanuit Laskwerd waren er diverse routes die het Schildmeer en het Woldsmeer met de Groeve verbonden. Door deze gunstige verbinding was het eenvoudig om zelf naar de stad en de markt te gaan met waarschijnlijk hoofdzakelijk veeteeltproducten, waarbij op de terugweg misschien wel wat ijzerwaren van Albert Hindricks Smit meegenomen konden worden voor thuis op de boerderij.

In de lijst is de trekschuitgildepenning van Iacob Ians (1665) en zijn zoon Ian Iacobs (1688) nog niet opgenomen. De zoon zal wel lid van het Smedengilde geweest zijn. Dirks rekent de penning nog tot Dokkum.[15] In het Fries Museum is hij aangemerkt als Onbekende Plaats maar naar mijn mening past de penning ook heel goed in Appingedam gezien de gelijkenis met de bijna honderd jaar latere penning van Derk Jacobs Schilts.[16] Ook is er het feit dat ik beide namen weer tegenkom onder de bewoners van Appingedam. Maar dat laatste zegt niet veel omdat zulke patroniemen in zowat elke stad in het Noorden kunnen worden teruggevonden.

Makers

De vraag wie die gildepenningen uit Appingedam gemaakt heeft, is niet eenvoudig te beantwoorden. Het zal wel door een lokale goud- of zilversmid zijn gedaan. De gildebrief van hun gilde uit 1518 is in afschrift uit 1728 bewaard. Daarin wordt het genoemd 'Smede, goltsmede, cleensmede, kannegheters, messemakers und koperslaghersghilde in De Damme'. Waarschijnlijk zullen een of meerdere edelsmeden uit het gilde van Albert Hindricks Smit dit soort penningen gemaakt hebben. Per slot zullen er wel enige honderden ooit gemaakt of vermaakt zijn en zullen er met name in de achttiende eeuw wel enkele per jaar gegraveerd zijn. De lijst van edelsmeden in het achttiende-eeuwse Appingedam is beperkt. Als grootste kanshebbers zie ik Pieter Frima, zoon Reindert Pieter Frima, kleinzoon Jacob Reinders Frima of diens weduwe Trijntje Jacobs Schoelder. Kleinzoon Jacob Reinders is natuurlijk mijn favoriet omdat hij de pelikaan als meesterteken voert. Maar ook de edelsmeden Gerrit Hovingh, Albert van der Ley en later zijn weduwe Antje Berends Wallands, Jacobus Bakker en Manuel Molenkamp kunnen zich wel eens toegelegd hebben op het graveren van zo'n kleinood in koper of zilver.[17] Ongeveer een derde van de gildepenningen van Appingedam is in zilver. Jacobus Reinders Frima heeft onder andere gildelepels vervaardigd. Op één ervan is gegraveerd 'Van de bakkers Gilde 1794'.[18]

Schippersgilde, *Penning van Ian Iacobs en Iacob Ians*. 1665-1688, messing, gegraveerd, 35 mm, 10,06 gram (collectie: Fries Museum, inv. N13300)

De penning van Albert Hindricks Smit zal zeker niet de laatste gildepenning van Appingedam zijn die – bij wijze van spreken – uit de Floem gevist wordt. Gooi rustig uw dobbertje uit in uw eigen collectie en laat me uw vangst weten. Ik ben benieuwd.

Noten

1. Wittop Koning, D.A. (1978) *De penningen der Noord-Nederlandse Ambachtsgilden* (Amsterdam); Dirks, J. (1878-1879) *De Noord-Nederlandsche Gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld* 1 en 2 (Haarlem).
2. Hoft, A. (1990) *Vissen rond de Floem* (Groningen).
3. Hoft, 1990: personenregister.
4. Lourens, P. & J. Lucassen (1997) *Inwoneraantallen van Nederlandse steden ca. 1300-1800* (Amsterdam).
5. Vriendelijke mededeling van Martinus van Hoorn, Appingedam.
6. Pathuis, A. (1977) *Groninger gedenkwaardigheden. Teksten, wapens en huismerken van 1298 – 1814* (Assen/Amsterdam) 161.
7. Hofman, W.A. & J.H. Leopold (1975) *Groninger Zilver* (tentoonstellingscatalogus, Groningen) 34 afbeelding 25; Collectie Museum Stad Appingedam, https://museumstadappingedam.nl/topstukken/zilvercollectie-2/ [raadpleging 26 februari 2023].
8. Pathuis, 1977: 933 nummer 4.
9. Wittop Koning, D.A. (1980) Een drietal gildepenningen van Appingedam in het Koninklijk Penningkabinet, in: *De Beeldenaar* 4-3, 101-102.
10. Wittop Koning, D. (1981) *De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden. Supplement* (Amsterdam).
11. https://datasets.iisg.amsterdam/ [raadpleging 26 februari 2023].
12. Wittop Koning, 1981: 28.
13. Wittop Koning, 1981: 30.
14. Pathuis, 1977: 41-42.
15. Dirks, 1879: 260.
16. Wittop Koning, 1981: plaat 12 afbeelding 5.1.
17. Rijen, Jean-Pierre van (1998) *Groninger Keur. Zilver uit Stad en Ommelanden* (Groningen).
18. Van Rijen, 1998: 27.

BERT STEEVENSZ

Symbiose, een penning in lagen

In dit artikel wordt aandacht besteed aan Jens Pfeifer, de ontwerper van de jongste penning van de Vereniging voor Penningkunst.

Glas

De kunstenaar Jens Pfeifer is in 1963 in Santa Cruz de Tenerife geboren. Al jong verhuisde hij met zijn ouders naar Midden-Duitsland. Pfeifer groeide op in een bosrijke omgeving, leefde zelfs jarenlang midden in het bos. Het bos was zijn domein, zijn leefomgeving en speelterrein, een belangrijk gegeven voor zijn latere kunstenaarschap.

Voor zijn opleiding als kunstenaar ging Pfeifer eerst naar Londen om aan de Royal College of Art te studeren (1988-1989) en vervolgens naar de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam (1989-1992). Uiteindelijk is hij op de Rietveld Academie docent geworden, vanaf 2011 als hoofd van de glasafdeling The Large Glass. Al tijdens zijn studie in Londen verdiepte hij zich in het materiaal glas waar hij zich op de Rietveld Academie verder in ging bekwamen. Pfeifer is onder meer gefascineerd door het maakproces van glas, hoe het van een vloeibare staat verandert in een vaste transparante substantie. Pfeifer: '... hoe het tijdens het werkproces van de ene materiële staat in de andere verandert, maar ook de transparantie van glas vind ik enorm fascinerend. Het wordt niet vaak gethematiseerd binnen de glaskunst – al is transparantie een onderwerp dat in een sociaal-culturele en politieke context al lang speelt. Ik vraag me af of een transparant materiaal als glas een rol kan spelen in de maatschappelijke discussie over transparantie. Kan het de verschillende theorieën over transparantie concretiseren?' Denk bijvoorbeeld aan het verband dat in de

Jens Pfeifer, Symbiose. 2023, gefused glas, ingesloten decals, 80 x 20 mm (foto's: Katrin Korfmann)

architectuur wel wordt gelegd tussen democratie en het gebruik van veel glas in regeringsgebouwen, als uitdrukking van de transparantie, van de openheid van de overheid.

Naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van de glasafdeling Rietveld stelde hij een tentoonstelling samen die gebaseerd was op deze vragen en organiseerde hij daarbij het symposium *State of Transparency*. Ook richtte hij in 2012 The Glass Virus op, een internationaal glasplatform dat tot doel heeft de discussie over de toekomstige status van het onderwijs op het gebied van glaskunst te stimuleren en een nieuwe invulling van glas in kunst en vormgeving nastreeft. Glas is dus een belangrijk materiaal voor Pfeifer, maar het is niet het enige materiaal waar Pfeifer mee werkt. Hij maakt ook beelden van metaal – zoals aluminium, gietijzer en staal – en van kunsthars, polyurethaan en hout. Bekend zijn Pfeifers 'geflockte' dierachtige beelden, bekleed met een huidachtig materiaal.

Inspiratie

De indrukken die Pfeifer tijdens zijn kinderjaren in de Duitse bossen heeft opgedaan vormen een belangrijke bron van inspiratie voor zijn kunstenaarschap. In de bossen kwam hij regelmatig dieren tegen. Een dergelijke ontmoeting had op hem als kind een enorme impact, zeker wanneer hij onverwacht oog en oog kwam te staan met een hert of ander groot wild. Pfeifer: 'Ik mis het bos, het is altijd in mij aanwezig. Het zit automatisch in mijn werk'.

In zijn boek *Filosofie van het landschap* uit 1970 schrijft Ton Lemaire, met betrekking tot de fantasiewereld van het kind en het effect van opvoeding en maatschappelijke conventies daarop, het volgende: 'De sprookjesachtige ruimte van het kind, waarin alles nog mogelijk leek te zijn, wordt door opvoeding – die letterlijk en figuurlijk een inleiding is in de ruimte van de volwassenen – in overeenstemming gebracht met de gevestigde ruimte van de volwassen samenleving, die zichzelf in de geografie wetenschappelijk heeft uitgedrukt. Doordat de jeugdige ruimte zich moet oriënteren aan de windstreken van de officiële, worden de privé-ruimten van het kind – al die zolders, tuinen, bossen en geheime plaatsen waar het tegelijk met de afzondering van zijn geliefkoosd plekje de eenheid van zichzelf vond – verbannen naar de periferie van de cultuur. In de marge van de gemeenschappelijke ruimte van onze cultuur liggen zo de gedroomde en vergeten ruimten van de jeugd, die samen met kabouters en de elfen zijn vervluchtigd tot kinderlijke fantasieën.' Gelukkig is de 'sprookjesachtige ruimte van het kind' bij de kunstenaar Jens Pfeifer niet verdwenen of zelfs maar op de achtergrond geraakt. Wel is er een link met de wereld van de volwassenen.

Een belangrijk deel van Pfeifers kunst bestaat uit hybride wezens die een versmelting lijken van mens en dier, als wezens uit een sprookjeswereld. Maar Pfeifer heeft ook oog voor de duistere aspecten van de verhouding mens-dier. Zo heeft Pfeifer ook geweren gemaakt, geweren die de mensen gebruiken om dieren af te schieten. Maar Pfeifers geweren en pistolen zijn van glas en dus onbruikbaar en volstrekt ongevaarlijk en zelfs breekbaar. Een ander werk toont een fors, manshoog konijn dat twee pistolen in zijn voorpoten vasthoudt, gericht op degene die hem nadert, de bezoeker, de kijker, die voor hem staat. De kunstenaar lijkt zo de opgejaagde dieren, de bedreigde natuur, weerbaar te willen voorstellen. De gejaagde, de natuur, die terugvecht tegen zijn belager, tegen de 'jager' die de natuur dreigt te vernielen.

Lagen glas

In zijn werk vindt er een samensmelting plaats van, of in ieder geval een ontmoeting tussen, natuur en cultuur. Een soort van verzoening. Overigens maakt eerder genoemde Ton Lemaire ter nuancering onderscheid tussen twee soorten natuur: enerzijds de 'vrije natuur' en anderzijds de natuur van de natuurwetenschappen, dus de natuur die de mens wil analyseren, bevatten en dus beheersen; de natuur als object. Het is een onderscheid waar ook Pfeifer bewust van is. De mens wil nu eenmaal de natuur beheersen, hij is ervan afhankelijk maar wil er ook profijt van hebben. Er winst uit halen gaat ten koste van de natuur, de ongerepte natuur delft steeds meer het onderspit. Pfeifer probeert in zijn kunst het belang van een betere, evenwichtigere verhouding tussen mens en natuur te benadrukken. De mens maakt deel uit van de natuur, ís zelf natuur. Wanneer mensen de natuur kapot maken vernielen ze zichzelf. Zo kunnen de hybride wezens wellicht

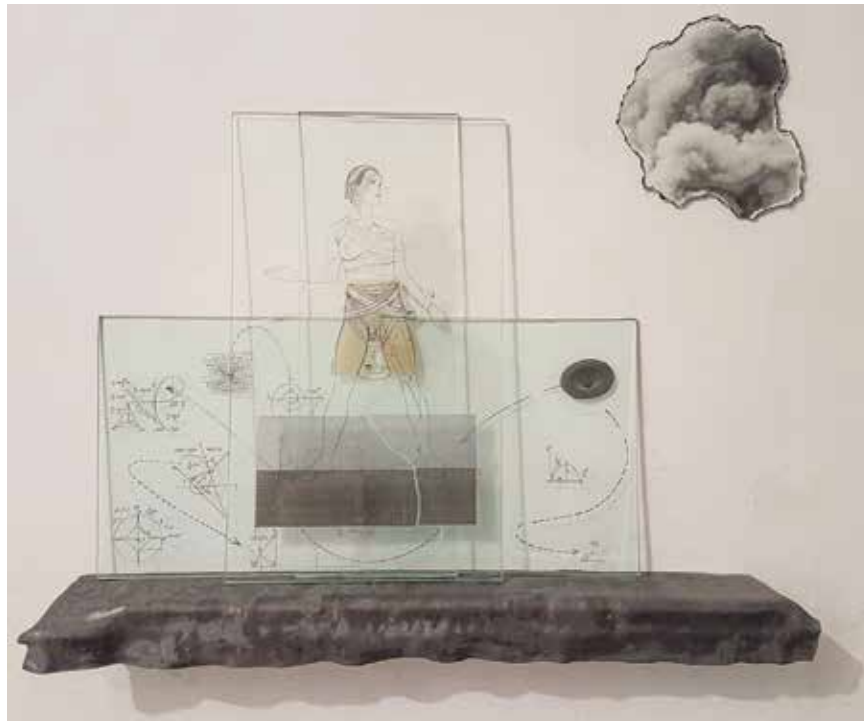

Jens Pfeifer, *Into the void*. 2021, glas, decals, lood, circa 50 x 70 x 8 cm (foto: Katrin Korfmann)

ook geïnterpreteerd worden, wezens die mens en dier tegelijk zijn, kwetsbaar. Een schets van zo'n dubbelwezen, die Pfeifer zelf ook wel zijn alter ego noemt, is te zien op de bovenste laag van de penning. Hoe zit die penning nu precies in elkaar?

De penning is samengesteld uit vijf lagen van doorzichtig, groenig glas. Elke laag bestaat uit een ronde glazen schijf met een diameter van 80 mm en is voorzien van een tekening. De randen van de vijf schijven zijn niet glad maar onregelmatig gerafeld waardoor enerzijds de vijf lagen goed van elkaar te onderscheiden zijn en anderzijds de randen ook voelbaar zijn. Dit prikkelt de tastzin, een belangrijk gegeven voor de kunstenaar. Zoals eerder genoemd, toont de eerste laag een tekening van een hybride wezen, een mensfiguur met het hoofd van een dier met geweien. Op de tweede laag – van bovenaf gezien – is een spiraal getekend bestaande uit een formatie mieren. De derde laag is een geometrisch figuur, een grote rechthoek die samengesteld is uit steeds kleiner wordende rechthoeken, in een regelmatige volgorde geordend. Eigenlijk moet dit andersom worden gesteld en moet worden uitgaan van de kleinste rechthoeken waar een grotere tegenaan is geschoven. Vervolgens is daar tegenaan weer een nog grotere geplakt en zo verder. Een groeimodel.

Door de transparantie van de lagen is zichtbaar dat de spiraal van mieren dit groeimodel van de rechthoeken nauwgezet volgt. Het 'geheim' hierachter is namelijk dat beide vormen uitdrukkingen zijn van de zogenoemde 'Fibonacci-reeks'. In 1202 publiceerde de Italiaanse wiskundige Leonardo Fibonacci een bijzondere rij getallen: elk getal van de rij (behalve de eerste twee) is gelijk aan de som van de twee voorgaande getallen. Dat levert de volgende rij getallen op: 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, enzovoorts.

Symboliek

De reeks kan tot het oneindige worden uitgebreid. Het symboliseert, neen, het is een weergave van de groeiwijze, van beweging in en van de natuur. Het bijzondere is dat de getalsverhouding tussen twee getallen, de breuk dus, hoe groter ze worden steeds nauwkeuriger het gulden-snede-getal Φ benadert : 8/5 = 1,6 en 233/144 = 1,61805556. De gulden snede wordt al eeuwenlang beschouwd als de meest perfecte verhouding. Kunstenaars en

Jens Pfeifer, *Hinterwäldler*. 2010, gegoten aluminium, circa 110 x 60 x 15 cm (foto: Katrin Korfmann)

architecten maken er gebruik van. Maar vooral ook is ze in de natuur overal te zien, bijvoorbeeld in het spiraalvormige patroon van de zaadjes in het hart van een zonnebloem, in de schubben van een dennenappel, het ontvouwen van een groeiende varen en de spiraal van een nautilusschelp. De gulden snede komt daarnaast voor in niet-levende natuurfenomenen, bijvoorbeeld het wervelende patroon van orkanen en de armen van spiraalvormige melkwegstelsels. In het ontwerp van de penning is een verwijzing naar de Fibonacci-reeks niet alleen in de twee genoemde tekeningen te zien, maar ook in de getalsverhoudingen. De tekeningen die betrekking hebben op de Fibonacci-reeks zijn te vinden op de tweede en derde laag, de penning bestaat uit vijf lagen en is acht centimeter in diameter: 2, 3, 5, 8 dus.

De vierde en vijfde laag van de penning zijn wetenschappelijke verwijzingen naar de mens: in de vierde is een medische tekening van het menselijk hart afgebeeld, enerzijds uiteraard als symbool van het menselijk leven. Het hart dat, zolang het pompt, ons in leven houdt, maar symbolisch ook staat voor gevoel, voor het centrum van ons wezen.

Op de vijfde laag is weer het silhouet van een mens herkenbaar, met daarbinnen zichtbaar de zenuwbanen. Het zijn de zenuwen, die verbonden zijn aan de zintuigen, waarmee de mens in contact staat met de wereld. Hoe de mens voelt, waarneemt, proeft, ruikt. Het hart verwijst naar binnen, de zenuwen naar buiten. En zo kom ik weer terug bij de voor Pfeifers kunstenaarschap belangrijke ervaring uit zijn kindertijd: de gewaarwording van een dier, oog in oog ermee te staan, waardoor zijn hart even een sprongetje heeft gemaakt en daarna sneller is gaan kloppen. De weergave van de zenuwbanen geeft ook het belang aan dat Pfeifer hecht aan de tactiliteit, de gevoelswaarde van deze penning, wanneer deze in de hand wordt genomen.

De penning door Jens Pfeifer is tot 1 augustus te bestellen door €115 over te maken op NL65 INGB 0000096820 ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van 'penning Jens Pfeifer'. (Niet-leden betalen het dubbele bedrag).

RONALD JONGENEEL

The Wallace Line

De VPK-inschrijfpenning 2023

Al jaren zwerft er een heel dik boek door ons huis, *Het Maleisische Eilandenrijk* door Alfred Russel Wallace, een tijdgenoot, collega naturalist en vriend van Charles Darwin. Het was hier ooit verzeild geraakt uit een nalatenschap, en leek gedoemd om in de toekomst ongelezen te worden overgedragen aan een volgende generatie. Maar daar is nu verandering in gekomen.

Inspiratie

Toen de Vereniging voor Penningkunst aan Loes Schellekens vroeg of ze de inschrijfpenning 2023 wilde maken, was ze meteen enthousiast. Het leek haar leuk om een actueel thema of gedenkwaardige datum als onderwerp te kiezen, en dus kwam het goed uit dat het in 2023 precies tweehonderd jaar geleden is dat Wallace werd geboren. Daarmee was het onderwerp voor de inschrijfpenning bekend: Wallace is een inspirerende figuur die mede heeft bijgedragen aan de evolutieleer, en met zijn publicaties over dit onderwerp Charles Darwin heeft aangespoord om eens een beetje op te schieten met diens *On the Origin of Species*. Darwin zelf is al vele malen geëerd in brons (met standbeelden, borstbeelden en penningen), terwijl Wallace er in dat opzicht nogal bekaaid af komt met slechts één borstbeeld en één standbeeld, beide in het Natural History Museum in Londen.

En toen kwam dat dikke boek alsnog goed van pas, want hoe kon Wallace het beste worden geëerd met een penning? Uiteraard met een portret, maar was er wellicht ook iets te vinden in zijn wetenschappelijk werk dat gebruikt kon worden voor een visualisatie op het kleine oppervlak dat een penning biedt? Dat bleek er te zijn,

Loes Schellekens, *The Wallace Line, de VPK-inschrijfpenning 2023*. 2023, brons, 80 mm (foto's: kunstenaar)

want op pagina 25 (van de 675) meldt Wallace het volgende over het Maleise eilandenrijk: 'Ik ben tot de slotsom gekomen dat we tussen de eilanden door een lijn kunnen trekken, die een zodanige scheiding aanbrengt dat de ene helft op goede gronden bij Azië behoort, terwijl de andere helft op even goede gronden tot Australië gerekend kan worden.' Wallace verzamelde en onderzocht vogels ('birds of paradise'), reptielen, zoogdieren en vooral vele tienduizenden soorten insecten (een grote verzameling 'beetles'). Hij kwam er zo achter dat er een duidelijke geografische scheidingslijn was aan te brengen in de verspreiding van de verschillende soorten. Deze door hem voorgestelde Wallacelijn (die onder andere tussen Bali en Lombok doorloopt) heeft zeer bijgedragen aan zijn roem. Zijn tijdgenoten zagen hem, mede hierdoor, als *the father of biogeography*.

Zo'n scheidingslijn leent zich natuurlijk ook goed voor een grafische representatie. En dat heeft geleid tot het ontwerp voor de inschrijfpenning 2023 van de VPK, met aan de voorzijde een portret *en profil* van Wallace, met de voor wetenschappers in die tijd onontkoombare grote baard, zijn naam, geboortejaar en overlijdensjaar, de inscriptie VPK23, de tekst 'We can draw a line' en tot slot in het midden de Wallacelijn zelf. Aan de keerzijde twee eilanden (Bali en Lombok), gescheiden door de zee en de Wallacelijn, elk met hun geheel eigen insectensoort (als representanten van de verschillende dierenrijken).

Ander werk

Dit is zeker niet de eerste penning die Loes heeft ontworpen. Eerdere penningen hebben vaak als onderwerp Afrika, reizen, reizigers en natuurbehoud. Zo maakte ze penningen over het Afrikaanse landschap (*African Parks Conservation* en *Tarangire*), het milieu (*Climate Change – Global Warming / Melting Ice* en *Mothers of Primatology – Jane Goodall, Dian Fossey & Biruté Galdikas*) en ook over een bijzondere figuur als Alexandrine Tinne, die in de negentiende eeuw als vrouw alleen (met moeder, tante en een heleboel huisraad, bediendes, kamelen en honden) naar Egypte vertrok op zoek naar avontuur. Zelfs David Livingstone sprak bewonderend over haar Afrikaanse reizen. Loes doet ook regelmatig mee aan de tweejaarlijkse expositie van de International Art Medal Federation FIDEM, in Sofia (2014), Namen (2016), Ottawa (2018), Tokyo (2020/1) en straks ook weer in Florence (2023). Speciaal voor de tentoonstelling in Tokio maakte ze een penning over Deshima, de Hollandse handelspost nabij Nagasaki, voor geheel Japan eeuwenlang zowat het enige punt van contact met de buitenwereld.

Voor haar ontwerpen gebruikt Loes verschillende technieken. De meest traditionele techniek is boetseren in was, waarbij ze vaak in aparte lagen werkt die daarna worden gestapeld of versneden tot een compleet object. Vervolgens wordt het gegoten in brons. Verder experimenteert ze tegen-

Loes Schellekens, *Deshima*. 2019, brons, 80 mm (foto's: kunstenaar)

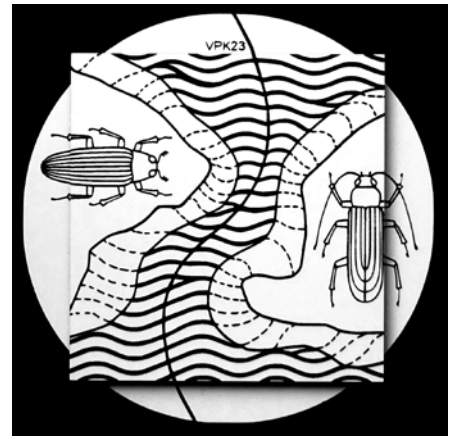

Loes Schellekens, *Wallace*-penning voor FIDEM 2023. Vier gestapelde lagen van gelaserde graveerplaat, 90 mm (foto's: kunstenaar)

woordig met houtboard (een materiaal dat bestaat uit geperste houtvezels dat zich makkelijk in laagjes laat pellen om in te knippen of snijden) in combinatie met klei en ook met op de computer ontworpen gelaagde snijtekeningen die met een laser-snijder in een 3d-object van kunststof worden omgezet. Deze laatste methode heeft ze gebruikt voor een ontwerp voor de FIDEM *Wallace*-penning.

Naast penningen maakt Loes ook beelden. Ze heeft daarvoor opleidingen gevolgd aan de Akademie voor Beeldende Kunsten te Utrecht (Monumentale Vormgeving) en de Akademie voor Beeldende Vormgeving te Amersfoort (Docentenopleiding Ruimtelijke Plastische Vormgeving). In 1996 ontving zij de Pieter d'Hont-prijs, een aanmoedigingsprijs voor beginnende Utrechtse beeldhouwers uitgereikt door het Fentener van Vlissingen Fonds. Ze is ook lid van de Nederlandse Kring van Beeldhouwers. In haar beelden komen enkele thema's terug die ze ook bij de penningen gebruikt (Afrikaanse landschappen met acacia's, zebra's, wildenbeesten of smeltende ijskappen). Vaak is het onderwerp van de beelden 'de mens'. Zelf zegt ze daarover: 'Mijn beelden zijn een uitdrukking van mijn fascinatie voor mensen en hun gracieuze, esthetische, trotse of theatrale verschijningsvorm. Ik probeer hen te vangen op een ingetogen en sfeerbepalend moment. Voor mij is het maken van beelden een proces van ordening en intuïtie. Het beeld is een constructie, samengesteld uit vormen en vlakken waarbij evenwicht, compositie en structuur een rol spelen. Het grote gebaar van de voorstelling is daarbij net zo belangrijk als het kleinste detail.'

De meeste beelden zijn geboetseerd in was en daarna gegoten in brons. Ze experimenteert ook met styrodur-plaatmateriaal (in plaats van was) en neolith kunsthars (in plaats van brons). Zij begon haar carrière met een levensgroot bronzen beeld van een zeehond. Nog tijdens haar opleiding aan de Akademie voor Beeldende Kunsten werd ze daartoe uitgenodigd door de zeehondencrèche in Pieterburen. Het heeft daar jarenlang tot ieders tevredenheid de ingang gesierd, totdat oprichtster Lenie 't Hart uit Pieterburen vertrok en het beeld heeft meegenomen. Daarna volgden opdrachten voor onder andere ABN-AMRO (de *Jan Huygen van Linschoten-prijs*, vanaf 2003 een aantal maal toegekend aan – volgens de bank – succesvolle ondernemers), het Wereld Natuur Fonds, Heijmerink Bouw, het Merwede Ziekenhuis in Dordrecht en Revalidatiecentrum 'De Hooghstraat' in Utrecht. Daarnaast maakt ze vrij werk, waarvan het merendeel is te vinden op haar website loesschellekens.nl.

Ik ben er van overtuigd dat de VPK met *The Wallace Line* een prachtige penning ontvangt, die goed past in de traditie van de vereniging en die vele leden veel plezier zal doen.

De penning door Loes Schellekens is tot 1 augustus te bestellen door €150 over te maken op NL65 INGB 0000096820 ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van 'penning Loes Schellekens'. Niet-leden betalen het dubbele bedrag.

MARCEL VAN DER BEEK

De ontbrekende proeven voor een nieuwe ronde stuiver in 1910

In 1986 verscheen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* een artikel door Frank Sevenhuizen waarin hij uitvoerig inging op de totstandkoming van een nieuw type stuiver tussen 1909 en 1912.[1] Dit proces leidde tot de invoering van de bekende vierkante stuiver. Recent zijn er twee tot op heden onbekende proefmunten boven water gekomen.

Aanloop

Enkele jaren vóór deze serie proefnemingen had het al veel inspanning gekost om tot een voor alle partijen acceptabel 5-centstuk te komen als opvolger van het onhandig kleine zilveren stuivertje van 1847. Tussen 1904 en 1907 werd toen de ronde 'nikkelen' stuiver ontwikkeld.[3] Centraal hierbij stond de opdracht dat het nieuwe muntstuk moeiteloos te onderscheiden moest zijn van zowel de overige Nederlandse munten als van het buitenlandse kleingeld dat in de grensstreken omliep. Met het dikke koper-nikkelen muntje van 18 mm werd verwacht dat dit doel bereikt was. Een aantal Kamerleden, dat zich tegen de invoering van deze koper-nikkelen stuiver had verzet, bleef er ook tegen ageren nadat de munt eenmaal in omloop was gebracht. In 1908 werd hen door een aantal Kamers van Koophandel het argument aangereikt dat de stuiver wel werd aangezien voor een kwartje, speciaal als hij 's avonds of in een donkere omgeving werd uitgegeven. Zonder dit verder te onderzoeken berichtte de minister van Financiën eind 1909 aan muntmeester Hoitsema dat hij overwoog om de stuiver een ander uiterlijk te geven, met het verzoek hiertoe proeven te nemen en een voorstel te doen.

De minister maakt de muntmeester tevens attent op de Franse proefmunten uit 1909 van het 'type Rude'. Deze vallen op door hun brede vlakke rand, waarin een inwaartse tekst is aangebracht met relatief kleine letters. Het schotelvormig verdiepte centrum heeft een glooiende rand met in het midden een opwaartse afbeelding van Marianne, en op de keerzijde het waardecijfer.

Frankrijk, *proef voor een vijf-centimestuk 1909 naar ontwerp van François Rude.* (foto's: Monnaies d'Antan, Veiling 28, 28 november 2020 kavel 913)[2]

Missende ontwerpen

Bij 's Rijks Munt wordt aanvankelijk gewerkt aan een aantal ontwerpen waarbij de stuiver zijn ronde vorm kan behouden en die zich vooral door een brede zwaar geornamenteerde rand van de andere denominaties moet onderscheiden. Daarbij wordt eerst nog getracht om vast te houden aan de bepalingen van de Muntwet, maar later worden ook beeldenaars ontworpen die een wijziging hiervan noodzakelijk zullen maken.

Stempelsnijder Wienecke maakt hierbij voor het eerst gebruik van een oranjetakje op de voorzijde en elders van een schelpmotief, twee vormen die ook op het definitieve ontwerp zullen worden geplaatst. Toch wordt zo in eerste instantie niet tot een bevredigend resultaat gekomen en wordt verder geëxperimenteerd met een vierkante vorm voor de munt, wat in 1912 tot een definitief resultaat leidt.

Van vrijwel alle ontwerpen voor nieuwe ronde stuivers die in de correspondentie worden genoemd, zijn de tekeningen en eventuele proefstempels bekend. Dit geldt echter niet voor twee proeven die in 1910 summier worden vermeld.[4] Volgens Sevenhuizen schrijft Hoitsema dan aan de minister dat er ook nog een tweetal 'meer naar de Fransche stukken overhellende voorbeelden op nikkelen munt zelve is gegraveerd', waaraan een voetnoot toevoegt: 'Vooralsnog is het helaas niet gelukt deze stukken te achterhalen'.[5] Thans, zo'n 113 jaar na hun vervaardiging en 37 jaar na het verschijnen van het artikel door Sevenhuizen, zijn alsnog twee stukken opgedoken die aan alle eisen voldoen om als de twee verloren gewaande proefmunten te worden beschouwd.

Beschrijving

Geheel naar de aard van de Franse ontwerpen van Rude tonen zij beiderzijds een brede vlakke rand met een verdiept centrum. Hierin staat op de voorzijde een opwaarts oranjetakje en op de keerzijde het waardecijfer 5. Deze centrale afbeeldingen van de proefmunten zijn met stempels geslagen. Hiervoor moeten speciale muntplaatjes van koper-nikkel zijn gemaakt. Hun diameter is met ruim 21 millimeter duidelijk groter dan die van de bestaande ronde koper-nikkelen stuiver (18 mm). Op de brede rand van deze stukken is handmatig een tekst en een versiering gegraveerd. Deze gravure is zwart ingekleurd, op dezelfde wijze als bij 's Rijks Munt inscripties op zilveren prijspenningen een zwarte kleur werd gegeven. De brede rand, het verdiepte centrum en de relatief kleine letters doen sterk denken aan het Franse voorbeeld.

Op de eerste proef (21,10 à 21,11 mm, 5,93 gram, muntslag) toont de brede rand van de voorzijde de gegraveerde tekst KONINGRIJK · NEDERLAND, beginnend na een vijfbladig roosje onderin. Op de keerzijde staat onder het cijfer 5 het woord CENTS en zijn links en rechts gebogen wegwijzer-vormige ornamenten aangebracht, met stippen in de punt en onder de staart. De twee ornamenten wijzen naar een diabolo-vormige figuur bovenin. De schreefloze letters van deze proef zijn 2 millimeter hoog.

De voorzijde van de tweede proef (21,06 à 21,09 millimeter, 5,97 gram, muntslag) heeft als omschrift KONINGRIJK DER NEDERLANDEN na een kleine vijfpuntige ster onderin. Dit langere

Nederland, *Vijf cent (proef)*. 1910, nikkel, 21 mm (foto's: Victor Schouten)

Nederland, *Vijf cent (proef)*. 1910, nikkel, 21 mm (foto's: Victor Schouten)

omschrift wordt mogelijk gemaakt door kleinere letters te gebruiken met een hoogte van 1,5 millimeter. Op de keerzijde is op de rand rondom het verdiepte centrum een vierkant gegraveerd met afgeronde hoeken – eigenlijk zijn het lijnen met omgebogen uiteinden die op de hoeken in elkaar grijpen. Bij die hoeken is aan de buitenzijde een kleine punt, aan de binnenzijde een klein streepje aangebracht. De lijnen dragen aan de buitenkant in het midden een schelpmotief zoals dat, hier nog primitief vormgegeven, ook op de uiteindelijke vierkante stuiver zou voorkomen. Duidelijk zichtbaar is dat vóór het graveren enkele dunne hulplijnen zijn getrokken om de middellijnen van het vierkant en de punt van de schelpornamenten aan te geven.

Hoewel de ontwikkeling van een nieuw rond type stuiver na deze laatste proeven gestaakt is, laten ze goed zien welke ideeën al door Wieneckes hoofd spelen vóór hij aan een vierkante muntvorm begint te werken. Op zijn eerste tekening voor een vierkante stuiver (bij een serie ontwerptekeningen had de bovenste normaliter de voorkeur van de ontwerper en de muntmeester!) worden het schelpmotief en de oranjetak opnieuw op één munt gecombineerd.[6] Ook lijken zij niet tevreden te zijn geweest met het kale opschrift NEDERLAND op de bestaande ronde stuiver. Via KONINGRIJK NEDERLAND wordt dit op het uiteindelijke ontwerp gewoon KONINGRIJK DER NEDERLANDEN, net als op het andere kleingeld.

Het is jammer dat Frank Sevenhuizen deze ontdekking niet heeft mogen meemaken. Hij overleed al vóór zijn artikel werd gepubliceerd.

Noten

1. Sevenhuizen, F. (1986) Stuivertje wisselen. Een onderzoek naar de vervanging van de ronde nikkelen stuiver 1907-1909 door een vierkante, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73, 122-173.
2. https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=4204&lot=913 [raadpleging 5 februari 2023]
3. Sevenhuizen, F. (1983) De ontstaansgeschiedenis van de eersteling onder de 20e eeuwse koninkrijksmunten: de ronde stuiver 1907-1909, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 70, 58-104.
4. Pelsdonk, Jan (2017) Roodbaard in een gouden kooi. Wieneckes muntwerk, in: Pelsdonk, Marie-Astrid (red.) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945. Medailleur en stempelsnijder* (Herent) 75-101, specifiek 93-97.
5. Sevenhuizen, 1986: 146 noot 54.
6. Sevenhuizen, 1986: 150 bovenaan.

CHRIS TEULINGS

En… was het virus aanstekelijk?

In *De Beeldenaar* van september 2020 stond een beschouwing over het sociale experiment dat zich op dat moment voor onze ogen voltrok.[1] Het coronavirus was bezig de samenleving te veranderen. Blijvend? Ingrijpend? Zou het ook de numismatiek en het aantal geïnteresseerden veranderen? Een these is toen geformuleerd met daarbij een meetmethode. Er waren toen nog niet veel data beschikbaar om te toetsen. Nu, met gegevens tot eind 2022 tot mijn beschikking, is het tijd om de balans op te maken.

Aantal bieders

De voorgestelde meetmethode in 2020 om te kijken of het aantal numismaten door de introverter geworden anderhalvemetersamenleving toenam, bestond uit het scheppen van een indicator voor het aantal bieders op numismatische veilingen. Als proefopstelling werden twee Schulman-veilingen, eentje van net voor de lockdown en eentje van er na, vergeleken. De metingen beperkten zich tot de penningen en er is toen gemeten op hoeveel kavels er niet geboden werd, op hoeveel door slechts één bieder en op hoeveel door meer dan één bieder. Die meting was mogelijk door te kijken naar het aantal kavels dat retour ging, naar het aantal waarop tussen 80% en 83% geboden werd en naar het aantal waarop meer dan dat geboden werd. Uiteraard zijn die cijfers bij de veilinghuizen goed bekend en zelfs nog veel nauwkeuriger en gedetailleerder maar een van de doelen was om een onafhankelijke en verifieerbare methode te hanteren. In september 2020 leidde die meting tot de afgebeelde tabel (Tabel 1).

Sinds 2020 zijn er tien traditionele en een aantal E- veilingen van Schulman geweest. Toch zijn die veilingen niet allemaal goed bruikbaar voor ons doel omdat de veilingen minder homogeen blijken te zijn. De E-veilingen zijn niet zomaar vergelijkbaar met de traditionele onder andere omdat ze een wel deels overlappend maar geheel ander

in %	Veiling 361	Veiling 363
0 bieders	34,6%	30,0%
1 bieder	20,8%	15,3%
>1 bieder	44,6%	54,7%
	100,0%	100,0%

Tabel 1: *Procentueel aandeel van kavels naar biedingen per kavel voor penningen in de veilingen Schulman 361 van oktober 2019 en 363 van juni 2020. Geen bieder = onverkocht, 1 bieder = verkocht tegen onderste inzet, >1 bieder = hamerprijs is boven onderste inzet* (uit *De Beeldenaar* 44-5 p. 219)

publiek aantrekken dan de traditionele en mogelijk ook omdat de deelname door de digitale drempel nog niet zo eenvoudig te overschrijden viel. De traditionele veilingen, met een gedrukte catalogus, zijn onderling ook niet helemaal vergelijkbaar daar er enige premiumveilingen tussen zitten, met een extra attractief aanbod waarop sowieso meer biedingen verwacht zouden kunnen worden. Die bleken ze ook te krijgen.

Ik heb besloten om bij mijn huidige toetsing de E-veilingen buiten beschouwing te laten en de traditionele veilingen zonder onderscheid gelijkelijk mee te nemen, of het nu premieveilingen zijn of niet. Wel breng ik een vereenvoudiging in de presentatie van de gegevens – niet in de meetmethode – aan door een weging toe te

passen. Het percentage met 1 bieder weeg ik eenmaal en met > 1 bieder tweemaal. Omdat een percentage biedingen ten opzichte van het aantal kavels wordt gemeten – als indicator voor het aantal bieders – zijn de kavels zonder bieders automatisch in de noemer mee genomen en hebben die uiteraard op de teller geen invloed. De imperfecties in mijn metingen zijn mij bekend. Als een kavel op de ondergrens (80%) is afgehamerd veronderstel ik slechts één bieder maar uiteraard kunnen twee of meer bieders dat minimum geboden hebben zonder een stap hoger te willen gaan. En bij hogere percentages kunnen er theoretisch erg veel bieders zijn ofschoon ik meet alsof er twee bieders (>1) zijn geweest. Maar die meetfouten zijn mij hopelijk vergeven want het belangrijkste is dat de meting onafhankelijk en objectief is en verifieerbaar voor een derde. Onder die voorwaarden lijkt mij deze methode de hoogst haalbare.

Welnu, ik constateer aan de hand van Grafiek 1 geen toegenomen aantal biedingen (lees bieders). De invloed van corona op belangstelling voor numismatiek kan met de voorgestelde methode niet aangetoond worden.

De prijzen

De gelijkblijvende belangstelling zou op zich in een gelijk prijsniveau moeten resulteren bij verder gelijkblijvende omstandigheden (wat natuurlijk zelden het geval is, maar ik moet roeien met de riemen die ik heb). Het prijsniveau is minder eenvoudig te meten gezien de grote verschillen in het aanbod qua kwaliteit, zeldzaamheid en numismatisch gebied binnen het gemeten aanbod aan penningen.

Voor een veel kleiner gebied kan ik wél een opmerkelijke meting inzake prijsontwikkelingen presenteren, namelijk voor een set representatieve gildepenningen. In Teulings (2019) is te zien hoe over een lange periode ambachtsgildepenningen van de Noordelijke Nederlanden fors in prijs stegen. Niet alleen absoluut maar ook gecorrigeerd voor inflatie.[2] De periode van de betreffende metingen besloeg 1884-2017 en er is daarbij steeds gekeken naar eenzelfde zestal gangbare typen gildepenningen van Amsterdam en twee dito van Middelburg. Aan de hand hiervan is een index ontwikkeld met een verloop per vijfjaar-periode, gecorrigeerd voor inflatie (Grafiek 2). Sinds 2017 zijn we weer een periode van vijf jaar verder en kan ik aan de betreffende grafiek een lustrum toevoegen. Die toevoeging laat zien dat er weliswaar – voor inflatie gecorrigeerd – een lichte prijsdaling was. Maar als ik dat lustrum opknip in een pre- en postcorona periode (Grafiek 3) zie ik voor inflatie gecorrigeerd een daling in 2018-2019 gevolgd door een wel zeer forse prijsstijging in de afgelopen drie jaar, dus in de coronaperiode.

Op de eerste blik lijkt het onlogisch dat de vijfjaar-periode 2018-2022 in de eerste prijsgrafiek (Grafiek 2) een nagenoeg vlak en zelfs licht dalend verloop laat zien van voor koopkracht gecorrigeerde prijzen ten opzichte van daarvóór terwijl de tweede grafiek een tweejaar-periode met een lichte daling gevolgd door een driejaar-periode met een sterke stijging laat zien. In eerste instantie zou verwacht kunnen worden dat

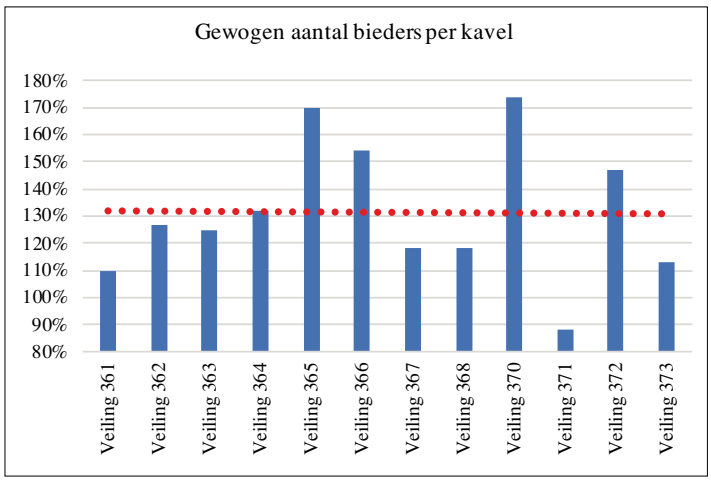

Grafiek 1: *De berekende minimale som van het aantal biedingen volgens voorgestelde methode, afgezet tegen het aantal kavels.* Rood is de trendlijn. Veiling 369 is niet meegenomen want is exclusief gewijd aan papiergeld en niet aan penningen. De metingen in deze studie en dus ook in de grafiek beperken zich tot penningen.

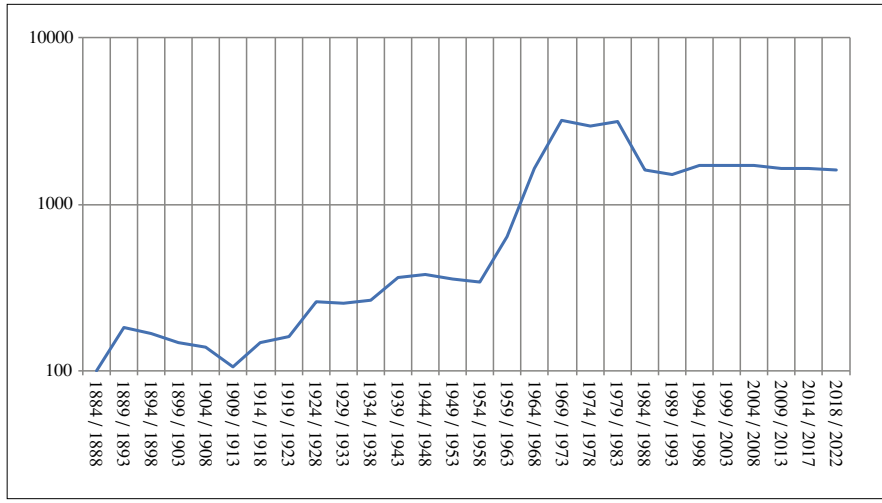

Grafiek 2: *Marktprijzen gildepenningen, voor koopkracht gecorrigeerd op een logaritmische schaal, 1884 tot 2022, (1886 = 100).* Overgenomen uit Teulings (2019) grafiek 13 p. 105, uitgebreid tot en met 2022, met de marktprijzen in een index en steeds gemiddeld over vijf-jaarblokken.

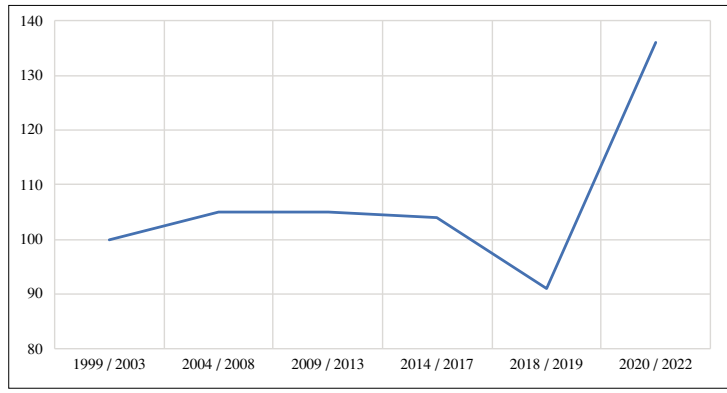

Grafiek 3: *Index van marktprijzen van gildepenningen, voor koopkracht gecorrigeerd van 1999 tot 2022 (tot 2017 in vijf-jaarblokken).* Een detaillering naar jaar over het vijf-jaarblok 2018-2022.

de samengevoegde twee- en driejaar-periode juist een hogere prijsindex zou opleveren.

Er zijn echter in de eerste periode met lage prijzen veel meer prijsnoteringen gevonden. Het aanbod is groter geweest en misschien juist vanwege dat wat hogere aanbod zijn de prijzen licht gedaald. Bij de berekeningen voor de gehele vijfjaar-periode wegen de eerste twee jaren met lagere prijzen zwaarder mee. Het neemt niet weg dat in de laatste drie jaar de prijzen flink aangetrokken zijn, met name van Middelburgse penningen, die normaliter ongeveer 15% van het aanbod vormen en de Amsterdamse penningen ongeveer 50%.

Het is verleidelijk om de verandering van de prijsindex vanaf 2020 toe te schrijven aan het corona-effect, maar is dat zo? Spelen andere factoren hier niet een rol? In Grafiek 2 is een sterke stijging in de periode 1884-1888 zichtbaar, kort na het verschijnen van de standaardwerken over

	2018-2019	2020-2022
Amsterdam	59	53
Middelburg	39	22

Tabel 2: *Aantal gevonden prijsnoteringen in de betreffende periode voor zes Amsterdamse en twee Middelburgse gangbare gildepenningtypes.* Voor Amsterdam chirurgijns typen 06,02 en 06,06, roei- en schuitenvoerders typen 13,xx, timmerlieden typen 20,xx, Collegium Medicum type 30,03 en smeden typen 36,xx. Voor Middelburg fruiteniers type 13,02 en smeden type 32,01.

gildepenningen van Minard - van Hoorebeke en Dirks. Deze werken bevorderden kennelijk de vraag doordat ze het verzamelen van gildepenningen *salonfähig* maakten.[3] Het zou verwacht kunnen worden dat na het verschijnen van Wittop Koning (1978) een soortgelijk effect zou zijn opgetreden maar dat is er niet. Integendeel. Een verklaring voor deze paradox is mijns inziens te

vinden in een structurele verandering van de aanbodkanalen voor gildepenningen rond 1980. Waar tot aan Wittop Koning de vraag en het aanbod veelal door de handel werd gecontroleerd en daarmee de prijzen aan de aanbodzijde, kwamen gildepenningen daarna toenemend via veilingen op de markt.[4]

Mogelijk heeft het verschijnen eind 2019 van een dissertatie over (het gebruik van) gildepenningen de belangstelling aangewakkerd. Er zijn in deze kleine deelmarkt maar een paar verzamelaars nodig om de prijsindex stevig te beïnvloeden. Vandaar dat voorzichtig moet worden omgegaan met conclusies inzake marktprijsontwikkelingen voor de gehele numismatiek op basis van deze kleine deelmarkt.

Voor het ontwikkelen van een prijsindex voor de gehele numismatische markt staan meerdere wegen open. Onlangs stelde iemand mij voor om voor ieder belangrijk veilinghuis per veiling gewoon de totaalopbrengst van (bijvoorbeeld) de eerste honderd kavels en de laatste honderd op te tellen, dan wel 1-50, 500-550, 1000-1050. Het is een grove methode maar een methode. Het zou preciezer zijn om een deelgebied als onderzoeksterrein te nemen, bijvoorbeeld rekenpenningen of koninkrijksmunten en daarvoor een index te ontwikkelen. Er zijn legio methodes te bedenken. (Een door Tom Passon kennelijk ontwikkelde prijsindex voor koninkrijksmunten en in de *Muntkoerier* gepubliceerd bleek – daar mij werd verzekerd – door de geringe zichtbare prijsveranderingen in die markt onbruikbaar.) Over het nut van een dergelijke prijsindex kan ik kort zijn: het zal de numismatiek – of in ieder geval het verzamelen van munten en penningen – en de interesse erin bevorderen. Het aantal jaarlijks verkochte exemplaren van de *Speciale Catalogus Van De Nederlandse Munten Van 1795 Tot Heden* (verschenen vanaf 1969 tot 2010 in een oplage van meer dan 100.000 exemplaren) door Johan Mevius of momenteel de door de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren uitgegeven *Muntalmanak* (in een betaalde oplage van nu 3.000) in aanmerking nemend en dit vergeleken met de oplage van *De Beeldenaar* is het aantal mensen met belangstelling voor de geldswaarde van munten en penningen zeker vele, vele malen groter dan die voor de numismatiek zelf.

Prijsvraag: wie neemt de handschoen op?

Conclusie 1: De voorgestelde methode om te zien of de belangstelling voor numismatiek is toegenomen blijkt een onveranderde belangstelling aan te tonen. Is er echter door een andere meetmethode misschien wel een verandering waarneembaar en hoe wordt dit zichtbaar?

Conclusie 2: Voor gildepenningen zijn de prijzen fors gestegen sinds het begin van de pandemie. Maar gildepenningen zijn niet representatief voor het hele terrein van penningen, laat staan voor de hele numismatiek. Toch is het een opmerkelijk signaal. Mogelijk is dat de prijzen sinds corona over de volle breedte flink gestegen zijn. Het is zeer wenselijk om dat te kunnen vaststellen binnen de numismatiek over de laatste drie jaar ten opzichte van voordien en op een verifieerbare en consistente wijze uitgevoerd. Hoe en wie pakt dat aan?

Wie neemt de handschoen op en duikt in deze twee voor de numismatiek toch niet onbelangrijke vraagstukken om ontwikkelingen op lange-termijn te meten, voorspellingen te doen en eventueel aan de hand hiervan actie te ondernemen?

Twee Dordtse sponsors stellen elk een prijs ter beschikking voor de auteur(s) van het beste artikel met een antwoord op een of beide van de twee gestelde vraagstukken. Het artikel dient in de komende zes maanden aan de redactie aangeboden te worden en van voldoende kwaliteit te zijn om daadwerkelijk nadien geplaatst te worden. Wat het beste artikel is of welke artikelen de beste zijn wordt beoordeeld door de twee sponsors naar hun eigen inzicht. Daarover mag uiteraard wel gecorrespondeerd worden maar voor de uitslag van de prijsvraag is die correspondentie irrelevant. De twee prijzen bestaan uit een set aantrekkelijke munten (de prijs voor een meetmethode voor het aantal verzamelaars over tijd) en uit een dito gildepenning (de prijs voor een algemeen geldige prijsindex numismatiek). Inzendingen naar de sponsors gaan via het redactieadres: redactie@debeeldenaar.nl.

Noten

1. Teulings, Chris (2020) Een aanstekelijk virus?, in: *De Beeldenaar* 44-5, 217-221.
2. Teulings, Chris (2019) Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden (Woudrichem) 105, Grafiek 13.
3. Teulings, 2019: 102.
4. Teulings, 2019: 106.

ANTON CRUYSHEER

Numismatiek in het landschap I

De schatvondst Montfort (Vlootbeek)

In een serie korte artikelen staan munten – veelal schatvondsten – centraal die gepresenteerd worden in het landschap of in de openbare ruimte, zoals een metrostation of parkeergarage. Deze muntpresentaties blijken onverwacht vaak voor te komen en nodigen uit tot een bezoek.

Montfort

In 2009-2010 werd door het archeologisch bureau RAAP een archeologische begeleiding uitgevoerd in verband met de herinrichting van de Putbeek en de Vlootbeek in de gemeente Roerdalen.[1] De ingreep was nodig om wateroverlast te verminderen. Bij de Vlootbeek, bij Montfort tussen de wegen Sweeltjesbosweg en Dijk, is aan een zijde de oever verflauwd zodat moerassige zones kunnen ontstaan. Ook zijn poelen aangelegd voor amfibieën en libellen. De vrijwillige inzet van een hobbyarcheoloog met een metaaldetector bleek een gouden greep, want deze vond langs de beek tussen 't Sweeltje en het dorp Montfort een Romeinse schat bestaande uit 65 zilveren denarii en 6 gouden aurei. De oudste munt dateert uit het jaar 122 v.C., de jongste munten uit de jaren 68 en 69. Mogelijk is de schat langs een Romeinse weg begraven. Gelet op de datering van de jongste munten wordt de schat in verband gebracht met de Batavenopstand van 69-70. De schatvondst is te zien in het Limburgs Museum te Venlo evenals online in de schatvondstenrubriek van de Portable Antiquities of the Netherlands onder nummer PAN-S-00173.[2]

De schatvondst *Montfort 2009* (foto: PAN-S-00173)

Monument

Bij de locatie van de vindplaats heeft het Waterschap Roer en Overmaas een monument en informatiebord laten plaatsen. Enkele munten uit de schatvondst zijn uitvergroot in hardsteen, op grote maaskeien geplaatst en langs de Pieterpad wandelroute zichtbaar gemaakt voor recreanten. Het project werd mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Provincie Limburg, Platteland in Uitvoering, gemeente Roerdalen, Stichting Limburgs Landschap en Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg.

Noot

1. Roymans, J.A.M. & N.H.A. Sprengers (2011) Een Romeinse muntschat in het dal van de Vlootbeek, gemeente Roerdalen: resultaten van de archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden ten behoeve van de herinrichting Vlootbeek en Putbeek. *RAAP rapport 2298*.
2. https://www.portable-antiquities.nl/pan/#/ensemble/public/173 [raadpleging 16 januari 2023]

Vergrote afbeeldingen van munten uit de schatvondst in hardsteen (foto's: auteur)

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 16 voor leden in België en € 24 voor buitenlandse leden**. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

HERMAN GERRITSEN & STEFAN VAN TRIGT

Twee zoektochten rond ontwerpen naar Loeki Metz

Beter naar goed voorbeeld dan …

Deze bijdrage is de neerslag van twee speurtochten die na een tijdje samenkwamen. Beide auteurs kwamen in 2022 penningen op het spoor die ze vreemd vonden en waarvan ze het verhaal trachtten te achterhalen. Toen ze na verloop van tijd hun informatie deelden werd duidelijk dat er samenhang was en dat ze beiden naar hetzelfde op zoek waren. Onafhankelijk van elkaar leidden de speurtochten naar hetzelfde resultaat. Een speurtocht is als het lezen van een spannend jongensboek, waar afwisselend de ene en de andere persoon gevolgd wordt. Zo hebben ze ook deze bijdrage vormgegeven, beginnend bij een eenvoudige vraag aan de eerste auteur.

Vraag

In februari 2022 stuurde Johan Mevius mij (Herman) een mail met de vraag: 'Ken jij de penning op de bijgesloten afbeeldingen? Zou dit Eric Claus kunnen zijn?'. Voor mij was duidelijk dat deze penning – met de eeuwwisseling bij Princenhage als onderwerp – niet door Eric Claus gemaakt was. Het eerste dat opvalt is de belettering; stijve standaard blokletters die netjes in een rechte lijn staan. Dat past niet bij Claus. Deze medailleur is bekend om zijn speelse teksten die als het ware zwierig tussen de elementen van de beeldenaar heen zweven. Iedere letter is individueel vormgegeven en passend gemaakt op de beschikbare ruimte, elegant naar boven of beneden draaiend als de afbeelding dat vereist. Anderzijds geven de

Onbekende medailleur, *Eeuwwisseling Princenhage 1999-2000*. Brons, gegoten, 109-115 mm (collectie en foto's: Herman Gerritsen)

afbeeldingen van de gehurkte schrijvende persoon en vooral de trotse pauw aan dat hier toch sprake is van een ontwerp van een serieuze kunstenaar. De letters van het woord PRINCENHAGE zijn op de elf pauwenveren gezet, net onder de punten die de pauwenogen op de veren lijken te verbeelden. De kloeke afmeting van ruim 110 mm zou wel weer passen bij Claus. Maar forse penningen met hoog reliëf van 100 mm of meer komen ook bij andere twintigste-eeuwse Nederlandse medailleurs voor, zoals Rudi Augustinus, Ruth Brouwer, Pieter d'Hont, Pol Dom, Loeki Metz, Theo Mulder, Jan Snoeck en Willem Verbon. Maar het is vooral de tekst die wringt. Kortgezegd, niet Claus, maar wie dan wel?

Tijdens de weken die volgden kwam bij het nog eens naar de ontwerpen van de penningen in de eigen collectie kijkend steeds sterker de vergelijking met penningen van Loeki Metz (1918-2004) op. Misschien had het ook te maken met het feit dat ik net begonnen was aan een artikel over de Rotterdamse penningen door Loeki Metz. Deze beeldhouwster en penningmaakster had vanaf de jaren vijftig in Rotterdam gewoond en gewerkt. Een artikel over haar Rotterdamse penningen zou daarom goed passen in de jubileumbundel van de 60-jarige Numismatische Kring Rotterdam die eind 2022 zou moeten verschijnen. In dat kader bracht ik begin maart een bezoek aan Serge Metz, de zoon van de kunstenares, om samen met hem de penningen van zijn moeder te bekijken en wellicht meer achtergrond voor het Rotterdamse artikel te verzamelen.[1] Groot was de verrassing toen ik tussen de tientallen penningen en ontwerpen een penning zag met een pauw en een gehurkte persoon die verbazend veel overeenkomsten vertoonde met de onbekende Princenhagepenning. Het was de penning die Metz in 1976 had gemaakt voor de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs, die jaarlijks wordt toegekend door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.[2] Ook de door haar ontworpen tweede uitvoering, met een dichtgevouwen pauwenstaart, lag in het familiearchief.

Vergelijking

De voorzijden van beide penningen zijn vrijwel identiek, zowel in de afbeelding als in de inliggende tekst MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE. De eerste heeft als gemodel-

Loeki Metz, *Van der Hoogtprijs aan Erik Menkveld*. 1999 (ontworpen in 1976), brons, gegoten, 107-115 mm, CLM74 (collectie Metz, foto's: Herman Gerritsen)

Loeki Metz, *Van der Hoogtprijs aan Erwin Mortier*. 2000 (ontworpen in 1976), brons, gegoten, 107-115 mm, CLM75 (collectie Metz, foto's: Herman Gerritsen)

leerde opstaande tekst ERIK MENKVELD ANNO 1999, de tweede heeft de tekst ERWIN MORTIER ANNO 2000. De keerzijde van de penning van Menkveld toont een staande pauw met pronkende verenpracht en in de ogen van de 16 lange veren de tekst met interpunctie '. VAN . DER . HOOGT - .'. In de ogen van de 13 korte veren de tekst 'P . R . IJ . S', met vier voorloopstippen en twee eindstippen zodat de tekst centraal staat. De keerzijde van de tweede versie toont de pauw met dichtgevouwen staart, die achter de vogel ligt. De letters van de tekst 'VAN . DER . HOOGT-PRIJS' vormen een cirkel langs de rand en zijn hier individueel in verzonken cirkels aangebracht. De letters in de teksten van deze penningen zijn veel sierlijker dan de machineletters in de Princenhagepenning. Vooral de vormgeving van de naam van de ontvanger en de jaaraanduiding springen eruit. Die robuuste stijl is ook bekend van andere penningen van mevrouw Metz.

Het ontwerp van de Princenhagepenning uit 1999 is duidelijk afgeleid van dat van de Van der Hoogtprijspenning met dichtgeklapte veren uit 1976. Dat blijkt onder andere uit de houding van de pauw en de opgetrokken rechterpoot. In de afbeelding op de voorzijde houdt de persoon die op de

Van der Hoogtpenningen naar de gepersonaliseerde teksten wijst, nu een forse pen of penseel in de hand waarmee de jaartallen lijken te worden aangebracht. De verschillen zijn het grootst aan de pauw-zijde. Op de Van der Hoogtpenning heeft de pauw twee waaiers van respectievelijk zestien en dertien veren, overeenkomend met het aantal letters en punten in het opschrift. De pauw op de Princenhagepenning is een kopie van het forsere exemplaar op naam van Mortier, waaraan een enkele krans van elf veren is toegevoegd, overeenkomend met het aantal letters van PRINCENHAGE. Maar zou Metz voor een latere penning op een eerder ontwerp hebben gevarieerd? In een latere ontmoeting met zoon Serge, zomer 2022, kon ik hem de penning die in april dat jaar geveild was bij Karel de Geus, tonen. Serge was hierover duidelijk: 'Dit kan mijn moeder nooit gemaakt hebben'. Haar vier laatste penningen zijn uit respectievelijk 1984 (2), 1987 en 1994 (CLM87-90). Hoewel ze daarna in 1999 en 2000 nog wel de Van der Hoogtpenningen met de naam van de prijswinnaar en het jaar gepersonaliseerd heeft, zijn na 1994 geen nieuwe penningen of ontwerpen meer van haar bekend. Maar welke naam hoort dan wel bij de Princenhagepenning? Laat ik de maker van die penning gemakshalve 'X' noemen.

Maker X

De naam Princenhage levert het aanknopingspunt. Princenhage was tot 1942 een onafhankelijke gemeente en is tegenwoordig een wijk, gelegen in het zuidwesten van de gemeente Breda. In veel opzichten, zoals in het verenigingsleven, heeft Princenhage nog steeds het saamhorigheidsgevoel en karakter van een dorp behouden. Bij navraag bleek het Stedelijk Museum Breda de penning niet te kennen. Het museum verwees wel door naar het Princenhaags Museum. In een e-mailcorrespondentie in mei werd mij het ontstaan van de penning geschetst. Om een lang verhaal kort te maken citeer ik: 'In 1989 werd de Stichting Eeuwwisseling Princenhage opgericht. (...) De doelstelling van die stichting was om op de eeuwwisseling met bewoners van Princenhage een feest te organiseren om die eeuwwisseling luister bij te zetten. Deelnemers, vooral Princenhagenaars, legden elk jaar 100 gulden in zodat er op 31-12-1999 1000 gulden per echtpaar beschikbaar zou zijn voor dit feest. (...) Princenhage kende kunstenaar (...) die ook actief was als bronsgieter. Deze heeft de penning voor alle leden gemaakt als aandenken aan deze bijzondere laatste jaren van de vorige eeuw.' Hiermee was voor mij duidelijk welke naam aan de Princenhagepenning verbonden was. Verdere navraag leverde op dat er honderd exemplaren gegoten waren en dat een exemplaar is opgenomen in de collectie van het Princenhaags Museum.

Met deze kennis was ik onbedoeld in een lastige situatie geraakt. Op mijn verzoek om informatie over de penning had ik inderdaad een uitgebreid en helder antwoord gekregen over de totstandkoming van de penning en wist ik wie 'X' was. Mijn contact was zich ongetwijfeld niet bewust wat de informatie mogelijk kon betekenen, net zomin als ik me bij mijn verzoek bewust was dat er zoiets aan de hand zou zijn. Volgende vraag was natuurlijk: hoe kwam 'X' aan de goede voorbeelden? Had Loeki Metz misschien de gepersonaliseerde versies van haar Van der Hoogtprijspenningen bij 'X' laten gieten en was deze zo in het bezit gekomen van originelen of mallen?

Sportgala

Voor deze speurtocht verder gaat, nu eerst naar de tweede auteur, Stefan van Trigt. Als een soort van routine struin ik, Stefan van Trigt, een paar keer per week, meestal voordat ik ga slapen, verschillende webshops af op zoek naar interessante munten en penningen. Ik zie dit als het voorgerecht voor een goede nachtrust. Een enkele keer overheerst deze gang dusdanig dat ik er een slapeloze nacht aan overhoud, hetgeen ook gebeurde in de nacht van zondag op maandag in de tweede week van september vorig jaar. Die avond werd mijn aandacht getrokken door een penning die in de uitgebreide lijst van een bekende beurshandelaar werd aangeboden. Deze penning, met opschrift SPORTGALA 1995 GEM. BREDA, leek in eerste instantie door Loeki Metz te zijn ontworpen gezien haar duidelijk herkenbare stijl. Sterker nog, enkele elementen kwamen me bekend voor van een penning door haar uit 1974, ontworpen ter gelegenheid van het wereldkampioenschap voetbal van 1974. Mijn nacht werd gedomineerd door allerlei vragen die door m'n hoofd spookten. Die standaard bloklet-ters en cijfers, die passen toch niet bij Metz? Bovendien is 1995 laat voor een Metz-penning.

Onbekende medailleur, *Sportgala Gemeente Breda*. 1995, brons, gegoten, 75 mm (collectie en foto's: Stefan van Trigt)

Loeki Metz, *Weltmeisterschaft Fussball* (voorzijde). 1974, zilver, gegoten, 75 mm, CLM62 (collectie en foto: Stefan van Trigt)

Loeki Metz, *Olympische Spelen München* (voorzijde). 1972, brons, gegoten, 90 mm, CLM54 (collectie en foto: Stefan van Trigt)

Heeft zij het originele model van haar voetbalpenning gebruikt en daarbij de atleet van de penning over de Olympische Spelen München uit 1972 ertussen geboetseerd? Ik kon me dat niet voorstellen. Maar toch: de naar rechts duikende keeper met zijn ene been omhoog bij de bal en de hurkende persoon links zijn vrijwel identiek aan de penning uit 1974. Verder staat de atleet in exact dezelfde starthouding als die op de penning uit 1972. De atleet is echter te houterig vergeleken met de atleet die Metz in 1972 boetseerde. Of hebben we mogelijk te maken met iemand anders, die haar werk als voorbeeld heeft gebruikt? Voor mij stond vast dat dit nooit een penning door Loeki Metz kon zijn. Daarvoor ken ik haar penningoeuvre te goed.

Enkele dagen later, 15 september om precies te zijn, appte ik Herman Gerritsen een foto met de vraag of deze penning hem bekend voor kwam. Zijn antwoord kwam nog dezelfde dag: 'Dit is een complex verhaal. Hier kom ik op terug, Herman'. Ik besloot af te wachten wat Herman bedoelde.

Weer over naar Herman

Ik had bij het zien van de afbeelding meteen een associatie met de Princenhagepenning waar ik zelf mee stoeide. Ik wist nu wel wie die penning had gemaakt – 'X' – maar hoe nu verder? Met de penning die Stefan appte, waren er plotseling

twee onbegrepen penningen. Aan de stijl en de voorzijdeafbeelding van de sportgalapenning was het mij meteen duidelijk dat het zeer waarschijnlijk om dezelfde maker ging als bij de Princenhagepenning. Wat nu? Ik durfde nog geen conclusies te trekken voordat er meer concrete gegevens zouden zijn en helder zou zijn hoe de vork in de steel zat. Ik wil immers niemand onterecht beschuldigen of onnodig beschadigen. Niet Loeki Metz, niet de mensen die de penningen in goeder trouw ontvangen hebben en niet de organisaties die de penningen – ongetwijfeld ook volledig te goeder trouw – uitgereikt hadden. In die periode gingen mijn tijd en energie bovendien vooral op aan de voorbereiding van het 60-jarig jubileum van de Numismatische Kring Rotterdam en de bijbehorende jubileumbundel. Ik besloot het onderwerp daarom tijdelijk te laten rusten. En wie weet: 'komt tijd komt raad'.

Stefan

De vraag naar de maker bleef Stefan ondertussen wel actief bezighouden. Het Stedelijk Museum Breda kon mij (Stefan) geen enkele aanwijzing geven maar was wel geïnteresseerd in 'wie, wat en waarom'. Ook in de onlinedatabase van het Stadsarchief Breda was niets te vinden over de sportgalapenning. De website van Stichting Sportgala Breda meldt dat in 2018 het laatste Sportgala werd gehouden en dat dit de zevenentwintigste editie was. Verder loopt elke link op deze website dood. De enige info die ik hieruit destilleerde, is dat de eerste editie dus in 1992 plaatsvond. Deze en latere edities werden allemaal gehouden in februari. Per toeval vond ik in december nog een exemplaar van de penning, ditmaal uit 1993. Daarop zag ik meteen dat het ietwat slordige laatste cijfer 'variabel' moest zijn en dus aangepast kon worden voor elk jaar van dit terugkerende event. Met enige slagen om de arm concludeerde ik dat de penning met de tekst 'Sportgala Gem. Breda' dan gemaakt moet zijn in 1991 of, in grote haast, in januari 1992.

De beide auteurs van dit artikel spraken elkaar vervolgens op de Oudjaarsbeurs in Houten. Stefan verwoordt dit als volgt: 'ons weerzien die dag en de bevindingen van Herman over de penning van de Stichting Eeuwwisseling Princenhage uit 1999, die wel heel erg leek op een officiële uitgave door Loeki Metz, deed ons besluiten onze onderzoeken samen te voegen en te delen met de penningengemeenschap door het gezamenlijk schrijven van dit artikel. Dit artikel zou uiteraard ook met Serge Metz doorgesproken worden. Vlak voor de jaarwisseling en vrij van m'n werk, begon mijn speurwerk pas echt.'

De eerste week van het jaar 2023 stond helemaal in het teken van de penningen uit Breda. Er zou toch wel een foto te vinden zijn van een trotse winnaar met deze prijs in zijn of haar handen? Helaas... ik zou haast concluderen dat de penning niet bestaat want van alles en iedereen is tegenwoordig wel iets te vinden op het web. Omdat ik nog vakantie had, was het gewoon een kwestie van blijven doorklikken tot het buiten weer licht werd. Dat leverde uiteindelijk een aanknopingspunt op in de vorm van een foto uit het Stadsarchief. Deze toont een trotse winnares met de Vrijwilligerspenning Breda van 2005 in haar hand, uitgereikt door de gemeente. Een relevante uitsnede van die foto is in het artikel afgebeeld. De afbeelding toont de inmiddels bekende pauw, nu met 13 veren, dus 2 meer dan op de Princenhagepenning.

De 'koude' letters en cijfers langs het verenkleed van de pauw vallen meteen op. Het aantal letters en cijfers is met 30 ook te groot voor het aantal ogen in de 13 pauwenveren. De pauw is duidelijk gebaseerd op de pauw met het pronkend verenkleed van de Van der Hoogtpenning. De tekst leest VRIJWILLIGERSPENNING BREDA plus het jaartal. Bij verder speuren op internet ontdekte ik dat de vrijwilligerspenning in 2011 hernoemd is in Chris van Faassenpenning, als eerbetoon aan deze vrijwilligster. De tekst is nu CHRIS VAN FAASSEN PENNING BREDA plus het jaartal. De afbeelding met de pauw bleef ongewijzigd. Afbeeldingen van de keerzijde kon ik niet vinden. De twee foto's zijn helaas van slechte kwaliteit, maar exemplaren van de penningen zelf hebben we nog niet kunnen vinden. Voor de essentie van deze bijdrage is dit echter minder relevant. Ook deze penningen zijn duidelijk toe te schrijven aan maker 'X' van de Princenhagepenning.

Signatuur

Toen begon het balletje voor mij te rollen... We hadden nu vier penningen uit Breda en omstreken. Voor drie ervan hebben de Van der Hoogtprijspenningen als voorbeeld gediend, terwijl de

Onbekende medailleur, *Vrijwilligerspenning Breda*. 2005, brons, gegoten, ongeveer 110 mm (uitsnede van grotere foto)

Onbekende medailleur, *Chris van Faassen Vrijwilligerspenning Breda*. 2016, brons, gegoten, ongeveer 110 mm (onbekende fotograaf)

Detail boven de tekst, 90 graden met de klok meegedraaid, van de penning *Sportgala Gemeente Breda* uit 1995

sportgalapenning gemaakt is door combinatie van elementen van twee verschillende bestaande penningen door Loeki Metz. Ik moest en zou een signatuur vinden op de twee sportgalapenningen die ik thuis had liggen. Hoe ik ook zocht, ik kon geen signatuur of initialen vinden. M'n nachtrust had ik maar even de laagste prioriteit gegeven. Het gevaar is dat je ziet wat je wil zien en dus kan elke onregelmatigheid een letter voorstellen. Op de drie varianten van de Weltmeisterschaft Fussball 1974 penning die zich in mijn collectie bevinden staat 'LM' min of meer duidelijk onder de arm van de keeper. Op de sportgalapenning is dat gebied netjes gladgestreken, maar het veld boven de stugge tweede 'A' van GALA en de '1' van 1993 beloofde meer. Vroeg op de avond van de 'ontdekking' meende ik een 'A' en een 'R' waar te nemen. Maar hoe later het werd, hoe meer de letters vervaagden. Nog veel later werd het zwart voor m'n ogen.

Waar te beginnen met die 'A'? Zoeken in de ruime database van het Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) leverde zo goed als niets op. Een enorme digitale verzameling monogrammen van kunstenaars uit de gehele wereld heb ik voorlopig maar overgeslagen. Flink spitten in en rondom de gemeente waar het allemaal om draaide, leverde de website van Kunst in de gemeente Breda op met daarin een lijst van alle kunstenaars die iets met Breda te maken hebben of hadden. Dat gaf meer hoop en uiteindelijk zou me dat naar de oplossing leiden. Na een aantal 'A's' belandde ik bij een kunstenaar die niet in het RKD register opgenomen is maar lokaal in Breda goed bekend was of is, onder andere van enkele sculpturen. Een ervan toont een mannenhoofd dat aanzienlijke gelijkenis vertoont met dat van de atleet op de sportgalapenning. Zekerheid is er niet snel, dus toch nog maar even verder klikken... Er is weinig te vinden van deze 'A' maar uiteindelijk vond ik op een website een overlijdensbericht van de maker van onder andere de gemeentelijke vrijwilligerspenning en de sportgalapenning. Hiermee wist ik met zekerheid wie 'A' was. Het hoeft niet te verbazen dat deze 'A' dezelfde bleek te zijn die Herman eerder al als 'X' had aangeduid.

Vervolg

Herman en ik hebben ieder apart zonder het van elkaar te weten dezelfde persoon als maker gevonden. Blijft nog de vraag hoe de maker juist de penningen van Loeki Metz als voorbeeld heeft genomen. Het antwoord op die vraag kan mogelijk Serge Metz geven. Toen Herman hem daarnaar vroeg, herinnerde deze zich dat zijn moeder elk jaar een kleine opdracht kreeg om het ontwerp van de Van der Hoogtpenning te personaliseren met de naam van de ontvanger en het jaar en deze dan te laten gieten. Metz: 'ik denk dat ze daarvoor een kleine gieter in de buurt zocht die bereid was

die ene penning, of misschien twee, voor een beperkt bedrag te gieten. Het zou goed mogelijk kunnen zijn dat 'A' die penningen voor haar goot en zo toegang tot de mallen van de beide versies van de Van der Hoogtpenning kreeg. Ik denk dat moeder dit mondeling regelde; op papier heb ik het nooit gezien. De twee Van der Hoogtpenningen in de collectie-Metz zijn gedateerd 1999 en 2000 – juist de periode van de eeuwwisseling waarvoor de Princenhagepenning is gerealiseerd. Hoe het met de sportgalapenning zit is onduidelijk.' Metz voegde eraan toe: 'gegeven wat we nu weten kan niet zo zijn dat de penningen uitgereikt blijven worden. Dat moet stoppen'.

Uiteraard wilden we de bevindingen van onze speurtocht ook voorleggen aan de betreffende gemeente. Begin maart heeft daartoe een gesprek tussen de beleidsadviseur van het college van B&W en de eerste auteur plaats gevonden. De gemeente vindt het voor zowel degenen die met een penning geëerd zijn als voor de gemeente zelf een pijnlijke zaak. Aangezien de penningen van kort voor of kort na de eeuwwisseling dateren en 'A' kort daarna is overleden zal de precieze totstandkoming van de opdrachten lastig te achterhalen zijn. Het is voor de auteurs duidelijk dat de gemeente en de ontvangers van de penningen geheel te goeder trouw waren. De beleidsadviseur citeerde verder het bestuursbesluit uit 2017 van het College van B&W waarin staat 'dat het College besluit met ingang van het jaar 2018 over te gaan op een nieuwe, uniforme wijze van waarderen van Bredanaars'. De vrijwilligerspenning/Chris van Faasenpenning is dan ook in 2017 voor het laatst uitgereikt. De sportgalapenning is begin 2018 voor het laatst uitgereikt, betrekking hebbend op 2017. Sindsdien zijn de penningen niet meer uitgereikt, waarmee ook de zorg van Serge Metz is weggenomen.

Het verhaal van de totstandkoming van deze penningen, zo duidelijk naar voorbeeld van bestaande penningen, is wellicht niet uniek, maar komt naar onze mening toch erg weinig voor. Het is van belang dat dit bijzondere geval wordt vastgelegd, ook al om nog eens te wijzen op rechten en plichten van kunstenaars en hun opdrachtgevers. Het is in dit artikel uitdrukkelijk niet de bedoeling om betrokkenen te beschadigen, in welke zin dan ook. Daarom zijn in dit artikel bewust geen namen genoemd en geen specifieke verwijzingen opgenomen. Hiermee is onze speurtocht ten einde. We laten het verder rusten.

De auteurs zijn Serge Metz zeer erkentelijk voor de toegang tot de privécollectie penningen van Loeki Metz en de informatie over de penningen van deze kunstenares.

Noten

1. Gerritsen, Herman (2022) De Rotterdamse penningen van Loekie Metz, in: Herman Gerritsen (red.) *Uit eigen kring Twintig jaar later* (Rotterdam) 40-47.
2. Koning, Hans de (1998) Penningcatalogus Loeki Metz, in: *De Beeldenaar* 22-3, 126-135 (= CLM) nummer 74.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

JOHAN MEVIUS

Numismatisch Speurwerk 77

Dit keer zijn er veel oplossingen, naast een aantal nieuwe vragen.

Oplossingen

In *Numismatisch Speurwerk 55* (*De Beeldenaar* 2019, nummer 43-5, pagina 235) was een gietpenning over Jo Mastenbroek afgebeeld. De medailleur is beeldhouwer Kees Verhoeve (1936-2014). De signatuur luidt aldus 'KV'. Kees is, na een tijd DSM-beambte geweest te zijn in Geleen, vervroegd met pensioen gegaan. In die tijd heeft hij zich aangemeld bij de Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten te Maastricht. Daar heeft hij onderricht gekregen van Piet Killaerts en het diploma plastische vormgeving behaald. Kees was bevriend met Jo Mastenbroek.

Vervolgens een vraag uit *Numismatisch Speurwerk 75* (*De Beeldenaar* 2023, nummer 47-1, pagina 44). De gietpenning over Sint Franciscus is van de hand van Math van Kempen (1938-). De signatuur MvK wordt hiermee duidelijk bevestigd. De penning komt uit een serie van drie. De overige twee zijn gewijd aan Fra Elio en Fra Francesco della Rovere.

Nog een oplossende mededeling betreft de '*Vereniging van Zuid-Hollandse Gemeenten*' uit *Numismatisch Speurwerk 76*. Dit is een bronzen slagpenning vervaardigd bij De Koninklijke Begeer te Voorschoten in 1972. De medailleur is Henk van Bommel. Literatuurreferentie: Weiler, A.C. von (1975) *Koninklijke Begeer, ateliers voor edelsmeed- en pennningkunst Voorschoten 6. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1960-1975* (Voorschoten) nummer 3736.

In *Numismatisch Speurwerk 76* komt tevens de penning '*Man met ezel*' aan bod. Hier is zelfs heel veel informatie over te vinden in ... *De Beeldenaar* uit 1982. In het artikel door W.F. van Eekelen *Nederlandse makers van penningen 21. Maarten Pauw*, is deze penning terug te vinden op bladzijde 69, onder nummer 63 met als titel *Weldadigheidspenning voor het Groene Kruis en andere kruisverenigingen*. De voorzijde blijkt inderdaad de barmhartige Samaritaan te zijn. De diameter is

Kees Verhoeve, *Penning over Jo Mastenbroek*. 2004, 79 mm

40 mm (goed gegokt) en hij is in 1956 vervaardigd bij C.J. Begeer, Oudkerkhof 27, Utrecht. Nog meer onderzoek brengt naar voren dat de versie van de weldadigheidspenning die was bedoeld voor het Groene Kruis, een groen geëmailleerd kruis op de voorzijde vertoont (NEPK 2499). De ongeëmailleerde penningen waren bestemd voor personen die de katholieke zaak een warm hart toedroegen. Een zilveren exemplaar draagt keurtekens van het tweede gehalte (835/1000) en de jaarletter C (1987).

Nieuwe vragen

De eerste vraag gaat over een intrigerende bronzen gietpenning van circa 61 mm, die ik voorlopig de werknaam *Griekse Tragedie* heb gegeven. Op de voorzijde is een persoon met een oud-Griekse haardos afgebeeld. Tussen zijn of haar handen is een onbekend voorwerp afgebeeld. De keerzijde blinkt ook niet uit in duidelijkheid. Is het een runderkop onder een ovaal met hoorns? Die zijn echter meestal gebogen. De inzender denkt aan een link met de Griekse mythologie en wellicht

Griekse tragedie. Circa 61 mm

iets met een sterrenbeeld (gezien de vele sterren). Gezocht wordt aldus het onderwerp, de medailleur en het jaartal. Eén ding is zeker: de penning dateert van vóór 1996.

In 1903 vond een 'Nationale-Internationale Zangwedstrijd' plaats. Dit evenement vormt het onderwerp van de penning van de tweede vraag. De penning toont een jonge vrouw met golvende haardos. Ze kijkt iets omhoog naar links. In haar handen heeft ze een lier. Onder haar linkerhand staan de initialen R.M. De keerzijde toont een vijfregelig opschrift met de licht cryptische tekst: 'NATIONALE – INTERNATIONALE ZANGWED-STRIJD 1883-1903 DE VEREENIGDE ZANGERS' bij een olijf- en eikentak. De zangwedstrijd zal waarschijnlijk geen 20 jaar in beslag hebben genomen; logischerwijze wordt hier een 20-jarig jubileum gevierd. Maar van wat? En wie zou de medailleur kunnen zijn?

De laatste vraag betreft een penningstempel. We zien binnen diagonale lijnen de Domtoren met daarachter de kerk. Terzijde de contouren van een wapenschild; gezien de vorm zal dat mogelijkerwijs het wapenschild van de Stad Utrecht zijn. Naast de kerktoren, langs de rand, is het matrijsnummer '30313' aangebracht. De vraag: heeft iemand ooit deze configuratie, al dan niet met tekst en/of versieringen, op een penning gezien?

Nationale-Internationale Zangwedstrijd. 1903

Penningstempel Domtoren

Alle mogelijke info, hints en tips zijn welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl.
Met dank aan: Janneke van Esch, Herman Gerritsen, Gerrit van Ingen, Math van Kempen, Peter Reekers en Jan de Vries.

ONS

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent Indië, China, Japan en Zuidoost Azië.

informatie: patrick.pasmans@hotmail.com / lidmaatschap € 40 per jaar

WWW.ORIENTALNUMISMATICSOCIETY.ORG

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Lidmaatschap

Via het basislidmaatschap (€90) ondersteunt u de Nederlandse penningkunst op nationaal - en internationaal vlak. Tevens kan de VPK hierdoor jaarlijks twee penningen laten ontwerpen en bijeenkomsten en activiteiten organiseren. Leden ontvangen *De Beeldenaar* en kunnen kiezen om de elk jaar verschijnende penningen te kopen tegen een gereduceerd tarief.

Nieuwe penningen

De twee nieuwe inschrijfpenningen die dit jaar verschijnen zijn *Symbiose* door Jens Pfeifer (zie pagina 117) en *The Wallace Line* door Loes Schellekens (zie pagina 121). De bestelinformatie vindt u bij deze artikelen.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst 2023

De bijeenkomst wordt op zaterdag 30 september in Deventer gehouden en zal in het teken staan van 800 jaar Hanzesteden. Leden ontvangen daar eind juli 2023 een uitnodiging voor. Als u de uitnodiging per post ontvangt, dan heeft de secretaris geen e-mailadres van u. Mocht u wel een e-mailadres hebben, dan kunt u dat doorgeven aan de secretaris via info@koninklijkgenootschap.nl.

Oproep voor kandidaten bestuursfunctie

Stichting De Beeldenaar is op zoek naar een nieuw bestuurslid dat namens het genootschap zitting heeft in het bestuur, bij voorkeur iemand die de taak van penningmeester op zich wil nemen. Spreekt dit u aan? Neem dan contact op met de secretaris van het genootschap via info@koninklijkgenootschap.nl.

Bericht van de penningmeester

De contributie bedraagt €55 voor leden binnen Nederland en €60 voor leden buiten Nederland maar binnen Europa. De automatische incasso's hebben inmiddels plaatsgevonden, met als kenmerk van de afschrijving NL24 ZZZ 405 301 850 000. Op de afschrijving vindt u ook uw lidnummer terug.

U doet uw penningmeester een groot plezier als u gebruik maakt van automatische incasso, want dit scheelt hem heel veel werk. Voordeel voor u is dat u uw contributie niet vergeet te betalen en geen aanpassingen hoeft te doen bij eventuele wijzigingen. Gebruikt u nog geen automatische incasso? Eerder hebt u hierover een formulier inclusief een uitgebreide uitleg ontvangen. Er is geen risico, want het bestand dat de penningmeester aanlevert aan de bank, wordt elk jaar opnieuw aangemaakt op basis van de dan actuele ledenlijst. Ook kunt u altijd opzeggen of de afschrijving binnen acht weken weer terug laten boeken. Bent u uw formulier kwijt? U kunt een nieuw exemplaar aanvragen via e-mail aan: penningmeester@koninklijkgenootschap.nl. Dank voor uw medewerking!

TEYLERS MUSEUM

Op 8 juni vindt in Teylers Museum de prijsuitreiking plaats van de vijfjaarlijkse Jaap van der Veen/Teylers Museum Prize for the Contemporary Art Medal. De eerdere prijswinnaars waren Otakar Dušek uit Tsjechië en Tetsuji Seta uit Japan. De nieuwe winnaar is Sebastian Mikołajczak uit Polen. Een tentoonstelling over zijn werk is in voorbereiding en zal eveneens op 8 juni worden geopend.

Echt alles weten over Nederlandse munten?

www.laurensschulman.nl

Een handboek als database met alle tussen 1795 en 2001 geslagen Nederlandse munten is al uniek.
Een voor iedereen VRIJ TOEGANKELIJKE is revolutionair!

De inhoud van dit handboek wordt stapsgewijs in chronologische volgorde gevuld met duidelijke foto's en uitgebreide details.
Nu beschikbaar op onze vernieuwde website.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Rietdijk
Aº 1919

Al meer dan een ***eeuw*** tot uw dienst.

1919–2023

Halfjaarlijkse internationale muntenveilingen

in juni en december, wij zoeken doorlopend inzendingen!

Uw adres voor aan- en verkoop in de numismatiek via veilingen:

- Antiek
- Provinciaal
- Koninkrijk
- Gouden munten
- Beleggingsgoud
- Zilveren munten
- Beleggingszilver
- Historie penningen
- Papiergeld
- Onderscheidingen
- Verzamelingen
- Partijen

Onze kenmerken:

Eerlijk, betrouwbaar, gedegen & persoonlijk.

Rietdijk postzegel- en muntenveilingen bv.
Noordeinde 41, 2514 GC Den Haag
+31 (0) 70 - 364 78 31
www.rietdijkveilingen.nl
info@rietdijkveilingen.nl

Rietdijk live

nvmh

Lid

De mooiste échte bankbiljetten koopt u bij leden van de

NEDERLANDSE VERENIGING van MUNTHANDELAREN

www.nvmh.nl

De NVMH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaars op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NVMH lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NVMH lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of behoort te twijfelen.
- Een NVMH lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NVMH lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NVMH lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
Nederland
Telefoon: (+31) 30 6063944
Email: info@ha-europe.com
www.ha-europe.com

Hét veilinghuis voor al uw munten en penningen!

Uw collectie laten taxeren?

Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.
Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten.
Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent op beide dagen zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00.
Op de overige werkdagen kunt u ook bij ons terecht voor een gratis taxatie op afspraak. Neem in dit geval contact met ons op om een afspraak te maken.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hong Kong. Onze bieders/leden (ruim 1,4 miljoen!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst.
Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.ha-europe.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk ook op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hong Kong.

DALLAS | NEW YORK | BEVERLY HILLS | SAN FRANCISCO | CHICAGO | PALM BEACH | LONDON | PARIS | GENEVA | IJSSELSTEIN | HONG KONG

De Beeldenaar

47

juli | augustus 2023 | nr 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

VEILING 56
6 en 7 november

Wij staan vierkant achter TOP opbrengsten!

U kunt uw collectie aanbieden voor onze najaarsveiling van 6 en 7 november. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV
Amsterdam - Nederland
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040
e-mail: auction@schulman.nl

HET ADRES VOOR HET VEILEN VAN MUNTEN, PENNINGEN, ONDERSCHEIDINGEN & PAPIERGELD.

Sedert 1880 is het veilinghuis Schulman een begrip in de nationale en internationale numismatiek. Met meer dan 140 jaar ervaring met veilingen, taxatie, inkoop en verkoop van munten, bankbiljetten en penningen bezitten wij de juiste kennis en kunde om voor uw inzending de hoogste prijs te realiseren.

Handelvoorraad aanwezig op wereldwijde beurzen en in onze galerij. Schulman b.v. wordt vertegenwoordigd door zijn vooraanstaande numismaten op internationale beurzen. U kunt ons onder andere vinden in Berlijn, München, Hong Kong, Singapore, Tokyo, New York, Chicago, Florida en Zuid-Afrika.

NGC® AUTHORIZED DEALER

PCGS® AUTHORIZED DEALER

nvmh

De Beeldenaar
47
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

Stichting De Beeldenaar
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Idse Boonstra, Johan Mevius, Toon Opdam, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43; buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

148 Toekomstig nieuws
> Jan Pelsdonk
149 Theo's vervolg
> Hans de Koning
153 Kerkgeld onder de loep (3)
> Vincent van Vilsteren
159 Nieuwe penningen na De Ander
> Michiel Deylius
161 De hele en halve 'Gulden' van Jan Frans van Gronsveld
> Stefan Gropp
164 Gildepenningen van Woerden
> Allex Kussendrager
167 Duit toegevoegd aan de serie van Stevensweert
> Willem van den Nieuwenhof
169 Penningen als passie
> Jack Visker
171 Bestaan ze wel of bestaan ze niet VIII
> Jan van der Wis
176 Nieuw gevonden huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid in het Rijksmuseum
> Wiebe Nijlunsing
181 Atelierbezoek Gerry van der Velden
> Jan Paul Kruimel
183 Zweder van Culemborgs kwart groot uit Rhenen
> Jos Benders & Hendrik De Backer
185 Doorgelichte numismatiek (8), verrijking van kennis
> Jan Pelsdonk
188 Numismatisch Speurwerk 78
> Johan Mevius
190 Nieuws

Toekomstig nieuws

Iedere twee maanden wordt in *De Beeldenaar* nieuws gepubliceerd. Dit nieuws omvat een scala aan numismatische onderwerpen, van recent verschenen penningen tot diepgaand onderzoek naar de achtergronden van een of meer (doorgaans platte, ronde) kleinoden uit de wereld van de numismatiek. Daarmee bouwen de trouwe lezers van *De Beeldenaar* als vanzelf een brede kennis op over tal van onderwerpen op het gebied van munten, penningen en wat daar zoal mee samenhangt. Alhoewel de artikelen op zichzelf de moeite waard zijn en worden gebruikt door tal van onderzoekers in hun eigen studies, vormt juist het samenspel van al die verschillende facetten een belangrijke meerwaarde voor de lezers van dit tijdschrift. Een schouderklopje voor al die auteurs is op zijn plaats. Is er een onderwerp dat u als lezer interesseert en dat weinig of niet aan bod komt? Laat het mij vooral weten of klim zelf eens in de pen. Mocht u twijfelen dan kunt u altijd bij de redactie terecht voor advies.

Ondertussen is het een bekend verschijnsel in het Nederlandse verenigingsleven dat het aantal leden langzaam maar zeker afneemt. Dat geldt ook voor de twee verenigingen die gezamenlijk tijdschrift *De Beeldenaar* uitgeven. Het kan daarom helemaal geen kwaad om eens om u heen te kijken of er in uw kring van kennissen en vrienden potentiële nieuwe lezers of leden verborgen zitten. Ook op ander vlak kunt u het onderzoek naar de Nederlandse numismatiek ondersteunen. Schenkingen aan *De Beeldenaar* worden beloond met een speld in de vorm van een kroontjespen (zie www.debeeldenaar.nl voor de voorwaarden) en ook via de Stichting Nederlandse Penningkabinetten (www.koninklijkgenootschap.nl/snp/) – een Algemeen Nut Beogende Instelling – kan de numismatiek worden gesteund. Met al die ogenschijnlijk kleine acties zorgen wij er met zijn allen voor dat de numismatiek niet vergeten wordt en dat ook in de toekomst nieuws wordt gepresenteerd.

ADVERTENTIE

De voorplaat wordt u aangeboden door Karel de Geus Muntveilingen BV

De voorplaat behorende bij deze zomereditie van *De Beeldenaar*, is andermaal tot stand gekomen dankzij Karel de Geus Muntveilingen BV uit Veldhoven.

Er is een keuze gemaakt voor afbeeldingen van met name munten, welke in het recente verleden, met veel succes, geveild zijn door Karel de Geus.
De spanning voor wat betreft de inhoud van de komende najaarsveiling op 6 en 7 november aanstaande blijft nog even bewaard. Er wordt momenteel weer hard gewerkt aan een mooie en welgevulde catalogus!

Tot slot, voor een kosteloze en vrijblijvende taxatie bent u van harte welkom bij Karel de Geus in Veldhoven. We staan daarom een zomer lang klaar, om u desgewenst van dienst te zijn.

www.kareldegeus.nl, info@kareldegeus.nl

Theo's vervolg

Supplement catalogus van penningen door Theo van de Vathorst

In januari 2022 overleed de beeldhouwer en penningmaker Theo van de Vathorst.
In ***De Beeldenaar*** verscheen een passend ***In memoriam*** door Marie-Astrid Voisin Pelsdonk en Geer Steyn gaf in hetzelfde nummer van het tijdschrift een interessante en informatieve toelichting op het werk van Theo.[1] Bij het verschijnen van het boek ***Theo van de Vathorst Het beeld en het verhaal*** door Louk Tilanus in 2003 werd in ***De Beeldenaar*** een catalogus van zijn penningen gepubliceerd.[2] Die catalogus bestrijkt de periode 1958-2003, met nummers 1 tot en met 108. In 2015 volgde daarop een supplement (periode 2004-2015, nummers 109 tot en met 137).[3] Tot kort voor zijn overlijden bleef Theo actief met het maken van penningen. Hij zocht altijd naar harmonie tussen de beide zijden van een penning, vond beide kanten even belangrijk en vermeed te spreken van een voor- en keerzijde.[4] In de hiernavolgende lijst, ter completering van zijn catalogus, is daarom de aanduiding van voorzijde en keerzijde vervangen door e.z. (ene zijde) en a.z. (andere zijde). De onderstaande penningen zijn uitgevoerd in brons, tenzij anders vermeld.

Met dank aan Marja van de Vathorst-Smit voor de voorbereidende werkzaamheden en de illustraties.

Catalogus penningen 2015-2022

64a. *Bedankpenning*. Circa 2000; 30 mm, terracotta. Variant van nummer 64 *Olifant* uit de klinker-serie.
E.z.: olifant, als nummer 64.
A.z.: tekst vlakvullend: THEO (omgekeerd) BEDANKT.
Op de bedankkaart van zijn overlijden staat de afbeelding van beide zijden van dit penninkje.
Afgebeeld in 2022 in *De Beeldenaar* 46-3, p. 127.

138. *Scaliger*. 2015, 75 mm. Opdracht van de Universiteit Leiden.
E.z.: portret *en face*; tekst JOSEPHUS - SCALIGER.
A.z.: vijf menselijke figuren (wetenschappers), waarvan er een wijst.
Tekst: AQUILA IN NUBIBUS (vertaald: adelaar in de wolken), signatuur rechtsonder.

138.

139.

139. WISHFUL THINKING. 2015, 60 mm. Nieuwjaarpenning 2016.
E.z.: schaatsenrijder naar links; omschrift: WISHFUL THINKING.
A.z.: schaatsenrijder in sneeuw, naar rechts. De tekst wijst erop dat door het zachte weer schaatsenrijden niet mogelijk was.

140. *Happy 2017*. 2017, 75 mm. Nieuwjaarspenning 2017.
E.z.: gebukte figuur, signatuur linksonder.
A.z.: balspelende figuren, in het midden bal met de tekst: happy.

141.

141. *Niet bij brood alleen*. 2017, 53 × 70 mm. Nieuwjaarspenning 2018. Rechthoekige penning in de vorm van een snee brood.
E.z.: gezicht van vrouw en man elkaar aankijkend. Eronder ruiter in rondje.
A.z.: (bijbel)tekst over het gehele vlak: NIET BIJ / BROOD / ALLEEN / 2018. Signatuur linksonder.

142.

142. *Tiddens Society*. 2018, 63 mm, terracotta. Opdracht.
E.z.: portret naar links van Harmen Tiddens, hoogleraar kindergeneeskunde.
A.z.: tekst in het rond in de vorm van een slakkenhuis: HARMEN TIDDENS SOCIETY FOR DISTINGUISHED EDUCATORS; met Cheiron (centaur, half mens, half paard). Signatuur linksonder.
Zie ook nummer 27, in groter reliëf uitgevoerd te Utrecht (Domus Medica).

143. *Loopfiets*. 2018. Enkelzijdig reliëf, aangebracht vanwege de her-onthulling in 2018 van de UMO-obelisk uit 1974; een fietsmonument van de Utrechtse rijwielpadvereniging bij Zeist.

144.

144. *Historische vereniging Oud-Utrecht*. 2018, 60 mm. Opdracht.
E.z.: vijf hoofden boven een bakstenen muur. Signatuur linksonder.
A.z.: omschrift rond stralende zon: HISTORISCHE VERENIGING OUD-UTRECHT.

145.

145. *KNO Diakonessenhuis Utrecht*. 2019, 75 mm.
E.z.: links: arts met mondmasker en lampje op voorhoofd, rechts: patiënt met open mond.
A.z.: omschrift: DIAKONESSENHUIS . UTRECHT . KNO . in het midden een kussen. (herinnert aan nummer 82, afgebeeld in 1994 in *De Beeldenaar* 18-6, 268.

146.

146. *De eersten zullen de laatsten zijn*. 2019, 70 × 60 mm, bolvormig, ovaal. Nieuwjaarspenning 2020.
E.z.: vijf menselijke figuren.
A.z.: zes menselijke figuren. Signatuur linksonder; geen tekst.

147. *60-jarig huwelijk Marja en Theo*. 2020, 60 mm.
E.z.: dubbelportret in parelrand links van het midden.
A.z.: klaverblad, omschrift: MARJA THEO 60 JAAR SAMEN 2 JULI 2020.
Afgebeeld en beschreven in 2020 in *De Beeldenaar* 44-6, 297.

148.

148. *Weg er mee*. 2020, 60 mm. Nieuwjaarspenning 2021.
E.z.: aankijkend gezicht dat mondkapje afdoet en in een kom werpt. Signatuur linksonder.
A.z.: lichaam en twee gezichten zonder mondkapje, afgebeeld en beschreven in 2021 in *De Beeldenaar* 45-5, 239.

149.

149. *Baby Lena*. 2021, 55 mm. terracotta. Lena is een achterkleinkind van de kunstenaar.
E.z.: baby en handen van opa.
A.z.: tekst: Lena, eronder: 3-8-2001.

150. *Als penning uitgevoerd bierviltje, coaster*. 2021, 100 mm, karton.
E.z.: in kleur, portret en face met rechts een hand met opgestoken duim.
A.z.: in kleur, tekst langs de rand HAPPY / NEW YEAR; in het midden 2021/2, MARJA . THEO, signatuur linksboven. Vergelijkbaar met de *Nieuwjaarsgroet 1968'* penning', 89 mm, karton (onderzetter, bierviltje). Foto: zie volgende pagina.

150.

151*.

151*. *C.C.S. Crone*. 2022, 65 x 65 mm, vierkant, terracotta. Utrechtse schrijver en dichter, bekende Utrechter.
E.z.: portret *en profil* naar links. Tekst links verticaal: C.C.S. CRONE / 1914-1951.
A.z.: tekst: en / hoe / verder / hij ging. Rechts ernaast: wandelend mannetje met wandelstok, eronder, omgekeerd de tekst: des te / langer / was zijn / terugweg. Ernaast: wandelend mannetje op de rug gezien.

* Dit is het laatste penning-ontwerp door Theo. In het eerste ontwerp was de tekst moeilijk in cirkelvorm aan te brengen, dat ging beter in de tweede versie. Op zijn sterfbed koos hij voor een vierkant. Onder Theo's toezicht werd de penning voltooid door zijn zoon en kleindochter.

Noten

1. Steyn, Geer (2022) Theo van de Vathorst. Zicht op de keerzijde, in: *De Beeldenaar* 46-3, 116-118; Voisin Pelsdonk, Marie-Astrid (2022) In memoriam Theo van de Vathorst (1934-2022), in: *De Beeldenaar* 46-3, 127.
2. Tilanus, Louk (2003) *Theo van de Vathorst. Het beeld en het verhaal* (Zwolle); Koning, Hans de (2003) De penningkunst van Theo van de Vathorst. Notities, citaten en een catalogus, in: *De Beeldenaar* 27-6, 215-234, Koning, Hans de (2003) Boekbespreking. Louk Tilanus (met een inleiding door Margot Fretz) Theo van de Vathorst. Het beeld en het verhaal, in: *De Beeldenaar* 27-6, 246-247.
3. Koning, Hans de (2015) Het beeld en het verhaal gaan verder... Notities bij een aanvulling op de penningcatalogus van Theo van de Vathorst, in: *De Beeldenaar* 39-5, 221-228.
4. Vathorst, Theo van de (1997) De kracht van de cirkel, in: *De Beeldenaar* 21-3, 393-397.

VINCENT VAN VILSTEREN

Kerkgeld onder de loep (3)

Waarom hebben zoveel muntjes uit de muntschat Zuidlaren een klap van een hamer gehad?

In de twee voorgaande afleveringen van deze trilogie in *De Beeldenaar* is een groot deel van het verhaal van de muntschat Zuidlaren 1928 al verteld.[1] Deze vondst is te interpreteren als de inhoud van een offerblok dat tijdens de beeldenstorm is geroofd uit een kerk in Arnhem. Zeer waarschijnlijk was dat de Eusebiuskerk en vond de roof plaats in 1579. In dit derde en laatste deel komt de vraag aan de orde waarom zoveel enkelzijdige penningen uit deze vondst een klap met een hamer hebben gehad. Geen klop, maar een klap.

Frankrijk, Philippe VI de Valois (1328-1350), *ecu d'or* à la chaise. Z.j. (emissie 1337-1343), goud, 4,32 gram, 30,6 mm (particuliere collectie, foto: PAN-00047063). Deze bodemvondst uit Goes was twee keer gevouwen toen hij gevonden werd, maar is door de vinder teruggebogen

Munten met een vouw

Detectorzoekers komen bijna dagelijks thuis met munten die ze tijdens hun zoektochten op akkers en zandhopen hebben opgepiept. Niet zelden zijn die munten gebogen of zelfs dubbelgevouwen. Voor de vinders is dat vaak een kleine teleurstelling, maar op internet zijn talloze tips te vinden om munten weer recht te buigen. Ik heb al eerder betoogd dat het geen goede zaak is om munten weer terug te vouwen.[2] Terugbuigen van een gevouwen munt is niets minder dan het weggooien van bewijsmateriaal. Een gebogen munt heeft een meerwaarde die niet in geld is uit te drukken.

In veel gevallen is een munt wel plat, maar is nog goed te zien dat deze ooit gevouwen is geweest. Op de munt is dan een meer of minder duidelijke vouw te zien. De reden waarom deze dan oudtijds weer rechtgebogen is, blijft onduidelijk. Er wordt wel gedacht dat het buigen een manier is geweest om vast te stellen of de munt al dan niet vervalst was. Valsemunterij was in het verleden immers aan de orde van de dag. Met het ombuigen kon vrij gemakkelijk vastgesteld worden of een munt inderdaad van een goed gehalte goud dan wel zilver was vervaardigd. Toch is er nog een andere verklaring mogelijk.

Enkelzijdige penningen met een vouw

De muntschat Zuidlaren is bijzonder vanwege het grote aandeel van enkelzijdig geslagen penningen. Zoals in deel 1 al aangegeven is, zijn dat behalve de 1.248 exemplaren van Arnhem ook nog enkelzijdige penningen van andere muntplaatsen in Nederland en Duitsland. In totaal zijn 1.844 van de 3.129 munten slechts aan één zijde bestempeld. Het zijn dus *bracteaten*. Dat is maar liefst 59%. Van de 1.248 Arnhemse enkelzijdige penningen vertoont een aantal exemplaren ook een duidelijke vouw. Bij dit soort muntjes van weinig waarde kan het controleren op valsemunterij geen reden zijn geweest voor het vouwen. De muntjes bevatten in de regel weinig of helemaal geen zilver. De Arnhemse penningen uit de muntschat Zuidlaren bestaan zelfs uit puur koper.

Enkelzijdig geslagen penningen van Gulik-Berg (26) en Arnhem uit de muntschat Zuidlaren. Duidelijk te zien is dat de muntjes ooit gevouwen zijn geweest. 14-15 mm (collectie: Drents Museum, foto's: J.R. Beuker)

nr.	herkomst	koper	zilver	lood
1	Arnhem	98	0	1,4
36	Arnhem	99	0	0,43
47	Arnhem	99	0	0,49
64	Arnhem	98	0	1,5
81	Arnhem	98	0	0,87
26	Gulik-Berg	85	13	0,68
27	Gulik-Berg	87	12	0,43
28	Gulik-Berg	88	11	0,43
29	Gulik-Berg	86	12	0,59
30	Gulik-Berg	84	14	0,77
31	Gulik-Berg	88	11	0,39

Met röntgen fluorescentie (XRF) bepaalde samenstelling van een aantal enkelzijdige penningen van Arnhem en Gulik-Berg uit de muntschat Zuidlaren 1928. Metalen met percentages lager dan 0,4% (Zn, Sn, Sb, As en Ni) zijn weggelaten

Dat dit soort muntjes door de kerk werd uitgegeven en ook in de kerk werd gebruikt, betekent dat de verklaring van het vouwen vermoedelijk in de religieuze sfeer moet worden gezocht. In middeleeuws Engeland bestond de gewoonte om een munt te buigen bij het aanroepen van een heilige. De steun waar om gevraagd werd had vaak te maken met medische klachten of levensbedreigende situaties. Om te zorgen dat de heilige steun zou verlenen, diende die gebogen munt geofferd te worden op de plek, waar de betreffende heilige werd vereerd. Deze gewoonte wordt in middeleeuwse bronnen al betiteld als *the English custom* (de Engelse gewoonte).[3] Dat de praktijk op het continent ook voorkwam, is bekend uit het mirakelboek van 's-Hertogenbosch. In dat manuscript staat een wonder opgetekend dat op 20 oktober 1383 plaatsvond bij een moeilijke bevalling.[4] Bij een vrouw uit Valkenburg liet het kind al zes weken op zich wachten. Toen 'boghede men enen pennich voer haren licham' en stuurden een knecht met dat verbogen muntje naar het beeld van Onze-Lieve-Vrouwe van 's-Hertogenbosch. Hij offerde de munt en op hetzelfde uur dat de knecht het gevouwen muntje offerde in 's-Hertogenbosch werd het kind geboren. Dit is in Nederland de enige schriftelijke getuigenis van het buigen van een munt.

Wel zijn recentelijk in Nederland enkele archeologische aanwijzingen voor *the English custom* aan het licht gekomen bij opgravingen in Arnhem en in Zutphen. In Arnhem gaat om een tweemaal dubbelgevouwen enkelzijdig geslagen *grootgen* van Arnhem. Die kwam bij de opgraving in 2017 tevoorschijn in een graf op het kerkhof naast de Eusebiuskerk.[5] In Zutphen gaat het om een eveneens tweemaal dubbelgevouwen koperen *braemse* (enkelzijdig geslagen penning) van Deventer. Deze kwam direct onder de vloer van de middeleeuwse Walburgiskerk tevoorschijn bij het onderzoek in 2018 voorafgaand aan de aanleg van vloerverwarming.[6] Het is verleidelijk om ook de gouden munt die in het begin van dit artikel is genoemd en afgebeeld zo te interpreteren. Deze was immers ook twee keer dubbelgevouwen toen hij werd gevonden. Hoewel deze niet is gevonden in of bij een kerk, maar op een akker bij Goes, sluit dit een rituele vouw nog niet uit.[7]

Dubbel gevouwen *braemse* (circa 1466-1478) uit de Walburgiskerk in Zutphen, 15 mm, koper. Daarnaast een identieke, maar niet gevouwen braemse (beide muntjes collectie en foto: gemeente Zutphen, team Archeologie)

Dubbel gevouwen *grootgen* (circa 1490-1555) uit een graf op het kerkhof naast de Eusebiuskerk in Arnhem, 14 mm (collectie en foto: Archeologiedepot Arnhem). Daarnaast een identieke, maar niet gevouwen grootgen (collectie: Drents Museum, foto: J.R. Beuker)

The English custom in Nederland?

De twee vondsten uit Zutphen en Arnhem doen vermoeden dat *the English custom* ook in Nederland kan zijn gepraktiseerd. Dat een aantal muntjes uit de muntschat Zuidlaren nog een duidelijke vouw vertoont, zou daarvoor als een duidelijke aanwijzing kunnen worden gezien. Bij één van die muntjes (nummer 80) is zelfs een dubbele vouw te zien. Ik kan mij daarbij voorstellen dat een tweemaal dubbelgevouwen muntje,

Enkelzijdig geslagen penningen van Arnhem (81 en 78) en Gulik-Berg (27 en 77) uit de muntschat Zuidlaren. Muntjes 81 en 27 zijn niet vervormd; nummers 78 en 77 lijken een klap met een hamer te hebben gehad. 14-16 mm (collectie: Drents Museum, foto's: J.R. Beuker)

zoals in Zutphen en Arnhem gevonden, weer 'uitgevouwen' is. Dat is niet zo verwonderlijk, want een dubbelgevouwen muntje werd waarschijnlijk in het normale betalingsverkeer niet meer geaccepteerd, maar een weer teruggevouwen muntje wel.

Klap met de hamer

Er zijn meer aanwijzingen dat *the English custom* ook in Nederland moet zijn gepraktiseerd. De muntschat Zuidlaren bevat namelijk niet alleen een flink aantal enkel- en dubbelzijdige muntjes die duidelijk gevouwen zijn geweest, maar ook een nog veel groter aantal enkelzijdige muntjes die een klap met een hamer lijken te hebben gehad. Dit soort *bracteaten* werd enkelzijdig geslagen met een stempel dat vergeleken met tweezijdig geslagen munten relatief veel reliëf vertoonde. Vanaf circa 1420 hadden de stempels van enkelzijdige penningen in Nederland en het Rijnland een bolholle rand.[8] Om die reden worden ze in het Duitstalige gebied wel aangeduid als *Hohlpfennig*. De term holpenningen is ook in het Nederlands wel gebruikt voor de enkelzijdige penningen, maar Van der Wis heeft beargumenteerd dat dit onwenselijk en zelfs onjuist is.[9]

De muntschat Zuidlaren bevat niet alleen een aantal onbeschadigde *bracteaten* van Arnhem (bijvoorbeeld nummer 81) en van Gulik-Berg (bijvoorbeeld nummer 27), alle met een kenmerkende bolholle rand, maar ook een veel groter aantal wel beschadigde exemplaren (bijvoorbeeld 78, respectievelijk 77). Deze laatste twee zijn extreme voorbeelden van geplette munten. Kenmerkend daarbij is dat het oorspronkelijke reliëf van de bolholle rand goeddeels verdwenen is. Bovendien is door het pletten ook de diameter van de muntjes groter geworden. Zo heeft muntje 78 een diameter van 15,8 mm. Dat is circa 8% groter dan de gemiddelde diameter van de Arnhemse penningen. Bij de Gulik-Bergse penning (muntje 77) met een diameter van 14,6 mm is het verschil met onbeschadigde penningen zo'n 6,5%. Behalve een grotere diameter vertonen de beschadigde muntjes veelal meerdere slagbarsten. Die term is in dit geval eigenlijk niet juist, omdat ze niet zijn ontstaan op het moment dat de munt geslagen werd. Dergelijke slagbarsten kunnen optreden als op een harde ondergrond een grote kracht op de munt wordt uitgeoefend. Dat kan

nooit bij het slaan van een enkelzijdige munt zijn gebeurd. Dergelijke penningen werden namelijk niet op een harde, maar op een meegevende ondergrond van hout, leer, vilt of lood geslagen.[10] Anders kon het reliëf met de bolholle rand niet van de stempel in het muntplaatje worden overgebracht. De muntjes met een vouw, de vergrote diameter van de beschadigde muntjes en de vele slagbarsten zijn evenzovele aanwijzingen dat veel van de muntjes in de muntschat Zuidlaren een klap met een houten of ijzeren hamer moeten hebben gehad. Dat laatste wordt nog eens onderstreept doordat bij een flink aantal munten niet alleen het reliëf geplet is, maar ook stukjes van de rand zijn dubbelgeklapt. Dat moet wel betekenen dat op het moment van de klap met de hamer sommige delen van de munt min of meer loodrecht op het muntvlak stonden. Het is eens te meer een aanwijzing dat de muntjes ooit niet vlak waren en dat is gepoogd deze met een klap met een hamer weer recht te maken.

Enkelzijdig geslagen penningen van Arnhem uit de muntschat Zuidlaren. De rode pijlen geven aan waar een deel van de munt is dubbelgeklapt. 14-16 mm (collectie: Drents Museum, foto: J.R. Beuker)

Verder onderzoek

Lang niet alle muntjes zien er zo evident geplet uit. In de muntschat Zuidlaren zitten ook veel enkelzijdige penningen die er op het eerste gezicht onbeschadigd uitzien, maar die bij nadere bestudering toch ook duidelijke sporen van een klap met een hamer vertonen. Om beter zicht te krijgen op die kleine beschadigingen, is in 2022 een klein aantal muntjes nader bestudeerd met behulp van een microprofilometer. Dit onderzoek kon onder leiding van Ineke Joosten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) plaats vinden in het Rijkserfgoedlaboratorium in Amsterdam. Het resultaat van deze metingen laat onmiskenbaar zien dat ook de niet helemaal geplette muntjes een klap met een hamer hebben gehad. Bij deze groep is de bolholle rand niet volledig geplet, maar min of meer afgetopt. Datzelfde geldt bij de Arnhemse penningen dan ook vaak voor het borstbeen van de tweekoppige adelaar binnen de bolholle rand. Ook dat is vaak afgetopt. De resultaten van dit onderzoek zullen binnen afzienbare tijd gepubliceerd worden.[11]

Geldwisselaars?

De vraag is nu: wie heeft de muntjes een klap met een hamer gegeven en waarom?

Er zijn tal van argumenten om de muntschat Zuidlaren te interpreteren als de inhoud van een offerblok dat bij de beeldenstorm geroofd is uit een Arnhemse kerk.[12] De Eusebiuskerk lijkt daarvoor de meest waarschijnlijke optie. Bijna 40% van de muntschat bestaat uit Arnhemse penningen. Dit kopergeld met een zeer geringe waarde (er gingen er 100 in een stuiver) was waarschijnlijk in 1556 in opdracht van de Arnhemse kerk geslagen door de Nijmeegse muntmeester Reyner van Embrugghen.[13] Het diende als offergeld in de kerk, alhoewel het ook op zeer beperkte schaal buiten de kerk als kleingeld werd gebruikt. De gelovigen konden zo bij ieder kerkbezoek een kleinigheid in het offerblok of in de collecteschaal deponeren zonder daarvan arm te worden. Het zijn juist deze waardeloze muntjes die gevouwen

werden, zoals dat omschreven wordt in de praktijk van *the English custom*. Hoe vaak dat gebeurde, vertellen de geschreven bronnen ons niet. Dat op zoveel muntjes in de muntschat Zuidlaren sporen van het omvouwen te zien zijn of van het weer pletten van gebogen exemplaren, suggereert dat het wel eens een wijdverbreide gewoonte kan zijn geweest. Ik kan mij voorstellen dat een pastoor, als hij het offerblok geleegd had, niet altijd even blij was met de opbrengst. Op tafel voor hem lag dan een grote partij koperen muntjes van lage waarde met daartussen een zeer beperkt aantal kleine zilverstukken. Misschien was wel de helft van al die muntjes gebogen. Die konden natuurlijk niet in die vorm weer in roulatie gebracht worden en dat was juist wel de bedoeling. Er zat dus niets anders op dan de muntjes weer terug te buigen, of uit te vouwen. Om ze dan weer een beetje netjes vlak te maken, kregen ze een klap met de hamer. Zo konden ze weer bij de ingang van de kerk aan de gelovigen worden uitgedeeld, uiteraard tegen inwisseling van groter zilvergeld. Of de pastoor dat allemaal zelf deed, blijft ongewis. Misschien liet hij dat tegen een bepaalde commissie wel over aan de geldwisselaars die zich bij de ingang van de kerk ophielden om de gelovigen van offergeld te voorzien. Dergelijke geldwisselaars zijn bijvoorbeeld afgebeeld op een gravure van Jakob de Bye. Het thema dat hij in zijn prent weergeeft (Jezus verdrijft de geldwisselaars uit de tempel) is natuurlijk op en top bijbels, maar voor de weergave daarvan hoefde hij niet ver weg.
De hele late middeleeuwen door hebben dit soort misschien wat louche figuren zich bij de ingang van de kerken opgehouden. Mogelijk wisselden ze niet alleen groter zilvergeld om voor het koperen offergeld, maar namen ze ook genoegen met betalingen in natura. De zakken graan, de schapen en de eendagskuikens op De Bye's prent suggereren dat althans.

Jacques de Bie naar Maerten de Vos, *Verdrijving van de geldwisselaars uit de tempel*. Z.j., 1598-1618, gravure op papier, circa 179 × 220 mm (collectie en foto: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-P-1885-A-9636)

Besluit

De muntschat Zuidlaren 1928 is te interpreteren als de inhoud van een offerblok dat in 1579 uit de Sint Eusebiuskerk in Arnhem is geroofd en korte of langere tijd daarna ver daarvandaan aan de bodem is toevertrouwd. Dat veel van de muntjes oorspronkelijk verbogen zijn geweest, maakt duidelijk dat de praktijk van *the English custom* ook in Arnhem werd gepraktiseerd. Het was uiteraard Sint Eusebius die dan zijn invloed moest aanwenden bij het genezen van onder andere verlamming, pokken, bezetenheid, kanker, keelziekten of bij schipbreuk. Dat dat soms lukte blijkt wel uit de wonderen die beschreven staan in het mirakelboek van de heilige Eusebius.[14]

Kort geleden beschreven Buis en Van IJzendoorn hoe het buigen van een munt volgens hen in de praktijk in zijn werk ging: 'Een munt kon worden gebogen terwijl de naam van een heilige werd aangeroepen. Vervolgens werd de belofte gedaan om deze specifieke munt op bedevaarttocht naar de schrijn van de desbetreffende heilige te brengen en daar te presenteren. Na het inlossen van de belofte werd de munt naar alle waarschijnlijkheid omgesmolten'.[15] Dat laatste klopt dus niet. Omsmelten van offergaven en opnieuw munten was duur en paste ook niet in het verdienmodel van de middeleeuwse kerk. De muntschat Zuidlaren heeft duidelijk gemaakt dat gebogen muntjes weer werden teruggebogen en geplet met een hamer. De geplette muntjes werden gewoon weer in circulatie gebracht.

Dat het buigen van een munt alleen in het mirakelboek van 's-Hertogenbosch expliciet zo wordt genoemd, betekent niet dat het elders in Nederland niet voorkwam. Het was vermoedelijk zo normaal, dat het niet nodig was dit te vermelden. Heel vaak is in mirakelboeken alleen vermeld dat een penning geofferd werd, of nog algemener dat iemand zijn offerande heeft gedaan. De muntschat Zuidlaren laat in ieder geval zien dat *the English custom* ook in Nederland staande praktijk was in de kerken. Om die gewoonte Engels te noemen is dan ook eigenlijk misplaatst.

Dr. Bertil van Os (RCE) ben ik dank verschuldigd voor de XRF-analyse van een aantal muntjes. Dr. Ineke Joosten en Nina Bensoussan (beiden RCE) dank ik voor hun hulp bij het microprofilometrisch onderzoek. Dr. Wijnand van der Sanden en Jan C. van der Wis waren zo vriendelijk een eerste versie van dit artikel te becommentariëren.

Noten

1. Vilsteren, Vincent van (2022) Kerkgeld onder de loep (1). Een dubbelslag op een enkelzijdige penning uit de muntschat van Zuidlaren, in: *De Beeldenaar* 46-2, 61-66; Vilsteren, Vincent van (2022) Kerkgeld onder de loep (2). Waarom zijn nogal wat muntjes uit de muntschat van Zuidlaren doorboord?, in: *De Beeldenaar* 46-4, 167-173.
2. Vilsteren, Vincent van (2019) The English custom in De Nederlanden. Over het buigen van munten in de late middeleeuwen, in: *De Beeldenaar* 43-6, 255-259; Vilsteren, Vincent van (2021) Niet recht buigen wat krom is. Over het vervormen van munten in de middeleeuwen, in: *Archeologie in Nederland* 5-2, 2-9.
3. Finucane, R.C. (1977) *Miracles and pilgrims. Popular beliefs in medieval England* (Londen) 94.
4. Hens, H., H. van Bavel, G.C.M. van Dijck & J.H.M. Frantzen (1978) Mirakelen van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch 1381-1601, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland* 42 (Tilburg) 490.
5. Veen, B.J. van der (2020) Munten en penningen, in: G. Zielman & W.A. Baetsen (red.) *Wat de nieuwe Sint Jansbeek boven water bracht: dood en leven in het Arnhemse verleden. Archeologisch onderzoek Sint Jansbeek te Arnhem* deel 1 (Weesp) (= RAAP-rapport 4476-1) 247-257, specifiek 255.
6. Fermin, B., M. Groothedde, N. Eeltink, E. den Hartog, A. Lorne, J. Krijen & J. van Dalfsen (z.j.) *God, geld en gebeente. Onderzoek in het archeologische rijksmonument onder de nieuwe vloer van de Sint-Walburgiskerk te Zutphen* (Zutphen) (= Zutphense Archeologische Publicaties 134) 130.
7. Kelleher, R. (2018) Pilgrims, pennies and the ploughzone. Folded coins in medieval Britain, in: N.M. Burström & G.T. Ingvardson (red.) *Divina moneta: coins in religion and ritual* 2 (Abingdon) 68-86.
8. Wis, J.C. van der (2020) Van tweezijdig naar enkelzijdig. De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen, in: *De Beeldenaar* 44-3, 120-126, 44-4, 183-194 en 44-5, 256-263, specifiek 258.
9. Pannekeet, K. & A. Cruysheer (2013) Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100, 59-127; Van der Wis, 2020: 262.
10. Van der Wis, 2020: 258.
11. Vilsteren, V.T. van, N. Bensoussan & I. Joosten (in voorbereiding) Looking for the hammer – Optical microprofilometric analysis of 16th-century one sided struck coins from The Netherlands, *Journal of Archaeological Science* 147.
12. Vilsteren, V.T. van & J.C. van der Wis (2021) Geroofd tijdens de beeldenstorm. Het raadsel rond de 16de-eeuwse muntschat van Zuidlaren opgelost, in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 138, 201-228.
13. Pannekeet & Cruysheer, 2013: 83.
14. Nissen, P.J.A. (1986) De heilige vriend Gods Sint Eusebius, in: *Volkskundig Bulletin* 12, 283-317.
15. Buis, P. & M.W. van IJzendoorn (2021) *Kennemerland in metaalvondsten – het levenswerk van detectorzoeker Herman Zomerdijk* (Castricum) (= Noord-Hollandse Archeologische Publicaties 11) 82.

MICHIEL DEYLIUS

Nieuwe penningen na *De Ander*

In 2021 had ik het genoegen om de Inschrijfpenning te mogen ontwerpen en maken. Voortbouwend op eerder werk (onder meer *Meningen* en *Robot*, over de macht van de algoritmes) was hier de onderlinge communicatie tussen mensen het thema. Deze penning, genaamd *De Ander*, ging over luisteren en vertellen. Sindsdien heb ik meer penningen gemaakt, die in dit artikel aan bod komen.

Twee delen

In dezelfde periode dat ik bezig was met *De Ander* maakte ik penningen over het onderwerp *Black Lives Matter* en een Nederlandstalige variant, de *duo-penning ZW*. In de laatste – bestaande uit twee delen – heb ik de letters Z (zwart) en W (wit) wisselend in zwart en in wit uitgevoerd in zwarte dan wel witte steen. Naarmate de objecten langer door de hand gaan, verdwijnt gaandeweg het verschil tussen zwart en wit. Er volgde een beeld over *Factchecking*. Factchecking kan een krachtig middel zijn om polarisatie in het openbare debat te verminderen, omdat het helpt om feiten te verifiëren en onjuiste informatie te corrigeren. Wanneer mensen worden blootgesteld aan feitelijk correcte informatie, kan dit helpen om hun overtuigingen te herzien en hun meningen te veranderen.

Hierna keerde ik weer terug naar de penningen. Het mooie aan een penning is, dat er twee kanten aan zitten. Veel onderwerpen – tenminste daar waar het de onderwerpen betreft die mij na aan het hart liggen – kennen meerdere invalshoeken. Met het gebruik van twee elkaar aanvullende zijdes is de nodige nuance in de weergave aan te brengen. Met twee volgende penningen heb ik getracht te reageren op de manier waarop het openbare debat nogal eens verloopt. Omdat dit debat steeds vaker leidt tot een verharding van standpunten, hakken in het zand en polarisatie

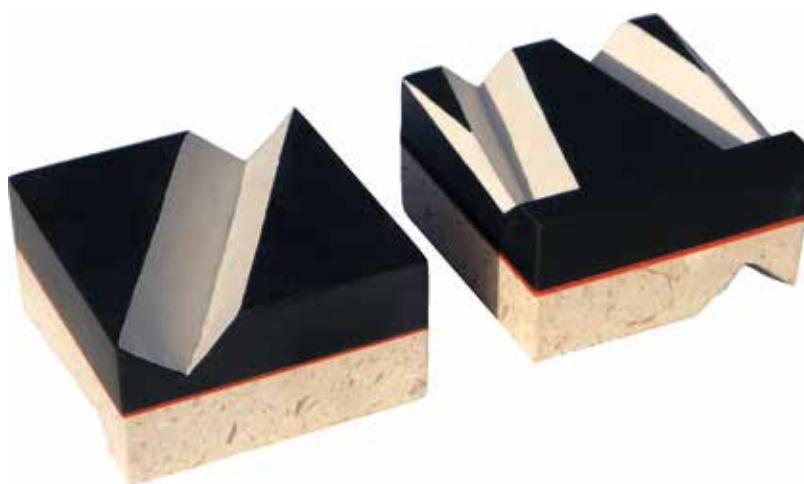

Michiel Deylius, *Dubbelpenning zwart/wit*. 2020, twee delen, 80 × 80 × 40 mm, ligurische leisteen en bianco del mare (foto's: kunstenaar)

heb ik een serie nieuwe penningen gewijd aan woorden en thema's die een uitweg belichten uit de valkuil van patstellingen: *Twijfel* en *Mogelijkheden*. Het introduceren van deze begrippen kan helpen om polarisatie te verminderen, omdat het aantoont dat er meer dan één manier is om naar een bepaald onderwerp te kijken en dat het acceptabel is om twijfel te hebben over bepaalde zaken. Dit kan leiden tot een meer constructief debat, waarbij mensen bereid zijn om te luisteren naar andere meningen en meer open staan voor het overwegen van andere perspectieven.

Bij *Twijfel* is de achterliggende gedachte: je denkt JA, maar op de achtergrond fluistert er alsmaar NEE en andersom. Wat is juist? Ook bij *Mogelijkheden* is er een diepere gedachte: HET ZOU ... kunnen ... geregeld kunnen worden ... mogelijk zijn ... onderzocht moeten worden (enzovoorts), ALS WE ... een stap zetten ... in beweging komen ... samenwerken ... iets van elkaars standpunt accepteren (enzovoorts). De duo-penning *Zwart/Wit* en penning *Mogelijkheden* zullen op de expositie van FIDEM in Florence getoond worden.

Michiel Deylius, *Twijfel*. 2022, 100 × 100 × 50 mm, liguriaans leisteen (foto's: kunstenaar)

Michiel Deylius, *Mogelijkheden*. 2022, 100 × 100 × 50 mm, bianco del mare (foto's: kunstenaar)

STEFAN GROPP

De hele en halve 'Gulden' van Jan Frans van Gronsveld

Joost Maximiliaan van Bronkhorst, graaf van Gronsveld, had Johan Hausen als muntmeester en Frans Chyox als waardijn aangesteld en deze op de 'Probationstag' in oktober 1657 aan de muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits gepresenteerd. Hausen heeft vervolgens, nog vóór zijn beëdiging door de kreits, dukaten, rijksdaalders en een kleine hoeveelheid schellingen laten vervaardigen. Het verzoek ook kleinere muntsoorten te mogen slaan, werd dan ook herhaaldelijk afgewezen.[1] Jan Frans van Bronkhorst, die zijn vader in 1662 opvolgde als graaf van Gronsveld, nam in de volgende decennia geen contact op met de muntleden van de Kreits. Blijkbaar heeft hij in die tijd, althans officieel, niet gemunt. Pas in oktober 1687 stuurde hij een gevolmachtigde naar de Probationstag te Keulen.

Gronsveld, Jan Frans van Bronkhorst, *tweederde rijksdaalder*. 1688, zilver (gravure uit: Leucht, 1692: 163)

Gronsveld, Jan Frans van Bronckhorst, *derde rijksdaalder*. 1688, zilver (collectie: De Nederlandsche Bank, Nationale Numismatische Collectie (NNC) inv. NM-10448)

Hele en halve 'Gulden'

Op de Probationstag in mei 1688 verzocht de afgevaardigde van de stad Dortmund en de abdij Essen Hieronymus Buck 'dem Stifft Eßen und Statt Dortmundt die prägung einer sicherer quantitet gantzer und halber guldiner uff vorhero vestgesteltem fueß zu gestatten'.[2] Bij dit verzoek sloten zich uiteindelijk het hertogdom Gulik en de stad Keulen aan.

Het verzoek van de vier muntleden werd nog op dezelfde bijeenkomst ingewilligd. Daarbij werd vastgelegd, dat de hele 'Gulden' ter waarde van 2/3 rijksdaalder over een gewicht van 18,71 gram en een gehalte van 750/1000 diende te beschikken.

De halve 'Gulden' ter waarde van 1/3 rijksdaalder moest bij hetzelfde gehalte 9,355 gram wegen. De stad Keulen mocht van beide denominaties tot aan de volgende Probationstag in oktober 200 mark fijns laten vervaardigen, terwijl aan het hertogdom Gulik 300 mark fijns werden toegestaan. De stad Dortmund en de abdij Essen mochten in dezelfde periode ieder 100 mark fijns laten slaan.[3] Daarenboven werd vastgelegd dat de munten uitsluitend in een van de tien officiële 'Kreismünzstätten' mochten worden vervaardigd.

De Kreitsmuntleden vaardigden bij deze gelegenheid tevens een plakkaat uit, waarin werd bepaald dat 'Generalkreiswardein' Johann Post, samen met de muntmeesters Nikolaus Longerich en Peter Newers, alle nieuw geslagen en ook de vroeger in omloop gebrachte hele en halve guldens moesten onderzoeken. De volwaardig bevonden exemplaren zouden vervolgens met een 'Crayßnebenzeichen' worden geklopt. De beide muntmeesters mochten daarbij alleen munten van de ander onderzoeken, in geen geval de eigen stukken.[4] Anderhalf van de geklopte guldens zouden een waarde krijgen van een rijksdaalder van 80 albus, terwijl de ongeklopte stukken voortaan verboden waren.

Begin van de Gronsveldse muntslag

Aan het einde van deze Probationstag presenteerde de Gronsveldse gevolmachtigde Hilgers bovengenoemde Kreitswaardijn Johann Post als waardijn van het graafschap Gronsveld. Het verzoek om Post als Gronsveldse waardijn te accepteren, werd door de afgevaardigden van de Kreitsmuntleden vervolgens in een officieel document van 24 mei 1688 ingewilligd.[5] Omdat bij deze gelegenheid geen muntmeester was gepresenteerd, mocht evenwel met de muntslag nog niet worden begonnen.

Jan Frans van Bronkhorst nam vervolgens de Keulse muntmeester Peter Newers in dienst. Deze moest eigenlijk op de eerstvolgende Probationstag aan de Kreitsmuntleden worden gepresenteerd. Men volstond er echter mee, Newers aan de te Keulen woonachtige afgevaardigden voor te stellen. Dit werd waarschijnlijk geaccepteerd, omdat Peter Newers als muntmeester van de stad Keulen reeds officieel door de Kreits was beëdigd. Daarmee was Jan Frans van Bronkhorst de muntslag toegestaan.

De graaf van Gronsveld slaagde er blijkbaar tevens in, toestemming te verkrijgen om hele en halve guldens te mogen slaan. Omdat de volgende twee jaren geen Probationstage plaatsvonden, werden er in die tijd ook geen notulen bijgehouden. Van een dergelijke toestemming is derhalve, evenals van de acceptatie van Newers als Gronsveldse muntmeester, geen schriftelijke neerslag te vinden.

Gronsveld, Jan Frans van Bronckhorst, *tweederde rijksdaalder*. 1693, zilver, 16,7 gram (collectie: De Nederlandsche Bank, Nationale Numismatische Collectie (NNC) inv. NM-10451). Met de initialen van muntmeester Peter Newers

Gronsveld, Jan Frans van Bronckhorst, *tweederde rijksdaalder*. 1693, zilver, 17 gram (collectie: NNC, inv. NM-10450). Met de initialen van muntmeester Peter Newers

Gronsveld, Jan Frans van Bronckhorst, *derde rijksdaalder*. 1692, zilver, 8,5 gram (collectie: NNC, inv. NM-10449). Met de initialen van muntmeester Peter Newers

Toen er in juli 1690 eindelijk weer een Probationstag te Keulen werd gehouden, presenteerde Peter Newers de Keulse muntbus. Uit het eveneens overhandigde register blijkt, dat hij op 10 september 1688 in de Kreitsmunt te Keulen de eerste Gronsveldse munten had geslagen.[6] Op die dag werden 20 mark Keuls tot halve guldens verwerkt, hetgeen overeen komt met 500 stuks. De Gronsveldse muntslag werd daarna pas op 7 februari 1689 voortgezet met de productie van 20 mark werks aan hele guldens, of 250 stuks. In datzelfde jaar werden er ten slotte nog op 20 april 18 mark en op 16 juni 25 mark aan hele guldens vervaardigd.

Tijdens de controle van de in de Keulse muntbus aangetroffen proefstukken werden geen overtredingen geconstateerd. De Gronsveldse munten voldeden daarmee aan de eisen. Dit mag ook niet al te zeer verbazen, als men er aan denkt dat de Gronsveldse waardijn tevens als Kreitswaardijn over de controle waakte.

Voortzetting van de muntproductie

Evenals het hertogdom Gulik en de stad Keulen, zette ook Jan Frans van Bronkhorst de aanmaak van guldens na 1690 voort. Omdat echter gedurende de volgende jaren opnieuw geen Probationstage te Keulen werden gehouden, vond ook geen controle van de geslagen stukken plaats.

Pas in mei 1695 kwamen de afgevaardigden van de Kreitsmuntleden weer te Keulen bijeen. Aan het begin van de bijeenkomst werd, zoals voorgeschreven, onder andere de Keulse muntbus geopend. Daarbij bleek dat de bus ook elf werken aan Gronsveldse munten bevatte.[7] Helaas werd in dit geval geen register overgeleverd. Derhalve kan niet worden vastgesteld welke hoeveelheden op welke datum werden aangemaakt. Volgens Davenport werden nog guldens met de jaartallen 1692, 1693 en 1694 geslagen.[8]

Tijdens de controle van de stukken uit de Keulse muntbus konden opnieuw geen overtredingen worden geconstateerd. De bus werd derhalve verzegeld en aan Peter Newers geretourneerd. Desondanks veroorzaakte de Gronsveldse muntslag onverwachte moeilijkheden. De officiële 'Kreiseisenschneider' Jacob Lyr overhandigde namelijk op de Probationstag in mei 1695 een schriftelijke aanklacht. Daarin wees hij er onder andere op dat 'Peter Newers das Muntzeisen vor beyde Heren Graffen von Rittberg, und von Gronßfeldt durch einen also genanten Sigellstechern so auf der Rheingaßen pforten wohnen thutt, [...] verfertigen und schneiden laßen'.[9] Hoewel de muntmeesters, bij hoge straf, verplicht waren de benodigde muntstempels door de officiële ijzersnijders van de Kreits te laten vervaardigen, kwam het vaker voor dat ze de ijzers, waarschijnlijk om kosten te besparen, door andere graveurs lieten aanmaken. Lyr wees er dan ook op, dat Newers daarmee een ernstige inbreuk op de 'Reichsmünzordnung' en de bepalingen van de Nederrijns-Westfaalse Kreits had begaan. Hoewel dit zonder twijfel juist was, heeft de aanklacht blijkbaar geen gevolgen voor Newers gehad. Een reden hiervoor was zeker dat de volgende drie jaren geen Probatiostage plaatsvonden.

Aangezien de Gronsveldse guldens aan de normen voldeden, werden ze van de bovengenoemde klop voorzien. Daarmee waren ze tegen hun volle waarde van 2/3 rijksdaalder in de gehele Nederrijns-Westfaalse Kreits toegelaten. In andere delen van het Heilige Roomse Rijk was dit eveneens het geval. Zo worden de Gronsveldse guldens met het jaartal 1688 in een plakkaat van de stad Frankfurt am Main van 19 februari 1691 onder de volwaardige stukken opgevoerd en afgebeeld.[10]

Ondanks deze positieve ontwikkeling heeft Jan Frans van Bronkhorst de muntslag na 1695 niet voortgezet. Tot aan zijn dood in 1719 maakte hij geen gebruik meer van het muntrecht.

Noten

1. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv, Münzhandlung XII (LAV NRW R, NWK XII), Akte 41, folio 54-55, 88-89.
2. LAV NRW R, NWK XII, Akte 48, folio 69-70.
3. LAV NRW R, NWK XII, Akte 48, folio 281v.
4. LAV NRW R, NWK XII, Akte 48, folio 255.
5. LAV NRW R, NWK XII, Akte 48, folio 291.
6. LAV NRW R, NWK XII, Akte 49 I, folio 30v.
7. LAV NRW R, NWK XII, Akte 51, folio 35v.-36.
8. Davenport, J.S. (1992) *Silver Gulden 1559-1763* (Neuwied) 184-185.
9. LAV NRW R, NWK XII, Akte 51, folio 103.
10. Leucht, C.L. (1692) *Neuer Müntz-Tractat von approbirten und devalvirten Guldinern, und anderen Müntz-Sorten* [...] (Nürnberg) 163.

ALLEX KUSSENDRAGER

Gildepenningen van Woerden

Op de voorjaarsbijeenkomst 2022 van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde heb ik tijdens mijn presentatie *Woerden en de numismatiek* ook de schaarse gildepenningen van Woerden besproken.[1] Hierbij kwam tevens de unieke penning van het schippersgilde aan de orde. Nu ik de beschikking heb over betere afbeeldingen wil ik naast de andere gildepenningen van Woerden deze penning en de achtergrond van het schippersgilde beschrijven in dit artikel.

Woerden, *gildepenning van het Kleermakersgilde*. Circa 1700, 38 × 32 mm (collectie RMA, inv. NG-VG-7-580)

Kleermakersgilde

Van Woerden was tot voor kort maar een tweetal gildepenningen bekend, beide van het Woerdense kleermakersgilde. Op de ene staat het getal 50 en op de andere het getal 30 boven het stadswapen van Woerden. Penning nummer 30 is beschreven en afgebeeld in het werk over onder andere gildepenningen door Minard – van Hoorebeke als nummer 488.[2] Deze penning is in 1883 in de verzameling van Mr. J. Dirks terecht gekomen. De verzameling Dirks is door hem nagelaten aan het Fries Museum in Leeuwarden en als zodanig in 1958 beschreven door mevrouw O.N. Keuzenkamp-Roovers.[3] Uit die omschrijving blijkt dat Minard de

Woerden, *gildepenning van het Schippersgilde, nummer 14*. 1792, 68 mm exclusief oog (collectie: Stadsmuseum Woerden, inv. 08.0005)

doorboring heeft weggelaten, zowel bij de beschrijving van de penning als op de getekende afbeelding. Penning nummer 50 is beschreven en afgebeeld door Dirks in deel I op pagina 311, afbeelding plaat 132-e.[4] Deze penning was in die tijd in het bezit van de verzamelaar F.H. Maschhaupt en bevindt zich nu in de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam (RMA).

Er waren van Woerden geen andere gildepenningen bekend, ook niet bij het gemeentebestuur van Woerden. Dirks heeft hierover in een brief van 16 mei 1876 nog gecorrespondeerd en drukt de reactie af op pagina 312 van zijn werk over de gildepenningen. Een verklaring voor de hoge nummers op de Kleermakerspenningen (voor een relatief kleine gemeenschap als Woerden) is de volgende: bij de invoering van de penning werd een verzekeringsbus gemaakt (waarvoor de penning diende) en toen konden ook niet-ambachtslieden lid worden. Aanvankelijk enkel gerelateerde personen maar naderhand zelfs daar buiten. Er is sprake van ruim drie generaties van circa tien leden, waarvan ook nog eens de vrouwen, huishoudsters en niet-kleermakers ingeschreven zijn in het register. Dat levert al gauw vijftig tot zeventig namen op, die zeer waarschijnlijk doorlopend genummerd in het ledenbestand zijn ingeschreven. Deze twee penningen zijn een mooi voorbeeld van een diachrone nummering.[5] Na het overlijden van een lid werden de nummers van oud leden in de ledenadministratie niet meer toegekend aan nieuwe leden, maar werden er nieuwe, hogere nummers uitgegeven.

Schippersgilde

Tijdens een bezoek aan het Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard (RHC), zag ik in de vitrine van het Stadsmuseum Woerden een penning liggen welke nog niet beschreven was. Het betreft een penning van de onderlinge verzekeringsbus van de schippers van Woerden uit 1792. De voorzijde van de penning toont het gekroonde stadswapen van Woerden gehouden door twee leeuwen waarboven de tekst 'DEN 7 NOVEMBER' en daaronder het jaartal '17 – 92'. Op de keerzijde staat een naar links varend gekroond zeilschip (tjalk of kaagschip) waaronder het getal '14'. De diameter is 68 mm, inclusief oog 84 mm. De penning mag onder de gildepenningen worden gerekend, parallel aan de kleermakerspenning van Woerden want ook dat is eigenlijk een penning van een onderlinge verzekeringsbus. De datum heeft (waarschijnlijk) betrekking op de dag van toetreding tot de verzekeringsbus van de betreffende persoon.

In Woerden zijn verschillende gilden actief geweest. Het aantal gilden en dan vooral het aantal leden is helaas moeilijk te achterhalen doordat er veel archiefmateriaal verloren is gegaan. Er waren gilden voor de pan- en steenbakkers, kleermakers, leerlooiers, timmerlieden, schippers en schoenmakers. In het boekjaar 1594-1595 genoten de kerkmeesters van de Woerdense Sint Pieterskerk inkomsten van het Sint Severijnsgilde, het Sint Nicolaasgilde, het Onze-Lieve-Vrouwegilde, het Heilig-Kruisgilde, het Sint Annagilde en het Sint Cornelisgilde.

Voor de schippers in Woerden bestond al sinds de vijftiende eeuw het schippersgilde. Elke schipper met een schip of schuit was verplicht om tot dit gilde toe te treden. Daaraan was echter wel een aantal voorwaarden verbonden: poorter van Woerden zijn, in de stad Woerden wonen, twee jaar op een veer hebben gevaren (het woord veer moet ruim opgevat worden), minimaal 18 jaar zijn en 'ingang-geld' van drie gulden betalen. Het schippersgilde was één van de weinige gilden waar bij de toetreding geen proeve van bekwaamheid hoefde te worden afgelegd. Een knechtschap van twee jaar was voldoende. Jaarlijks diende er in januari een jaargeld of 'jaarzang' van drie gulden te worden betaald. Als er in januari niet betaald werd dan werd het jaargeld verdubbeld.[6] De leiding van het gilde bestond uit een deken en twee hoofdmannen. Tot 1576 kwam het gilde samen in een pand aan de Hoge Woerd, daarna vergaderden ze over het algemeen in een van de vele herbergen die de stad in de zeventiende en achttiende eeuw kende. Op 3 maart 1618 stelde het stadsbestuur een reglement of 'ordonnantie' vast voor het schippersgilde.[7] In 1668 liet het stadsbestuur de ordonnantie drukken door de plaatselijke boekverkoper Floris de Ruijter. In fraaie gotische letters en voorzien van een mooi geïllustreerde titelpagina kon nu elke schipper zijn eigen exemplaar van het reglement kopen.

Voordeur als onderpand

Aan de Oude Rijn waren veel pan- en steenbakkerijen gevestigd. De verkoop van de pannen en

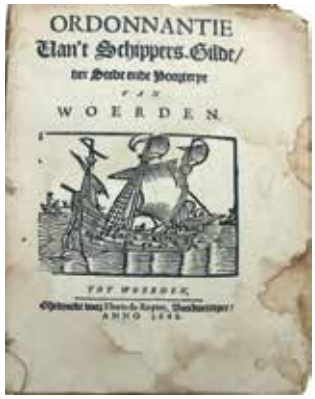

Titelpagina van de ordonnantie van het Schippersgilde. 1668 (bron: archief RHC)

tegels vond in de zeventiende eeuw tot ver buiten Woerden plaats, waarbij de schippers voor het vervoer zorgden. De pan- en steenbakkers hadden toestemming om schippers welke niet uit Woerden afkomstig waren in te zetten voor het vervoer. Zij dienden daartoe wel jaarlijks respectievelijk één of twee gulden in de kas van het schippersgilde te storten. Zij namen ladingen pannen mee en probeerden deze in de grote plaatsen buiten het productiecentrum te verkopen. In Rotterdam was de verkoop alleen toegestaan op marktdagen wat een nadeel was voor de schippers omdat zij te lang bij Rotterdam moesten blijven om hun lading te verkopen. Daarom verzochten de pannenbakkers en het schippersgilde bij een rekest op 1 september 1682 aan de vroedschap van Woerden om er bij Rotterdam op aan te dringen dat verkoop van 'pannen en viercant' (tegels) ook buiten marktdagen te koop aan te mogen bieden omdat de handelaren vanuit Utrecht en Friesland deze mogelijkheid wel hadden.[8]

In de ordonnantie kwam ik nog een mooie passage tegen over de rechtspraak binnen de gilden. De straf op overtreding van de bepalingen uit de ordonnantie bestond altijd uit een boete waarvan in de meeste gevallen de hoogte al vast stond. Tegen de uitspraak was beroep mogelijk bij het gerecht van de stad, maar de schipper moest wel eerst zijn boete voldoen. Als hij de zaak verloor dan werd de boete verdubbeld, maar als hij in het gelijk gesteld werd kreeg hij zijn aan het gilde betaalde boete gerestitueerd. De gildebode was vooral druk in de weer met het ophalen van de jaarzangen, ingangsgeld en de boetes. Als een gildebroeder de opgelegde boete niet binnen 24 uur na sommering betaalde dan haalde de gildebode, in deze gevallen vergezeld van de stadsbode, het roer van het schip. Als deze actie geen resultaat had dan werden er meer onderdelen van het schip gehaald. Een andere dwangmaatregel bij het niet betalen van belasting, was het verwijderen van de voordeur.[9] Deze werd meegenomen en opgeslagen op het stadhuis totdat de achterstallige betaling was voldaan. Een schitterende vondst van de toenmalige bestuurders. In sommige gevallen zou deze maatregel ook nu wel eens toegepast mogen worden...

Door de komst van de Fransen in Nederland werden in 1795 alle gilden opgeheven. Slechts drie dingen herinneren nu nog aan het Woerdense schippersgilde: de ordonnantie, deze penning en het 'Gildepoortje', dat tot 1576 de toegang tot het gildehuis heeft gevormd en later op verschillende plaatsen rond de Hoge Woerd heeft gestaan. De ordonnantie ligt bij het Regionaal Historisch Centrum ter inzage en het poortje staat achter het museum en verschaft tegenwoordig toegang tot de tuin.[10] De besproken penning tenslotte, is op werkdagen te bewonderen in de vitrine van het Stadhuis van Woerden.

Met dank aan Chris Teulings en Catharina de Vries, medewerkster Stadsmuseum Woerden.

Noten

1. https://koninklijkgenootschap.nl/wp-content/uploads/Presentatie-Allex-Kussendrager-Woerden-en-de-numismatiek.pptx [raadpleging 22 januari 2023].
2. Minard -van Hoorebeke, L. (1878) *Noord-Nederlandsche Gildepenningen Presentie- Kerk- & Armloodjes van de XVe tot de XVIIIe eeuw* (Gent).
3. Fries Museum, inv. N14003.
4. Dirks, J. (1878) *De Noord-Nederlandsche gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld* 1 (Haarlem).
5. Teulings, C.D.O.J. (2019) *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden* (Woudrichem).
6. Stavel, Greet van (2002) Het schippersgilde in Woerden, in: *Heemtijdinghen* 38-3, 73-79.
7. RHC Woerden, Inventaris van het stadsarchief Stad Woerden 1393-1811 W001, D2 Handel en Nijverheid, Gilden en neringdoenden nummer 219, Stukken betreffende het schippersgilde 1618-1782.
8. Hendriks, C.J.A. (april 1960) Een en ander over het voormalige Woerdense Schippersgilde in: *Heemtijdinghen*, 4, 30-36.
9. Hendriks, 1960: 33.
10. N.N. (juni 2009) *Waardevol Woerden. Nieuwsbrief over de cultuurhistorie van Harmelen, Kamerik, Woerden en Zegveld* 1-2, 4.

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

Duit toegevoegd aan de serie van Stevensweert

Stevensweert, *duit*. Z.j. (1611-1633), koper, 20 mm (foto's: Heritage Auctions Europe)

In de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn in Stevensweert duiten geslagen. Enkele types zijn heel algemeen en vermoedelijk in zeer grote aantallen geslagen. Daarnaast zijn er enkele types die (zeer) zeldzaam zijn. Zoals alle munten die bekend zijn van Stevensweert uit deze periode gaat het bij deze duiten steeds om goed gelijkende imitaties van gangbare munten uit omliggende gebieden. Hoewel het om imitaties gaat bevatten alle bekende types duidelijke verwijzingen naar Stevensweert in de vorm van enkele letters in het omschrift (SST bijvoorbeeld), vaak gecombineerd met het wapen van Bergh of een meer volledige tekstverwijzing als SST INSULA of SST WERTE CUSA.

Hoewel uiterst zeldzaam en in de meeste handboeken niet opgenomen, is reeds lange tijd een imitatie van een Overijsselse duit uit het begin van de zeventiende eeuw bekend.[1] Die munt kan als volgt beschreven worden:

Voorzijde: gekroond wapen van Overijssel, maar met leeuw naar rechts, binnen een bladerkrans.

Keerzijde: in drie regels: TRAN / INSV / LA binnen een bladerkrans met vier rozetten.

Kortgeleden was in de veiling van Heritage Europe een goed leesbaar exemplaar te vinden.[2] De verantwoordelijken bij het veilinghuis hebben daarbij opgemerkt dat tussen het wapen en de kroon een kleine S te vinden is. Zij plaatsen de munt daarom bij Stevensweert, maar nog wel met een vraagteken. Dankzij de scherpe observatie van Heritage ga ik met volle overtuiging een stap verder. Rechts van het wapen is namelijk een kleine T te vinden, die ik zonder de hint van Heritage nooit gezien had. Ook op twee andere exemplaren (een bij Bos, een uit een particuliere verzameling) zie ik ook de S en de T. Ik heb vier exemplaren kunnen bekijken, maar links van het wapen zijn deze alle vier onvoldoende duidelijk om vast te

kunnen stellen of er ook nog een letter links van het wapen staat. Hier zou nog een S kunnen staan, dan zou het SST worden, een tekst die op verschillende duiten van Stevensweert te vinden is. Wordt de voorzijde met de keerzijde gecombineerd, dan staat er sowieso S T TRAN / INSV / LA.

Overijssel, *duit*. Z.j. (circa 1606-1607), koper, 20 mm (particuliere collectie)

Stevensweert, *duit*. Z.j. (1611-1633), koper, 20 mm (particuliere collectie)

De plaatsnaam Stevensweert is een combinatie van Steven (de heilige) en weert (eiland in een rivier), de tekst bevat met ST een verwijzing naar Steven en INSULA is eiland in het Latijn. Geen enkele twijfel. Zoals van alle munten zou nog gezegd kunnen worden dat het om een valse munt gaat, maar de subtiele verwijzingen naar Stevensweert lijken me voor een pure vervalsing overbodig. Bovendien past de munt naadloos in de reeks duiten van Stevensweert, waarvan enkele andere types ook imitaties van Overijsselse munten zijn. Daarnaast is de afwerking van de munten van een uitstekend niveau. Alles wijst richting Stevensweert. Hiermee kan de reeks van Stevensweert worden uitgebreid met deze duit. ❍

Noten

1. Bos, W. (1996) *Oord en duit in Noord en Zuid* (Zwolle) 100 [onder Reckheim, zonder toelichting]. Niet vermeld in: duiten.nl [raadpleging 1 mei 2023]; Hendrickx, M. e.a. (1982) *Stevensweert munten en kaarten* (Maaseik); Lucas, P. (1982) *Monnaies seigneuriales Mosanes* (Walcourt); Purmer, D. & H. van der Wiel (1996) *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen); Verkade, P. (1848) *Muntboek* (Schiedam); Wis, J. & T. Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse munten* (Apeldoorn).
2. Heritage Europe, veiling 22-27 mei 2023, kavel 3915.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 16 voor leden in België en € 24 voor buitenlandse leden**. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

JACK VISKER

Penningen als passie

Op 7 maart 2023 werd in Teylers Museum in Haarlem een select gezelschap van penningliefhebbers, penningkunstenaars en familie en vrienden van Hans de Koning ontvangen door een afvaardiging van het museum. Aanleiding voor deze feestelijke bijeenkomst was de opening van de tentoonstelling *Penningen als passie* naar aanleiding van een aanvullende schenking op de collectie-De Koning.

Hans de Koning vertelt
(foto: Arnold Nieuwendam)

Ontvangst

Het gezelschap werd ontvangen in het Tuinlab; een oud gebouw in de museumtuin, waar in het verleden onderzoek werd gedaan en dat later als atelier is gebruikt. Tegenwoordig worden er schoolgroepen ontvangen die er natuurkundige proeven uitvoeren. Dat was duidelijk te zien, want het gebouw wordt gedomineerd door de opstelling (of beter, de ophanging) van indrukwekkende apparatuur. In zijn welkomstwoord refereerde Jan Pelsdonk aan de geschiedenis van Teylers Museum, dat al vanaf de oprichting in 1778 een belangrijke verzameling Nederlandse penningen beheert. Een verzameling die niet zonder avonturen en bijzondere verhalen tot op heden intact is gebleven en is gegroeid. Een van de verhalen is hoe er een gat is geslagen in de collectie. Niet doordat er penningen verdwenen maar doordat er door geldgebrek lange tijd geen penningen aan de verzameling toegevoegd konden worden. Net als velen had het museum vrijwel al haar geld belegd in Russische obligaties. Obligaties die na de revolutie van 1917 opeens niets meer waard waren. Voor Teylers Museum betekende dit dat de broekriem aangehaald moest worden en de focus

Onthulling van de tentoonstelling
(foto: Arnold Nieuwendam)

vooral kwam te liggen op het laten voortbestaan van het museum. Frivoliteiten als het aankopen van penningen zaten er voor zeer lange tijd niet meer in. Met de schenking van de collectie-De Koning in 2014 en de aanvullende schenking in 2022 (in totaal 450 penningen) is het hierdoor ontstane gat een heel stuk kleiner geworden. Opnieuw beheert het eerste en oudste museum van Nederland een representatieve verzameling van de Nederlandse penningkunst door de eeuwen heen.

Opening

Na een kort woord door Hans de Koning verliet het gezelschap het Tuinlab om naar de penninggalerij te gaan. Daar openden Hans de Koning en Jan Pelsdonk de tentoonstelling van penningen uit de aanvullende schenking. De titel *Penningen als passie* doet recht aan De Koning. Het gaat verder dan de passie van de verzamelaar die zijn penningen verzamelt voor de schoonheid van de penningkunst. Hij gaat ook graag op bezoek in het atelier van de kunstenaar om de maker te ontmoeten en te leren kennen; om het verhaal van de penning uit de eerste hand te horen. En daar ook nog eens tot op de dag van vandaag over te publiceren. Penningen van onder andere Ruth Brouwer, Mari Andriessen, Eric Claus, Christl Seth-Höfner en Geer Steyn trekken het oog van de bezoeker als vertegenwoordigers van de rijke beeldentaal van de Nederlandse kunstpenning.

Hans de Koning wijst op een detail van een penning (foto: Arnold Nieuwendam)

Terug in het Tuinlab wordt nog lang nagepraat over onderwerpen die gelijkgestemde mensen interesseren. Dan, als het tijd is om naar huis te gaan, lopen velen door de schilderijzalen om nog even het penningkabinet te bezoeken dat door het raam naast de tentoonstelling zichtbaar is. Ze lopen door de Ovale Zaal, langs het topje van de Mont Blanc, de fossielen en de mineralen, de gigantische elektriseermachine en al die andere wonderlijke zaken die dit museum zo bijzonder maken.

Bezoekers van de tentoonstelling, met op de voorgrond op de rug gezien Nynke Schepers, bij een penning die haar vader als Shell-directeur kreeg uitgereikt (foto: Arnold Nieuwendam)

JAN C. VAN DER WIS

Bestaan ze wel of bestaan ze niet VIII

Tijdens de Bodemvondstendag, die door het IJstijdenmuseum te Buitenpost en De Detectoramateur (DDA), Nederlandse Vereniging voor Metaaldetectie op 18 juni 2022 was georganiseerd, toonde een trotse en blije vinder mij een Overijsselse grote gouden rijder die een misslag zou zijn. De misslag bleek echter een ongepubliceerde jaartalwijziging. Dit gegeven was de aanleiding om een nader onderzoek naar de Overijsselse grote gouden rijders in te stellen met als leidraad de vraag: bestaan de in de literatuur vermelde jaartallen wel of bestaan ze niet.

Invoering van nieuwe goudstukken

Als tegenhanger van de nieuwe unité van Groot-Brittannië werd bij plakkaat van de Staten Generaal van 21 maart 1606 de 'groote Nederlandsche gouden ryder' ingevoerd in de Republiek. De gemiddelde diameter is 37 mm. Het gewicht (10 gram) en gehalte (0,920) kwamen overeen met die nieuwe unité van Groot-Brittannië. De koers werd vastgesteld op 10 gulden 2 stuiver. Voorts werd een halve grote gouden rijder ingevoerd. De provincies Gelderland, Holland, Utrecht en Zeeland begonnen al in 1606 grote gouden rijders te slaan, Overijssel en Friesland volgden een jaar later. De productie in het gewest West-Friesland is een apart verhaal. Op Friesland, West-Friesland en Zeeland na startten alle provincies in 1606 ook met de productie van halve grote gouden rijders. De vraag daarnaar was in het betalingsverkeer aanzienlijk groter dan naar de enkele. De productieaantallen van de halve overtreffen dan ook vele malen die van de enkele. In tegenstelling tot de halve zijn Overijsselse grote gouden rijders zonder uitzondering uiterst zeldzaam.

provincie	rijders	halve rijders
Gelderland	1606	1606
Holland	1606	1606
Friesland	1607	1620
Overijssel	1607	1606
Utrecht	1606	1606
West-Friesland (gewest)	1621	1621
Zeeland	1606	1609

Beginjaren muntslag rijders en halve rijders

Grote gouden rijders van Overijssel

In de tabel is te zien dat de Overijsselse Munt in 1607 met het slaan van grote gouden rijders begon. Uit de rekeningen blijkt, dat er in dat jaar ruim negenduizend zijn geslagen. Er zijn tenminste vijf verschillende voor- en keerzijdestempels gebruikt. In een van de voorzijdestempels van een rijder 1607 (nummer 1.2 verderop in dit artikel) is een herstelde stempelsnijdersfout te zien. De stempelsnijder sneed volgens het oude stramien MO.NO., maar dat was voor de grote gouden rijders niet de bedoeling. Daarop moest MO.AV. staan. De fout werd tijdig ontdekt en hersteld. Dezelfde herstelde stempel is in 1617 nogmaals gebruikt (nummer 3.1). Stempels waren kostbaar en nog goede stempels, ook al waren ze tien jaar oud, werden dikwijls hergebruikt door daarin het oude jaartal aan te passen aan het lopende jaar.

Er bestaat een rijder die voor nogal wat misverstanden heeft gezorgd. De oorzaak ligt bij de stempelsnijder, die heeft zitten klungelen. Na de cijfers 16 van het jaartal gesneden te hebben, sneed hij nóg een 6, om vervolgens door te tellen en een 7 te snijden. Zo ontstond het jaartal 1667, terwijl 1616 de bedoeling was. De fouten werden ontdekt en zijn in de stempel hersteld en zo

ontstond 1616 over 1667. Delmonte interpreteerde de jaartalwijziging als '1067 in plaats van 1607' en vermeldde daarnaast het jaar 1616 sec dat in de collectie van het Koninklijk Penningkabinet (KPK) zou zitten.[1] Met de verwijzing naar Verkade wordt de indruk gewekt, dat het jaartal in het omschrift staat.[2] Het blijkt in beide gevallen om dezelfde munt te gaan die in 1862 bij Bom te Amsterdam door het KPK werd verworven (hier nummer 2.1). In het supplement wordt deze munt nog eens opgevoerd als 'Eveneens 1616 met het jaartal naast het wapen'.[3] En zo rijgen de misverstanden zich aaneen. Delmonte refereert vreemd genoeg niet aan de grote gouden rijder 1607 uit Rijnbendes collectie.[4]

Voorts vermeldt Delmonte een piedfort 1616 uit de collectie W.E. Rijnbende, doch dit stuk bestaat niet. De piedfort betreft een vierkante afslag van een gouden dukaat 1616, die Delmonte per ongeluk tussen de grote gouden rijders heeft geplaatst en die daarom in zijn overzicht van gouden dukaten ontbreekt.[5] Op dezelfde pagina in de catalogus van de collectie Rijnbende staat de grote gouden rijder 1607 van het type 1.2.[6]

Volgens Delmontes referenties zou in de veiling van Schulman uit 1938 een rijder met een gewijzigd jaartal 1616/1607 staan. Het blijkt echter gewoon een rijder 1607 die hier als nummer 1.5. is opgevoerd. Als Delmontes lijst van alle misverstanden wordt gezuiverd, ziet het jaartallenlijstje er als volgt uit:

lijst Delmonte nummer 1058	nieuwe lijst	nummer
1607	1607	1.1-5
1067 i.p.v. 1607	-	
-	1616/1667	2.1
1616	-	
1616 piedfort	-	
1616/1607	-	
1617	-	
-	1617/1607	3.1-2
1620	1620	4.1-3

Grote gouden rijders

1607

1.1.

Voorzijde: ridder in middeleeuwse toernooi-uitrusting met geheven zwaard, gezeten op een naar rechts galopperend paard; op de voorgrond het provinciewapen.
MO * AV * PRO * CONFOE - BELG * TRANSI *
Keerzijde: gekroond generaliteitswapen.
CONCORDIA • RES • PARVÆ • CRESCVNT •
16 breedarmig kruis 07 •
Collectie Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. DNB-08227 (ex Coin Investment te Den Haag, veiling 19, kavel 571).

1.2

Voorzijde: MO x AV x PRO x CONFOE • - •
BELG x TRANSI x:x [AV over NO; x:x = viermaal x in kruisvorm]
Keerzijde: CONCORDIA x RES x PARVÆ x CRESCVNT x 1607 x
Collectie NNC, inv. NM-07003.

1.3

Voorzijde: MO • AV • PRO • CONFOE - BELG • TRANSI •
Keerzijde: CONCORDIA • RES • PARVÆ • CRESCVNT * 1607 * [R in CONCORDIA over D, I onzuiver]
Collectie NNC, inv. NM-07004. Tweede exemplaar: schatvondst Serooskerke 1966, Van Gelder JMP52/53 nummer 51 = J. Schulman NV te Amsterdam, veiling 244, kavel 301 = L. Schulman te Bussum, veiling 26, kavel 1019.[7]

1.4

Voorzijde: MO x AV x PRO x CONFOE • - • BELG x TRANSI x
Keerzijde: CONCORDIA x RES x PARVÆ x CRESCVNT x 1607 x
F.R. Künker te Osnabrück, veiling 371 (juni 2022), kavel 2121.

1.5

Voorzijde: MO x AV x PRO x CONFOE - BELG x TRANSI x
Keerzijde: CONCORDIA • RES ◦ PARVÆ • CRESCVNT ◦ 1607 •
J. Schulman te Amsterdam, veiling november 1938, kavel 113.

1616/1667
2.1

Voorzijde: ridder in middeleeuwse toernooi-uitrusting met geheven zwaard, gezeten op een naar rechts galopperend paard; op de voorgrond het provinciewapen.
MO * AV * PRO * CONFOE - BELG * TRANSI *
Keerzijde: gekroond generaliteitswapen, gesplitst jaartal ter weerszijden.
CONCORDIA • RES • PARVÆ • CRESCVNT breed-armig kruis
Collectie NNC, inv. NM-07017 (ex G. Theod. Bom & Zoon te Amsterdam, veiling 1862, kavel 2157 (collectie Dr. G. Munnicks van Cleeff).

1617/1607
3.1

Voorzijde: ridder in middeleeuwse toernooi-uitrusting met geheven zwaard, gezeten op een naar rechts galopperend paard; op de voorgrond het provinciewapen.
MO x AV x PRO x CONFOE • - • BELG x TRANSI x:x
[AV over NO; x:x = viermaal x in kruisvorm]
Keerzijde: gekroond generaliteitswapen.
CONCORDIA • RES • PARVÆ • CRESCVNT •
16 breedarmig kruis I7 •
Collectie NNC, inv. NM-07024.

3.2
Voorzijde: MO * AV * PRO * CONFOE - BELG * TRANSI *

Keerzijde: CONCORDIA • RES • PARVÆ •
CRESCVNT • 16 breedarmig kruis I7 •
Collectie NNC, inv. NM-07025. Ander exemplaar: particuliere collectie, vondst Workum 2021.

1620
4.1

Voorzijde: ridder in middeleeuwse toernooi-uitrusting met geheven zwaard, gezeten op een naar rechts galopperend paard; op de voorgrond het provinciewapen.
vijfbladige bloem MO • AV • PRO • CONFOE - BELG • TRANSISV
Keerzijde: gekroond generaliteitswapen
CONCORDIA • RES • PARVÆ • CRESCVNT • 1620 •
Collectie NNC, inv. DNB-08228.

Andere exemplaren:
Collectie NNC, inv. HNM-03975.
Collectie NNC, inv. NM-07047.

4.2
Voorzijde: MO * AV * PRO * CONFOE - BELG * TRANSI *
Keerzijde: CONCORDIA • RES • PARVÆ •
CRESCVNT • 1620 •
Collectie NNC, inv. NM-07048.

4.3

Voorzijde: vijfbladige bloem MO • AV • PRO • CONFOE - BELG • TRANSISV

Keerzijde: gekroond generaliteitswapen; gesplitst jaartal ter weerszijden.
vijfbladige bloem CONCORDIA • RES • PARVÆ • CRESCVNT
Collectie NNC, inv. DNB-08229.

Halve grote gouden rijders

Ook bij de halve grote gouden rijders staan in Delmontes jaartallenlijstje enige onzuiverheden. Zo vermeldt hij, net als bij de enkele rijders, het jaartal '1067 in plaats van 1607'. Het zal een onbedoelde doublure zijn. Voorts vermeldt hij 1609 en 1610 zonder daarbij een referentie op te geven; iets dat hij bij andere jaartallen wel doet. Beide jaartallen zijn ook genoemd door Vries en Van der Wiel in hun *Muntboek*, eveneens zonder referentie.[8] Besier deelt bij de in 1616 geopende muntbus mee, dat alle genoemde stukken in die bus, dus ook de halve gouden rijders, geslagen moeten zijn tussen 1611, toen Johan Weijntgens als muntmeester optrad, en de busopening in 1616.[9] De jaartallen 1609 en 1610 vallen daarbuiten. Uit de periode tussen de muntbus over de jaren 1606-1607 en het aantreden van Johan Weijntgens in 1611 zijn geen archivalische gegevens bekend. Beide jaartallen halve grote gouden rijders blijken niet in de NNC en in veilingcatalogi voor te komen. Zij zijn een eigen leven gaan leiden. Het in CNM vermelde jaartal 1617 is evenmin in natura aangetroffen en berust ook op een misverstand.[10] Het jaartallenlijstje Overijsselse halve grote gouden rijders beperkt zich daarom tot de jaren 1606, 1607 en 1616.

Naschrift

Een gelukkige vondst van een Overijsselse grote gouden rijder met daarop een ongepubliceerde jaartalwijziging leidde naar jaartallenlijsten die vertroebeld blijken te zijn door niet bestaande jaartallen. Waar een zonovergoten Bodemvondstendag wel niet toe kan leiden. ❍

Noten

1. Delmonte, A. (1964) *De gouden Benelux* (Amsterdam) 156, nummer 1058.
2. Verkade, P. (1848) *Muntboek bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provinciën* (Schiedam) 158, nummer 739, plaat 134.4.
3. Delmonte, A. (1978) *Supplement op De gouden Benelux* (Amsterdam) 24, nummer 1058.
4. G. Theod. Bom & Zoon, veiling januari 1862, 82, kavel 2156.
5. G. Theod. Bom & Zoon, veiling augustus 1890, 138, kavel 1577.
6. Bom, 1890: kavel 1581.
7. Gelder, H.E. van (1966) Muntvondst Serooskerke 1966, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 52/53, 127-205, specifiek 163 nummer 51.
8. Vries, P.Ch. & H.J. van der Wiel (1963) *Muntboek van de munten van West-Friesland en Overijssel van 1576-1795* (Rotterdam/Gouda) 77, nummer 16.
9. Besier, L.W.A. (1890) *De muntmeesters en hun muntslag 1574-1813* (Utrecht) 103.
10. Wis, J.C. van der & T. Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn) 308-309, nummer 2.38.40.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

WIEBE NIJLUNSING

Nieuw gevonden huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid in het Rijksmuseum

Na het uitkomen van mijn boek over het huisgeld van de Maatschappij van Weldadigheid in september 2022 ben ik begonnen aan een verwant onderwerp: de gevangenismunten van Noord- en Zuid-Nederland. Die publicatie zal naar verwachting in 2023 verschijnen. Samen met mijn medeauteur Allex Kussendrager zijn we daarom wederom naar het depot van het Rijksmuseum (RMA) getogen. We troffen er als onbedoelde 'bijvangst' maar liefst 43 nieuwe huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid aan.

Veenhuizen, tweede gesticht. *Cent*. 22 mm, blik, 0,67 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-567)

Een lootje van Veenhuizen, het tweede gesticht V2-1.7

In het boek over de huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid was het al voorspeld: er moeten ook in het tweede gesticht blikken lootjes in gebruik geweest zijn, die dienden als een soort spaarpunten voor koloniegeld, maar ze waren nog nergens aangetroffen.[1] Het laatste bezoek aan het depot bracht daar verandering in: er is een cent gevonden. Toegegeven: het is niet het meest spectaculaire object in de collectie daar. Maar het bewijs is onmiskenbaar. De beschrijving luidt: V2-1.7 lootje, blik, voorzijde: opschrift in drie regels: 2 G / K . V / I, keerzijde: incuus. Het is dus een blikken lootje van een cent van het tweede gesticht, tegenwoordig het Gevangenismuseum. De afmeting en het gewicht zijn vergelijkbaar met de cents-lootjes van het eerste gesticht. Het heeft volgnummer 7 meegekregen in de verwachting dat er ook hogere waarden in omloop zijn geweest. Wie er een aantreft mag het mij melden.

Behalve deze spectaculaire vondst zijn er in de RMA-collectie nog meer tot nu toe onbekende stukken ontdekt. Het betreft een 10 cent-lootje (27 mm, 1,30 gram) van het eerste gesticht met catalogus nummer V1-1a en een blikken cent-lootje (22 mm, 0,76 gram) van het derde gesticht waar al wel een nummer (V3-1.7) voor was gereserveerd. Ook is er een messing halve cent van het tweede gesticht (19 mm, 0,92 gram) ontdekt, nummer V2-6.8. In totaal zijn er 43 huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid aangetroffen naast de 233 die er al waren volgens bijlage 6 in het eerder aangehaalde boek. Bij de inventarisatie van de aan het RMA geschonken collectie-Van Gelder heeft David van der Kellen er indertijd 282 beschreven, zodat er nu nog zes niet zijn teruggevonden.

De nu gepresenteerde huismunten zijn nog niet alles. Verderop in dit artikel worden exemplaren van Ommerschans (serie OS-5) besproken. Die serie is nu vrijwel geheel teruggevonden en daarop zijn drie verschillende kloppen aangebracht. Alle nu gevonden stukken hebben bij het RMA een afwijkend inventarisnummer: NG-ZN-xxx in plaats van NG-VG-19-xxx. Dat zal zijn gekomen doordat de historische band met de collectie-Van Gelder niet langer aanwijsbaar was, waar nu verandering in is gekomen. Het is daarom te

Veenhuizen, derde gesticht. *Cent*. 22 mm, blik, 0,76 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-566)

Veenhuizen, eerste gesticht. *Tien cent*. 27 mm, blik, 1,30 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-564)

Veenhuizen, tweede gesticht. *Halve cent*. 19 mm, messing, 0,92 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-562)

verwachten dat de nummering binnenkort wordt aangepast. En voor wie het wat begint te duizelen: er is een afzonderlijke bijgewerkte catalogus aangemaakt met alle 43 stukken daaraan toegevoegd die als pdf via de website van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde raadpleegbaar is.[2]

Ommerschans koperen huismunten serie 5 1825-1830: het hele corpus

In het eerder aangehaalde boek over de huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid is onder nummer OS-5 ook de serie koperen huismunten van Ommerschans opgenomen, die daar van ongeveer 1825 tot 24 december 1830 in omloop is geweest. In het boek staan zes stukken afgebeeld, verdeeld over vier van de zeven waarden. Drie daarvan bevinden zich bij de Nationale Numismatische Collectie (NNC) en drie in Brussel bij het penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek (KBR). Bij een eerste bezoek aan het depot van het Rijksmuseum zijn ze niet aangetroffen. Maar eind vorig jaar wel dankzij de nieuwe conservator, tevens gids in de 15.000 numismatische objecten; Jan Pelsdonk. Liefst tien nieuwe stukken

kwamen er tevoorschijn, genoeg om dit verhaal te schrijven. Het zijn stevige, primitief ogende eenzijdige stukken met zware kloppen, kennelijk gemaakt door een koperslager uit de buurt. Het koper zal ook de reden zijn dat ze zo schaars zijn: de meeste zijn vrijwel zeker omgesmolten. Maar niet allemaal. In de veiling Verkade van 1846 bevinden zich in kavel 4761 alle zeven waarden.[3] Alle zestien bekende huismunten van serie OS-5 zijn afgebeeld. De afbeeldingen zijn niet op schaal; de volgorde, de juiste diameters en de overige data staan in de tabel. De breuk ¼ van de laagste waarde heeft een wat ander lettertype, bovendien is bij het linker (RMA) exemplaar de 4 tweemaal ingeslagen.

Ommerschans, serie 5. *Vijftig cent*. 37 mm, 9,93 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-570)

Ommerschans, serie 5. *Vijftig cent*. 38 mm, 11,40 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-571)

Ommerschans, serie 5. *Vijfentwintig cent*. 33 mm, 7,95 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-572)

Ommerschans, serie 5. *Vijfentwintig cent*. 32 mm, 7,84 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-573)

Ommerschans, serie 5. *Tien cent*. 28 mm, 5,20 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-574)

Ommerschans, serie 5. *Tien cent*. 28 mm, 5,42 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-575)

Ommerschans, serie 5. *Tien cent*. 28 mm, 6,91 gram (collectie: KBR, inv. 2J141-40)

Ommerschans, serie 5. *Vijf cent*. 24 mm, 3,72 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-576)

Ommerschans, serie 5. *Vijf cent*. 24 mm, 3,45 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-577)

Ommerschans, serie 5. *Vijf cent*. 24,5 mm, 3,40 gram (collectie: NNC, inv. MU-00504)

Ommerschans, serie 5. *Vijf cent*. 22 mm, 3,40 gram (collectie: KBR, inv. 2J141-41)

Ommerschans, serie 5. *Twee en een halve cent*. 22 mm, 2,96 gram (collectie: RMA, inv. NG-ZN-578)

Ommerschans, serie 5. *Twee en een halve cent*. 22 mm, 3,67 gram (collectie: NNC, inv. HNM-18290)

Ommerschans, serie 5. *Twee en een halve cent*. 22 mm, 3,15 gram (collectie: KBR, inv. 2J141-42)

Ommerschans, serie 5. *Een en een kwart cent*. 17 mm, 1,87 gram (collectie: NNC, inv. BC-0001928)

Ommerschans, serie 5. *Een en een kwart cent*. 18 mm, 2,02 gram (collectie: NNC, inv. HNM-18291)

Kloppen

Alle nu teruggevonden huismunten uit deze serie zijn dus geklopt, de grotere stukken zelfs twee en drie maal. In het huismuntenboek van de Maatschappij van Weldadigheid is wel gesuggereerd dat de serie in 1830 verkocht kan zijn aan een gevangenis en daar bij aankomst is geklopt maar daarvoor is geen enkele aanwijzing gevonden, noch bij de Maatschappij van Weldadigheid, noch bij een gevangenis. De ingewikkelde kloppen dienen zonder twijfel om vervalsing tegen te gaan. De kloppen zijn allemaal op dezelfde zijde als de getallen aangebracht, mogelijk al kort na de productie. Heel opvallend is dat er weliswaar drie verschillende kloppen zijn gebruikt maar dat op de bekende exemplaren van 50 cent een ander aantal kloppen is aangebracht dan op de 25 cent. Voor de blikken gevangenismunten van 's-Hertogenbosch zijn in 1824 ook twee verschillende bloemetjeskloppen gebruikt.[4] Maar terwijl daar de waarden van een halve cent, vijf cent en vijfentwintig cent een kruis krijgen als geheim teken en de andere drie een 'blommetje' is de systematiek hier kennelijk minder goed gevolgd, zoals de afbeeldingen en de tabel tonen. Na het aanbrengen van de kloppen werden de ponsen door de directie vaak ingenomen van de koperslager en apart bewaard om het de vervalsers niet te makkelijk te maken. Ook het dure koper was een rem op het vervalsen. En waar wordt nu die laatste cent uit de veiling Verkade gevonden? ❍

locatie	inv.	waarde	diameter	massa	klop 1	klop 2	klop 3	boek	cat.
RMA	NG-ZN-570	50	37	9,93	A	B	C		OS-5.1
RMA	NG-ZN-571	50	38	11,40	A	B			OS-5.1
RMA	NG-ZN-572	25	33	7,95	A	C			OS-5.2
RMA	NG-ZN-573	25	32	7,84	A				OS-5.2
RMA	NG-ZN-574	10	28	5,20	A	C			OS-5.3
RMA	NG-ZN-575	10	28	5,42	A	C			OS-5.3
KBR	2J141-40	10	28	6,91	A	C		x	OS-5.3
RMA	NG-ZN-576	5	24	3,72	A				OS-5.4
RMA	NG-ZN-577	5	24	3,45	A				OS-5.4
NNC	MU-00504	5	24,5	3,40	A			x	OS-5.4
KBR	2J141-41	5	22	3,40	A			x	OS-5.4
RMA	NG-ZN-578	2 ½	22	2,96	C				OS-5.5
NNC	HNM-18290	2 ½	22	3,67	C			x	OS-5.5
KBR	2J141-42	2 ½	22	3,15	C			x	OS-5.5
RMA	BC-0001928	1 ¼	17	1,87	B				OS-5.6
NNC	HNM-18291	1 ¼	18	2,02	B			x	OS-5.6
?		1							OS-5.7

Klop A. Bloem met stippen, circa 9 mm

Klop B. Aanziend rattenkopje, circa 5,5 mm

Klop C. Bloempje, circa 5 mm

Met dank aan Jan Pelsdonk, conservator numismatische collecties van het Rijksmuseum in Amsterdam.

Noten

1. Nijlunsing, W. (2022) Het huisgeld en de penningen van de Maatschappij van Weldadigheid en de Rijksgestichten 1821-1871. *Numismatica Neerlandica* 1 (Assen) 47 en verder.
2. Link naar de catalogus: https://koninklijkgenootschap.nl/wp-content/uploads/20230202-CATALOGUS-Huismunten-Maatschappij-van-Weldadigheid.pdf.
3. Vries, J. de, A. Brondgeest & C.F. Roos (1849) *Catalogus van het uitmuntende en alom beroemde munt-kabinet, nagelaten* [...] *door Pieter Verkade* [...], *bevattende Nederlandsche munten van 1576 tot dezen tijd* [...] (Amsterdam).
4. Nijlunsing, W. & A. Kussendrager (2023) *Het gevangenisgeld van het Koninkrijk der Nederlanden 1823-1861* [Publicatie in voorbereiding].

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

JAN PAUL KRUIMEL

Atelierbezoek Gerry van der Velden

Gerry van der Velden, *Gerard Overeem*. Zonder jaar (2015), brons, 92 mm (foto's: Jan Paul Kruimel)

Op een grijzige ochtend in januari spoedden penningliefhebbers uit verschillende hoeken van het land zich naar het midden van de Betuwe, waar Gerry van der Velden in Zoelen haar atelier heeft. Zij ontving ons op de begane grond van haar woning. Daar vertelde ze over haar achtergrond en liet ze penningwerk zien. Afkomstig uit een agrarische familie ging zij als zeventienjarige naar de Kunstacademie in Tilburg en vervolgens naar de Rijksakademie in Amsterdam. In haar werk voeren de onderwerpen mens, dier en natuur de boventoon. Haar werk varieert van klein formaat tot zeer groot. Beelden van haar hand zijn in diverse plaatsen in de omgeving te bewonderen. Geregeld heeft zij koeien en paarden als onderwerp gekozen, ook bij de uitvoering van opdrachten. Naast beelden en penningen maakt zij ook tekeningen; recent werk is dit voorjaar te zien in de Waalgalerie in Tiel.

Van der Velden ontwierp in de loop van de jaren zo'n twintig penningen, de meeste in opdracht. Tiel en de omgeving daarvan zijn geregeld het

Gerry van der Velden, *Koprol*. 2011, brons, 110 mm (foto: Jan Paul Kruimel)

Gerry van der Velden, *Echtpaar*. 2020, brons, 90 mm (foto's: Jan Paul Kruimel)

onderwerp. Zij werkt bij het maken van penningen zowel in was als in gips. Bij de gipsen penningen valt op dat het profiel zeer vlak is en dat van een euromunt benadert. Een fraai voorbeeld is de portretpenning van de beeldhouwer Gerard Overeem. Ze heeft weinig animo om letters op de penning te plaatsen maar weet daar toch altijd weer een oplossing voor te vinden. Thans laat zij haar penningen gieten bij Bronsgieterij Bogart in Druten. In coronatijd maakte zij enkele beelden over het leven binnenshuis, in een soort cocon. En ook over de anderhalvemetersamenleving. Een van de penningen gaat over de fotograaf Brand Overeem. Hij won de *Zilveren Camera* met een foto van een echtpaar. Ook maakte zij een prachtige open penning voor de Stichting Koprol.

Vervolgens gingen de atelierbezoekers naar boven, naar Gerry's atelier. Onder het schuine dak troffen we talloze gipsen beelden en veel klein werk. Daar kregen we een uitgebreide uitleg over het maken van penningen. Toen de grijze mist was opgetrokken vervolgde Gerry onze rondleiding in de tuin waar we genoten van zon en buitenbeelden. En ten slotte namen we afscheid nadat haar als dank de penning *Atelierbezoeken* was overhandigd.

Gerry van der Velden in haar atelier (foto: Jan Paul Kruimel)

Impressie van Gerry's atelier (foto: Jan Paul Kruimel)

JOS BENDERS & HENDRIK DE BACKER

Zweder van Culemborgs kwart groot uit Rhenen

De vondst van twee exemplaren van een kwart groot en archivalia leveren nieuw inzicht in de muntslag van de Utrechtse bisschop Zweder van Culemborg.

Het eerst bekende exemplaar

In zijn catalogus over de muntslag gedurende het Utrechts Schisma (1423-1449) beschreef Jan van der Wis een kwart groot op naam van bisschop Zweder van Culemborg (1425-1432) als volgt:

'Voorzijde: wapen van het Sticht met hartschild een wapen met een klimmende leeuw naar links gewend (uit het familiewapen?).
Omschrift: SVEDERVS . EPC T [...]
Keerzijde: lang breedarmig kruis met in de kwartieren: M' - T - I - N'
Omschrift: onleesbaar.[1]
Zilver, 14,0 mm, 0,32 gram, de rand is uitgebroken, collectie en foto's: Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandsche Bank (NNC), inv. NM-05433. Literatuur: Van der Wis 2.1.1.5.B.
M' - T - I - N' staat voor Martinus (Sint Maarten), de patroonheilige van de Dom van Utrecht.

Nieuwe vondsten

Van der Wis kende alleen dit eerste beschreven exemplaar. In het vervolg duiden wij dit met (A) aan. Omdat de omschriften op de keerzijde niet leesbaar zijn, was de toeschrijving aan een muntplaats niet zeker. Op basis van de letters M' - T - I - N' in de kwartieren schreef hij de munt toe aan Rhenen. Deze letters komen namelijk ook voor op een groot uit Rhenen van dezelfde bisschop.[2]

Inmiddels zijn twee andere exemplaren van deze kwart groot ontdekt. In 2018 werd er een aangeboden op eBay en vorig jaar werd er een gevonden in Vianen. Van het op eBay aangeboden stuk, dat wij aanduiden met (B), is de rand uitgebroken. Deze munt is mogelijk gebroken en in ieder geval gevouwen geweest en weer rechtgebogen. De diameter is onbekend en de massa bedraagt 0,34 gram.

Het exemplaar uit Vianen – aangeduid met (C) – heeft een diameter van 15,0 mm en weegt 0,30 gram. Het muntplaatje is licht ovaal en de voorzijde is sterk gecorrodeerd.

Bij exemplaar A staat in het kwadrant links boven de letter ℳ, bij beide andere munten echter de ℕ. Als we veronderstellen dat de omschriften toch identiek zijn, zijn ze als volgt te reconstrueren:

voorzijde

(A) ✠ SVEDERVS • EPC • T////CT

(B) //////E/VS • EPC • T//IE/T

(C) /////DER/////////////

✠ SVEDERVS • EPC • T//IECT

keerzijde

(A) //O-///-//E-N//M'-T-I-N'

(B) ✠ MO-///-R/-/ES'M'-T-/-N'

(C) ✠ MO-NET-R•RE-NE/M'-T-I-N'

✠ MO-NET-R•RE-NES'M'-T-I-N'

Deze reconstructie bevestigt de hypothese van Van der Wis: de kwart groot is inderdaad in Rhenen geslagen.

Datering

Wat betreft de datering van deze munten schrijft Van der Wis zowel over de periode november 1425 tot mei 1426 als de periode november 1425 tot 1428.[3] Vermoedelijk is in het eerste geval sprake van een erratum en bedoelde hij november 1425 tot 1428. Hoe het ook zij, hier is meer duidelijkheid gewenst. Na de dood van bisschop Frederik van Blankenheim op 9 oktober 1423 ontstond een conflict over zijn opvolging tussen Zweder van Culemborg en Rudolf van Diepholt. Na de nodige perikelen benoemde de paus op 6 februari 1425 Zweder van Culemborg tot bisschop. Zweder erkende de rechten van de stad Rhenen op 31 juli 1425.[4] Zijn tegenstrever Rudolf van Diepholt had echter nog niet opgegeven en wist geleidelijk aan zijn machtsbasis uit te breiden. Op 17 november 1426 arriveerde in de stad Deventer 'een boede van Swolle die enen brieff brachte / die onse heer die Postulaet [auteurs: Rudolf van Diepholt] uytgesande hadde an ons sprekende / ruerende / woe die van Renen hem ontfangen hadden'.[5] Met deze erkenning van Rudolf van Diepholt door de stad Rhenen was de rol van Zweder van Culemborg daar uitgespeeld. Diens muntslag te Rhenen is dus in de jaren 1425 en 1426 te dateren.

Vermoedelijk waren de munten van bedenkelijke kwaliteit en zijn er ook (gouden) guldens geslagen. Deze laatsten zijn bekend van Zweder van Culemborg (Van der Wis 2.1.1.1), maar ze vermelden geen muntplaats. Van der Wis schrijft de guldens toe aan Utrecht, en stelt bij Rhenen: 'niet teruggevonden, daar niet geslagen?'.[6] Een muntbepaling van de stad Utrecht uit 1426 geeft nadere informatie: 'Want men een wyltyts tot Rhenen ghemunt hevet, beide gout ende sulver, dat ummer ghenen ganc crighen en can, onder die coepluden ende in anderen landen, soe dat daeromme te duchten is, dat daer ghelver inne wesen mach, hieromme wilt die raet doen setten ende besien bi horen raden, ende die weerde allen luden te kennen gheven binnen XIIII daghen naestcomende, etc'.[7] Helaas bevat deze muntbepaling geen dagtekening. Daardoor is niet met zekerheid te zeggen op welke munten ze betrekking heeft. Omdat pas op 17 november in Deventer bekend werd dat Rudolf van Diepholt in Rhenen was erkend, mogen we wel uitsluiten dat het hier over zijn munten gaat. Er is immers sprake dat er ten tijde van de uitvaardiging van de muntbepaling al 'wyltyts', dus enige tijd, in Rhenen was gemunt. Frederik van Blankenheim liet daar in de nadagen van zijn ambtstijd ook munten.[8] 1426 is echter nogal laat om bezwaar te maken tegen diens munten. We nemen daarom aan dat het hier gaat om de munten van Zweder van Culemborg uit 1425 en 1426.

Besluit

Het vermoeden van Jan van der Wis dat de kwart groot in Rhenen is geslagen blijkt correct. Bovendien mogen we aannemen dat in Rhenen ook guldens zijn geslagen. Tenslotte is het mogelijk gebleken de periode van muntslag nader af te bakenen, namelijk vanaf de benoeming van Zweder van Culemborg op 6 februari 1425 dan wel zijn erkenning van de Rhenense privileges op 31 juli van dat jaar, tot vermoedelijk kort voor 17 november 1426.

Met dank aan Pim Möhring (NNC) voor de afbeeldingen en info.

Noten

1. Wis, Jan C. van der (2006-2007) De muntslag tijdens het Utrechts Schisma, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 93-94, 81-134, specifiek 128-129.
2. Van der Wis, 2007: nummer 2.1.1.3.
3. Van der Wis, 2007: 96 en 125.
4. Wijk bij Duurstede, Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Stadsbestuur Rhenen (toegang 152), inv. 231.
5. Meyer, G.M. de (1979) *De stadsrekeningen van Deventer; Deel V 1420-1428* (Groningen) 110. Dit boek bevat de rekeningen over de periode 1425-1434, hoewel de titel anders doet vermoeden.
6. Van der Wis, 2007: 125-126.
7. Dodt van Flensburg, J.J. (1846) *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht; Deel K* (Castricum) 86.
8. Benders, Jos & Peter van de Koppel (2006) De braspenning van Frederik van Blankenheim, in: *De Beeldenaar* 30-3, 99-102.

JAN PELSDONK

Doorgelichte numismatiek (8), verrijking van kennis

In een serie artikelen wordt onderzoek gedaan naar de metaalsamenstelling van noodmunten in Teylers Museum. In de voorgaande aflevering kwamen de noodmunten uit het in 1579 belegerde Maastricht aan bod.[1] Daarin werd aangetoond dat de onderzochte exemplaren van veertig stuiver mogelijk uit omgesmolten kanonnen zijn gemaakt. Aan het einde van dat artikel werd een vervolg met noodmunten uit de Zuidelijke Nederlanden aangekondigd. Een klein intermezzo is echter op zijn plaats omdat de hoeveelheid onderzochte munten waarschijnlijk kan worden uitgebreid.

Rijksmuseum

Deze pas op de plaats is mogelijk dankzij het Rijksmuseum te Amsterdam. Daar ligt namelijk een interessante collectie noodmunten. Dat mag bij de kenners geen verrassing zijn, maar omdat ik sinds november 2022 ook conservator van die collectie ben geworden, dient de kans zich aan om de noodmunten van het Rijksmuseum bij het onderzoek te betrekken. Meer vergelijkingsmateriaal biedt een belangrijke meerwaarde. De eerder opgedane inzichten kunnen worden getoetst en door een tweede groep munten te onderzoeken kunnen met beide groepen samen waarschijnlijk betere uitspraken worden gedaan.

Het zal nog even duren voordat de metaalsamenstellingen van de noodmunten van het Rijksmuseum kunnen worden bepaald. Eerst is het van belang dat ik mijn huiswerk doe; dat ik de collectie leer kennen en zorg dat de beschrijvingen in orde zijn. Zijn de echte en later vervaardigde noodmunten goed van elkaar gescheiden? Krijg ik alle noodmunten bij elkaar als ik in het collectiebestand zoek? Deze vragen komen niet voort uit onvermogen van mijn voorgangers – verre van dat – maar uit mijn wil om de verzameling zo goed mogelijk op mijn netvlies te krijgen. Nu ook de collectie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (KOG) in hetzelfde depot is ondergebracht komen er nog meer noodmunten samen.[2] Dit is dus een veelbelovende ontwikkeling voor niet-destructief onderzoek naar metaalsamenstellingen.

Middelburg, *herinneringspenning in de vorm van een noodmunt van een kroon, uitgereikt aan raadslid Pauwel Janszoon*. 1574, goud, 29 × 29 mm (exclusief ring), 3,46 gram (collectie: Rijksmuseum, inv. NG-VG-4-68)[3]

Nieuws

Tijdens het bestuderen van de collectie in het depot van het Rijksmuseum komen interessante zaken naar boven. De eerste afbeelding in dit artikel toont bijvoorbeeld een gouden kroon uit Middelburg, met op de keerzijde een gegraveerde inscriptie. Van Gelder meldt in zijn studie naar noodmunten uit de Tachtigjarige Oorlog dit specifieke exemplaar en schrijft 'Ex. met inscriptie als no 38b' waarbij onder nummer 38b een gouden noodmunt van vier kroon wordt beschreven, die zich in de Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandsche Bank bevindt.[4] Bij nadere beschouwing wijken de inscripties in detail van elkaar af. Het stuk in het Rijksmuseum geeft: '. DOEN . / . IC . VVAS . / . GESLEGEN . / . VVAS . MIDDEL . / BVRGH . BELEGE . / . SO . DATTER . TVOLC / . AT . VAN . HONGERS . / . VVEGEN . PAERDEN . / .

HONDEN . HVEN . DVER . / . NOOT . KATTEN . RAT : / TEN . ENDE . LINSA : / ET . VVAFELEN . / . VOOR . BROOT . / (huismerk)'. Het exemplaar van vier kroon toont een wapenschild met drie vissen en de naam C.F. Tas. Deze is volgens Van Gelder uitgereikt aan schepen Cornelis Franchoisz. Tas. Twee andere stukken van vier kroon wijst hij niet aan bestuursleden toe. Zij tonen de initialen I-huismerk-B en een 'huismerk, vervlochten met de letters DD E'.[5] De eerste wordt bewaard in de NNC, de tweede bevond zich in de collectie-Stephanik en is in het begin van de twintigste eeuw bij Muller geveild.

De enkele kroon van het Rijksmuseum toont naast het huismerk bestaande uit een hart en liggend kruis, de letters P, I en R. Het is minder waarschijnlijk dat dit exemplaar eveneens aan een van de schepenen is uitgereikt, want dan zou verwacht mogen worden dat het eveneens een stuk op het gewicht van vier kroon zou zijn, om scheve gezichten te voorkomen. Een handzaam overzicht met de namen van schout, burgemeester, schepenen, pensionarissen en raden van Middelburg geeft nadere informatie.[6] De namen staan vermeld in een ordonnantie van 28 januari 1574 – slechts enkele weken voordat de stad werd overgegeven – waarin de heren besluiten om elkaar naast een levenslange belastingvrijstelling, een gouden herinneringspenning te geven van 'viere enckele penningen [= munten], die men hier ordinaerlic geslagen heeft'. Hieruit zou gedestilleerd kunnen worden dat de exemplaren van vier kroon niet als noodmunt maar uitsluitend ter herinnering zijn geslagen. De in de ordonnantie opgenomen lijst toont geen naam die direct te koppelen is aan een achternaam die begint met een R. Dat is anders bij de voornamen, want er komt een Pieter Jansz. van der Hoghe voor, naast een Pauwels Jansz. De eerste was schepen en valt volgens bovenstaande redenering af. De tweede sluit bijzonder goed aan. Vaak werd gewerkt met het Romeinse alfabet als voorbeeld. De I en de J zijn onderling prima uitwisselbaar, net zoals doorgaans een V in plaats van U werd gebruikt, zoals eveneens is gebeurd op dit graveerwerk. Pauwels Jansz. was raadslid, dus als uitkomst kunnen de letters PI-R heel goed staan voor 'Pauwels Janszoon, Raad'.

Zou er kort na het uitvaardigen van de ordonnantie zijn beknibbeld op de kosten en hebben de raadsleden een penning van lagere waarde

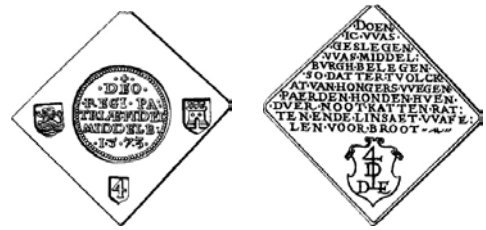

Middelburg, *herinneringspenning of noodmunt van vier kroon, met huismerk 4DDE*. 1574, goud, circa 29 × 29 mm, 13,2 gram (tekening uit: De Man, 1902: plaat 9.8)

Brussel, *noodmunt van een gulden*. 1584, zilver, 33 × 33 mm, 13,92 gram (collectie: Rijksmuseum, bruikleen KOG, inv. KOG-MP-1-2593A)

ontvangen of heeft Pauwels Janszoon bewust een penning van lagere waarde gevraagd en het resterende bedrag van deze schenking in muntgeld ontvangen? Beide opties zijn plausibel. Gezien bovenstaand verhaal en de grote overeenkomsten tussen de graveringen is het zeer waarschijnlijk dat Pauwel Janszoon het stuk heeft ontvangen. In dit geval is het dus geen noodmunt maar een herinneringspenning, geslagen tijdens de nadagen van het beleg in 1574. Volgens deze gedachtegang zou het stuk met de initialen I-B van baljuw Jan (Turck) geweest kunnen zijn. Daar staat tegenover dat de letters DDE niet aan een naam op de lijst zijn te koppelen. Er komt zelfs geen enkele 'D' of 'E' als initiaal op de lijst voor. Daar staat tegenover dat ze een onderdeel zijn van het huismerk en niet als initialen los van het huismerk staan vermeld, zoals wel het geval is bij I-B en PI-R. Dit toont weer eens aan dat de werkelijkheid gecompliceerder is dan doorgaans wordt aangenomen. Mogelijk brengt een meting van de metaalsamenstelling meer geheimen aan het licht en kan een onderscheid worden gemaakt tussen noodmunten en herinneringspenningen.

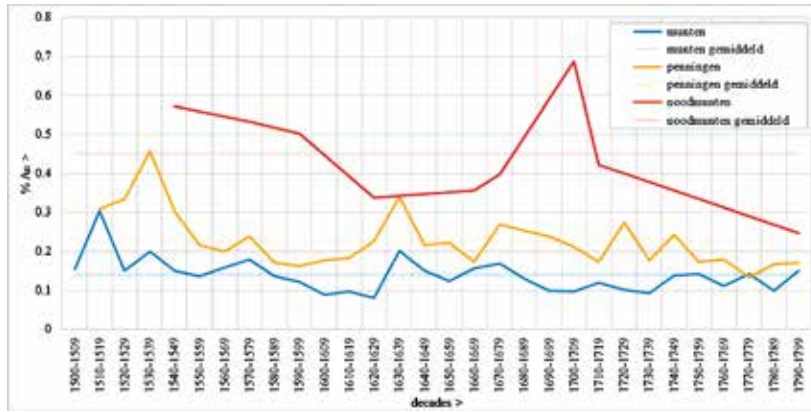

Goud als spoorelement in 744 munten, 805 penningen en 88 noodmunten (gemiddelden per decade).

Meer goud

De Brusselse noodmunt die bij dit artikel is afgebeeld is een ander voorbeeld waarom onderzoek naar metaalsamenstellingen interessant kan zijn. Uit het beleg van Brussel in 1584-1585 – toen de stad door troepen van de hertog van Parma werd belegerd – zijn namelijk geen noodmunten in de collectie van Teylers Museum vertegenwoordigd. Indien ook de noodmunten van het Rijksmuseum bij het onderzoek kunnen worden betrokken wordt de hoeveelheid beschikbare meetdata dus niet alleen verrijkt door meer metingen, maar ook verbreed met meer noodmunten uit andere steden en van andere tijden.

Deze pas op de plaats is een goede gelegenheid om wat nader in te gaan op het onderzoek naar de metaalsamenstellingen zelf. De technische details worden beschreven in een artikel dat is aangeboden ter publicatie aan het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*.[7] Alle bijna 10.000 gemeten voorwerpen zijn groepsgewijs met elkaar vergeleken. De hier afgebeelde grafiek toont het aangetroffen goud in zilveren voorwerpen uit de periode 1500-1800. De exemplaren waarbij de gemeten hoeveelheid goud beneden de detectiegrens valt zijn – net zoals valse noodmunten – vooraf uit de selectie verwijderd. Ook de vergulde stukken zijn gedeselecteerd. Van de 198 noodmunten resteren er uiteindelijk 88 en van de 4.817 munten en penningen uit de periode 1500-1800 resteren er 1.549: 744 munten en 805 penningen. Op basis van het spoorelement goud blijken de zilveren munten, penningen en noodmunten in drie groepen verdeeld te kunnen worden. Penningen blijken doorgaans wat meer goud te bevatten dan de reguliere zilveren munten. Bij noodmunten blijkt er nog meer goud voor te komen. Worden de gemiddelden van deze drie groepen vergeleken, dan is de hoeveelheid goud bij penningen ongeveer twee keer zo groot als bij munten en bij noodmunten zelfs vier keer zo groot. (Let wel, dit zijn gemiddelde waarden; met name bij de penningen komt de gemeten hoeveelheid goud soms op het niveau van de noodmunten uit.) Uiteraard zijn de aangetroffen percentages goud erg klein, maar de verschillen zijn het waard om de noodmunten nader onder de loep te nemen. Vandaar deze serie artikelen, waarbij tevens diverse later vervaardigde stukken beter worden vastgelegd. Het moge duidelijk zijn: deel 9 van deze reeks artikelen is in voorbereiding. ❍

Noten

1. Pelsdonk, Jan (2022) Doorgelichte numismatiek (7), Kanonnengeld in Maastricht, in: *De Beeldenaar* 46-6, 290-294.
2. Goeje, Rein de (2023) De penning is rond. De relatie KOG-VPK, in: *De Beeldenaar* 47-2, 65-66.
3. Gelder, H. Enno van (1955) *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog* ('s-Gravenhage) nummer 40b (dit exemplaar); Man, Marie de (1903) La numismatique du siège de Middelbourg de 1572 a 1574, in: *Revue belge de numismatique* 59, 25-40 & 145-169, specifiek 158 nummer 10a (dit exemplaar).
4. NNC, inv. NO-00069.
5. Van Gelder, 1955: 19 nummers 38b [= NNC inv. NO-00071] en 38c [= Man, Marie de (1902) La numismatique du siège de Middelbourg de 1572 a 1574, in: *Revue belge de numismatique* 58, 279-311 & 429-464, specifiek 459-460 plaat 9.8].
6. De Man, 1902: 456-457.
7. Pelsdonk, Jan (2023) *Traces of Copper. The origin of copper and the approximate chemical compositions of some 1,500 Dutch coins and medals* [manuscript in voorbereiding].

Numismatisch Speurwerk 78

Griekse tragedie. Circa 61 mm

Oplossingen

Een onzer lezers meende in de *Griekse Tragedie* (Numismatisch Speurwerk 77) een musicienne te herkennen, mogelijk Euterpe, één van de negen muzen uit de Griekse mythologie. Zij bespeelt de 'aulos' oftewel een dubbele fluit. De keerzijde krijgt in dit verband wellicht een erotisch tintje.

Nieuwe vragen

De eerste vraag gaat over een enkelzijdige gietpenning van maar liefst 97 mm. Te zien is een ouderwets zeilschip met twee mensen aan het roer. Op het zeil staat redelijk duidelijk 'WAvL'. Het omschrift is ook duidelijk: 'MDCCCLXXXIV - MCMXXXIV (= 1884-1934) . 13 OCTOBER'. Naar de rest is het gokken. Welk 50-jarig jubileum wordt hier gevierd? Waarschijnlijk gaat het om een huwelijk. De volgende vraag is of dit een Nederlandse penning is. De schrijfwijze '13 OCTOBER' wordt in het Engels, Deens, Noors, Zweeds, Vlaams en uiteraard Nederlands gebruikt. Al of niet met een 'c' of een 'k'. In de Duitse taal staat er meestal een punt tussen 13 en october. Aldus een toch wel fraai stukje gietwerk met de trefwoorden 'mogelijk', 'waarschijnlijk' en 'zou kunnen'. Wat zou WAvL kunnen betekenen? En bestaat er ook een penning met een andere zijde?

Het tweede voorwerp is eveneens een enkelzijdige gietpenning (plaquette), van 72 x 52 mm, met stempelbreuk. Op de voorzijde staat zo te zien een H met kroon en een oranjetak. Linksboven een moker. De tekst luidt: Ere aan Joop Westerweel. Kenmerken van gieter en medailleur ontbreken. Waarschijnlijk is de genoemde persoon de verzetsstrijder Joop Westerweel (1899-1944). In de jaren '30 werkte hij aan de Werkplaats, de school van Kees Boeke in Bilthoven. Hij organiseerde daar de opvang van Joodse vluchtelingen uit Duitsland en Polen en zorgde

dat hun kinderen onderwijs kregen. In 1940 werd Westerweel hoofd van een montessorischool in Rotterdam en begon bij zijn verzetswerkzaamheden, samen met mensen uit zijn familie en kennissenkring die na de oorlog de Westerweelgroep zou worden genoemd. Tot de groep behoorde ook zijn vrouw Willy Westerweel. Naar schatting zijn totaal tussen de 300 en 400 Joodse mensen door Westerweel en zijn collega's geholpen en een groot deel slaagde erin te ontkomen. Op 10 maart 1944 werd Westerweel aan de Duits-Belgische grens gearresteerd nadat hij een tocht had gemaakt om een groot aantal Joodse jongeren over de Pyreneeën te helpen. Op 11 augustus 1944 werd hij, samen met vier anderen, in de omgeving van Kamp Vught gefusilleerd. Na de oorlog werd in maart 1947 op een van de hellingen van het Ephraimgebergte in Israël een park met zijn naam aangelegd. Joop en zijn vrouw Willy, die de oorlog overleefde, kregen volgens Wikipedia in 1964 van de staat Israël de Yad Vashem-onderscheiding. De vraag: bij welke gelegenheid is deze plaquette vervaardigd, en wie is de medailleur?

Van afgebeelde loden penning, diameter 47 mm, uit Schoonhoven is alles bekend, *so far so good*. In *De Beeldenaar* 15-3 uit 1991, op pagina 356, beschrijft D.A. Wittop Koning een aangekocht exemplaar en beredeneert de determinatie. De voorzijde toont het wapen van Schoonhoven (vier leeuwen, alle naar links gaand) onder I : B : M, het ingeslagen jaartal 1729 en het ingeslagen nummer 71. De keerzijde is blanco. Bovenaan een pengat. Deze penning is bekend met verschillende ingeslagen nummers:

65 = artikel D.A. Wittop Koning
71 = bovenstaand exemplaar van vrager
77 = Streekarchief Krimpenerwaard

En nu de vragen. Is het toeval dat alle tot nu toe bekende nummers met 'zes' zijn te verhogen? Wittop Koning suggereert dat I : B : M staat voor 'Inspecteur Brand Meester' en trekt daar een logische conclusie uit: dit is een brandspuitpenning. En dat is inderdaad logisch, International Business Machines bestond nog niet. Maar is het wel een brandspuitpenning? De twijfel ontstaat om drie redenen. Allereerst hebben alle drie de penningen hetzelfde jaartal 1729. Wel drie verschillende cijfer-kloppen, 65, 71 en 77. Verder wordt in de bron die wordt aangehaald door Wittop Koning, gesproken over een letter die werd aangebracht op de penning en verwijst naar een pomp. Er staat echter geen letter, maar een getal op de penningen. Als derde is het vreemd dat alle drie de penningen boven het stadswapen de letters van de Inspecteur Brand Meester dragen. Wellicht dat de lezerskring van *De Beeldenaar* hier een oplossing voor kan bieden. Wellicht ter verwarring kan vermeld worden dat de wapens van Krommenie, Uitgeest, Ilpendam en Limmen ook vier naar links gaande leeuwen vertonen.

Met dank aan: Henk Groenendijk, Fenna van Keulen en Allex Kussendrager. Alle mogelijke info, hints en tips zijn welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Lidmaatschap

Via het basislidmaatschap (€95) ondersteunt u de Nederlandse penningkunst op nationaal - en internationaal vlak. Tevens kan de VPK hierdoor jaarlijks twee penningen laten ontwerpen en bijeenkomsten en activiteiten organiseren. Leden ontvangen *De Beeldenaar* en kunnen kiezen om de elk jaar verschijnende penningen te kopen tegen een gereduceerd tarief.

Nieuwe penningen

De twee nieuwe inschrijfpenningen die dit jaar verschijnen zijn Symbiose door Jens Pfeifer en *The Wallace Line* door Loes Schellekens. De bestelinformatie vindt u op de VPK-website: www.penningkunst.nl.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst 2023

De Najaarsbijeenkomst wordt op zaterdag 30 september in Sociëteit De Hereeniging in Deventer gehouden en staat in het teken van 800 jaar Hanzesteden. Leden van het genootschap ontvangen daar eind juli een uitnodiging voor. Als u de uitnodiging per post ontvangt, dan heeft de secretaris geen e-mail adres van u. Mocht u wel een e-mail adres hebben, dan kunt u dat doorgeven aan de secretaris via info@koninklijkgenootschap.nl.

Penningmeester gezocht

Jeroen van Gessel zal in april 2024 om statutaire redenen aftreden als bestuurslid van het genootschap. Hij heeft de functie dan meer dan zes jaar vervuld. Om voldoende tijd te hebben om de beoogde opvolger in te werken is het bestuur op zoek naar iemand die de functie over wil nemen. Spreekt dit u aan? Meld u dan via penningmeester@koninklijkgenootschap.nl.

Secretaris gezocht

In april 2024 zal secretaris Ernst Wilschut eveneens om statutaire redenen aftreden als bestuurslid van het genootschap. Hij heeft de functie dan exact zes jaar vervuld. Voor de continuïteit is het voor het secretariaat van belang om voldoende tijd te hebben om de beoogde opvolger in te werken. Het bestuur is op zoek naar iemand die de functie over wil nemen. Heeft u interesse? Meld u dan via info@koninklijkgenootschap.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

Stichting De Beeldenaar is nog steeds op zoek naar een nieuw bestuurslid die namens het genootschap zitting heeft in het bestuur, bij voorkeur iemand die de taak van penningmeester op zich wil nemen. Spreekt dit u aan? Meld u dan via info@koninklijkgenootschap.nl. Voor vragen over de inhoud van de functie kunt u contact opnemen met Marcel Overdijk via penningmeester@debeeldenaar.nl.

FIDEM

Yvette Schulman, de vijfde generatie numismaten van de bekende handel in numismatische voorwerpen Laurens Schulman BV (zie de reclame op de volgende pagina), wordt de nieuwe gedelegeerde voor FIDEM in Nederland. Yvette Schulman treedt daarmee in de voetsporen van Jan Pelsdonk, die na tien jaar zijn FIDEM-werkzaamheden moet beëindigen wegens toegenomen werkdruk.

Begin dit jaar zijn de penningen geselecteerd die worden ingezonden naar de tentoonstelling in Florence, waar ook van 10-14 oktober het congres zal plaatsvinden. U kunt zich registreren voor het congres, zie www.fidem-medals.org voor meer informatie.

Echt alles weten over Nederlandse munten?

www.laurensschulman.nl

Een handboek als database met alle tussen 1795 en 2001 geslagen Nederlandse munten is al uniek.
Een voor iedereen VRIJ TOEGANKELIJKE is revolutionair!

De inhoud van dit handboek wordt stapsgewijs in chronologische volgorde gevuld met duidelijke foto's en uitgebreide details.
Nu beschikbaar op onze vernieuwde website.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Rietdijk
Aº 1919

Al meer dan een ***eeuw*** tot uw dienst.

1919–2023

Halfjaarlijkse internationale muntenveilingen

in juni en december, wij zoeken doorlopend inzendingen!

Uw adres voor aan- en verkoop in de numismatiek via veilingen:

- Antiek
- Provinciaal
- Koninkrijk
- Gouden munten
- Beleggingsgoud
- Zilveren munten
- Beleggingszilver
- Historie penningen
- Papiergeld
- Onderscheidingen
- Verzamelingen
- Partijen

Onze kenmerken:

Eerlijk, betrouwbaar, gedegen & persoonlijk.

Rietdijk postzegel- en muntenveilingen bv.
Noordeinde 41, 2514 GC Den Haag
+31 (0) 70 - 364 78 31
www.rietdijkveilingen.nl
info@rietdijkveilingen.nl

Rietdijk live

nvmh

Lid

De mooiste échte bankbiljetten koopt u bij leden van de

NEDERLANDSE VERENIGING van MUNTHANDELAREN

www.nvmh.nl

De NVMH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaars op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NVMH lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NVMH lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of behoort te twijfelen.
- Een NVMH lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NVMH lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NVMH lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
Nederland
Telefoon: (+31) 30 6063944
Email: info@ha-europe.com
www.ha-europe.com

Hét veilinghuis voor al uw munten en penningen!

Uw collectie laten taxeren?

Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.
Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten.
Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent op beide dagen zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00.
Op de overige werkdagen kunt u ook bij ons terecht voor een gratis taxatie op afspraak. Neem in dit geval contact met ons op om een afspraak te maken.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hong Kong. Onze bieders/leden (ruim 1,4 miljoen!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst.
Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.ha-europe.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk ook op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hong Kong.

DALLAS | NEW YORK | BEVERLY HILLS | SAN FRANCISCO | CHICAGO | PALM BEACH | LONDON | PARIS | GENEVA | IJSSELSTEIN | HONG KONG

De Beeldenaar

47

september | oktober 2023 | nr 5

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

VEILING 56
6 en 7 november

Wij staan vierkant achter TOP opbrengsten!

U kunt uw collectie aanbieden voor onze najaarsveiling van 6 en 7 november. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV
Amsterdam - Nederland
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040
e-mail: auction@schulman.nl

HET ADRES VOOR HET VEILEN VAN MUNTEN, PENNINGEN, ONDERSCHEIDINGEN & PAPIERGELD.

Sedert 1880 is het veilinghuis Schulman een begrip in de nationale en internationale numismatiek. Met meer dan 140 jaar ervaring met veilingen, taxatie, inkoop en verkoop van munten, bankbiljetten en penningen bezitten wij de juiste kennis en kunde om voor uw inzending de hoogste prijs te realiseren.

Handelvoorraad aanwezig op wereldwijde beurzen en in onze galerij. Schulman b.v. wordt vertegenwoordigd door zijn vooraanstaande numismaten op internationale beurzen. U kunt ons onder andere vinden in Berlijn, München, Hong Kong, Singapore, Tokyo, New York, Chicago, Florida en Zuid-Afrika.

NGC AUTHORIZED DEALER

PCGS AUTHORIZED DEALER

nvmh

De Beeldenaar 47
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

Stichting De Beeldenaar
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Idse Boonstra, Johan Mevius, Toon Opdam, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43; buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

196 Talent in de dop
> Jan Pelsdonk
197 Nieuw aangetroffen typen bracteaten van Friesland, Groningen en Deventer
> Vincent van Vilsteren & Jan van der Wis
201 Penningen en beren
> Jan Paul Kruimel
203 De peerdekens van Overijssel, opdat wij niet vergeten
> Willem van den Nieuwenhof
206 De mysterieuze Hongaarse penningmaker Lajos Ratkai (1931)
> Jim van der Meer Mohr
209 Numismatiek in het landschap II
> Anton Cruysheer
211 Saint Hilaire-du-Harcouët en de watersnood van 1953
> Ernst Wilschut
217 De schoonheid van een munt zit 'm ook geregeld in zijn uiterlijk
> Arie van Herwijnen
219 Museumbezoekers
> Jack Visker
221 Overschrijven niet altijd de juiste manier
> Allex Kussendrager
223 Drie penningen en twee viervoudige verbonden
> Jan Pelsdonk
227 In memoriam Margreet Tas
> Herman Gerritsen
229 Obligatie vanwege het kloppen van het geld in 1573
> Kees Pannekeet
232 Najaarspuzzel: Wandelaar
> Jan Pelsdonk
233 Gra Rueb op alfabet
> Karel Soudijn
235 Numismatisch Speurwerk 79
> Johan Mevius
236 Nieuws

Talent in de dop

Op een van de kinderpostzegels van 2022 is Dagobert Duck te zien, de stripfiguur die als rijkste eend ter wereld te boek staat. Hij voelt zich ondanks alle rijkdom nooit te beroerd om voor de kleinste munt door de knieën te gaan. In wezen zou hij symbool kunnen staan voor de verzamelaarswereld, waar collectioneurs op vele mogelijke manieren proberen om hun verzamelingen uit te breiden. Toch gaat de vergelijking (naar ik hoop) mank, want anders dan bij verzamelaars is Dagobert een ongelofelijke vrek.

Sinds jaar en dag staat in mijn werkkamer in Haarlem een bak met oude numismatische voorwerpen zonder waarde, veelal vallend onder de noemer 'vakantiegeld'. Die bak heb ik eufemistisch 'schatkist' gedoopt en zo af en toe kan ik daar jonge bezoekers een kleine greep in laten doen. Dat voelt goed, niet alleen omdat die kinderen blij het museum verlaten, maar ook omdat ik hoop dat het een aanzet is om nieuwe verzamelaars te kweken. Een vervolg is er echter niet. De kinderen verdwijnen weer uit mijn blikveld en alleen de hoop blijft achter, waardoor de schatkist van de kinderen voor mij de doos van Pandora wordt.

Een veel beter doordacht plan en een prachtig voorbeeld van vrijgevigheid wordt sinds 2021 tentoongespreid door een paar Dordtse verzamelaars. Zij zenden een tiental jongens en meisjes af en toe een munt met toelichting toe, in de hoop dat zij geïnteresseerd raken. Hierover is eerder in *De Beeldenaar* gepubliceerd. Zij hopen zo een nieuwe generatie te bereiken. De reacties zijn leuk en hartverwarmend. En het zijn dit soort kleine acties die er toe doen. Het zou mooi zijn als dit initiatief zich uitbreidt, ter ondersteuning van talent in de dop. Geïnteresseerd? Kijk eens om u heen!

ONVERKOCHTE ADVERTENTIERUIMTE

De voorplaat wordt u aangeboden door Studio Erwin Olaf

De Commissie Bijzondere Munten van het ministerie van Financiën adviseert de staatssecretaris over de keuze van kunstenaars en hun ontwerpen voor de uitgiften van nieuwe munten. Erwin Olaf is de ontwerper van de nieuwe muntreeks van Willem Alexander. De foto is afgeleid van de geschilderde schuttersstukken uit de zestiende en zeventiende eeuw en toont naast de betrokkenen diverse kenmerkende numismatische attributen. Op tafel ligt een boek over penningkunde door Van Loon, naast een muntgewichtdoos en een reeks ducatons en daalders. Rechts een stapel boeken over hedendaagse kunst. De Vanitasattributen tonen de tijdelijkheid van de commissie en het leven.

Afgebeeld van links naar rechts: staand Maarten Brouwer (muntmeester en directeur van de Koninklijke Nederlandse Munt te Utrecht), zittend: Evert-Jan Bouman (ambtelijke secretaris), Frans Weijer (numismaat, met renaissancepenning), Eric Ligthart (voorzitter, ministerie van Financiën), Els van Odijk (directeur Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam), Stani Michiels (beeldend kunstenaar en architect) en Suzan Drummen (beeldend kunstenaar).

(Foto: © Erwin Olaf, De Muntadviescommissie in 2014

VINCENT VAN VILSTEREN & JAN C. VAN DER WIS

Nieuw aangetroffen typen bracteaten van Friesland, Groningen en Deventer

Betaalmiddelen of niet?

Geregeld duiken er nog onbekende muntsoorten of nieuwe varianten van bekende muntsoorten op. Deze bijdrage is gewijd aan een aantal bracteaten. In twee gevallen betreft het aanvullingen op het overzicht van Friese en Groningse penningen dat in 2020 in drie delen in *De Beeldenaar* verscheen.[1] Het derde geval roept vragen op: het zijn bracteaten, maar zijn het wel echte munten of gaat het eerder om versierselen?

Friesland

Op de bodemvondstendag, die op zaterdag 18 juni 2022 was georganiseerd door het IJstijdenmuseum te Buitenpost en de Nederlandse Vereniging voor Metaaldetectie DDA, werd een nieuw type Friese penning getoond, die gevonden was in een stuk bouwland in het Friese Wierum (gemeente Noardeast-Fryslân). De enkelzijdige penning is de eenvoud zelve. Zoals gebruikelijk staat er een kruis op. Twee kwadranten lijken geen vulling te hebben, terwijl de twee andere een soort 'wig' bevatten die van de bolle muntrand naar een kruisbeen loopt.

Waar en door wie de munt is geslagen, is helaas (nog) niet te achterhalen. Wel past de penning in het plaatje van vindplaatsen uit het noorden van Friesland.[2] Blijkbaar werden enkelzijdig geslagen penningen daar veel gebruikt – bijvoorbeeld als kerkelijke offermunt – en waarschijnlijk ook geproduceerd.

Groningen

Bij Schulman B.V. kwam op 28 juli 2022 een nieuw type Groningse penning onder de hamer, waarop de twee sterren nu eens niet onder de klauwen van de adelaar zijn geplaatst, maar ter weerszijden van de vleugels.[3] Het 'lipje', waaraan de penning na het slaan nog vastzat aan de metaalplaat, is afgebroken. De penning was acht maanden eerder geveild bij veilinghuis Rauch te Wenen.[4]

De beide sterren, werden door Schulman B.V. omschreven als 'vier punten'. Of die sterren daar

Fr 15.1 Friesland, *penning*. Z.j. (1450-1500), koper, 12,85 mm, 0,38 gram (particuliere collectie, foto: Johan Koning) vondst Wierum 2021

Gr13A.1 Groningen, *penning*. Z.j. (na 1528), koper, 13 mm, 0,18 gram (particuliere collectie; foto's Schulman B.V.)

met een bedoeling zijn gezet of dat de stempelsnijder een fout heeft gemaakt, is helaas niet meer te achterhalen. Dit nieuwe type penning kan als A-nummer in de catalogus in *De Beeldenaar* 44-4 (2020) geplaatst worden na nummer Gr 13.3.

Munt of geen munt

In de periode van 2 december 2009 tot en met 16 maart 2011 werd in de binnenstad van 's-Hertogenbosch een archeologisch onderzoek uitgevoerd op de locatie waar het Museumkwartier zou worden gebouwd.[5] Dit complex is in 2013 geopend. Aan de Beurdsestraat werd een van oorsprong middeleeuwse bebouwing aangetroffen waarvan de achtererven mogelijk deels in gebruik zijn geweest voor ambachtelijke activiteiten. Er zijn onder andere aanwijzingen voor textielnijverheid ontdekt.[6] Bij de opgravingen is in de vulling van een waterloop ter hoogte van de Beurdsestraat een zestal bracteaten gevonden die, getuige erin aangebrachte gaatjes, ergens op gemonteerd zijn geweest. Omdat ze alle zes bij elkaar in de buurt lagen, zijn ze vermoedelijk van hetzelfde object afkomstig. De betreffende waterloop is in het laatste kwart van de veertiende eeuw dichtgegooid, hetgeen een terminus ante quem geeft voor de bracteaten.[7]

De zes bracteaten bestaan uit enkelzijdig beslagen ronde plaatjes met een bol-holle rand. Uit de erin aangebrachte gaatjes mogen we opmaken, dat ze ergens op bevestigd zijn geweest. Waarop ze gemonteerd zijn geweest is niet achterhaald, dat zou zowel leer als textiel kunnen zijn geweest. In alle tot nu toe verschenen literatuur waarin dit soort bracteaten zijn gepubliceerd worden ze als riembeslag geduid.[8] Eén van de bracteaten (nummer 4) is zwaarder dan de andere (1,03 gram) omdat aan de achterzijde een donkere substantie bewaard is gebleven. Onder de loep is in die substantie een aantal vezels te herkennen.

Om die reden is textieldeskundige Sandra Comis geraadpleegd. Zij bevestigt dat aan de achterzijde van plaatje 4 een (restant van) wollen weefsel te zien is.[9] Op één plaats is de weefselstructuur nog intact en goed zichtbaar. Het weefsel bestaat uit twee dradenstelsels, namelijk een dradenstelsel met Z-getwiste en een dradenstelsel met S-getwiste draden die elkaar loodrecht kruisen. Niet te achterhalen is welke weefselbinding toegepast is, maar dergelijke wollen weefsels uit de late middeleeuwen met deze combinatie van Z- en S-getwiste dradenstelsels zijn meestal geweven in platbinding waarbij de draden steeds over en onder een draad geleid zijn. De bracteaten waren dus niet op leer, maar op textiel bevestigd. Er komt dan een aantal vragen op. Zijn het betaalmiddelen (munten) geweest die omgewerkt zijn tot versiering van textiel of zijn het specifiek voor versiering vervaardigde objecten? Waar zijn ze vervaardigd? En wie is of zijn de maker of makers?

Dubbele braemschen?

De zes bracteaten vertonen grote gelijkenis met enkelzijdig geslagen munten. Dat doet de gedachte opkomen dat hier sprake zou kunnen zijn van een nog onontdekt munttype. Niet zo'n

De zes bracteaten uit een opgraving in 's-Hertogenbosch. Veertiende eeuw, koper, 1,94 - 1,99 mm, 0,33 - 0,57 gram (collectie afdeling Erfgoed 's-Hertogenbosch, foto's J.R. Beuker)

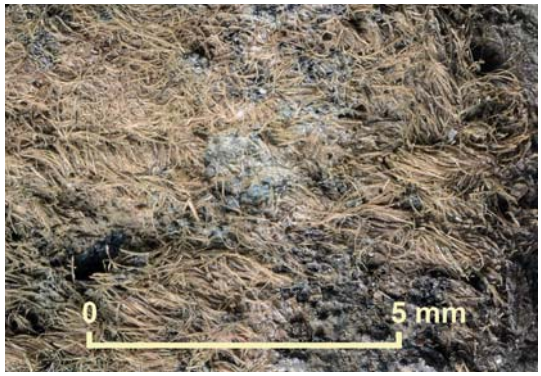

Detail van de achterkant van bracteaat 4. De vezels zijn duidelijk te herkennen (foto: J.R. Beuker)

gekke gedachte, omdat regelmatig nieuwe munttypen aan het licht komen. In het begin van dit artikel werden er twee gepresenteerd, terwijl in *De Beeldenaar* onlangs nog een nieuw ontdekte halve stuiver van Kampen werd gepubliceerd.[10] We kennen bovendien uit Zwitserland het voorbeeld van enkelzijdige middeleeuwse zilveren penningen die aan de circulatie zijn onttrokken en, na te zijn doorboord en verguld, op een kerkelijk stuk textiel (in dit geval een antependium, een altaarvoorhang) zijn genaaid.[11] Dat omwerken van muntgeld tot versierselen op textiel zou ook met de zes bracteaten uit 's-Hertogenbosch kunnen zijn gebeurd.

De bracteaten met een afbeelding van een adelaar met gespreide vleugels lijken door het hoge reliëf erg veel op de braemschen (enkele penningen) van de stad Deventer. Ook hebben de muntjes uit 's-Hertogenbosch, vooral wat betreft de typische staart van de adelaar, veel gelijkenis met de enkelzijdige penningen van de Franse stad Colmar, al zijn exacte parallellen voor de Bossche 'muntjes' uit het Frans-Duits-Zwitserse grensgebied niet bekend.[12] Dergelijke kleine muntjes met een zeer lage waarde werden in de middeleeuwen veelal door kerkelijke instanties in roulatie gebracht om als offermunt in de kerk te kunnen dienen. De diameter van de bracteaten uit 's-Hertogenbosch (gemiddeld 19,7 mm) zou dan in de richting van dubbele braemschen wijzen, omdat enkele braemschen van Deventer beduidend kleiner zijn (diameter 12-14 mm). Overeenkomstige diameters zien we ook bij de dubbele, respectievelijk de enkele penningen van Groningen.[13] De massa van dubbele penningen uit Groningen varieert van 0,43 tot 0,64 gram, zo'n beetje het dubbele van de massa van een enkele penning. De gemiddelde massa van de Bossche bracteaten evenwel is slechts 0,43 gram, weinig meer dan de gemiddelde massa van circa 0,35 gram van de Deventer enkele braemschen. Daarbij moet worden aangetekend, dat de Bossche bracteaten zijn gerestaureerd door Restauratieatelier Restaura te Heerlen en mogelijk iets zwaarder zijn geweest. Van munten met een dubbele waarde zou men toch een hoger gewicht verwachten. Dat te lage gewicht zou eventueel verklaard kunnen worden als de bracteaten een bijzet aan zilver zouden hebben. Reden om de Bossche bracteaten aan een elektronenmicroscopisch onderzoek te onderwerpen, met dank aan de vriendelijke geste van Gert ten Brink van het Zernike Institute for Advanced Materials van de Rijksuniversiteit Groningen. Dat op enkele plaatsen van het onderzochte exemplaar een deel van het oppervlak was afgebladderd, gaf de mogelijkheid ook het metaal daaronder te onderzoeken. Afbladderen van middeleeuwse munten komt veel voor omdat ze, voordat ze werden uitgegeven, geblancheerd of witgekookt werden om ze netjes en schoon te kunnen afleveren. Daardoor kreeg het metaallaagje aan het oppervlak een andere samenstelling dan het eronder liggende muntmetaal. Uit het elektronenmicroscopische onderzoek kwam naar voren, dat de bracteaten geplateerd waren met een koperlegering volgens de samenstelling in de tabel.

De kern blijkt te bestaan uit een titaan-mangaan-ijzer-koperlegering, hetgeen voor munten een wel zeer ongebruikelijke metaallegering is. Bij nauwkeurige beschouwing van de gaatjes bleek, dat ze vóór de platering zijn aangebracht. Gezien het vorenstaande moet worden geconcludeerd, dat de Bossche bracteaten geen betaalmiddelen – *in casu* dubbele braemschen van Deventer – zijn, maar van meet af aan bedoeld waren als versiering voor op textiel. Het elektronenmicroscopische onderzoek heeft ook bevestigd, dat de textielresten op de achterzijde van bracteaat 4 afkomstig zijn van wol. Geen echte munten dus. Er zijn trouwens ook geen aanwijzingen, dat in de Sint Jan in 's-Hertogenbosch bracteaten voor offerdoeleinden werden gebruikt. Bij opgravingen in 's-Hertogenbosch zijn tot nu toe erg weinig bracteaten gevonden.[14]

element	platering	inwendige
Aluminium (Al)	4,58	0,00
Silicium (Si)	17,02	0,00
Zwavel (S)	4,18	0,00
Tin (Ti)	3,12	0,00
Calcium (Ca)	1,10	0,00
Zink (Zn)	6,71	0,00
IJzer (Fe)	1,30	15,44
Koper (Cu)	61,99	28,12
Titaan (Ti)	0,00	9,32
Mangaan (Mn)	0,00	47,12
totaal	**100**	**100**

Samenstelling (in gewichtsprocenten) van één van de zes 'muntjes' van 's-Hertogenbosch

Door wie en waar gemaakt?

De oppervlaktestructuur van de bracteaten geeft aan dat ze waarschijnlijk zijn geslagen. Daarvoor zal vermoedelijk dezelfde techniek zijn gebruikt als voor de productie van enkelzijdig geslagen penningen. De stempels zullen ook in dit geval gesneden zijn door een ervaren stempelsnijder. Hoewel de koninklijke adelaar op de Bossche bracteaten sterk aan Deventer doet denken, hoeven ze niet noodzakelijkerwijs daar gemaakt te zijn. Bij de opgravingen in 's-Hertogenbosch is ook een bracteaat gevonden (diameter circa 30,78 mm), waarop een adelaar staat afgebeeld en waarmee wordt aangetoond dat afbeeldingen van adelaars vaker op appliques voorkomen.[15]

Hoewel in 's-Hertogenbosch rond het einde van de veertiende eeuw nog geen munthuis werkzaam was, had de stad blijkbaar wel ervaren stempelsnijders binnen haar grenzen die in staat waren stempels voor het slaan van bracteaten te vervaardigen. Waarschijnlijk is van dezelfde technieken gebruik gemaakt als voor de produktie van enkelzijdige penningen in de erkende munthuizen. Lokale sierbeslagmakers zullen voor de vervaardiging hebben gezorgd.

Applique gevonden bij een opgraving in het Tolbrugkwartier in 's-Hertogenbosch. Circa 1375-1450, koper, 37 mm
(foto en tekening: afdeling Erfgoed 's-Hertogenbosch)

Conclusie

De beide bracteaten uit Friesland en Groningen zijn nieuw ontdekte typen van echte munten. We weten dat bracteaten die zijn geslagen als wettig betaalmiddel of kerkelijke offerpenning ook zijn gebruikt als versiering op textiel, maar deze bewering kan niet zo maar omgedraaid worden: niet elke bracteaat die op textiel genaaid is (geweest), heeft ook ooit als een betaalmiddel gediend. De zes Bossche bracteaten met de koninklijke adelaar zijn waarschijnlijk geïnspireerd geweest op echte munten, maar zijn het niet. Ze kunnen als versiering van textiel worden aangemerkt. ❍

Noten

1. Wis, Jan C. van der (2020-1) Van tweezijdig naar enkelzijdig, in: *De Beeldenaar* 44-3, 120-126; Wis, Jan C. van der (2020-2) Van tweezijdig naar enkelzijdig (deel 2), in: *De Beeldenaar* 44-4, 183-194; Wis, Jan C. van der (2020-3) Van tweezijdig naar enkelzijdig (slot), in: *De Beeldenaar* 44-5, 256-263.
2. Van der Wis, 2020-1: 120-126.
3. Schulman B.V. (28 juli 2022) *veiling* 372 (Amsterdam) kavel 413.
4. Rauch, H.D. (17 oktober 2021) *e-Live Auktion* 38 (Wenen) kavel 261.
5. Mark, R. van der, S.A.L. Peters, M.A. Tolboom & A.C. van de Venne (2018) *'s-Hertogenbosch Museumkwartier. Ambachtslieden en kloosterlingen Huizen en afval in de oude stad* ('s-Hertogenbosch).
6. Van der Mark et al., 2018: 13-14.
7. Van der Mark et al., 2018: 858.
8. Willemsen, A. & M. Ernst (2012) *Honderden... Middeleeuwse mode in metaal. Sierbeslag op riemen en tassen uit de Nederlanden 1300-1600* (Zwolle) 63; Van der Mark *et al.*, 2018: 728-729; Genabeek, R. van, E. Nijhof & F. Schipper (2019) *Stad op de schop - 40 jaar archeologisch onderzoek in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch) 349-350.
9. E-mail Sandra Comis aan de eerste auteur, dd. 25 november 2022.
10. Veen, B.J. van der & Jan C. van der Wis (2022) Een halve stuiver erbij en eraf, in: *De Beeldenaar* 46-6, 311-315.
11. Schärli, B. (1978) Mittelalterliche Pfennige auf dem "Agnesgewand" im Kloster St. Andreas zu Sarnen, in: *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 35-3, 162-169; Vilsteren, V.T. van (2022) Kerkgeld onder de loep (2). Waarom zijn nogal wat muntjes uit de muntschat Zuidlaren doorboord?, in: *De Beeldenaar* 46-4, 167-173, specifiek 171.
12. E-mail Lorenzo Fedel (Amt für Archäologie des Kantons Thurgau) aan eerste auteur, dd. 8 augustus 2022.
13. Van der Wis, 2020-2: 183-194.
14. E-mail E. Nijhof (afdeling Erfgoed 's-Hertogenbosch) aan eerste auteur, dd. 4 augustus 2022.
15. Van Genabeek *et al.*, 2019: 350, afbeelding 43A.

JAN PAUL KRUIMEL

Penningen en beren

Verslag atelierbezoek Karin Beek

Karin Beek heeft haar atelier in een voormalige hooiberg, gebouwd tegen een stoomgemaal dat tot de watersnood van 1916 werd gebruikt. Haar echtgenoot Willem Vrijlandt vertelde ons in geuren en kleuren over het gebouw. Het geheel is gelegen in het buitengebied van Amsterdam-Noord, dat vroeger op NAP +6 lag en zich nu onder zeeniveau bevindt. Toen zij het in 1980, na haar opleiding aan de Rijksakademie, met haar man kocht duurde het nog tien jaar totdat de verbouwingen gereed waren en het atelier in gebruik kon worden genomen.

Karin is onder andere opgeleid door Esser maar is – anders dan Esser zelf – nooit zo'n echte penningmaker geweest. Wel heeft zij geregeld gelegenheidspenningen gemaakt, waaronder die voor de moeder in verwachting waarbij de dikke buik wordt vastgehouden door een paar jaar oude dochter. Voor de sportorganisatie NOC*NSF maakte Karin een penning en een beeld ter gelegenheid van de uitreiking van de Fanny Blankers-Koen Carrièreprijs. De penning wordt jaarlijks uitgereikt. Het beeld staat in de ontvangsthal van sportcentrum Papendal nabij Arnhem.

De Vereniging voor Penningkunst vroeg haar om een klimaatpenning te ontwerpen.[1] In het begin vond ze het lastig om dit over te brengen in een beeltenis. Ze maakte talloze schetsen waarin onder andere windmolens en walvissen de revue passeerden. Uiteindelijk vond ze inspiratie in de ijsbeer, een bedreigde diersoort. In haar werk komen vaker beschermde elementen voor, zo ook bij deze penning met de kleine beer beschermd door de poten van de moeder. Op de keerzijde kijkt de moederbeer vanaf een ijsschotsje uit over de zee. Is dit nu de toekomst? Aan de hand van de schetsen boetseerde ze de penning in was op een plankje, langzaam maar zeker werkte ze toe naar het eindresultaat. Dan gipskapjes, kleidrukken en uiteindelijk een penning in gebakken klei. Aanvankelijk was het

Karin Beek, *Fanny Blankers Koen Carrièreprijs*. 2004, circa 100 mm, brons (foto's Jan Paul Kruimel)

Karin Beek, *Twee kanten van een ijsbeer: penningontwerp en de uiteindelijke penning*, 2022, 75 mm, gips en brons (foto's: Jan Paul Kruimel)

Karin Beek, *Beer*. Circa 2022, 440 mm hoog, brons (foto: Jan Paul Kruimel)

penningontwerp niet geheel rond, de eindversie is dit wel. Het lage reliëf van de tekst gaf problemen met het gieten. Dat leidde ertoe dat de gieter de tekst in een aantal penningen laserde waardoor de tekst minimaal verdiept maar toch duidelijk in het eindresultaat overkomt. Karin heeft veel twijfels gehad gedurende het hele ontwerp- en maakproces maar uiteindelijk is ze trots op het resultaat. Het was voor haar een enorme uitdaging.

De bezoekers bekeken veel penningen en beelden, vooral de al dan niet knuffelbare beren waren aansprekend. Ten slotte werd Karin hartelijk bedankt voor de geweldige ontvangst en werd haar de penning *Atelierbezoeken* overhandigd. ❍

Noot

1. Vrijlandt, Willem (2022), Twee kanten van een ijsbeer, de jaarpenning van Karin Beek, in: *De Beeldenaar* 46-3, 110-112.

23e Muntmanifestatie

Zaterdag 23 september 2023 – Expo Houten

Open 09.30 -16.00 uur Pal aan de A27 (afrit 29) en gratis parkeren.

Eén van de grootste munten(penningen) beurzen van Europa !!

Vooraf online kaartverkoop en restkaarten (+ 1 euro) aan de zaal verkrijgbaar.

Link naar ticketpagina op onze website en die van de Expo Houten (rubriek agenda)

Voor alle uitgebreide info en het overzicht van deelnemers, bezoek onze website

www.wbevenementen.eu

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

De peerdekens van Overijssel, opdat wij niet vergeten

Onlangs wist Jan van der Wis een klein raadsel in de Nederlandse numismatiek op te lossen. In een kort artikel in *De Beeldenaar* gaf hij de oplossing. Op de peerdekens van Overijssel uit het begin van de Zeventiende Eeuw is onder de ruiter met paard te lezen: N . R . O . T . Dankzij Jan is nu bekend dat dit zeer waarschijnlijk staat voor *Nummus Regalis Ordinum Transisulaniae*, waarmee uitgedrukt werd dat het om een munt van de Staten van Overijssel gaat.[1]

Twee varianten

Het deed me genoegen om kennis te nemen van het stukje door Jan van der Wis. Het is kort, onderhoudend, het snijdt hout, het brengt iets nieuws en het is heel prettig te weten dat Jan is *still going strong*. Tegelijkertijd vond ik het jammer dat een ander weetje over de peerdekens van Overijssel (wederom) onbesproken bleef. Het Overijsselse peerdeken is een voorbeeld van hoe het werk van numismaten uit het verleden met regelmaat in de vergetelheid verdwijnt. Er bestaan namelijk twee behoorlijk van elkaar verschillende varianten, waarvan het bestaan in het midden van de vorige eeuw bekend was en die in de literatuur uit die tijd terug te vinden zijn. In onze eeuw wordt het bestaan ervan in de literatuur steeds over het hoofd gezien. Daarom presenteer ik hier de twee hoofdvarianten die van het Overijsselse peerdeken bestaan. Daarna volgt een korte chronologie van het ontdekken en vergeten ervan. Dit alles om recht te doen aan onze numismaten uit het verleden en, al is het maar voor even, het bestaan van de twee varianten aan de vergetelheid te onttrekken.

Aangezien de keerzijde van een van de twee varianten sterke overeenkomsten vertoont met de oorden uit 1607 (steeds met stempelwijziging, 1607 over 1606) en de peerdekens geslagen zijn in de periode 1607-1611, is die variant vermoedelijk de oudste. Daarom presenteer ik die als variant 1. De beide varianten kunnen als volgt beschreven worden:

Voorzijde: geharnaste ridder te paard, met getrokken zwaard in rechterhand, galopperend naar rechts. Daaronder de tekst N . R . O . T .
DEO - DV - CE (.) VIRTVT - E . COMITE . of
DEO - . DV . - CE . VIRTVT . - E . COMITE of
DEO - DVCE - VIRTVTE - COMITE - .

Keerzijde variant 1: gekroond en versierd provinciewapen op breedarmig kruis, de kroon onderbreekt het omschrift en bedekt de bovenzijde van het kruis.
SPE - RAMV(S) - MELI - ORA of
SPER - AMVS - MELI - ORA

Keerzijde variant 2: gekroond provinciewapen op een breedarmig kruis, wapen en kroon onderbreken het omschrift niet.
SPER - AMVS - MELI - ORA . of
SPE - RAMVS - MELI - ORA

Negentiende eeuw: ontdekking

De eerste beschrijving van het peerdeken heb ik bij Verkade gevonden.[2] In 1848 presenteert hij een afbeelding, vermoedelijk naar een slecht bewaard gebleven exemplaar, maar duidelijk met een versierd wapen, variant 1. De afbeelding is te vinden in het bijvoegsel bij zijn boek en dit brengt het risico met zich mee dat lezers de munt over het hoofd zien.

Meijer geeft in 1873 een beschrijving en afbeelding van variant 2.[3] Abusievelijk meldt hij dat Verkade het type niet kent. Wel geeft hij aan dat er een gelijkenis bestaat met de oord van 1607, waarbij hij verwijst naar Verkade, maar de afbeelding van het peerdeken in het bijvoegsel van Verkade ziet hij kennelijk over het hoofd. Meijer maakt geen melding van het bestaan van de twee varianten. Overigens noemt Meijer de afkorting 'N . R . O . T .' onder de ruiter enigmatisch. Toch gaf ook hij in 1873 al als oplossing voor dit enigma *Nummus Ordinum Transisulaniae*. De 'R' was bij hem Reuter, maar in de kern geeft Meijer reeds in 1873 op hoofdlijn dezelfde betekenis als Jan van der Wis. In zijn artikel over het ontcijferen van de afkorting meldt Van der Wis dit niet.

Twintigste eeuw: overzicht

In 1957 verschijnt een alleraardigst artikel door A. van der Wiel waarin hij het peerdeken beschrijft.[4] Ook het peerdeken van Overijssel komt aan bod: '...waarschijnlijk in 1607 en in ieder geval vóór 1611 werden door Overijssel peerdekens geslagen. Deze peerdekens zijn thans zeer zeldzaam: een gebrekkige afbeelding komt voor bij Verkade, een betere, maar van een vrij sterk afwijkende variant, gaf Meijer in 1873.' Van der Wiel beeldt variant 2 af, net als Meijer. Voor het eerst worden hier de twee varianten naast elkaar genoemd.

H.J. van der Wiel beschrijft in 1963 de munten van Overijssel, waaronder het peerdeken. Hij verwijst naar A. van der Wiel en Verkade en geeft drie varianten, die niet afgebeeld worden.[5] Ook hier, en nu wat gedetailleerder dan bij A. van der Wiel is een beschrijving opgenomen van de twee hoofdvarianten. De derde variant betreft slechts een kleine variatie in het omschrift. Variant 1 heeft als omschrift op de voorzijde: DEO - DV - CE . VIRTVTE - COMITE en op de keerzijde een 'gekroond Provinciewapen op een lang kruis; de kroon steekt buiten de binnenste parelrand. SPER - AMVS - MELI - ORA'

Variant 2: 'Kz.: SPE - RAMVS - MELI - ORA en kroon binnen parelrand'

Variant 3: als variant 2 maar met omschrift DEO - . DV . - CE . VIRTVT . - E . COMITE

De afbeelding uit Verkade

De eenentwintigste eeuw: het vergeten

Net voor de eeuwwisseling begint het vergeten. In september 1999 veilt J.C.A. van Loon (Coin Investment) een peerdeken van Overijssel.[6] Het gaat om variant 1. Hoewel hij verwijst naar Verkade – de beide Van der Wiels worden niet genoemd – geeft hij aan dat de munt van dit type met versierd wapen vermoedelijk uniek is. Hij weet nog wel dat er een tweede type bestaat, de eerdere vermelding van de te veilen variant wordt vergeten. De munt wordt overigens geveild voor 525 gulden exclusief veilingkosten.

Tom Passon neemt in zijn overzicht van provinciale munten uit 2006 de afbeelding van de veilingcatalogus van Coin Investment over en maakt geen melding van het bestaan van een variant. Hij verwijst naar Verkade en naar de veiling van Coin Investment.[7] In 2009 wordt numismatisch Nederland opgeschrikt door het verschijnen van twee uitgebreide handboeken voor provinciale munten, het ene is van de hand van Dick Purmer en het andere is wederom van Tom Passon, nu samen met Jan van der Wis. Dick Purmer maakt geen melding van varianten, maar beeldt een goed exemplaar van variant 2 af.[8] Grappig is dat hij als omschrift voor de voorzijde geeft: DEO DVC - CE VIRTVT - E COMITE, maar dat de afbeelding een subvariant toont, waarbij het hoofd van het paard het omschrift niet onderbreekt: DEO - DVCE - VIRTVTE - COMITE - . Hij geeft verrassenderwijs aan dat het Overijsselse peerdeken ontbreekt bij Verkade.

Van der Wis en Passon vermelden veel varianten van provinciale munttypes.[9] Het gaat daarbij soms om de kleinste details. Bij het Overijsselse peerdeken houden zij het alleen bij de afbeelding van het exemplaar geveild bij Coin Investment (variant 1), zonder enige vermelding van varianten. Wel verwijzen ze naar Verkade. In het jaar 2023 plaatst Jan van der Wis bij zijn artikel over de geheimzinnige afkorting 'N . R . O . T .' op de Overijsselse peerdekens een exemplaar van variant 2, waar hij in 2009 nog ging voor variant 1. Hij maakt echter geen melding van het bestaan van de twee sterk van elkaar afwijkende varianten.

Samenvattend kan gesteld worden dat in de negentiende eeuw de kennis ten aanzien van het peerdeken van Overijssel groeide, maar dat Meijer in 1873 al wel over het hoofd zag dat Verkade het peerdeken reeds in 1848 signaleerde. In de twintigste eeuw is te zien dat de twee varianten correct naast elkaar geplaatst worden, hoewel Van Loon in 1999 de munt in zijn veiling (variant 1) ondanks een verwijzing naar Verkade (die dit type al signaleerde) als mogelijk uniek bestempelde. In onze eeuw zijn in de literatuur de beide varianten prima afgebeeld, maar het totaalplaatje met twee versies ontbreekt volledig. Nooit wordt vermeld dat er een tweede variant bestaat. Ook wordt door Purmer Verkade over het hoofd gezien.

Ooit geloofde ik in de vooruitgang en dat kennis alleen maar toe zou nemen. Helaas ben ik van mijn geloof gevallen. Verworvenheden kunnen heel eenvoudig verdwijnen, ook in de numismatiek. De twee peerdekens van Overijssel staan hier weer naast elkaar, maar ik vrees dat de notie van het bestaan ervan niet lang zal beklijven in het collectieve numismatische geheugen.

Noten

1. Wis, Jan C. van der (2023) Afkorting op Overijsselse peerdekens eindelijk verklaard, in: *De Beeldenaar* 47-1, 5-6.
2. Verkade, P. (1848) *Muntboek* (Schiedam) 162 nummer 776b en plaat 217, nummer 4.
3. Meijer, J.F.G. (1873) Monnaies rares de cabinet royal de la Haye, in: *Revue de la numismatique Belge* 5-5, 281-320.
4. Wiel, A. van der (1957) Het Peerdeken, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 44, 28-33.
5. Vries, P.Ch. en H.J. van der Wiel (1965) *Muntboek van de munten van Westfriesland en Overijssel van 1576-1795* (Rotterdam) 96 nummer 64.
6. Coin Investment (1999) veiling 54, nummer 445.
7. Passon, T. (2006) *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen op naam van Philips II tot en met de Bataafse Republiek (1555-1805)* (Apeldoorn) 192.
8. Purmer, D. (2009) *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1568-1795 II* (z.p.) 233.
9. Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn) 321.

JIM VAN DER MEER MOHR

De mysterieuze Hongaarse penningmaker Lajos Ratkai (1931)

Lajos Ratkai, 700 jaar Amsterdam. 1975, verzilverd brons, 60 mm (collectie: auteur)

De Spaanse galei Argo, een galjoen met maar liefst 36 riemen, prijkt varend op de voorzijde van de eerste in dit artikel afgebeelde penning. In het verschiet is het stadsprofiel van Amsterdam weergegeven en boven is het stadswapen met de drie andreaskruizen afgebeeld, met ter weerszijden in banderollen 1275 en 1975. Rechtsonder is de penning voorzien van de initialen LR. De hele voorstelling is gevat in een lauwerkrans. De keerzijde toont Amsterdamse grachtenhuizen (waaronder het 'Huis aan de drie grachten') en het RAI gebouw.[1] Eronder staat 'AMSTERDAM 700 JAAR STAD' en boven prijkt het gekroonde stadswapen van Amsterdam, gehouden door twee leeuwen. Deze fraaie, kloeke penning met een diameter van 60 mm kreeg ik van Johan Mevius bij mijn afscheid als redacteur van dit mooie tijdschrift op 19 oktober 2022. De maker is, zo vertelde Johan erbij, Lajos Ratkai (1931). Nu heb ik in de loop der jaren veel namen van twintigste-eeuwse penningmakers voorbij zien komen, maar van hem had ik nog nooit gehoord. Een mooie aanleiding om te kijken of ik iets over deze Lajos Ratkai kon vinden.

Studie

Lajos Ratkai is op 21 februari 1931 in Túrkeve in Hongarije geboren. Al jong wilde Lajos kunstenaar-beeldhouwer worden, maar geboren in een boerengezin was er geen geld om naar de kunstacademie te gaan.[2] Omdat hij echt niet in het boerenbedrijf wilde werken, sloeg hij een andere weg in om zijn geld te gaan verdienen. Het werd een baantje in de lokale bakkerij. De kunst bleef echter trekken en hij probeerde toegelaten te worden tot de kunstacademie in Boedapest. Hij werd helaas afgewezen en ging toen maar studeren aan de technische hogeschool met als doel landbouwkundig ingenieur te worden. Deze studie heeft hij echter niet afgemaakt, vooral omdat hij in zijn laatste, vijfde, jaar stage moest gaan lopen in een boerenbedrijf, iets wat hem

helemaal niet aansprak. Toen kwam de revolutie van 1956. Ratkai besloot uit te wijken naar Nederland. Hij vestigde zich in Amsterdam en ging lessen volgen aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid. Om geld te verdienen werkte hij in het begin in een fabriek. Dankzij een beurs van het fonds voor noodlijdende Hongaren kon hij in 1958 gaan studeren aan de Amsterdamse Rijksakademie van Beeldende Kunsten.[3] Daar kreeg hij les van Piet Esser en Paul Grégoire. Vervolgens heeft hij nog gestudeerd aan het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten in Antwerpen. Hij was lid van de Beroepsvereniging van Beeldende Kunstenaars in Amsterdam.[4] Lajos Ratkai is getrouwd met de zangeres Tilly Schade en betrok met haar een atelierwoning in de Joop van Weezelstraat. In 1968 kreeg Lajos Ratkai bij wet het Nederlanderschap.[5] Hij is vooral bekend geworden als beeldhouwer. Eén van zijn eerste werken was *Revolutie*. Dit werk is door het Stedelijk Museum aangekocht. Ook maakte hij werk voor de openbare ruimte. Zo staat er op het Voltaplein in de wijk Middenmeer in Amsterdam het beeld *Twee elementen.* Dit bronzen beeld dat op een betonnen sokkel staat is in 1971 geplaatst. Het was kennelijk een behoorlijke opdracht, want er is ongeveer 20.000 gulden voor betaald.[6] Naast groot werk heeft hij veel klein plastiek gemaakt, waarmee hij op tal van tentoonstellingen heeft geëxposeerd, onder andere samen met zijn zwager Jan den Hengst (1904-1983).

Drie penningen

Terug naar de penningkunst. Uit 1975 dateert dus de penning die hij heeft gemaakt met 700 jaar Amsterdam als onderwerp.[7] Deze blijkt te zijn geslagen in zilver en brons, waarbij het zilveren exemplaar keurtekens in de ruimte onder de tekst '700 JAAR STAD' heeft staan. Wie de opdrachtgever was is niet bekend. Een jaar later heeft hij van de Numismatische Kring Groningen (NKG) het verzoek gekregen ter gelegenheid van hun 25-jarig bestaan een penning te maken. Zij waren bij hem gekomen na het zien van de Amsterdamse penning; ook zou de betaalbaarheid bij deze opdracht een rol gespeeld hebben.[8] De Groningse penning toont op de voorzijde een hand met een vergrootglas boven een florijn van Groningen en de Ommelanden, met als omschrift WAT ANDEREN VERDEELT VERBINDT ONS. De keerzijde toont binnen het omschrift NUMISMATISCHE KRING GRONINGEN 1951-1976 een kaartje van de drie noordelijke provincies waar de NKG haar leden heeft en de plaatsen waar in het verleden werd gemunt. Deze penning is ontworpen door vijf leden van de NKG en Lajos Ratkai was verantwoordelijk voor de vormgeving. De penning is geslagen in zilver en brons en heeft een diameter van 50 mm.[9]

Tot slot ken ik een derde penning van de hand van Ratkai. In het zelfde jaar 1976 heeft hij voor het Wereld Natuur Fonds een zilveren gedenkpenning ontworpen ter gelegenheid van het derde lustrum.[10] Deze penning – die ook met een draagoog kon worden besteld – toont op de voorzijde een pandabeer met als omschrift WORLD WILDLIFE FUND 1961-1976 en op de keerzijde drie in zee zwemmende dolfijnen met als omschrift SAFE THE OCEANS OF OUR WORLD 1976. De penning heeft een diameter van 33 mm

Lajos Ratkai, 25 jaar Numismatische Kring Groningen, 1976, brons, 50 mm (particuliere collectie)

Lajos Ratkai, Vijftien jaar Wereld Natuur Fonds. 1976, zilver, 33 mm (particuliere collectie)

en is geslagen bij de firma Nieuwpoort. Ze kon worden besteld door een bedrag van minimaal *f* 57,50 over te maken op de rekening van het fonds.

Meer penningen door Ratkai ken ik niet. Al met al een heel klein oeuvre van slechts drie penningen, waarvan ik er dus eentje heb. Leuk om er even in te duiken en zo weer iets te kunnen bijdragen aan het beeld van de twintigste-eeuwse Nederlandse penningkunst. ❍

Folder en penningen

Noten

1. www.haffmansantiek.nl [raadpleging 23-2-2023].
2. N.N. (18 augustus 1964) Hongaar Ratkai kreeg in ons land de ruimte. Bakkers-leerling kneedde fors; nu beeldhouwer, in: *Trouw* 4.
3. N.N. (21 februari 1966) Buitenlandse kunstenaar III, in: *De Telegraaf*.
4. Scheen, P.A. (1969) *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars, 1750-1950* II (Den Haag) 213.
5. *Staatsblad* 36 (21 maart 1968) 312 nummer 17, 'wonend in Amsterdam'.
6. *NRC* (13 april 1971) 16.
7. Vries, Jan de (2017) Kringpenningen van de Numismatische Kring Groningen, in: *De Beeldenaar* 41-2, 71-74.
8. Mededeling Jan van der Wis van de NKG, in een e-mail van K. Veenstra, penningmeester NKG, 16 november 2022.
9. N.N. (1977) Penningnieuws. Jubileumpenning op 25 jaar numismatische kring groningen, in: *De Beeldenaar* 1-2, 19.
10. *Nederlands Dagblad*, 28 april 1976.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

ANTON CRUYSHEER

Numismatiek in het landschap II

De schatvondst Springendal

In een serie korte artikelen staan munten – veelal schatvondsten – centraal die gepresenteerd worden in het landschap of in de openbare ruimte, zoals een metrostation of parkeergarage. Deze muntpresentaties blijken onverwacht vaak voor te komen en nodigen uit tot een bezoek.

Schatvondst Springendal (foto: Jan-Willem de Kort)

Hezingen

De schat die in deze aflevering centraal staat werd in 2019 gevonden in een akker bovenop de stuwwal van Ootmarsum in de regio Twente (Overijssel), bij het buurtschap Hezingen in de gemeente Tubbergen. In dit gebied worden sinds 2018 door Staatsbosbeheer inrichtingsmaatregelen genomen in het kader van Natura 2000, waarbij onder meer de toplaag van de bodem wordt verwijderd. De schatvondst werd gedaan door twee detectorzoekers, Gerben ten Buuren en Martin van der Beek – later bijgestaan door Linda Elfrink en Robbert Velt. Het begon met de vondst van een gouden tremissis uit de vroege middeleeuwen, die enige tijd later werd gevolgd door steeds meer vroegmiddeleeuwse munten, sieraden en andere vondsten.

Na melding bij het nationaal meldpunt voor bodemvondsten PAN, werd in overleg met de provincie, Staatsbosbeheer, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Vrije Universiteit en de vinders besloten tot een gezamenlijke opgraving, waarbij de ontdekkers meehielpen met hun metaaldetectors. Dit is een succesvolle samenwerkingspraktijk waarin Nederland voorop loopt en die vooralsnog uniek is.[1] Door zorgvuldig afschaven van de grond, gecombineerd met metaaldetectie werden opmerkelijk veel vondsten gedaan, waaronder veel kleine fragmenten. Verspreid over drie bij elkaar gelegen locaties zijn tenminste 58 zilveren en gouden munten geborgen, 42 muntfragmenten, 2 gouden hangers en 11 hangerfragmenten, 5 fragmenten van zilveren oorsieraden, 95 fragmenten zilver en 1 fragment gouden plaat- en filigrainwerk, van waarschijnlijk een versiering van een zwaardgevest of van een rijk versierde mantelspeld. De munten zijn gedetermineerd door Arent Pol en omvatten verschillende typen gouden tremisses en zilveren sceatta's uit de late zesde eeuw, maar vooral uit de zevende eeuw. De jongste munten (sceatta's) dateren uit de latere zevende of mogelijk het begin van de achtste eeuw. De tremisses op de noordwestelijke vindplaats omvatten vooral veel exemplaren van het zogeheten Madelinus-type en met name het pseudo-Madelinus-type (jongere imitaties). De tremisses van de zuidelijke vindplaats zijn iets jonger en bevatten onder andere tremisses afkomstig uit Frankijk, zoals een tremissis van muntmeester Maximinus uit Banassac (Lozère) en een exemplaar van muntmeester Ansoindus uit Limoges (Haute-Vienne).

Opgravingsresultaat

Het archeologisch onderzoek vond plaats op het hoogste punt in het landschap, langs een kruispunt van wegen, waarlangs eeuwenoude grafheuvels liggen. In de centrale vindplaats kwamen diverse grondverkleuringen aan het licht, die wezen op palenrijen. Ook werd een grote zwerfsteen aangetroffen. In de buurt werden clusters van losse vondsten gedaan (depositiepatroon) van verschillende aard en met een verschillende datering. De archeologen vermoeden dat het hier gaat om een zeldzame cultusplaats of offerplaats uit de zevende eeuw, waarbij mensen door middel van het offeren van munten en voorwerpen om de zegen van de goden vroegen voor bijvoorbeeld een goede oogst of succesvolle oorlog. Maar mogelijk vierde men op deze centrale ontmoetingsplaats ook familiefeesten zoals huwelijken of volwassenwording.[2] Deze interpretatie is in lijn met de samenstelling van de schatvondst: de uiteenlopende munten, voorwerpen en vooral de dateringen maken duidelijk dat het hier niet gaat om een spaarschat of omloopschat die op één moment in de tijd werd begraven – bijvoorbeeld bij dreiging van oorlog of geweld. De schatvondst is daarentegen een vondstensemble: een gemengd complex van van munten, sieraden en voorwerpen, afkomstig uit een gesloten context en die in de loop van de tijd is ontstaan.[3]

Publieksbereik

De schat is van 18 februari tot en met 30 oktober 2022 tentoongesteld in Rijksmuseum Twenthe. Ook zijn door dit museum een 'Muntschat folder' en een podcast serie gemaakt.[4] Van 16 december 2022 tot en met 8 maart 2023 is door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden een mini-tentoonstelling gehouden onder de titel *Goud uit het Springendal*.[5] De schatvondst is in samenwerking

Reconstructie offerpaal Wodan met informatiebord (foto: Gerben ten Buuren)

Informatiebord (foto: Gerben ten Buuren)

met de vinders en opgravers geregistreerd in PAN en daar ook online te zien in de schatvondstenrubriek (PAN-S-00085). Naast veel berichtgeving in de (social) media is over de schatvondst gepubliceerd in samenwerking met alle betrokkenen.[6] Ter plaatse verhaalt een informatiebord van Staatsbosbeheer over de schatvondst en wordt deze vondst daarop afgebeeld. Het informatiebord bevat een QR-code waarmee een filmpje over de schatvondst kan worden bekeken. Een houtsnijwerk met een afbeelding van de oppergod Wodan markeert de vindplaats. Bezoekers kunnen zo ter plaatse fantaseren over het verre verleden en hoe de munten en voorwerpen werden geofferd.

Met dank aan Jan-Willem de Kort (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en Gerben ten Buuren (vinder) voor hun hulp bij dit artikel.

Noten

1. Cruysheer, A. & S. Heeren (2020) Oh nee, een schat! Praktijk, problemen en oplossingen rondom schatvondsten, in: *Archeologie in Nederland* 4-1, 30.
2. https://www.portable-antiquities.nl/pan/#/ensemble/public/85 [raadpleging 5 april 2023].
3. Cruysheer & Heeren, 2020: 25.
4. https://www.rijksmuseumtwenthe.nl/content/3139/nl/de-vroegmiddeleeuwse-schatvondst-van-springendal [raadpleging 5 april 2023].
5. https://www.rmo.nl/tentoonstellingen/tentoonstellingen-archief/goud-uit-het-springendal/ [raadpleging 5 april 2023].
6. Kort, J.W. de, S. Heeren & B. Groenewoudt (2022) Offers aan de goden? De vroegmiddeleeuwse schatvondst van Springendal, in: *Archeologie in Nederland* 6-1, 2-7; Kort, J.W. de, B. Groenewoudt & S. Heeren (red.) (2023) Goud aan de grens. Onderzoek naar een voorchristelijke cultusplaats uit de vroege middeleeuwen in het natuurgebied Springendal bij Hezingen (gemeente Tubbergen), in: *Rapportage Archeologische Monumentenzorg*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort (manuscript, in voorbereiding).

ERNST WILSCHUT

Saint Hilaire-du-Harcouët en de watersnood van 1953

Dit jaar wordt herdacht dat ons land 70 jaar geleden werd getroffen door de grote watersnood van 1953. In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 braken de dijken en overstroomden delen van Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Brabant. De watersnood kostte aan 1836 mensen het leven. Het medeleven met de getroffenen was groot, zoals ook blijkt uit de omvang van de hulpverlening. Ook in het buitenland was er aandacht voor de ramp, zoals in de Normandische stad Saint Hilaire-du-Harcouët die een stedenband aanging met Zierikzee. Een penning herinnert daaraan.

De watersnood van 1953

Op 29 januari 1953 stak een zware zuidwesterstorm op. De wind draaide naar noordwestelijke richting en stuwde het water naar de vernauwing tussen de Engelse en Nederlandse kust waar het zich een uitweg zocht richting de Zeeuwse eilanden. Het viel samen met een springtij waardoor het water relatief hoog stond. In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 werden op diverse plaatsen de dijken door het water doorbroken. Schouwen-Duiveland en de stad Zierikzee behoorden tot de zwaarst getroffen gebieden.

In de namiddag van 31 januari werd al duidelijk dat het water ongebruikelijk hoog stond en stroomde het in Zierikzee over de Nieuwe Havendijk de achterliggende straten in. Er werden op kleine schaal voorzieningen getroffen maar er werd verondersteld dat de wateroverlast met het keren van het tij weer over zou zijn en niemand vermoedde welke ramp er te wachten stond. In de nacht van 31 januari op 1 februari echter braken de havendammen van Zierikzee en het water stroomde nu met kracht de stad in. De gevel van het hotel Smalheer stortte in, waar op dat moment de burgemeester van Zierikzee, jhr. J. Schuurbecque Boeye en T.B. van der Straaten van de Provinciale Waterstaat aanwezig waren. Zij hadden dan ook niet lang nodig om de ernst van de situatie in te zien.

Niet alleen Zierikzee was in de macht van het water. Die nacht was het water door de dijken bij Schelphoek en bij Burghsluis gebroken en de polders ten westen van Zierikzee ingelopen. Ook ten oosten van Zierikzee had het water de polders bereikt. Zierikzee was omringd door het water. Het college van burgemeester en wethouders kwam op het stadhuis bijeen waar het zich door een aantal waterstaatkundigen liet informeren over de ontstane situatie. Contact leggen met de buitenwereld om hen op de hoogte te stellen van de situatie was moeilijk aangezien communicatieverbindingen door het water vernield waren. Maar op 2 februari arriveerde hulp van het leger, van vissers en andere particuliere vaartuigen.[1]

Zierikzee 1953 met links op de hoek hotel Smalheer (collectie: Zeeuws Archief, Fotoarchief R. ten Kate, nummer RK-0568A)

In de avond van 3 februari vond er een besloten raadsvergadering plaats waarin de gemeenteraad

besloot tot een evacuatie van de bevolking.[2] Een gedwongen evacuatie lag bij de bevolking erg gevoelig en de raad besloot dan ook tot een evacuatie onder 'drang' in plaats van 'dwang'. Voor deze evacuatie werd een beroep gedaan op de Koninklijke Marine, die daarin ondersteund werd door onder meer de Britse Royal Navy en lokale schippers.

Prinses Wilhelmina en prins Bernhard brachten op respectievelijk 4 februari en 6 februari een bezoek aan Zierikzee om hun medeleven met de bevolking te tonen en op 7 februari was de minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. Beel in Zierikzee om de evacuatie met het college te bespreken.

Evacuatie

Op 9 februari deelde de waterstaatkundige Van der Straaten mee dat de situatie verslechterde. Het dijkgat bij Scheephoek had inmiddels een diepte bereikt van maar liefst 36 meter. Met het springtij dat op 16 februari verwacht werd kon de situatie kritiek worden. Het water in de polders stond namelijk dusdanig hoog dat het springtij nagenoeg de gehele stad zou kunnen doen onderlopen. De dwarsstromen in de haven van Zierikzee door de gaten in de havendijk werden steeds sterker en dat vormde een toenemend risico voor de schepen die mensen moesten evacueren. Daarnaast was de hygiëne een punt van zorg.

Burgemeester en wethouders waren van mening dat er maximaal 1000 personen in Zierikzee konden blijven terwijl werd geschat dat er op 12 februari nog 5000 personen aanwezig waren. Om nog voor het springtij 4000 personen te evacueren leek een gedwongen evacuatie onvermijdelijk. De minister van Binnenlandse Zaken werd die avond op de hoogte gesteld van de situatie. Minister Beel bracht de volgende dag, vrijdag 13 februari, een bezoek aan Zierikzee, vergezeld door de directeur-generaal voor de volksgezondheid, dr. C. Banning. Er werd op het stadhuis met het college overlegd over de toestand en er werd geconcludeerd dat er te veel mensen in Zierikzee waren en er een niet gering risico was dat de stad zou overstromen. Dit terwijl de mogelijkheden tot evacuatie van de bevolking alsmaar ongunstiger werden. Die dag werd dan ook besloten tot de gedwongen evacuatie van personen uit Zierikzee. Er zijn vervolgens tot en met 16 februari ongeveer 5000 mensen uit Zierikzee geëvacueerd. Daarnaast werden er van de naar schatting 10750 stuks vee die voor de ramp op Schouwen-Duivenland waren, 7250 geëvacueerd.

De beschadigde havendijk van Zierikzee (collectie: Zeeuws Archief, Fotoarchief R. ten Kate, nummer RK-0870A)

Een militair waadt door het geëvacueerde Zierikzee. Februari 1953 (foto: Van Duinen, collectie: Nationaal Archief, toegang 2.24.01.09, bestanddeel 905-5704)

Met het einde van de evacuatie op 16 februari werd de militaire inzet afgebouwd en op 17 februari vertrokken de Nederlandse en de Britse marine-eenheden uit Zierikzee. Nagenoeg alle polders van Schouwen-Duiveland stonden toen onder water. Alleen de polders bij Zonnemaire en ten zuiden van Schuddebeurs zijn droog gebleven.[3] Volgens een registratie van het Rode Kruis van eind 1953 heeft de ramp op Schouwen-Duiveland aan 416 mensen het leven gekost, waarvan 24 inwoners van Zierikzee. Daarnaast stonden op dat moment 118 mensen als vermist geregistreerd.[4] Menig bewoner van Schouwen-Duiveland heeft in angst op de bovenverdieping of zolder gezeten

terwijl het water steeg en de woning door instorten bedreigd werd. Velen verloren een deel of zelfs al hun bezittingen. Pas twee maanden later begon de eerste re-evacuatie naar Zierikzee want op 18 april 1953 besloot de gemeenteraad dat de werkende bevolking met hun gezinnen terug konden keren als zij over een droog huis beschikten.[5]

Stedenband

De ramp was wereldnieuws en leidde in veel landen tot gevoelens van medeleven, zo ook in Frankrijk. Vanaf begin 1953 was het bestuur van de Normandische gemeente Saint Hilaire-du-Harcouët (in deze tekst verder afgekort als Saint Hilaire) in het kader van de Europese eenwording op zoek naar een Nederlandse gemeente om een stedenband mee te vormen.[6] De watersnood bracht dat proces in een stroomversnelling. Saint Hilaire was in juni 1944 tijdens de strijd in Normandië nagenoeg geheel verwoest en de stad trok zich het lot van de bevolking in het rampgebied in Nederland erg aan. Burgemeester D. Cuche van Saint Hilaire benaderde de Vereniging van Nederlandse Gemeenten met het verzoek om hem in contact te brengen met een Nederlandse gemeente in het door de watersnood getroffen gebied.[7] De Vereniging van Nederlandse Gemeenten deed hem het voorstel contact op te nemen met het bestuur van Zierikzee waarop burgemeester Cuche zich wendde tot burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee met het voorstel om een *jumelage*, oftewel een stedenband te vormen, een voorstel waar het gemeentebestuur van Zierikzee mee instemde.[8]

Bezoek van een delegatie van Saint Hilaire-du-Harcouët aan Zierikzee (Zeeuws Archief, Beeldbank Schouwen-Duiveland, nummer SW-1327)

Van 12 tot en met 14 september 1953 bracht een delegatie van de Franse stad onder leiding van burgemeester Cuche een bezoek aan Zierikzee. Zij nam onder meer deel aan een speciale vergadering van de gemeenteraad waarin de Franse burgemeester een geldbedrag overhandigde dat onder de inwoners van Saint Hilaire was ingezameld.[9]

In februari 1955 werd besloten om de stedenband op 15 mei 1955 in Saint Hilaire te formaliseren onder auspiciën van de raad van Europese gemeenten.[10] Op 13 mei 1955 vertrok daartoe een delegatie van 27 personen van de gemeente Zierikzee per bus naar Frankrijk. De delegatie bestond uit burgemeester Schuurbecque Boeye, leden van het college van burgemeester en wethouders en particulieren. In de nacht van vrijdag 13 mei 1955 op zaterdag 14 mei 1955 werd in Parijs overnacht en de volgende dag reisden zij via Rennes door naar Saint Hilaire.[11] De delegatie arriveerde op zaterdag 14 mei 1955 rond 16.30 uur in Saint Hilaire. De bus stopte bij het stadhuis aan het versierde plein waar de delegatie door de burgemeester Cuche van Saint Hilaire en andere Franse autoriteiten werd verwelkomd. De officiële ontvangst had plaats in de raadszaal die versierd was met portretten van koningin Juliana, prins Bernhard en de Franse president Coty. Er was vooraf uitgebreid gecommuniceerd of de kleur van de vlag oranje of rood-wit-blauw moest zijn en de verschillende Zeeuwse wapenschilden behoefden ook nauwkeurige toelichting. Ondanks deze minutieuze voorbereidingen ging het met de wapenschilden toch niet helemaal goed, zoals een scherp oog op de foto van de versierde raadszaal zal zien. Vervolgens werden de leden van de delegatie naar hun gastgezinnen gebracht. 's Avonds was er een diner gevolgd door een receptie in hotel 'Relais de la Poste' en een kamerconcert.[12]

Festiviteiten

Zondag 15 mei 1955 was de dag van de *jumelage*. Het programma begon om 11.45 uur, na de kerkdiensten, met een vergadering van de gemeenteraad waar ook de sous-préfet van Avranches, de heer Duchêne-Mazullaz en een vertegenwoordiger van de Nederlandse ambassadeur, de heer Bergsma bij aanwezig waren.[13] Burgemeester Schuurbecque Boeye tekende het gouden boek

Versierde raadszaal van Saint Hilaire met het portret van koningin Juliana en prins Bernhard. Het wapen links op de foto met de dubbele adelaar was destijds het gemeentewapen van Saint Hilaire (collectie: Zeeuws Archief, Zierikzee, Archief Gemeente Zierikzee (1940-1996), inv. 3125)

van Saint Hilaire en vervolgens tekenden beide burgemeesters het protocol van de *jumelage*.

Inmiddels waren op de nabijgelegen Place Delaporte padvindersgroepen, sportverenigingen, muziekgezelschappen, folkloristische dansgroepen, verenigingen van oud-strijders en vertegenwoordigers van ambachten bijeengekomen, die zich in carré opstelden om een houten tribune die in het midden van het plein was opgesteld. De Franse autoriteiten en de Zierikzeese delegatie namen plaats op de eretribune. Een meisje bood burgemeester Schuurbecque Boeye symbolisch de sleutel van Saint Hilaire op een kussen aan en beide burgemeesters lazen het protocol van de *jumelage* voor waarin zij beloofden 'een permanente band te leggen tussen de besturen van ons beider gemeenten, en bij te dragen tot de uitwisseling van alle groepen en geledingen van onze burgerij, teneinde zo door een beter wederzijds begrip het bewustzijn van een Europese saamhorigheid te ontwikkelen en gezamenlijk alle krachten in te spannen teneinde in het belang van vrede en welvaart bij te dragen tot de zo noodzakelijke opbouw van een Verenigd Europa'.[14] De secretaris van de Raad van Europese Gemeenten en loco-burgemeester van Boulogne-Billancourt, de heer Bareth, gaf een speech waarin hij zei dat Zierikzee en Saint Hilaire pioniers waren in de

Burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee tekent het gouden boek van Saint Hilaire, 15 mei 1955. Links kijkt de gemeentesecretaris van Saint Hilaire, de heer Guillaume, aandachtig toe (collectie: Zeeuws Archief, Zierikzee, Archief Gemeente Zierikzee (1940-1996), inv. 3125)

bouw van het geünificeerde Europa der volkeren waarna de volksliederen werden gespeeld door het muziekgezelschap Jeanne d'Arc.

Vervolgens werd er in de technische landbouwschool geluncht. Tijdens de lunch gaf burgemeester Cuche een speech waarin hij zei dat Saint Hilaire de band met Zierikzee had opgebouwd omdat beide steden onder de bezetting hadden geleden en dat daarnaast beide steden grote verwoestingen hadden moeten doorstaan: Saint Hilaire in 1944 en Zierikzee in 1953. Daarna gaf burgemeester Schuurbecque Boeye een speech waarna hij de Franse gemeente een financiële schenking deed voor de getroffenen van een brand die in maart 1955 in Saint Hilaire had gewoed. Vervolgens reikte burgemeester Schuurbecque Boeye de erepenning van Zierikzee uit aan onder meer de burgemeester en de secretaris van Saint Hilaire. In de middag vond in een van de stedelijke zalen een folkloristische manifestatie plaats van diverse dansgroepen in traditionele klederdracht en de dag werd beëindigd met een diner.[15] Tot slot werd de volgende dag een bezoek gebracht aan Mont Saint-Michel. Daarna overnachtte de Zierikzeese delegatie in Dieppe vanwaar zij op 17 mei 1955 weer huiswaarts gingen.[16]

Uitwisselingen straatnamen en monumenten

De stadsbesturen hebben de stedenband lang actief gehouden. In de jaren die volgden zijn regelmatig sportwedstrijden voor de jeugd tussen beide steden georganiseerd en de burgemeester

Burgemeester Cuche van Saint Hilaire geeft een speech, 15 mei 1955. Rechts op de foto zit burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee (Zeeuws Archief, Zierikzee, Archief Gemeente Zierikzee (1940-1996), inv. 3125)

van Zierikzee was met regelmaat aanwezig tijdens de jaarlijkse *Foire St.-Martin*, de veetentoonstelling in Saint Hilaire met bijbehorend concours waarvoor de gemeente Zierikzee een wisselbeker ter beschikking had gesteld.[17] In augustus 1956 werd in Saint Hilaire een nieuwe straat naar Zierikzee vernoemd – *de rue de Zierikzee* – en dit gebaar werd op 15 oktober 1956 door Zierikzee gevolgd door een nieuwe uitvalsweg de naam Laan van Saint-Hilaire te geven.[18]

In juni 1960 onthulde burgemeester F.Th. Dijckmeester, de opvolger van de inmiddels overleden burgemeester Schuurbecque Boeye, in Saint Hilaire een monument waarop de band tussen de twee steden tot uitdrukking wordt gebracht. Het monument is ontworpen door de Normandische beeldhouwer E. Holas en is voorzien van de tekst: LE 15 MAI 1955/ST HILAIRE DU HARCOUET FRANCE ET ZIERIKZEE PAYS-BAS ONT ETE JUMELEES. De gemeenteraad van Saint Hilaire had twee van dergelijke monumenten laten vervaardigen en bood het tweede aan Zierikzee aan.[19] Dit tweede monument werd op 20 mei 1961 op het Kraanplein bij de Oude Haven in Zierikzee onthuld.[20]

Penning van de stedenband

Zoals geschreven reikte burgemeester Schuurbecque Boeye op 15 mei 1955 de erepenning van de gemeente Zierikzee uit aan onder meer de burgemeester en de gemeentesecretaris van Saint Hilaire. Deze penning is door jhr. A.C. von Weiler beschreven onder nummer 1775 in zijn publicatie over de penningen van de Koninklijke Begeer uit de periode 1935-1960.[21] Burgemeester Cuche en de gemeentesecretaris R. Guillaume ontvingen de erepenning in zilver en de heren Jaunet, Cheval, Tharaux en Mastin ontvingen ieder de bronzen erepenning.[22] De erepenning van Zierikzee was volgens een artikel in de Provinciale Zeeuwse Courant voorzien van de namen van beide steden, de datum en de spreuk 'Je maintiendrai'.[23]

Burgemeester Schuurbecque Boeye en de gemeentesecretaris van Zierikzee, de heer E.H. Mulder ontvingen vervolgens een herinneringspenning van de Franse gemeente.[24] Het gaat hier mogelijk om een exemplaar van de in dit artikel afgebeelde penning aangezien deze voorzien is van een vergelijkbare tekst als vermeld stond op de erepenning van Zierikzee.

De penning is van brons en heeft een diameter van 50 mm. De voorzijde toont een wapenschild met daarop een dubbele adelaar en een brede rand waarop vier sterren en vier handen zijn afgebeeld. Dit is het wapenschild van Saint Hilaire zoals het tijdens het burgemeesterschap van Cuche in gebruik is geweest (1944-1959).[25] Dit wapenschild is door Jean Durand de Saint-Front in 1944 ontworpen en is samengesteld uit de wapens van drie belangrijke families uit de geschiedenis van de gemeente: de dubbele adelaar is afkomstig van het wapen van de familie Du Guesclin en verwijst specifiek naar Bertrand du Guesclin die tussen 1370 en 1380 connétable van Frankrijk was. De sterren verwijzen naar de familie Harcouët en de handen naar de familie Malemains.[26] Aan de rand van de penning staat de tekst: VILLE DE S^{T} HILAIRE-DU-HARCOUËT. Het wapenschild met de dubbele adelaar is in 1959 vervangen door het huidige wapenschild van de gemeente: een toren met daarboven drie sterren. Op de keerzijde staat een krans van eikeblad met daarbinnen een rond medaillon met het opschrift: ZIERIKZEE - S^{T} HILAIRE . DU . HARCOUËT - 15 MAI 1955 "JE MAINTIENDRAI".

De gemeente Saint Hilaire heeft de penning waarschijnlijk aan personen toegekend die betrokken zijn geweest bij de evenementen van 15 mei 1955. Zo had de bevolking van Saint Hilaire aanvankelijk het voornemen om postduiven uit Zierikzee of andere Zeeuwse gemeenten over te laten komen en de duiven op 15 mei 1955 door de lokale postduivenvereniging terug te laten zenden met een bericht van gelukwensen en de

Penning van de stedenband tussen Saint Hilaire en Zierikzee. 1955, brons, 50 mm (particuliere collectie)

betrokken postduivenverenigingen hiervoor een *médaille commémorative* toe te kennen.[27] De diverse verenigingen, muziekgezelschappen en dansgroepen die op 15 mei 1955 hebben opgetreden zijn voor hun bijlage wellicht ook beloond met deze penning.

Slot

De penning van de gemeente Saint Hilaire is in ieder geval een blijvende herinnering aan deze bijzondere stedenband, onstaan na de watersnood van 70 jaar geleden.

Met speciale dank aan de heer Ilja Mostert van het Zeeuws archief voor het ter beschikking stellen van archiefstukken en fotomateriaal dat ligt opgeslagen in de studiezaal in Zierikzee met het toepasselijke adres: Laan van Saint Hilaire 2.

Noten

1. Vorstheuvel Labrand, G.J. (1994) *Zierikzee rampstad, verzamelde indrukken van de burgers van Zierikzee over de rampdagen van februari 1953* (Goes) 5-10.
2. Zeeuws Archief Zierikzee (ZAZ), toegang 5023, inventarisnummer 2, Notulen van de besloten raadsvergadering van Zierikzee van 3 februari 1953.
3. Waning, C.J.W. van (1953) *Watersnood 1953 Schouwen-Duiveland, rapport van de fungerend commandant maritieme middelen te Zierikzee 31 januari – 21 februari 1953* ('s-Gravenhage) 3, 4, 7, 12, 15, 18, 21, 24, 26, 28, 49, 61, 62, 64, 76, 82, bijlagen 3 en 5 en de kaart.
4. Nederlandse Rode Kruis (1954) *Tweede verslag van de Rode Kruis-hulp in de watersnood 1953* ('s-Gravenhage) 158.
5. *Provinciale Zeeuwse Courant*, 20 april 1953.
6. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Brief van de gemeentesecretaris van Saint Hilaire Guillaume van 5 mei 1955 aan de gemeentesecretaris van Zierikzee Mulder.
7. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Brief van de Vereniging van Nederlandse gemeenten van 8 april 1953 aan burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee.
8. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Brief van burgemeester Cuche van Saint Hilaire van 11 april 1953 aan burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee.
9. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Programma ter gelegenheid van het bezoek van de delegatie uit Saint Hilaire en besluit van de gemeenteraad van de gemeente Zierikzee van 12 september 1953.
10. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Brief van 16 februari 1955 van burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee aan burgemeester Cuche van Saint Hilaire.
11. *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 12 mei 1955.
12. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Reisprogramma voor het bezoek aan Saint Hilaire van 13-17 mei 1955.
13. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Uitnodiging van burgemeester Cuche van Saint Hilaire voor de raadsvergadering van 15 mei 1955.
14. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Serment de jumelage – Verbroederingseed tussen Saint Hilaire en Zierikzee van 15 mei 1955.
15. *La Gazette de la Manche*, 16 mei 1955 & 22 mei 1955.
16. *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 20 mei 1955.
17. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3129, Brief van burgemeester Dijckmeester van Zierikzee aan burgemeester C. Cheval van Saint Hilaire van 22 september 1961.
18. *De Telegraaf*, 16 augustus 1956; *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 31 december 1956.
19. *Zeeuwsch Dagblad*, 3 juni 1960.
20. *Trouw*, 17 mei 1961.
21. Weiler, A.C. von (1960) *Koninklijke Begeer. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1935-1960* (Leiden) 81.
22. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Bericht van het college van burgemeester en wethouders van 17 juni 1955 aan de gemeenteraad van Zierikzee.
23. *Provinciale Zeeuwse Courant*, 18 mei 1955.
24. *Zeeuws Dagblad*, 17 mei 1955.
25. Dodeman, Georges (2007) *St-Hilaire-du-Harcouët, au fil du temps 1083-2006* (Saint-Hilaire-du-Harcouët).
26. N.N. (1987) Armorial Communal, in: *Société d'archéologie et histoire de la Manche, publications multigraphiées* 71, 14.
27. ZAZ, toegang 5023, inventarisnummer 3125, Brief van burgemeester Cuche van Saint Hilaire van 31 maart 1955 aan burgemeester Schuurbecque Boeye van Zierikzee.

ARIE VAN HERWIJNEN

De schoonheid van een munt zit 'm ook geregeld in zijn uiterlijk

Bijna 20 jaar geleden schreef ik een artikel met vrijwel dezelfde titel als hierboven.[1] Daarin beschreef ik de vele vormen die schoonheid heeft en die geen van alle iets met het uiterlijk te maken hebben. In de jaren na de publicatie was het artikel een terugkerend gespreksonderwerp met menig verzamelaar en numismaat. Ik was blij dat ik daarbij mondeling kon uitleggen dat ik ook heel erg kan genieten van een munt die er mooi uitziet. Zeker als het om bijzondere exemplaren gaat.

Om nu het cirkeltje helemaal rond te maken beschrijf ik in deze korte bijdrage twee muntjes die aan deze criteria voldoen. Het zijn beide de kleinste denominatie van een munttype en komen elk niet vaak voor, zeker niet in deze kwaliteit. En hoewel ze, soms wat verstopt, gewoon in de standaardliteratuur voorkomen zijn ze het uitlichten meer dan waard.

Utrecht

Het eerste muntje is van het Sticht Utrecht, geslagen onder Jan van Arkel, bisschop van Utrecht van 1342 tot 1364 en daarna bisschop van Luik tot in het jaar van zijn overlijden 1378. Als heer van het Nedersticht heeft hij munten geslagen in Utrecht en als heer van het Oversticht in Deventer; zo ook dit munttype. Maar gezien het omschrift is Utrecht de muntplaats van dit muntje.

In de publicatie door Van der Chijs wordt dit munttype een kwart groot genoemd, elders wordt het als een achtste groot beschreven.[2] Op de voorzijde staat het Arkels wapenschild onder een mijter. De tekst staat tussen twee parelranden en begint en eindigt met een bloem, links en rechts van het wapenschild, waar dit de binnenste parelrand doorbreekt, staan ook bloemen. Als tekst lees ik + IOhN' EPCS' (Jan episcopus = bisschop Jan). Op de keerzijde staat een kort gevoet kruis en de tekst, ook weer tussen twee parelranden, is +MONETA : TRAIEC : (munt van Utrecht). Van de schrijfwijze van de muntplaats zijn mij drie varianten bekend, namelijk TRAIEC, TRAIECT en TRAIEN'. Het gewicht van het muntje is 0,28 gram en de diameter is 11-12 mm.

Sticht Utrecht, Jan van Arkel, *achtste groot*. Z.j. (1342-1364), zilver, 11-12 mm (particuliere collectie)

Gelre, Willem I, *achtste groot*. Z.j. (1393-1402), zilver, 12 mm (particuliere collectie)

Gelre

Het tweede muntje is van het hertogdom Gelre en geslagen onder hertog Willem (1371-1402). Als hertog van Gelre (1371-1377) werd hij Willem I genoemd en vanaf 1393 Willem III van Gulik. Ook was hij ridder in de orde van de Kouseband. Aan de tekst in het omschrift is te zien dat het muntje is geslagen na 1393, dus na zijn opvolging in Gulik en de muntplaats is Arnhem.

Het munttype komt niet voor in Van der Chijs. Wel de grotere denominaties uit deze serie waarin het direct na plaat VIII, nummer 6 moet worden geplaatst.[3] Roest beschrijft het munttype als een achtste groot.[4] De toernooihelm in het veld op de voorzijde wordt in tegenstelling tot de grotere denominaties niet vastgehouden door twee leeuwen. Helaas is het samengestelde wapen van Gelre-Gulik, namelijk de twee leeuwen, niet zichtbaar in het helmteken van pauwenveren. Het omschrift staat tussen twee parelranden en luidt: WILh : D : GELR : + : IVLIA (Willem, hertog van Gelre en Gulik). Op de keerzijde scheidt een lang gevoet kruis de letters S / A / N / R, zijnde de beginletters van de hoofdsteden van het hertogdom (S) Zutphen, Arnhem, Nijmegen en Roermond. Tussen weer twee parelranden en gescheiden door de uiteinden van het kruis staat de tekst MONE - TA . AE - RNEM - ENIS (munt van Arnhem). Het muntje weegt 0,37 gram en is 12 mm in doorsnede. ❍

Noten

1. Herwijnen, A. van (2004) De schoonheid van een Tielse munt zit 'm niet in zijn uiterlijk, in: *De Beeldenaar* 28-1, 23-27; verkorte herpublicatie: Herwijnen, A. van (2022) De schoonheid van een Tielse munt zit 'm niet in zijn uiterlijk, in: *De Verzamelaar*, 72-4, 8-9.
2. Chijs, P.O. van der (1859) *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 116-117, plaat 10.16 & 28.3; Schulman, L. (23 mei 1990) *Veiling* 4 (Bussum) kavel 217.
3. Chijs, P.O. van der (1852) *De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 60-61, plaat 8.4-6.
4. Roest, T.M. (1874) Quelques monnaies inédites de la gueldre, in *Revue de la numismatique belge* 268-284, specifiek 274, plaat 9.10; Roest, Th.M. (1891) Essai de classification des monnaies du comté, puis duché de gueldre in *Revue belge de numismatique*, 516-562, specifiek 539, nummer 168.

JACK VISKER

Museumbezoekers

Op 20 mei werd een groep museumbezoekers in de centrale hal van Teylers Museum door Jan Pelsdonk welkom geheten. Museumbezoekers? Ja, in verband met de tweede schenking-De Koning kwamen acht penningliefhebbers niet in het atelier van een kunstenaar bij elkaar maar in Teylers Museum.

Duizenden bakjes

In de Gehoorzaal vertelt Jan Pelsdonk kort over de geschiedenis van het museum, dat voortkomt uit de erfenis van Pieter Teyler van der Hulst, een rijke koopman die in 1778 overleed. Bij het overlijden van Pieter Teyler van der Hulst was de verzameling (vooral de opgezette dieren) in slechte staat. Héél de verzameling? Nee, drie kleine kastjes vol penningen bleven moedig weerstand bieden aan de tand des tijds. En om die kastjes heen ontwikkelde zich een kenniscentrum. Op de begane grond, in de Ovale Zaal, werd onderzoek gedaan en werden de meest opzienbarende zaken verzameld om de onderzoekers te helpen de wereld te begrijpen, terwijl op de eerste verdieping de verworven kennis in boeken werd bewaard. In 1829 volgde de eerste uitbreiding, met onder andere de Gaanderij der Versteeningen die wij nu kennen als het Numismatisch Kabinet. Rond 1880 werd, met geld dat onder andere verdiend was met Russische obligaties, het museum fors uitgebreid met een nieuwe hoofdingang aan het Spaarne als hoogtepunt. Vele beroemdheden kwamen er over de vloer. Napoleon kwam hier om de elektriseermachine in werking te zien, Hendrik Lorenz had er zijn laboratorium en Einstein was een graag geziene gast.

Ontvangst in de Gehoorzaal (foto: Jan Paul Kruimel)

En in die wervelende wereld was één oase van rust. De versteningen hadden met de uitbreiding een andere plek gevonden en in 1888 werden er in de vrijgekomen ruimte vitrines geplaatst om penningen te exposeren. Klemvast in die vitrines – en in de lades daaronder – lagen duizenden kartonnen bakjes met daarin penningen en munten. Een overdaad die nu niet meer voorstelbaar is. Wie nu het penningkabinet binnenloopt ziet aan de linkerkant de geschiedenis van de penningkunst, van de Erasmuspenning uit 1519 tot en met hedendaagse penningen. In het middendeel van het kabinet ligt de penning van de Vrede van Breda uit 1667 van Christoffel Aldolphi. Een grote penning waarop de Nederlandse maagd het kwaad vertrapt. Kwaad dat wel erg sterk de gelaatstrekken had van de Engelse koning Karel II en uiteindelijk een van de aanleidingen was voor de Derde Engels-Nederlandse Oorlog. Onder de penningen in het rechterdeel bevinden zich veel exemplaren uit de privécollectie van

Hans de Koning geeft een toelichting op zijn aan het museum geschonken penningen (foto: Jan Paul Kruimel)

Pieter Teyler van der Hulst. Bij het verlaten van het kabinet lopen we langs de Nobelprijs-penning die Lorenz in 1902 kreeg, terug naar de plek die na zijn overlijden in 1928 de overgang meemaakte van een ruimte voor onderzoek tot het museum zoals wij dat vandaag de dag kennen.

Beeldhouwerspenningen

Van Numismatisch Kabinet naar numismatisch depot is in letters geen grote stap. In de werkelijkheid is het de overgang van oude eikenhouten vitrinekasten met nog vaag de geur van boenwas naar de harde twintigste-eeuwse realiteit van het gebouw Zegelwaarden in het niet voor publiek toegankelijke deel van het museum. Hier passen de bezoekers precies aan een tafel waarop een deel van de collectie-De Koning ligt uitgestald. Hier vertelt Hans de Koning hoe hij ooit, midden jaren zestig aan Frans Letterie vertelde dat hij graag een klein beeldje van de Dokwerker wilde hebben. Letterie reageerde hierop met 'Dat kan jij niet betalen, maar …' En zo kwam Hans in contact met de penningkunst en de Vereniging voor Penningkunst (VPK). Samen met zijn broer Piet ging hij penningen verzamelen. Niet alleen de VPK-penningen, maar ook van elk van die kunstenaars minstens een andere penning. Zo bouwde hij stukje bij beetje een verzameling op. En nu, nu zijn kinderen geen interesse hebben om de verzameling voort te zetten heeft hij die geschonken aan Teylers Museum, waarmee hij een groot deel van het gat dat in de collectie van het museum was ontstaan, heeft gedicht. Een gat? Ja; de obligaties die in de negentiende eeuw zorgden dat Teylers Museum bij kon bouwen waren na 1917 niets meer waard waardoor er in de twintigste eeuw maar weinig penningen gekocht konden worden.

De 'atelier'bezoekers namen ruim de tijd om de penningcollectie in ogenschouw te nemen en er werden ook diverse penningen op verzoek getoond. Dit keer werd weliswaar geen atelier van een hedendaagse kunstenaar bezocht, maar wel werd er kennis uitgewisseld over het gezamenlijke interessegebied. Er ontstond een levendige discussie over penningen en hun makers die zich na afloop van het bezoek aan het depot voortzette in het museumcafé vooraleer iedereen huiswaarts ging.

ALLEX KUSSENDRAGER

Overschrijven niet altijd de juiste manier

Op school mocht ik vroeger het werk van medeleerlingen niet overschrijven. Bij het onderzoeken en determineren van objecten zoals munten of penningen gebeurt dit echter nog al te vaak. Er wordt nagelaten om, voor zover dit mogelijk is, bronnenonderzoek te doen naar het object. Helaas helpt het soms maar weinig als er in het verleden wel degelijk bronnenonderzoek heeft plaatsgevonden. Veelal worden die oude gegevens zonder controle gewoon weer gekopieerd.

Ik wil dit tonen aan de hand van een 'broodpenning van Utrecht'. In de verzameling munten en penningen van het Centraal Museum Utrecht bevindt zich een vierkante eenzijdige geelkoperen penning, die in dit artikel is afgebeeld. Deze is voorzien van vier instempelingen, namelijk in het midden een op het Utrechtse stadswapen gelijkend wapenschild, links en rechts boven in verdiepte ovalen '3' en 'P' en onder het wapen in een verdiepte rechthoek het jaartal 1797. In de catalogus van het Centraal Museum staat deze penning op bladzijde 506, bij de afdeling XI Armwezen onder nummer 3184 vermeld als een broodloodje van de stad Utrecht.[1] Ook in het standaardwerk van Minard-van Hoorebeke, staat in het tweede deel op pagina 235 deze penning onder nummer 442 als stadsbroodpenning van Utrecht beschreven.[2]

Hildesheim, *tolpenning*. 1797, tin/lood, 25 x 27 mm (collectie: Centraal Museum Utrecht, inv. 1475)

Duits

F.J. Bingen heeft in 1970 echter al aangetoond dat deze penning niet tot Utrecht behoort, maar aan de Duitse stad Hildesheim. In het artikel *Een Utrechtse broodpenning van Hildesheim* vraagt Bingen zich af of Minard-van Hoorebeke deze penning in het museum gezien heeft of dat voor de museumcatalogus Minard-van Hoorebeke geciteerd is.[3] De penning in het museum is echter pas in 1911 aangekocht. Minard-van Hoorebeke, die in 1875 is overleden, kan deze daar dus niet gezien hebben. Het is opmerkelijk dat het Utrechtse museum deze penning als een Utrechts loodje heeft geaccepteerd. In de hierboven genoemde catalogus wordt namelijk al vermeld dat het Utrechtse stadswapen verkeerd is gearceerd. Er staat: 'Dit is niet juist; het wapen is juist, n.l. rood, gearceerd. Het Utrechtse wapen is echter (heraldisch) geschuind van rechts boven naar links onder; het op de onderhavige stukken voorkomende wapen is geschuind van links boven naar rechts onder'. Verder wordt, onder verwijzing naar het tiende vervolg op Van Loons *Historiepenningen*, vermeld dat in Amsterdam in 1789 en volgende jaren broodloodjes werden gebruikt en staat er 'Blijkbaar zijn in die jaren ook dergelijke loodjes uitgegeven door het Utrechtsche stadsbestuur'. Dat is een wel zeer wankele basis voor een juiste toewijzing.

Het wapenschild op de penning doet on-Nederlands aan en is van Duitse oorsprong. In 1855 waren deze stukken door H.Ph. Cappe al geïdentificeerd als 'Thorzeichen der Hildesheimer Neustadt'.[4] Zoals in meerdere Duitse steden zijn ook in Hildesheim Thorzeichen oftewel tolpenningen in gebruik geweest en wel roodkoperen ronde

STADS BROODPENNING. — *Méreau de la ville pour pain.*

442. Deze penning met afgeronde hoeken en effen keerzijde/ voert midden op het veld stads wapenschild; bovenaan rechts in een rond het eringeslagen cijfer 3/ en links eene P/ beteekenende dat de arme er een brood van drie pond voor kon bekomen. Onderaan insgelijks erin geslagen/ het jaartal 1797.

442. Stads Broodpenning. — Méreau de la ville pour pain.

442. Ce méreau à coins arrondis et revers uniface, porte au milieu les armoiries de la ville, au haut, à droite, le chiffre 3 et à gauche la lettre P, frappés dessus, signifiant que le pauvre pouvait recevoir un pain de trois livres. Au bas le millésime 1797, également frappé dessus.

Beschrijving van de penning door Minard-van Hoorebeke

stukken met Romeinse of Arabische cijfers met het jaartal 1609 voor de Altstadt en geelkoperen vierkante stukken met de jaartallen 1771 of 1797 voor de Hildesheimer Neustadt. Het 'Utrechtse broodloodje' behoort tot de laatstgenoemde serie. De 'P', welke rechts boven op het loodje voorkomt is niet de afkorting voor een pond (brood) maar voor Pferde. Van 1771 zijn alleen loodjes voor wagens bespannen met drie paarden bekend, van 1797 die voor 2, 3 en 6 paarden (Cappe nummers 1075 tot en met 1078, alsmede afbeelding 210 op plaat XIX van nummer 1076). Ook het standaardwerk over de munten van Hildesheim door Buck en Von Bahrfeldt vermeldt deze Thorzeichen onder nummer 634 voor de Altstadt en onder nummer 635 voor de Neustadt.[5] In dit werk is het loodje voor 3 paarden van 1771 afgebeeld. Opvallend is het wapenschild, dat afwijkt van dat van de stad en nog het meest overeenkomt met dat van het bisdom Hildesheim: verticaal gedeeld met voor de aanschouwer links een goud en rechts een rood vlak. Volgens Cappe is het van Neustadt, ik heb het vooralsnog niet teruggevonden.

In veilingcatalogi en andere publicaties komt de foute toewijzing aan Utrecht nog steeds voor. De oudste welke mij bekend is, is een veiling uit 1969 en zeer recent nog door Heritage Auctions Europe in veiling 76.[6] Hopelijk worden deze penningen in het vervolg niet meer toegeschreven aan Utrecht. ❍

Noten

1. Jonge, C.H. de (1928) *Centraal Museum Utrecht. Catalogus van het historisch Museum der stad* (Utrecht).
2. Minard-van Hoorebeke, L. (1877-1879) *Description de méreaux et autres objets anciens des gildes et corps de métiers, églises, etc,* (Gent).
3. Bingen, F.J. (1970) Een Utrechtse broodpenning van Hildesheim, in: *De Geuzenpenning* 20-4, 52-53.
4. Cappe, Heinrich Philipp (1855) Die münzen der Stadt und des Bisthums Hildesheim (Dresden).
5. Buck, Heinrich & Max von Bahrfeldt (1937) *Die Münzen der Stadt Hildesheim* (Leipzig).
6. Kroha, Tyll & G. Brockmann (12-13 december 1969) *Kölner Münzkabinett. Auktion 4*, kavel 606 (2 P 1797) en kavel 607 (6 P 1797); Kroha, Tyll & G. Brockmann (9-11 april 1970) *Kölner Münzkabinett. Auktion 5*, kavel 843 (3 P 1771) en kavel 844 (3 P 1797); Heritage Auctions Europe (19 november 2022) *Coins, Currency & Medals [veiling 76]*, kavel 1950.

VENROOY
Goud-en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

JAN PELSDONK

Drie penningen en twee viervoudige verbonden

Dit artikel vormt een klein verslag van een speurtocht naar de maker, de datering en het onderwerp van een penning, waarvan in het Rijksmuseum en in Teylers Museum twee varianten zijn te vinden. Uiteindelijk bracht een derde penning de oplossing.

Toevoeging en herdatering

De speurtocht begon bij het doornemen van een geannoteerde collectiecatalogus uit 1892 in Teylers Museum.[1] Deze door Theodorus Roest samengestelde publicatie is in het begin van de twintigste eeuw door conservator Helenus Marinus Speelman van aantekeningen voorzien, in de opmaat naar de tweede collectiecatalogus die in 1909 zou verschijnen. De behoefte voor een nieuwe versie zo kort na het verschijnen van de eerste, ontstond door de toevoeging van de grote collecties Gelderse en West-Friese munten dankzij de legaten van Adriaan Enschedé en Theodorus Roest. Wat ook meegespeeld zal hebben is dat de collectie gecontroleerd moest worden na de malversaties door Speelmans voorganger Arie van Gemund.[2] Onder het jaartal 1731 zijn in de eerste collectiecatalogus drie penningen vermeld met als onderwerp het verbond tussen de keizer van het Heilige Roomse Rijk, Engeland, Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden. De eerste twee zijn van de hand van Martinus Holtzhey (TMNK 01742 en TMNK 01743), bij de derde (TMNK 01704) ontbreekt de naam van de maker. Speelman vulde de catalogus aan met een vierde stuk, door John Crocker (TMNK 01744), dat in 1901 voor één of enkele doubletten was geruild met de munthandelaar Jacob Schulman.

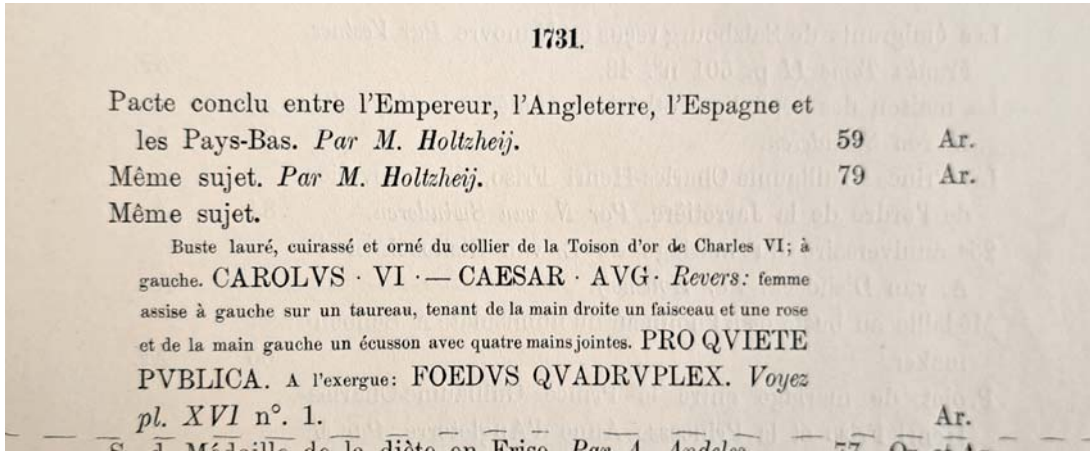

1731.

Pacte conclu entre l'Empereur, l'Angleterre, l'Espagne et les Pays-Bas. *Par M. Holtzheij.* 59 Ar.

Même sujet. *Par M. Holtzheij.* 79 Ar.

Même sujet.

Buste lauré, cuirassé et orné du collier de la Toison d'or de Charles VI; à gauche. CAROLVS · VI · — CAESAR · AVG · *Revers:* femme assise à gauche sur un taureau, tenant de la main droite un faisceau et une rose et de la main gauche un écusson avec quatre mains jointes. PRO QVIETE PVBLICA. A l'exergue: FOEDVS QVADRVPLEX. *Voyez pl. XVI* n°. 1. Ar.

Même sujet. Par J. Croker

Beschrijving van de penningen in de collectiecatalogus door Roest, inclusief de aanvulling door Speelman

Het valt op dat de derde penning, die in de catalogus is afgebeeld, op beide zijden duidelijk een 'R' als verwijzing naar de maker toont. Op basis daarvan is deze later met een vraagteken toegeschreven aan Bengt Richter (1670-1737). Dat het onzeker is dat Richter de maker is, komt doordat hij doorgaans zijn penningen voluit signeerde. Wie wel vaak een R als signatuur gebruikten waren de leden uit het medailleurs-geslacht Roettiers. Is een van hen de maker, dan is de penning waarschijnlijk in Parijs vervaardigd, onder Norbert Roettiers (1666-1727) of Jacques II Roettiers (1698-1772). De eerste was in de periode 1704-1727 hoofdgraveur bij de Munt te Parijs, de tweede was er in de periode 1718-1733 medailleur, om vervolgens tot aan zijn overlijden graveur-generaal voor de Munt te Brussel te worden.

Verder blijkt het vervaardigingsjaar van deze ongedateerde penning vragen op te roepen. In de collectiecatalogus staat het stuk onder het jaar 1731 vermeld, in het actuele digitale collectie-bestand op 1718, het jaar waarin een ander vier-voudig verbond werd gesloten. De reden van deze herdatering is echter niet vastgelegd. Moge-lijk dat bij de datering de publicatie door Forrer is gevolgd.[3] De andere drie penningen dragen het jaartal 1731. De ongedateerde penning toont op de voorzijde de buste van Karel VI en op de keer-zijde prinses Europa op een stier (Oppergod Zeus) en een wapenschild waarop vier ineengeslagen handen zijn afgebeeld. De teksten op de keerzijde geven PRO QVIETE PVBLICA en FOEDVS QVA-DRVPLEX (voor openbare rust, het viervoudig verbond).

Historie

In de loop van de tijd zijn er meerdere viervoudige verbonden (quadruple allianties) gesloten. De op de penning afgebeelde Karel VI regeerde als keizer van het Rooms-Duitse Rijk van 1711 tot aan zijn dood in 1740, een periode waarin zowel in 1718 als in 1731 een viervoudig verbond werd gesloten. De eerste – van 2 augustus 1718 – was tussen Oostenrijk (waar Karel VI aartshertog van was), Frankrijk, Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden. De tweede werd op 22 juli 1731 in Wenen gesloten tussen het Duitse Rijk, Engeland, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Spanje.

De historische achtergrond is complex en wordt hier slechts in een pennenstreek weerge-geven: bij het sluiten van de Vrede van Utrecht in 1713, vreesden de geallieerden dat een personele unie tussen Spanje en Frankrijk – een samenwer-king van beide landen onder één vorst – een te groot machtsblok in Europa zou vormen. Daarom werd bepaald dat Philips als koning van Spanje zou worden erkend (waarmee een einde kwam aan de Spaanse Successieoorlog) en tegelijkertijd dat hij en zijn nazaten geen aanspraken meer mochten maken op de Franse troon. In 1718 verklaarde het eerstgenoemde viervoudig ver-bond de oorlog aan Spanje, dat zich niet hield aan de vredesbepalingen uit 1713 en Sicilië en Sardinië had ingenomen. Na twee jaar bond Philips in en werd vrede gesloten. Bij het Verdrag van Den Haag in 1720 verklaarde Philips af te zien van zijn aanspraken op de beide eilanden. In 1731 waren de kaarten van het machtsspel weer anders geschud. Frankrijk viel er nu buiten, het octrooi

Bengt Richter, *Viervoudig Verbond*. 1718, zilver, 55 mm, 70 gram (TMNK 01704). Waarschijnlijk uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778)

van de Oostendse Compagnie (een concurrent van de Verenigde Oostindische Compagnie) werd ingetrokken en de Pragmatieke Sanctie (waarbij het onverdeeld laten van het Habsburgse rijk boven de mannelijke erfopvolging werd gesteld) werd erkend door Engeland en de Republiek, waardoor Maria Theresia na het overlijden van Karel VI in 1740 aartshertogin kon worden.

Wenen

De historische achtergronden geven geen uitsluitsel op de vraag of de penning op 1718 dan wel 1731 gedateerd dient te worden. Ook de teksten en afbeeldingen op de penning zelf geven geen doorslag. Is er meer informatie te ontdekken als de penning wordt vergeleken met andere exemplaren? Die speurtocht blijkt vrijwel direct resultaat op te leveren. In het Rijksmuseum bevindt zich namelijk een verguld bronzen exemplaar met dezelfde keerzijde maar met een afwijkende voorzijde. Daarop is een andere buste en een uitgebreider omschrift opgenomen: Karel VI wordt er niet alleen keizer genoemd. Het omschrift luidt (met in kleine letters de aangevulde afkortingen): CAESar AVGustus CARolus VI, Romanorum IMPerator, Semper Augustus, GErmaniae, HIspaniae, HVngariae, BOhemiae REX, ARchiduc Austriae, Dux BVRgondiae. Vrij vertaald: de verheven keizer Karel VI, Rooms-Duits keizer, koning van het Duitse Rijk, Spanje, Hongarije en Bohemen, aartshertog van Oostenrijk en hertog van Bourgondië. Bovendien kijkt hij op het exemplaar van het Rijksmuseum naar rechts in plaats van naar links. Overduidelijk is de signatuur op de vergulde penning; in plaats van enkel een 'R' staat er voluit 'Richter'. De keerzijde is stempelgelijk aan het exemplaar in Teylers Museum, met eveneens enkel een 'R' op een steen voor de stier. Hieruit blijkt dat beide penningen door Bengt Richter zijn gemaakt.

Het leven van Richter is beschreven door Forrer en de verzamelde gegevens in het Zweedse bibliografische lexicon vormen daar een aanvulling op.[4] Beide publicaties zijn niet geheel met elkaar in overeenstemming. De verschillen zijn nu niet nader uitgezocht omdat het voor de penningen die onder het vergrootglas liggen enkel om Richters periode in Wenen gaat. Bengt (ook Benedikt) Richter is op 17 september 1670 geboren te Stockholm en overleed op 28 april 1735 te Wenen. Hij begon zijn loopbaan als leerling-goudsmid en is rond 1697 ingewijd in het medailleursvak door Arvid Karlsteen. Rond 1700 reisde hij naar het buitenland. Hij werkte enige tijd voor de penningafdeling bij de Munt in Parijs alvorens rond 1702 via Berlijn weer terug te keren naar Stockholm. In 1702/1703 was hij korte tijd werkzaam in Engeland en in 1704 weer in Stockholm, waar hij als graveur voor de Koninklijke Munt werkte en in 1704 trouwde met Karlsteens dochter Margaretha. In 1709 liet hij zijn gezin – het paar had inmiddels twee dochters – in Stockholm achter onder de hoede van zijn schoonvader en reisde hij naar Parijs. In 1711 werkte hij in Berlijn en

Bengt Richter, *Viervoudig Verbond*. 1718, verguld brons, 55 mm, 60,58 gram (collectie: Rijksmuseum, inv. NG-VG-1-2216). In 1885 verworven van Jeanette Marie van Gelder-Nijhoff.

Bengt Richter, *Eerste steenlegging van de Karlskirche*. 1716, zilver, 55 mm, 70,12 gram (foto's: Numismatik Naumann).[5]

vanaf 1712/1713 streek hij neer in Wenen, ondanks pogingen van Karlsteen om hem terug te halen naar Stockholm. In Wenen zou hij uiteindelijk blijven. Hij werd hoofdmedailleur van de Keizerlijke Munt en zijn familie voegde zich in 1714 weer bij hem. Hieruit blijkt dat beide penningen in Wenen – bij de penningafdeling van het keizerlijke munthuis – zijn vervaardigd, ongeacht of dit in 1718 of in 1731 gebeurde.

Pest

De maker en vervaardigingsplaats zijn dus uitgekristalliseerd, alleen het jaartal en onderwerp nog niet. Een derde penning draagt de oplossing aan. Het recent geveilde stuk heeft een voorzijde die stempelgelijk is aan het exemplaar in het Rijksmuseum – met de volledige signatuur Richter – maar met een afwijkende keerzijde, door Daniël Warou (1674-1729). Getoond wordt de Karelskerk in Wenen, met de tekst QVOD POPVLVS PESTE LIBERATVS / DIVO CAROLO BOROM: EX VOTO MDCCXVI (vrij vertaald: omdat het volk verlost is van de pest, wordt deze kerk tot heil van Karel Borromeus opgericht, 1716). De penning gaat over het einde van de pestgolf die de stad in de periode 1713-1714 in de ban hield. Als dank voor het einde van de golf besloot Karel VI tot de bouw van deze kerk, waarvan in 1716 de eerste steen werd gelegd (in 1739 was het gebouw, een hoogtepunt van de barok, klaar). De zilveren penning draagt in Romeinse cijferletters het jaartal van de eerste steenlegging.

Hieruit blijkt dat de portretstempel met de volledige signatuur al in 1716 bestond en is hergebruikt voor de penning in het Rijksmuseum. Dat stempels later werden gebruikt voor andere penningen is geen verrassing. De drie hier beschreven penningen zijn daar een goed voorbeeld van. Als een stempel werd beschermd tegen roest kon deze lang meegaan, maar omdat 1716 en 1718 dichter bij elkaar liggen dan 1716 en 1731, ligt het meer voor de hand dat de beide door Richter in Wenen gemaakte penningen in de collecties van zowel Teylers Museum als het Rijksmuseum inderdaad over het viervoudig verbond van 1718 gaan. ❍

Noten

1. Roest, Th.M. (1892) *Catalogue du cabinet numismatique de la Fondation Teyler à Harlem* (Haarlem).
2. Pelsdonk, Jan (2020) Museumcollectie bij de lommerd. Arie van Gemund, conservator van Teylers Numismatisch Kabinet (1898-1904), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 107, 163-236.
3. Forrer, L. (1912) Bibliographical Dictionary of Medallists 5 (Londen) 118-119.
4. Sárkány, Tamás (1917-heden), Bengt Richter. Medaljgravör, in: Svenskt biografiskt lexikon. Internetversie: https://sok.riksarkivet.se/sbl/Mobil/Artikel/6736 [raadpleging 1 juli 2023]; Forrer, 1912: 118-119.
5. Numismatik Naumann GmbH (7 april 2019) *Auktion* 76, kavel 850, https://www.numismatik-naumann.at/auktion/#!/auction/lot?a=498&l=850&c=9290 [raadpleging 1 juli 2023].

HERMAN GERRITSEN

In memoriam Margreet Tas

Op woensdag 17 mei 2023 overleed op 77-jarige leeftijd Margreet Tas. Vanaf ongeveer 1970 was deze gedreven numismaat bijna een halve eeuw lang een gewaardeerd persoon in de Nederlandse numismatische gemeenschap. Iedere serieuze verzamelaar kende haar via de door haar en haar man Jisk Holleman opgerichte munthandel 'HOLLEMAN - munten'.

Margreet Tas, circa 2006 (foto: familiearchief)

Jeugd en opleiding

Margreet Tas werd geboren op 13 november 1945. Haar vader was accountant en haar moeder huisvrouw. Ze had een oudere zus Wil en een jongere broer Frans. En er was een kat: Poekie, waaraan Margreet erg was gehecht. De familie woonde in een Rotterdamse portiekwoning recht tegenover de Maashaven. Margreet en haar zus hadden op de zolder een kamer waar Margreet een terrarium had met kikkers, slangen, leguanen en een kameleon. Net als haar vader was ze fanatiek verzamelaar. Ze verzamelde munten, postzegels, kattenkaarten, chemische elementen (het periodiek systeem, inclusief radioactief materiaal), kattenbeeldjes, veren en nog veel meer. Bij dierentuin Blijdorp was ze kind aan huis en sloot ze vriendschap met een vogel, Fritsie. Margreet volgde een opleiding tot chemisch analist en werkte in de jaren '60 bij een laboratorium. Daar ontmoette ze Jisk Holleman. In 1967 trouwden ze en in 1968 verhuisden ze naar een flat in Enschede, waar Jisk werk had gevonden bij de pas opgerichte Technische Hogeschool Twente. Margreet vond een baan als medisch analist in het Koningin Juliana Ziekenhuis in Hengelo, waar ze het erg naar haar zin had.

Rond die tijd, najaar 1968, maakte ik bij een bijeenkomst van de Numismatische Kring Twente kennis met Margreet en Jisk. Margreet bleek een enthousiaste muntenverzamelaar. Ook kocht ze munten in voor latere verkoop. Een hechte vriendschap ontstond en ik bezocht hen vaak. Naast kringvoorzitter Jan Koning werd Margreet mijn gids in de wereld van de numismatiek. Zo gingen we vaak samen naar beurzen, waar ze al snel een eigen tafel had met haar albums en boeken. Sinds voorjaar 1970 had ze namelijk van haar uit de hand gelopen hobby formeel haar beroep gemaakt en zich bij de Kamer van Koophandel laten inschrijven als beroepsnumismaat. Hiermee was de firma 'HOLLEMAN - munten' geboren.

Munthandel

Naast albums met Nederland, provinciaal en buitenland had Margreet antieke Romeinse en Griekse munten en rekenpenningen van de Tachtigjarige Oorlog. De laatste hadden ook haar

Carla Klein, *Margreet Tas*. 1995, brons, gegoten, 78 mm (particuliere collectie)

persoonlijke verzamelinteresse. Uitgebreide numismatische literatuur, veelal gekocht bij Schulman aan de Keizersgracht 448 en bij Mevius aan de Utrechtsestraat 115, ondersteunden de hobby en handel. Vaak determineerden we samen de meer moeilijke Romeinse en Griekse munten. Steeds was er de uitdaging van het uitzoeken: wat betekenen de afbeeldingen, wat en waarom de tekst en wat is de context van de rekenpenning of antieke munt. In haar precieze handschrift werd zoveel mogelijk informatie op de munthouder vermeld. Met deze serieuze aanpak wist Margreet als vrouw al snel een eigen plaats te veroveren in het traditionele mannenbolwerk dat de numismatiek was.

In 1995, ter gelegenheid van haar 25-jarig jubileum als beroepsnumismaat, ontwierp Carla Klein op verzoek van Jisk een treffende portretpenning van Margreet, waar op de keerzijde haar hobby's waren uitgebeeld: poezen en munten. De feestelijke presentatie van de penning vond bij hen thuis in Enschede plaats in aanwezigheid van veel numismatische vrienden en collega's. Door de jaren heen bouwde Margreet via haar deelname aan beurzen – en vanaf september 1971 tot november 2005 ook met haar in totaal 150 prijslijsten – een grote klantenkring op. Vanaf prijslijst nummer 23 inclusief afbeeldingen, eerst verzorgd door partner Jisk, en later door zoon Michiel. De jubileumnummers 50 (1982) en 100 (1995) waren speciale uitgaven, met inhoudelijke artikelen van haarzelf, Nico Arkesteijn, Bert van Beek en anderen. Begin jaren '70 werd op de zolder van hun huis in Overdinkel een offsetmachine geplaatst. Hierop werd de herdruk van alle negen delen van de 'serie-Van der Chijs' gerealiseerd. Uiteindelijk was de oplage van dit standaardwerk over de Nederlandse middeleeuwse muntgeschiedenis ruim 200 sets. Hiermee kwam dit tot dan toe zeldzame standaardwerk binnen het bereik van veel verzamelaars. Deze 'Herdruk Holleman' is nog steeds een begrip. In februari 1979 kwam Margreets boekje *53 rekenpenningen uit de 80-jarige oorlog* uit. Iedere rekenpenning werd afgebeeld, inclusief een beschrijving van de afbeeldingen, de Latijnse teksten plus hun vertaling, een toelichting waarop de penning betrekking had en literatuurverwijzingen. Het handzame boekje was onmiddellijk een succes.

Na haar scheiding in 1998 verhuisde Margreet naar Delden en kreeg een nieuwe partner, Bertus. Beiden kenden elkaar al jaren als leden van een wandelgroep. Haar zaak 'HOLLEMAN – munten' werd voortgezet. Nu stond Bertus haar bij met raad en daad en vergezelde hij haar op de beurzen. In 2009 publiceerde Margreet haar eigen verzameling in het boek *Rekenpenningen. 540 rekenpenningen van de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw*. Met alle afbeeldingen op ware grootte en in kleur, op kloek A4 formaat, 266 pagina's, in harde kaft gebonden. De originele oplage van 50 exemplaren was al snel uitverkocht. Het boek werd meteen een standaardwerk. Vele veilinghuizen in Nederland en België, plus de belangrijkste Duitse, vermelden de Tas-nummers bij de literatuurverwijzingen, naast de oude Van Loon en Dugniolle nummers. Inmiddels is de herziene herdruk van nog eens 150 exemplaren ook vrijwel uitverkocht. Ook organisatorisch droeg Margreet haar steentje bij. Een aantal jaar was ze secretaris van de Numismatische Kring Twente. Verder vervulde ze enkele jaren een bestuursfunctie in de door Wilm Dols en Jisk in 1982 opgerichte beroepsvereniging Nederlandse Vereniging van Munthandelaren. En dat alles deed ze, terwijl ze haar hele leven problemen had met haar gezondheid. Vanaf haar 25ste leed ze aan ernstige diabetes, die tot allerlei vervolgongemakken leidde. Maar altijd bleef ze positief en actief. Tot het niet meer kon, zo'n tien jaren geleden, toen alzheimer langzaam maar zeker haar leven overnam.

In Margreet Tas is een bijzonder mens heen gegaan. Betrokken, warm, met oog voor anderen. Voor de mensen die haar gekend hebben blijven de goede herinneringen. De numismatiek heeft daarnaast haar blijvende nalatenschap in de 'Herdruk Holleman' over de Nederlandse middeleeuwse muntgeschiedenis en het standaardwerk voor rekenpenningen 'Tas'.

KEES PANNEKEET

Obligatie vanwege het kloppen van het geld in 1573

In verband met onderzoek voor een nieuw boek stuitte ik toevallig op een numismatisch zeer interessant archiefstuk. In een pdf-document met transcripties van archiefstukken over het beleg van Alkmaar in 1573 sprong één document er uit.[1] Het stuk is een schuldbekentenis van de Staten van Holland aan ene Jan Jansz. Timmerman. Hij heeft de Staten 10 gulden en 10 stuivers geleend 'upte teyckeninghe ende rijsinghe vande ghelde / naer inhoudt der ordinantie ende Placate daer van zijnde'. Het betreft hier dus een schuldbekentenis vanwege het kloppen van het geld in de periode 1573-1574. Het is de eerste keer dat ik een dergelijk stuk ben tegengekomen en voor zover mij bekend is er nooit een gepubliceerd.

Oorlogskas

In het kort de geschiedenis van deze klopactie.[2] Van 19 juli tot en met 23 juli 1572 werd te Dordrecht de Eerste Vrije Statenvergadering van Holland gehouden. Omdat normaal alleen de koning of zijn vertegenwoordiger – op dat moment respectievelijk Philips II en de hertog van Alva – deze vergadering konden uitschrijven was dit een regelrechte opstandige daad. Willem van Oranje werd door de opstandige staten erkend als zelfgekozen stadhouder van de koning en zij beloofden financiële steun in de strijd tegen de Spanjaarden. De Staten komen voortaan met eigen ordonnanties, andere worden niet meer opgevolgd.

Betreffende de munt en de muntomloop werden verregaande stappen genomen. Op 7 februari 1573 werd een plakkaat afgekondigd met maatregelen om de kooplieden, de handel en het welvaren van het land te verzekeren van goed geld en te beschermen tegen valse, verboden en onbekende munten.[3] Ook wilde men er zorg voor dragen dat het geld dat in Holland in omloop was niet van mindere waarde zou zijn dan in de omringende landen. Daarom zou op het goede geld een teken (instempeling, klop) worden geslagen. De werkelijke reden voor het kloppen van het geld bewaarde men voor het laatst, namelijk dat een klein deel van de opbrengst van deze actie naar het land ging ten behoeve van het algemeen nut en om de kas van het land te versterken. Dit zou gebeuren zonder al te grote last en moeilijkheden voor de betrokkenen. Bevolen werd 'inden name ende van wegen des Conincx onsen ghenadichsten Heeren' dat binnen Holland geen gouden of grote zilveren munten meer mochten worden ontvangen en uitgegeven zonder dat deze eerst van een klop waren voorzien. De straf werd bepaald op verbeuring van al het uitgegeven of ontvangen niet geklopte geld. Bij herhaling zou naast de verbeuring ook een 'arbitrale correctie naer gheleghentheyt der zaken' plaatsvinden. Diegenen die de klop zouden vervalsen of zouden aanbrengen op verboden munten werden bedreigd met de doodstraf middels de galg. Munten met een waarde lager dan een halve reaal van zeven groten (3½ stuiver) waren van de maatregel uitgezonderd maar werden middels het plakkaat wel in waarde verhoogd. De munten die geklopt moesten worden, zouden – na te zijn voorzien van de klop – voor de in het plakkaat genoemde hogere waarde mogen circuleren.

Lening

De waarde waarmee de koers van het muntstuk werd verhoogd moest echter als renteloze lening

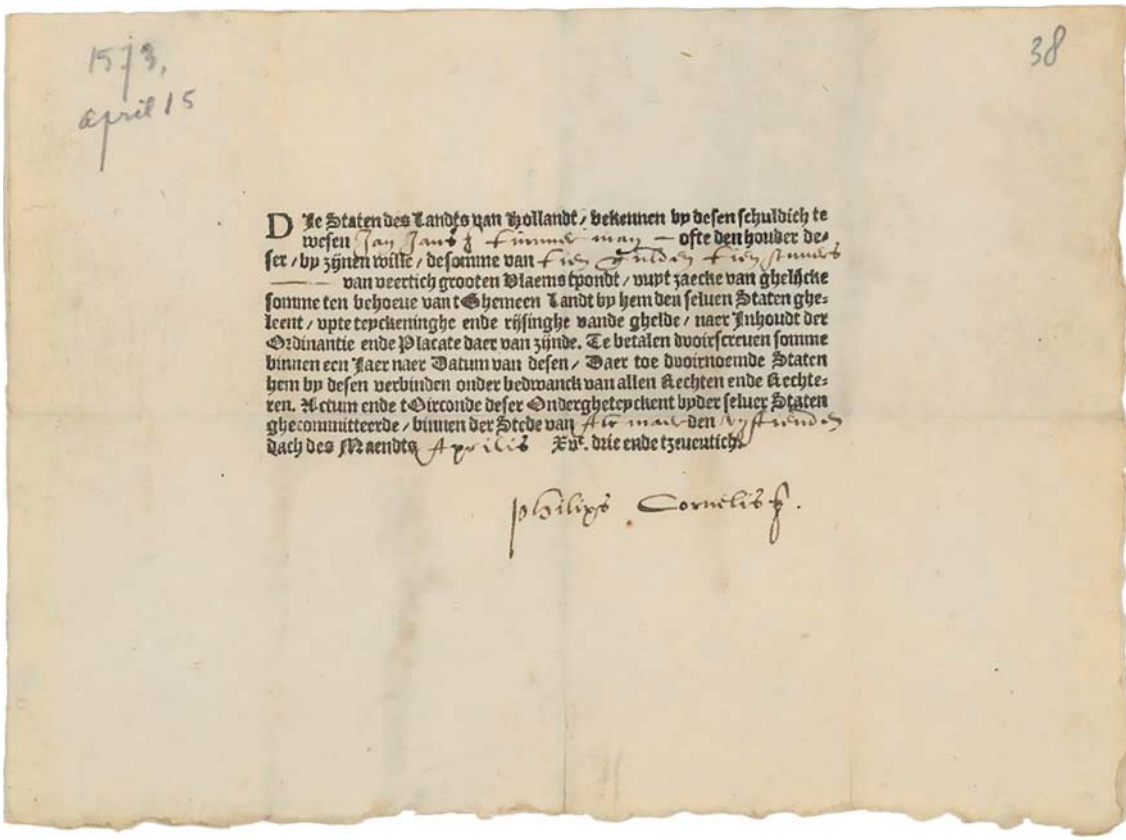
1573, april 15

38

De Staten des Landts van Hollandt / bekennen by desen schuldich te wesen [illegible] — ofte den houder desser / by zynen wille / de somme van [illegible] — van veertich grooten Vlaems tpondt / vuyt zaecke van ghelsche somme ten behoeue van t Gheemeen Landt by hem den seluen Staten gheleent / upte tepcheninghe ende rijsinghe vande gheldt / naer Inhoudt der Ordinantie ende Placate daer van zijnde. Te betalen dvoirscreuen somme binnen een Jaer naer Datum van desen / Daer toe dvoirnoemde Staten hem by desen verbinden onder bedwanck van allen Rechten ende Rechteren. Actum ende t Oirconde deser Ondergheteyckent byder seluer Staten gheconmitteerde / binnen der Stede van [illegible] den [illegible] Dach des Maendts [illegible] Exv. drie ende tzeuentich.

[illegible]

De schuldbekentenis uit Alkmaar (bron: Regionaal Archief Alkmaar, inv. 2076, toegang NL-AmrRAA-10.1.1.001, scan 261)

worden afgedragen aan de staat. De eigenaar van de munt ontving een obligatie ter waarde van het totaal 'geleende' bedrag welke na één jaar zou worden terugbetaald. De regeling zit eigenlijk wat vreemd in elkaar. Een philipsdaalder bijvoorbeeld werd door de klop in waarde verhoogd van 36 naar 40 stuivers. De eigenaar moest vier stuivers aan de staat betalen en kreeg daarvoor een obligatie ter waarde van vier stuivers. Hij kon de geklopte munt daarna voor 40 stuivers uitgeven dus leed in feite geen verlies. Na een jaar kon hij vervolgens, na overleggen van de obligatie, de 'geleende' vier stuivers terug claimen van de staat.

De Staten waren blijkbaar van plan om de waarde van het geld na een jaar weer terug te brengen naar het oorspronkelijke lagere niveau. De laatste persoon die de philipsdaalder voor 40 stuivers in ontvangst nam zou er echter vier stuivers bij inschieten als de waarde weer zou worden terug gebracht naar 36 stuivers. De regeling zou alleen eerlijk hebben kunnen werken als bij iedere munt een obligatie werd afgegeven die samen met het geklopte muntstuk van eigenaar wisselde. In de praktijk zal dit niet het geval zijn geweest maar zal de aanbieder van het te kloppen geld een obligatie hebben ontvangen ter waarde van het totaal, zie het hier vermelde exemplaar. De obligatie was overigens niet gebonden aan de eerste eigenaar, hij was verhandelbaar. Ik kende tot voor kort geen voorbeeld van een uitgegeven obligatie maar bij toeval kwam ik er achter dat het archief te Alkmaar een documentje bezit dat herleid kan worden naar deze lening aan de Staat.

De obligatie is van een simpele uitvoering met een voorgedrukte standaard tekst waarin ruimte is gelaten om de naam van de geldverstrekker samen met het geleende bedrag in te vullen. Verder werd de datum ingevuld waarna werd ondertekend door een door de Staten gecommitteerde, in dit geval Philips Cornelisz. De zogenaamde leningen zijn hoogstwaarschijnlijk nooit

Die Staten des Landts van Hollandt, bekennen by desen schuldich te wesen Jan Jansz., timmerman - ofte den houder de= ser / by zijnen wille / de somme van tien gulden tien stuvers -------- van veertich grooten Vlaems tpondt / uuyt zaecke van ghelijcke somme ten behoeve van t Ghemeen Landt by hem den selven Staten ghe= leent / upte teyckeninghe ende rijsinghe vande ghelde / naer Inhoudt der Ordinantie ende Placate daer van zijnde. Te betalen dvoirscreven somme binnen een Jaer naer Datum van desen / Daer toe dvoirnoemde Staten hem by desen verbinden onder bedwanck van allen Rechten ende Rechte= ren. Actum ende tOirconde deser Ondergheteyckent byder selver Staten ghecommitteerde / binnen der Stede van Alcmaer den vijftienden dach des Maendts Aprilis XV^{C}. drie ende tzeventich.

Philips Cornelisz.

ingelost omdat de waarde van het geld alleen maar bleef stijgen en dus nooit is teruggebracht naar het niveau van vóór 7 februari 1573. Er is dus geen reden geweest om houders van obligaties schadeloos te stellen omdat zij de muntstukken steeds tegen de verhoogde waarde konden uitgeven. De bewaard gebleven obligatie heeft ook geen enkele markering die hem onbruikbaar moest maken.

Noten

1. Transcriptiewerkgroep Regionaal Archief Alkmaar (2008) *Teksten over het beleg van Alkmaar 1571-1578* (z.p.) nummer 38 [https://www.regionaalarchiefalkmaar.nl/images/Documenten/Artikelen/transcripties/beleg/Belegstukken-Stadsarchief-Alkmaar-2076.pdf, raadpleging 18 mei 2023]; Regionaal Archief Alkmaar, inv. 2076, toegang NL-AmrRAA-10.1.1.001, scan 261.
2. Polak, Ernst (1934) Enkele nadere gegevens omtrent "Tstempelen van den Gelde" in Holland en Zeeland in en na 1573, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 21, 1-47.
3. Brunink, N. (7 februari 1573) Placaat op het stuk van de Munte, houdende den cours ende gang van de Goude en Silvere Penningen, &c, in: *Register van Holland en Westvriesland, sedert den jaare 1565 tot den jaare 1574 incluis*, 624-626.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 16 voor leden in België en € 24 voor buitenlandse leden.** Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

JAN PELSDONK

Najaarspuzzel: Wandelaar

Jan Wandelaar, *Prent met een penning over de oprichting van de Koninklijke Academie van Inscripties en Penningen in 1663*. Z.j. (1731), ets op papier, 51 × 51 mm (collectie: Rijksmuseum, inv. RP-P-OB-61.514)

In de Rijksmuseumcollectie bevindt zich de bij dit artikel afgebeelde kleine prent. Het onderwerp is een penning met Mercurius; hij is herkenbaar aan zijn staf, de gevleugelde helm en de vleugels aan zijn voeten. Hij schrijft, onderwijl leunend op een omgevallen pot met penningen. Aan zijn voeten ligt een lade met penningen. Het omschrift is 'RERVM GESTARVM FIDES.' (vrij vertaald: de geloofwaardigheid van gebeurtenissen). In de afsnede staat 'ACADEMIA REG. INSCRIPT. / ET NVMISM. INSTIT. / M. DC. LXIII.' Daarmee wordt duidelijk dat de penning herinnert aan het oprichten in 1663 van de Académie Royale des Inscriptions et Médailles te Parijs (sinds 1716 Academie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres genaamd). Dit is een college dat de kwaliteit van munten en penningen en de daarop aangebrachte teksten moest waarborgen.[1] Onderaan staat 'J. Wandelaar fecit'.

Jan Wandelaar (1690-1759) – een op en top Hollandse naam – was geen penningmaker, maar een etser in Amsterdam. De herkomst van deze prent in de museumcollectie was niet langer bekend, een speurtocht op het internet toont dat deze oorspronkelijk was bedoeld voor een – eveneens in Amsterdam uitgegeven – boek over de geschiedenis van de academie.[2] In het British Museum bevindt zich een bronzen penning met hetzelfde onderwerp, door Joseph Roettier (1635-1703), die afwijkt van de prent en een grote stempelbarst heeft. De voorzijde toont een jong portret van koning Lodewijk XIV (1643-1715) door Jérôme Roussel (1663-1713). Deze waarschijnlijk rond 1700 ontworpen penning past in de serie Histoire Métallique over de belangrijkste gebeurtenissen tijdens het leven van Lodewijk XIV. Een zilveren exemplaar in de Bibliothèque nationale de France – stempelgelijk maar zonder stempelbarst – is gecombineerd met een voorzijdestempel waarop een veel oudere Lodewijk is afgebeeld, waaruit blijkt dat de penning in het British Museum een late slag is.

Joseph Roettier, *oprichting van de Koninklijke Academie van Inscripties en Penningen in 1663*. ±1700, brons, circa 60 mm (collectie: British Museum, inv. M. 2316)

Uitdagingen

Heeft Wandelaar een originele penning als voorbeeld gebruikt of was het een uit Frankrijk overgezonden afgekeurde ontwerptekening? Bij wijze van najaarspuzzel daag ik u uit om eens te speuren of u deze penning kunt vinden. En wat uitdagen betreft: In de online raadpleegbare Nederlandse museale collecties bevinden zich tal van numismatische prenten. De beschrijvingen daarvan zijn vaak niet door munt- of penningexperts gedaan, waardoor de toelichting geregeld te wensen over laat. Licht er eens eentje uit. Kloppen de gegevens en kunnen er meer gegevens worden toegevoegd? Antwoorden op deze door uzelf vorm te geven najaarspuzzel kunnen in artikelvorm worden aangeleverd bij redactie@debeeldenaar.nl.

Noten

1. Changuion, François (uitgever) (1731) *Histoire de l'Academie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres* 1 (Amsterdam) 33.
2. Changuion, 1731: 10.

KAREL SOUDIJN

Gra Rueb op alfabet

Boekbespreking

Gerharda Johanna Wilhelmina Rueb werd in 1885 geboren in Breda en overleed in 1972 in Den Haag. Beeldhouwkunst leerde ze in Den Haag van Toon Dupuis en in Parijs van Antoine Bourdelle. Ze had geen kinderen, maar wel veel neven en nichten die voor een omvangrijk nageslacht van tante-zeggers zorgden. In 1960 bedankt zij in een brief niet minder dan 140 familieleden die aan haar 75-ste verjaardag hebben bijgedragen (ze kreeg toen een televisietoestel). Hans Rueb, een verre neef, publiceerde onlangs een overzicht van de door haar ontworpen monumenten, diersculpturen, penningen en plaquettes. In zijn boek duidt hij haar vaak aan met het familiaire 'tante'.

Op haar 70-ste verjaardag werd zij toegesproken in de vorm van een rijmend alfabet. Elke letter vormde het begin van een gedichtje waarin verschillende door haar vervaardigde werken ter sprake kwamen. Dit alfabet is indertijd netjes uitgeschreven en staat nu in het boek afgedrukt. Op zichzelf misschien niet zo bijzonder, maar Hans gebruikt het om zijn eigen verhaal structuur te geven. Direct volgend op de gedichtencyclus bespreekt hij tantes omvangrijke oeuvre letterlijk van A tot Z. Werk dat in 1955 tijdens het feest kort werd aangestipt krijgt nu veel meer aandacht. De vroegere feestredenaar wordt gecorrigeerd en waar mogelijk aangevuld. Het alfabet doorbreekt de chronologie. Elke letter is steeds inleiding tot werk dat misschien uit een heel andere periode stamt dan wat ervoor of erna aan bod komt. Deze aanpak maakt de tekst levendig, maar doet ook denken aan een encyclopedie met wel heel ruime lemma's. Wie van strakke systematiek houdt, krijgt aan het eind van het boek beknopte overzichten aangereikt.

In de tegenwoordige familie zijn weinig verhalen over tante bekend en die er zijn, lijken nogal onbetrouwbaar. In zijn speurtocht naar kunstwerken baseert neef Hans zich vooral op publicaties:

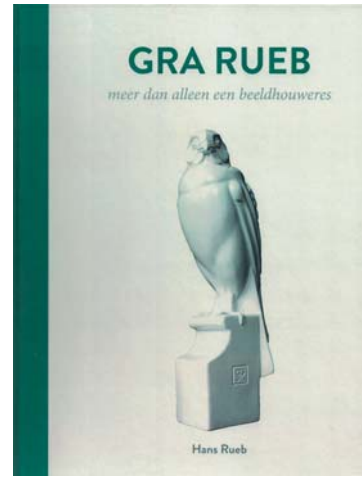

krantenberichten en vermeldingen in boeken en catalogi. Hij tracht ook de huidige verblijfplaats van werk te traceren. Wie de illusie koestert dat kunst eeuwigheidswaarde heeft, leert uit dit boek de realiteit kennen. Monumentaal werk gaat verloren zodra gebouwen een andere functie krijgen. Soms duikt er elders weer iets op, om kort daarna spoorloos te verdwijnen. Ook families vormen geen veilige haven. Bij de verdeling van een erfenis verdwijnen kunstwerken naar onbekende bestemming. Schroothoop en smeltkroes lijken akelig dichtbij.

Een belangrijk deel van het oeuvre van Gra Rueb bestaat uit portretten van notabelen. Het formaat van die portretten varieert sterk – en daarmee vervaagt bij haar de grens tussen penningen en ander werk. Een hoofd vervat in een cirkel kan gemakkelijk deel uitmaken van een grote bronzen plaquette die in een muur is geschroefd. Bij de penningen van Gra Rueb lijkt de keerzijde minder belangrijk dan het portret. Enkele penningen hebben een symbolische voorstelling op de keerzijde, maar vaker zien we hier alleen een naam of een eenvoudige tekst staan (maar dan wel in grote letters).

`Gra Rueb, *Jan Greshoff*. 1949, brons, 60 mm (foto's: Hans Rueb)

Uit de documenten die Hans Rueb bestudeerde, leren we iets over de relatie tussen de kunstenaar en eerbiedwaardige personen. In 1967 vertelde tante aan een krant, dat zij soms de praalzucht van een model moest afremmen. Een gezant verscheen 'dermate behangen met ridderorden, cocarden, en linten, dat zijn torso er geheel achter schuil ging'. Gra Rueb moest hem verzoeken om alleen een paar van de belangrijkste onderscheidingen te laten zitten. Hans Rueb denkt te weten om welke gezant het gaat. Hij drukt niet alleen een foto af van het borstbeeld, maar somt ook een lange reeks eerbewijzen op, die de desbetreffende persoon ooit ontving.

Hoe 'levensecht' moet een portret zijn? Die vraag is lastig te beantwoorden. In 1948 zou de verjaardag van de schrijver Jan Greshoff worden gevierd met een portretpenning. Gra Rueb kreeg de opdracht om deze te ontwerpen. Haar model was echter al jaren eerder naar Zuid-Afrika geëmigreerd. In een in 1992 gepubliceerde correspondentie tussen de schrijver en diens uitgever leest Hans Rueb over allerlei complicaties bij de totstandkoming van de penning. Gra Rueb maakt eerst een tekening op basis van foto's, maar de uitgever vindt dat zij teveel rimpels in het gelaat van Greshoff overneemt. Een door haar naar Zuid-Afrika gestuurde tekening wordt door een nicht van Greshoff afgekeurd. Er moeten nieuwe foto's komen. Greshoff krijgt instructies over de houding die hij op deze foto's zal moeten aannemen. De nicht geeft adviezen, de uitgever geeft weer andere adviezen en uiteindelijk fabriceert Gra Rueb een gipsmodel. De penning komt bijna een jaar te laat gereed. Greshoff zelf is hierover matig tevreden. Hij schrijft: 'Het geheel is met zorg en fraai bewerkt. De gelijkenis wordt algemeen niet slecht, doch ook niet treffend genoemd'. Ondertussen liep ook de financiering van de penning moeizaam. Hans Rueb: 'Tante is zo vriendelijk om haar honorarium, dat in eerste instantie *f* 500 bedraagt, te verlagen tot *f* 300 en later tot *f* 250'.

Het boek over Gra Rueb is omvangrijk, maar dat komt ook door een dramatische wending op bladzij 292. Als Hans denkt dat het manuscript naar de drukker kan, krijgt hij een fotoarchief te zien van 'een echte neef van tante'. Hierin bevinden zich veel opnames die hij nog niet kende. Moet hij het boek nu helemaal opnieuw schrijven en redigeren? Hij besluit om de vondst als beredeneerde bijlage aan het alfabet toe te voegen. De eerdere opzet wordt hiermee doorbroken, maar het aanhangsel maakt ons duidelijk dat dit boek geen eindpunt kan zijn. Er valt nog heel veel over tante te ontdekken bij de nazaten van de 140 familieleden uit 1960. Mogelijk hebben de andere lezers van dit boek ook nog iets in huis. Hans Rueb speurt verder. ❍

Hans Rueb, *Gra Rueb: meer dan alleen een beeldhouwere*s, ISBN 978-90-9036511-4. Uitgave in eigen beheer, 2023, 395 pp. Prijs: 55 euro, exclusief verzending. Te bestellen via de site: www.grarueb.nl.

Numismatisch Speurwerk 79

Oplossingen

Deze keer zijn er geen oplossingen. Er zijn wel degelijk enkele lijntjes uitgezet, maar het neemt enige tijd in beslag voordat deze concreet worden.

Nieuwe vragen

De eerste is een toch wel bijzondere gietpenning in de vorm van een klavertje vier. De doornede is om en nabij 60 mm met een gewicht van circa 160 gram. De zijde met het zittend vrouwelijk naakt vertoont ook de initialen van de medailleur. Een liggende (horizontale) letter U met daaronder een steeltje naar beneden, de letter T? De zijde met vijf naakte dansende figuren doet denken aan de 'zonnewende' van vroeger waar men naakt danste. De geijkte vragen: wie, wanneer en waarom?

Het volgende probleem is een erepenning van het Gerrit Jan Thiemefonds, een stichting die in het leven geroepen is door een aantal uitgeverijen, om het maken van grafische ontwerpen te stimuleren. De voorzijde van deze bronzen slagpenning (40 mm) toont naast de letters GJT een tandrad, plamuurmes en wat blokjes met een inkeping. Onderaan, rechts van de letter T staat: 'BI. inv.' of '61. inv.'. De keerzijde is getooid met een inscriptiebalk waaromheen: GJT EERE PRIJS TOEGEKEND AAN - VOOR HET MET LOF AFGELEGD EXAMEN IN - GERRIT. JAN . THIEMEFONDS. De vraag van de inzender: is dit de penning die in de catalogus van Begeer staat beschreven (KB V-1916)? De summiere omschrijving bij dit nummer verwijst naar een penning anno 1919 (KB I-1362) met een totaal andere omschrijving. Puzzelwerk dus. En als u toch bezig gaat: wie is de medailleur? ❍

Klavertje vier. Brons, circa 60 mm, circa 160 gram

Gerrit Jan Thiemefonds. Brons 40 mm

Alle mogelijke info, hints en tips zijn welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Karel de Geus, Klaas Veenstra.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestuursmededelingen

Door de huidige prijsstijgingen is een verhoging van het lidmaatschapsgeld naar €95 onvermijdelijk. De kunstenaarsvergoeding stijgt naar €4400. Fondsenwerving zal een bestuurstaak worden die met meer nadruk wordt ingevuld.

Voorzitter Rein de Goeje is opgevolgd door Paul Albers. Jack Visker is toegetreden als PR-coördinator. Een verdere uitbreiding van het bestuur is wenselijk, in het bijzonder met kunstenaarsleden.

Voor sponsoring en PR wordt een comité van aanbeveling samengesteld. Het bestuur verzoekt eenieder om namen van mogelijke leden door te geven. Verder komt er een nieuwe folder voor PR en worden voorbereidende activiteiten gestart voor het 100-jarig bestaan in 2025. Helpt u mee?

Nieuwe penningen

Op www.penningkunst.nl vindt u bestelinformatie voor de inschrijfpenningen, *Symbiose* en *The Wallace Line*. Niet-leden betalen 200%, het bestuur heeft afgesproken dat dit percentage verlaagd wordt tot ongeveer 150% voor zusterverenigingen in Engeland, Duitsland en België en leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Voorwaarde is dat de besturen hiermee akkoord gaan, inmiddels reageerden BAMS en genootschap positief.

Archief

Op www.penningkunst.nl/de-vereniging/jaarverslagen komen oude jaarverslagen als pdf-bestanden beschikbaar. Zij bevatten geregeld artikelen. Het bestuur hoopt dat meer archiefmateriaal openbaar beschikbaar komt.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst 2023

De najaarsbijeenkomst wordt op zaterdag 30 september 2023 in Sociëteit De Hereeniging in Deventer gehouden en zal in het teken staan van 800 jaar Hanzesteden.

Oproep voor kandidaten bestuursfuncties

Jeroen van Gessel zal in april 2024 om statutaire redenen af moeten treden als penningmeester van het genootschap. Hij heeft de functie dan meer dan zes jaar vervuld. In april 2024 zal secretaris Ernst Wilschut eveneens om statutaire redenen af moeten treden. Hij heeft de functie dan exact zes jaar vervuld. Om voldoende tijd te hebben om beoogde opvolgers in te werken is het bestuur dan ook op zoek naar twee nieuwe bestuursleden. Hebt u interesse om invulling te geven aan een van deze bestuursfuncties? Neemt u dan contact op met de secretaris via info@koninklijkgenootschap.nl.

Bestuursfunctie Stichting De Beeldenaar

Stichting De Beeldenaar is op zoek naar een nieuw bestuurslid dat namens het genootschap zitting heeft in het bestuur, bij voorkeur iemand die de taak van penningmeester op zich wil nemen. Spreekt dit u aan? Neemt u dan contact op met de secretaris van het genootschap via info@koninklijkgenootschap.nl. Voor vragen over de inhoud van de functie kunt u contact opnemen met Marcel Overdijk via penningmeester@debeeldenaar.nl.

TEYLERS MUSEUM

Sebastian Mikołajczak is de derde winnaar van de Jaap van der Veen/Teylers Museum Prize for the Contemporary Art Medal. In de penningvitrines is nog tot 1 oktober een tentoonstelling van zijn werk te zien: *The World and its People*.

Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. Di.-zo. 10-17. Meer informatie: www.teylersmuseum.nl.

ATELIERBEZOEK

Zaterdag 28 oktober 11.00-13.00 wordt een bezoek gebracht aan keramiste en penningmaker Janneke Makkink in Haarlem. Aanmelden kan via penningkunst@xs4all.nl, deelnemers ontvangen een bevestiging.

- NIEUW -

Het digitale handboek van de Nederlandse munten 1795-2001

Alles weten over Nederlandse munten?

Bekijk nu ons vernieuwde en gedigitaliseerde handboek op:

www.laurensschulman.nl

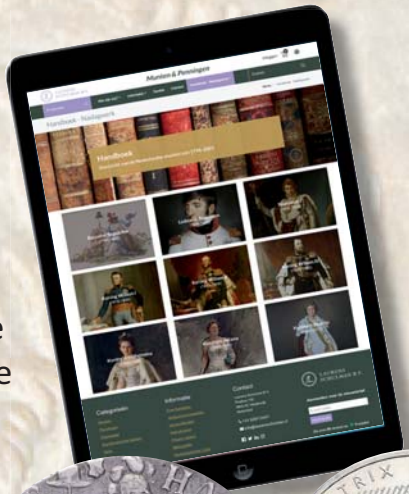

- Periode 1795-2001
- Vrij toegankelijk
- Zonder registratie
- Concordance in Excel
- Gratis en geen reclame
- Achtergrond informatie
- Foto's in hoge resolutie

Geschreven door Laurens Schulman en gepubliceerd door Laurens Schulman BV te Harderwijk

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • Tel.: 06 29 112 447

Rietdijk
Aº 1919

Muntenveiling 415 / 7 december 2023

PTS · nvmh · N.V.P.H. 1928 · ifsda int. federation of stamp dealers' associations

Rietdijk live
Aº 1919

Onze avontuurlijke internationale veilingen vinden
in de zaal & online, simultaan plaats.
De veilingen zijn in beeld en geluid te volgen
via RietdijkLive en ons YouTube kanaal.

Ook inzenden? / Neemt u contact met ons op!

Vertrouwd sinds 1919!
Rietdijk veilingen B.V.
Noordeinde 41
2514 GC Den Haag
070 – 364 79 57
info@rietdijkveilingen.nl
www.rietdijkveilingen.nl
www.rietdijklive.nl

Veiling 393, 27/28 september 2023

De verzameling Lodewijk S. Beuth, Deel I: Munten van Nederland en de Nederlandse overzeese gebiedsdelen sinds 1795

KÜNKER

in conjunction with

LAURENS SCHULMAN B.V.

Kavel 3156 - Koninkrijk Holland
Lodewijk Napoleon, 1806-1810. 50 Stuiver 1807.
Ontwerp met de scepters door J.G. Holtzhey.
Van de allerhoogste zeldzaamheid. Aantrekkelijk stuk met mooie patina. Klein defect in muntplaatje, vrijwel FDC.

Kavel 3464 - Koninkrijk der Nederlanden
Willem III, 1849-1890. Dubbele Gouden Dukaat 1854, Utrecht.
Uiterst zeldzaam. Aantrekkelijk exemplaar. Slechts enkele exemplaren geslagen. Minieme krasjes, met gepolijste stempels geslagen.

Kavel 3111 – Koninkrijk Holland
Lodewijk Napoleon, 1806-1810.
20 Gulden 1808, Utrecht. Met het randschrift: DE NAAM DES HEEREN ZY GELOOFD ★
Uiterst zeldzaam. Schitterend exemplaar met mooie patina, vrijwel FDC.

Kavel 3395 - Koninkrijk der Nederlanden
Willem II, 1840-1849. 20 Gulden 1848, Utrecht.
Dubbele Negotiepenning of dubbele gouden Willem.
Uiterst zeldzaam. Vermoedelijk 95 proefstukken geslagen. Lichte krasjes, met gepolijste stempels geslagen.

Kavel 3655 - Koninkrijk der Nederlanden
Wilhelmina, 1890-1948.
10 Gulden of Gouden Tientje 1892, Utrecht.
Uiterst zeldzaam, Slechts 61 stuks vervaardigd. FDC.

Kavel 3282 - Koninkrijk der Nederlanden
Willem I, 1813-1840. 25 Cent of kwartje 1817, Utrecht.
Ontwerp in zilver. Uiterst zeldzaam.
Mooi exemplaar, met gepolijste stempels geslagen.

Kavel 3325 - Koninkrijk der Nederlanden
Willem I, 1813-1840. 1 Cent 1817, Utrecht. Proefslag in koper.
Uiterst zeldzaam. Slechts enkele stukken geslagen.
Aantrekkelijk stuk. Vrijwel FDC.

Aanstaande veilingen 2023

Herfstveilingen 391-394	25-29 september 2023
eLive Auction 79	16-20 oktober 2023
Winterveilingen	
Veiling 395 | Onderscheidingen en decoraties	13 november 2023
Veiling 396 | De verzameling Dr. W.R., Deel 7: Romeinse munten uit de burgeroorlogen van de late Republiek tot het einde van de Julio-Claudiaanse dynastie.	14 november 2023
Veiling 397 | Coins from the Ancient World	15 november 2023
eLive Premium Auction 398 Munten en medailles uit de Middeleeuwen en Moderne Tijden	16/17 november 2023
eLive Premium Auction 399 Numismatische literatuur	19 november 2023
eLive Auction 80	4-8 december 2023

Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG · Nobbenburger Straße 4a · 49076 Osnabrück
Tel.: +49 541 96202 0 · Fax: +49 541 96202 22 · service@kuenker.de · www.kuenker.de

NAJAARS VEILING

4 T/M 12 OKTOBER

Ontdek onze collectie >
veiling.goudwisselkantoor.nl

goud wissel kantoor

SPECIALISTEN VAN WAARDE

Munten • Bankbiljetten • Zilver • Diamanten • Juwelen • Horloges

De mooiste échte bankbiljetten koopt u bij leden van de

NEDERLANDSE VERENIGING van MUNTHANDELAREN

www.nvmh.nl

De NVMH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaars op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NVMH lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, **kopieën en niet-officiële naslagen tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.**
- Een NVMH lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of behoort te twijfelen.
- Een NVMH lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NVMH lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- **Een NVMH lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.**

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
Nederland
Telefoon: (+31) 30 6063944
Email: info@ha-europe.com
www.ha-europe.com

Hét veilinghuis voor al uw munten en penningen!

Uw collectie laten taxeren?

Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.
Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten.
Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent op beide dagen zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00.
Op de overige werkdagen kunt u ook bij ons terecht voor een gratis taxatie op afspraak. Neem in dit geval contact met ons op om een afspraak te maken.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hong Kong. Onze bieders/leden (ruim 1,4 miljoen!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst.
Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.ha-europe.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk ook op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hong Kong.

DALLAS | NEW YORK | BEVERLY HILLS | SAN FRANCISCO | CHICAGO | PALM BEACH | LONDON | PARIS | GENEVA | IJSSELSTEIN | HONG KONG

De Beeldenaar

47

november | december 2023 | nr 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

VEILING 56
6 november 2023

Wij staan vierkant achter TOP opbrengsten!

Voor meer absolute highlights uit veiling 56 zie de hartpagina in deze uitgave.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV
Amsterdam - Nederland
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040
e-mail: auction@schulman.nl

HET ADRES VOOR HET VEILEN VAN MUNTEN, PENNINGEN, ONDERSCHEIDINGEN & PAPIERGELD.

Sedert 1880 is het veilinghuis Schulman een begrip in de nationale en internationale numismatiek. Met meer dan 140 jaar ervaring met veilingen, taxatie, inkoop en verkoop van munten, bankbiljetten en penningen bezitten wij de juiste kennis en kunde om voor uw inzending de hoogste prijs te realiseren.

Handelvoorraad aanwezig op wereldwijde beurzen en in onze galerij. Schulman b.v. wordt vertegenwoordigd door zijn vooraanstaande numismaten op internationale beurzen. U kunt ons onder andere vinden in Berlijn, München, Hong Kong, Singapore, Tokyo, New York, Chicago, Florida en Zuid-Afrika.

NGC® AUTHORIZED DEALER

PCGS® AUTHORIZED DEALER

nvmh

auctions.schulman.nl

De Beeldenaar
47
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

Stichting De Beeldenaar
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Idse Boonstra, Johan Mevius, Toon Opdam, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43; buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

244 Hersenspinsels
> Jan Pelsdonk

245 Noordzee-buren
> Gert Mulder

248 De muntschat uit de Essche Stroom was niet afkomstig uit Romeins Halder
> Bert van Beek

253 Aelfred Rex Saxonum
> Peter van Dijk

257 Het koloniale verleden van de VPK
> Paul Albers

262 Aanwinst Nationale Numismatische Collectie
> Pim Möhring

267 Atelierbezoek Olivier Julia 24 juni 2023
> Jan Paul Kruimel

269 Medailleur Benjamin Wolff (1803-1865) en de serie-Durand
> Jan Pelsdonk

277 Gezicht van een tijdperk
> Jadwiga Pol-Tyszkiewicz

279 Verslag van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde over 2022
> Ernst Wilschut

281 Een bijzondere Vlaamse (Venus?)reken-penning
> Freek Groenendijk

285 Numismatisch Speurwerk 80
> Johan Mevius

286 Nieuws

JAN PELSDONK

Hersenspinsels

Wie iets onderzoekt is daar intensief mee bezig. Daarbij glipt tijd als water tussen de vingers door. Het denkproces gaat dag en nacht door. De beste eureka-momenten vinden soms in de nachtelijke uren plaats en worden – zonder kladblok op het nachtkastje – in de daaropvolgende ochtend stelselmatig vergeten. Ook ik doe aan onderzoek, al is mijn eigen nachtkastje leeg; ik merkte dat mijn nachtelijke hersenspinsels overdag als onzin in de prullenbak verdwenen. De nacht is om te slapen.

Het is voor mij een grote eer om als conservator de collecties van Teylers Museum in Haarlem en het Rijksmuseum in Amsterdam te mogen beheren. Geregeld kom ik daarbij verrassingen tegen, die in de collectiebestanden worden verwerkt. Daarmee zou de kous af zijn, want op werkdagen gaat de tijd nu eenmaal op aan regulier museaal werk. De mogelijkheid voor diepgaand onderzoek is er vrijwel niet.

Dat ik toch geregeld over de numismatiek publiceer, onder andere in *De Beeldenaar*, komt omdat werk en persoonlijke interesses ineenvloeien. Het gevolg is dat ik – naast het gewone familieleven – veel vrije tijd besteed aan het bedrijven van numismatiek. Nieuwe inzichten worden nader onderzocht en omgewerkt naar artikelen. Ik zie dit als mijn bijdrage aan het verder ontwikkelen van de numismatiek als hulpwetenschap. De museale collecties worden daarbij vaak als uitgangspunt genomen, want die ken ik nu eenmaal het beste.

En zo vergaat het de meeste auteurs die in *De Beeldenaar* publiceren. Zij onderzoeken en schrijven uit liefde voor de numismatiek, niet om geldelijk gewin. Het hersenspinsel dat zij dit tijdens werktijd zouden kunnen kan regelrecht de prullenbak in. Daarom een dikke pluim voor de auteurs: dank voor de energie die jullie besteden aan al die interessante bijdragen die de redactie steeds weer mag ontvangen en tezamen zo'n mooi en gevarieerd tijdschrift opleveren. (Een tijdschrift waar de abonnees ditmaal bovendien als extra een gratis boek kunnen krijgen, zie pagina 266.)

ADVERTENTIE

De voorplaat wordt u aangeboden door Heritage Auctions Europe

Gouden Dukaat 1877

Gouden dukaten van Willem III zijn relatief zeldzaam, met uitzondering van 1849. Op de omslag van dit tijdschrift een gouden dukaat 1877, het zeldzaamste jaar, met een oplage van slechts 14.785 stuks (Sch. 568 R / L. Schulman Handboek 450 R3).

Heritage Auctions Europe is verheugd dit prachtexemplaar aan te kunnen bieden in de aankomende najaarsveiling, te houden van 13 tot en met 18 november aanstaande. Meer informatie vindt u te zijner tijd op www.ha-europe.com.

GERT MULDER

Noordzee-buren

Verband tussen een Hollandse gildepenning uit 1748 en de kroning van de Britse vorst Charles III op 6 mei 2023

'Kun jij mij zeggen welke munt gebruikt is als basismateriaal voor een zilveren gildepenning uit 1748 van een Amsterdamse kuiper?' Dat is de vraag die ik onlangs kreeg voorgelegd van gildepenningen-expert Chris Teulings. Hij vertelde erbij dat de penning een diameter had van 39 mm en een gewicht van 24,17 gram.

Anoniem, *Gildepenning van het Amsterdams Kuipers- en wijnverlatersgilde op naam van Johannes Meyer*. 1748, zilver, 39 mm, 24,17 gram (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. NG-VG-7-157)

Unieke munt?

De penning toont het opschrift: 'Johannes MEYER Mr Kuijper Den VII Februaij ANNO MDCCXLVIII'. Op de keerzijde is later toegevoegd: '* OVERMAN Geworden Den 17 Juny A° 1774'. De rand toont het opliggende randschrift 'DECVS . ET . TVTAMEN . ANNO . | . REGNI . VICESIMO . SECVNDO . | .'.[1] Cruciaal in Teulings informatie was het randschrift dat op de penning bewaard is gebleven. Enig speurwerk bracht mij bij een Engelse crown. De diameter van deze munt komt overeen met de diameter van deze penning: 39 mm. Het gewicht van de munt (circa 30 gram) is wat hoger dan dat van de penning (24,17 gram), maar dat kan heel goed komen omdat de munt aan beide zijden is gladgeschuurd om de gravering als penning mogelijk te maken. De rand is niet gladgevijld en heeft de oorspronkelijke tekst behouden. De Engelse crown had een opliggend randschrift, vooral om het illegaal snoeien van munten zichtbaar te maken en daarmee tegen te gaan. Het

Het randschrift op de penning (foto's: Jan Pelsdonk)

door Chris Teulings aangegeven randschrift van de penning staat voor: 'Honor and safety (an ornament and a safeguard) in the twenty-second year of reign'. Gelet op het jaartal van de gildepenning, 1748, zocht ik in eerste instantie naar een crown geslagen in de regeerperiode van koning George II (1727-1760). Ik kwam uit op een in 1746 geslagen crown, bijzonder zeldzaam en slechts in proofkwaliteit bekend. Deze heeft als randschrift het twintigste regeringsjaar; regni vicesimo.[2] De eerstvolgende crown die geslagen is dateert van 1750 en heeft in het randschrift het vierentwintigste regeringsjaar; regni vicesimo qvarto.[3]

Door het raadplegen van de catalogi werd het mij duidelijk dat er in 1748 geen zilveren crown en ook verder geen enkele zilveren munt met in het randschrift 'vicesimo secvndo' geslagen is. Wanneer dat wel het geval zou zijn geweest zou deze, in lijn met wat destijds gebruikelijk was, het randschrift hebben gehad dat nu het randschrift van de gildepenning is en een jaartal dat overeenkomt met het jaartal op de gildepenning: 1748.

Engeland, *Crown*. 1670, zilver, 39 mm, 30 gram (foto's: A.H. Baldwin & Sons Ltd, Londen, nummer C190001977).[4]

Andere toeschrijving

De aanwezigheid van het randschrift op de gildepenning was op dat moment alleen bekend door een vermelding door Wittop Koning.[5] Om te verifiëren of die vermelding correct was, nam ik contact op met Jan Pelsdonk, conservator van de numismatische collecties van zowel het Rijksmuseum als Teylers Museum. De penning behoort tot de collectie van het Rijksmuseum. Snel kwam er een reactie met de vaststelling dat de eerdergenoemde tekst van het randschrift overeen komt met de tekst op de gildepenning. Daarnaast deed de conservator de suggestie om eens te kijken naar een eerdere crown, namelijk één die in de regeerperiode van Charles II (1660-1685) uit het huis Stuart is geslagen. Na raadpleging van de catalogi bleek deze suggestie naar de oplossing te leiden. Ik kwam uit bij de crown van 1670.[6] Deze munt heeft op de voorzijde het gelauwerde portret van de koning naar rechts en op de keerzijde vier gekroonde, kruisvormig geplaatste wapenschilden met viermaal het monogram van de vorst in de hoeken en een ordekruis in het midden. Randschrift: (...) VICESIMO SECVNDO.

Gelet op de start van de regeerperiode van Charles II in 1660, is het wel bijzonder om op een crown uit 1670 een randschrift te vinden waarin het tweeëntwintigste regeringsjaar wordt genoemd. Voor de verklaring van dit 'regeringsjaren probleem' duik ik wat verder de Britse geschiedenis in. De regeerperiode van Charles II wordt ook wel aangeduid met de term 'restauratie'. In de daaraan voorafgaande periode was Engeland namelijk korte tijd een republiek, onder de naam 'The commonwealth of England' (1649-1659). In deze periode lag de macht bij het leger, waarover Oliver Cromwell de leiding had. Vanaf 1654 was Cromwell Lord Protector en staatshoofd. Een republikeinse periode waarvan de in 1660 in de macht herstelde elite alle mogelijke moeite deed deze zo snel mogelijk te vergeten en te negeren. De jaren van de republiek werden, na de restauratie van de monarchie, gewoon meegerekend als regeringsjaren van Charles II.

Engeland, *shilling*. 1648, zilver, ronde deel: 30 mm, 4,35 gram (foto: Heritage Auctions Chicago 2019, kavel 32201).[7]

Pontefract

Even kort een zijstapje naar het ontstaan van de republikeinse periode in Engeland, ook om het in het randschrift vermelde aantal regeringsjaren nader te verklaren. De vader van Charles II, Charles I (regeerperiode 1625-1649) is de meest

omstreden vorst van alle Engelse koningen. Hij wilde als een absolute vorst op grond van Dei gratia (Gods gratie) regeren. Hij lag voortdurend met het parlement overhoop dat door hem vele malen werd ontbonden. Hij neigde ertoe katholieken meer ruimte te geven. Bovendien zat hij in geldnood door diverse buitenlandse oorlogen. In 1642 kwam het tot een burgeroorlog tussen aanhangers van de koning en van het parlement. Het parlement verklaarde alle eenzijdig door de koning ingestelde belastingwetten ongeldig. De koning moest uiteindelijk uit Londen vluchten. De burgeroorlog duurde – met een onderbreking van 1646-1648 – tot 1649 en eindigde met de executie van de koning voor zijn voormalig paleis Whitehall in Londen. Tijdens de burgeroorlog bleef het parlement de koning op munten afbeelden. De sterke drang om de continuïteit van de monarchie te borgen kwam ook tot uiting in de noodmunten die tijdens belegeringen zijn uitgegeven om de troepen te betalen. Bijvoorbeeld de munt van de stad Pontefract die ná de arrestatie van de koning in 1648 werd geslagen, met het opschrift CAROL II, 1648, POST MORTEM PATRIS PRO FILIO (voor de zoon na de dood van zijn vader).

Gedurende de Engelse republikeinse periode verdwenen de Latijnse opschriften op munten. Gebruik van het Latijn werd als te katholiek gezien. Opvallend was dat Charles II bij de restauratie toch weer koos voor opschriften in het Latijn, waaronder zijn naamsvermelding 'Carolus II'. Toen zijn opvolger en broer James II (regeerperiode 1685-1688) vervolgens het initiatief nam om de wettelijke discriminatie jegens katholieken af te schaffen, was dat voor de parlementsleden de opmaat naar een roep om hulp om deze ontwikkeling tegen te houden. Deze hulproep was gericht aan de protestantse Hollandse stadhouder Willem III (getrouwd met Maria II, een dochter van James II). Op 5 november 1688 zette Willem voet op Engelse bodem. Dit markeerde de start van wat later de 'Glorious Revolution' zou gaan heten.

Tweeëntwintig

Terug naar de kern van dit artikel; Charles II en het aristocratische parlement wilden bij de restauratie van de monarchie in 1660 de republikeinse periode van hun land zoveel mogelijk negeren. Onderdeel daarvan was dat het jaar 1670 in het randschrift van munten zou worden aangeduid als het 22ste regeringsjaar van de koning. Die regeerperiode werd derhalve geacht te beginnen bij de arrestatie van Charles I in 1648.

De conclusie van dit artikel en daarmee de beantwoording van de door Chris Teulings aan mij gestelde vraag is derhalve dat de Engelse crown uit 1670 gebruikt is als basismateriaal voor de zilveren gildepenning uit 1748. Het blijft speculeren hoe deze Engelse munt in Amsterdam terecht is gekomen om vervolgens verwerkt te worden tot gildepenning. Gelet op de vele handels-, politieke, culturele en familiecontacten tussen de Nederlanden en Engeland is dit echter niet opmerkelijk te noemen. Zo gaat dat immers tussen 'Noordzee-buren'.

Ik sluit af met een link naar de op 6 mei 2023 gekroonde koning Charles III. Hij heet zo omdat hij de derde Engelse koning is met de naam Charles. Charles II staat in dit artikel centraal en de context met diens vader Charles I is aangegeven. Tijdens de kroning van Charles III, was de locatie waar Charles I in 1649 werd onthoofd als plek aangewezen waar tegenstanders van de erfelijke monarchie hun protest tegen de kroning konden uiten; 'not my king' en 'Charles the last'. De kroningsprocessie kwam er vlak langs. Op munten waarop het portret van Charles III staat komen nog steeds opschriften in het Latijn voor. Zijn naamsvermelding is echter in het Engels, Charles III. Zijn kroning was een anglicaanse ceremonie, gebaseerd op middeleeuwse tradities maar aangevuld met aspecten waaruit nadrukkelijk de acceptatie van verschillende andere geloofs- en culturele opvattingen blijkt. Het verleden zowel als hangmat maar ook als springplank naar de toekomst: 'Het Verenigd Koninkrijk in optima forma'.

Noten

1. Wittop Koning, D.A. (1978) *Penningen der Noord-Nederlandse Ambachtsgilden* (Amsterdam) 62 nummer 23.5.
2. Spink (2019) *Standard Catalogue of British coins* 1 (Londen) nummer 3690.
3. Spink, 2019: nummer 3690.
4. Spink, 2019: nummer 3357.
5. Wittop Koning, 1978: 62 nummer 23.5.
6. Spink, 2019: nummer 3357.
7. Spink, 2019: nummer 3151; www.numista.com, nummer N#53755 [raadpleging 26 juni 2023]; Heritage Auctions (15 augustus 2019) veiling 3075 (Chicago) kavel 32201.

BERT VAN BEEK

De muntschat uit de Essche Stroom was niet afkomstig uit Romeins Halder

Romeins Keizerrijk, Siscia, keizer Aurelianus, *antoninianus*. 270-275, koper met dun laagje zilver, 23 mm (collectie: MRH, inv. m 53)

Romeins Keizerrijk, Rome.
Links: keizer Caracalla, *denarius*. z.j. (214), zilver, 20 mm (particuliere collectie) met daarop zijn naam Antoninus.
Rechts: keizer Gordianus III, *antoninianus*. z.j. (240), zilver, 22 mm (particuliere collectie)

In 1962 vonden twee spelende jongetjes in een hoop zand die uit de Essche Stroom was gebaggerd, enkele munten uit de Romeinse tijd. Het hele verhaal van de vondst is te lezen in het boek dat broeder Celestinus erover samenstelde.[1] Later bleek dat het om zo'n 5.000 stuks ging, waarvan er uiteindelijk 4.778 zijn beschreven door Kanters.[2] Het juiste aantal munten in deze grote vondst – die bekend staat onder de naam *Vught 1962* – is niet precies bekend, omdat er al vanaf het begin door particuliere zoekers munten zijn meegenomen. Alle gevonden munten zijn antoniniani uit de periode 253-275, met het jaar 273 als eerst mogelijke verbergingsjaar. Eén van de jongste munten uit deze grote muntvondst is de antoninianus op naam van keizer Aurelianus (270-275), uit de zogenaamde derde periode. In de catalogus van Kanters heeft deze munt het nummer 1423. Deze munt is zo goed als ongesleten in de vondst terechtgekomen. Dat sluit goed aan bij de jongste munten in de vondst, van Tetricus II als caesar (273-274).

Verzilverd

De antoninianus was een zilveren munt, ingevoerd door keizer Caracalla in 215. De officiële naam van deze keizer was Marcus Aurelius Antoninus, vandaar de naam van deze muntsoort. Het onderscheid met de denarius is dat op de antoninianus de keizers altijd een stralenkroon dragen en de kop van de keizerinnen altijd afgebeeld is op een maansikkel. Het zilvergehalte van deze muntsoort, die bij uitgifte waarschijnlijk een waarde van 2 denarii had, daalde al spoedig, waardoor deze rond 270 in feite een koperen munt was geworden. Wel werd er tijdens de productie voor gezorgd dat de buitenkant een zilveren glans had, die echter in het gebruik snel wegsleet, waardoor het koper zichtbaar werd. De gebruikers van de munten begonnen de munten van beter zilver achter te houden. Rond 270 waren daardoor de zilveren denarii door de antoniniani geheel uit de circulatie verdrongen, zoals ook bleek uit deze schatvondst.[3] Verder was het opvallend dat deze vondst relatief veel eigentijdse imitaties bevatte, waarover later meer.

Slechts enkele honderden meters van de plaats van deze grote vondst, bevond zich in het gebied van de huidige buurtschap Halder (gemeente Sint-Michielsgestel) een handelsnederzetting uit de Romeinse tijd, een *vicus*, waarvan de naam niet bekend is en die daarom tegenwoordig aangeduid wordt als *Romeins Halder*. Het is dus verleidelijk om te denken dat deze grote vondst een relatie moest hebben met deze Romeinse nederzetting. Van Romeins Halder is relatief veel bekend. Het was gelegen aan de meest noordelijke oever van de Dommel die, vanwege de hoge ligging, altijd droog bleef waardoor de nederzetting het gehele jaar bereikbaar was. Er werkten tegelijkertijd één of twee pottenbakkers, er werd ijzer gewonnen uit het aanwezige ijzeroer en bewerkt tot gereedschappen, er werd gehandeld in geïmporteerd Romeins aardewerk en mogelijk ook in geïmporteerd zout. En ongetwijfeld werden vee en andere benodigdheden verscheept naar de Romeinse forten aan de Limes. Veel sporen uit de Romeinse tijd zijn nu nog te zien in het Museum Romeins Halder (MRH), gelegen op het landgoed Haanwijk, net ten noorden van Halder.

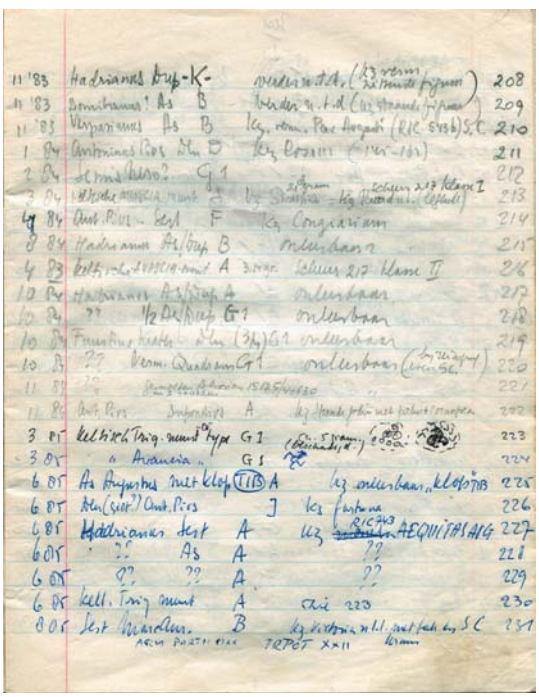

Pagina 11 uit het muntenschrift van Pieter van den Heuvel (foto: MRH)

Vondsten

Dat Romeins Halder een belangrijke nederzetting was, blijkt onder andere uit het grote aantal los gevonden munten uit de Romeinse tijd. Ook nu zoeken detectoramateurs nog steeds naar Romeinse munten in de omgeving van Halder en nog steeds vinden bewoners tijdens het tuinieren af en toe scherven of munten uit de Romeinse tijd. Pieter van den Heuvel, een oud-medewerker van Museum Romeins Halder, heeft in de periode 1981-1997 in een schrift bijgehouden welke munten hij in Halder met zijn detector heeft gevonden. Het gaat om bijna 400 stuks: een aantal Keltische munten en verder vooral Romeinse munten. Bij deze Romeinse exemplaren gaat het om een beperkte hoeveelheid zilveren denarii, voor een deel nog uit de Republikeinse tijd en verder bronzen of messing munten. Er waren geen muntschatten bij, ik neem aan dat het hier hoofdzakelijk gaat om per ongeluk verloren munten. Hieruit komt de verdeling van Tabel 1 naar voren (waarbij niet is gekeken naar de verschillende denominaties en de niet te determineren munten zijn niet meegeteld).

Bewoningsgeschiedenis

Uit deze tabel valt niet af te leiden wanneer de Bataafse bevolking zich in het Nederlandse rivierengebied gevestigd heeft of wanneer zij voor

periode	aantal
Republikeins (dus tot 27 v.C.)	10
27 v.C.-37 (Augustus - Tiberius)	24
37-69 (Caligula - Vitellius)	34
69-96 (Vespasianus - Domitianus)	37
96-138 (Nerva - Hadrianus)	84
138-180 (Antoninus Pius - Marcus Aurelius)	67
180-235 (Commodus - Severus Alexander)	16
235-238	0
238-244 (Gordianus III)	1
244-249 (Philippus I Arabs)	1
249-270	0
270-274 (Tetricus I / Tetricus II)	2
270-275 (Aurelianus)	1
275-307	0

Tabel 1. *Determineerbare munten, in de periode 1981-1997 gevonden door Pieter van den Heuvel*

het eerst in aanraking kwam met het Romeinse leger. De munten uit de Romeinse republiek waren immers soms nog tot in het begin van de tweede eeuw in omloop. Bovendien kwam de toevoer van Romeins geld in het begin pas langzaam op gang, aangezien het leger daar zelf voor moest zorgen omdat de lokale bevolking nog vrijwel geen gemunt geld kende.[4] Waarschijnlijk lag de bloeiperiode van Romeins Halder ongeveer tussen de jaren 70 (enkele jaren na het gereed komen van de forten langs de Limes) en 200. Daarna zal het overgrote deel van de werklieden en handelaren Romeins Halder hebben verlaten, zoals blijkt uit de afname van de vondstmunten in de derde eeuw. Dit proces werd nog versterkt doordat in de periode 260-280 het rivierenlandschap door veel overstromingen veranderde, waardoor ook de loop van de rivieren de Rijn en de Maas en hun zijtakken veranderden en de Romeinse forten ten westen van Nijmegen zo goed als geheel verdwenen.[5] Hierdoor zal de handel in Halder met het Romeinse leger – voor zover dat toen nog bestond – totaal weggevallen zijn. Dit is geheel in overeenstemming met de vondst van munten bij de nabijgelegen tempel van Empel aan de zuidoever van de Maas, waarbij munten uit de periode 235-312 ontbreken.[6] Hier gaat het waarschijnlijk vooral om ter plaatse geofferde munten, zie Tabel 2 (de denominaties en de niet te determineren exemplaren zijn ook hier niet meegenomen).

Als wordt bedacht dat het zwaartepunt van de muntschat uit de Essche Stroom bestond uit 2.699 munten van de tegenkeizers Tetricus I (270-273) en Tetricus II (273-274), 56% van de geregistreerde muntvondst, dan sluit de schat niet aan bij het vondstbeeld van Romeins Halder.

periode	aantal
Republikeins (dus tot 27 vC)	25
27 vC-68 (Augustus - Nero)	111
69-96 (Vespasianus - Domitianus)	22
96-138 (Nerva - Hadrianus)	17
138-192 (Antoninus Pius - Commodus)	21
193-235 (Pertinax - Severus Alexander)	7
235-312	0

Tabel 2. *Munten gevonden bij de tempel van Empel*

Het is zelfs de vraag of er rond 270 nog mensen in Romeins Halder woonden. Hierdoor kan worden aangenomen dat de schat het eigendom was van iemand die op doorreis was. De muntschat uit de Essche Stroom woog tussen de 10 en 15 kg (uitgaande van een gemiddeld gewicht van 2 à 3 gram per munt). Deze zal dus per schip of per paard vervoerd zijn geweest en gedeponeerd of verloren zijn bij de Essche Stroom, toevallig heel dichtbij Romeins Halder.

De hier afgebeelde antoniniani van tegenkeizer Postumus en één van zijn opvolgers Victorinus komen uit de vondst uit de Essche Stroom.[7] De munt van Postumus toont nog sporen van het zilverlaagje, maar die van Victorinus is geheel

Gallische rijk, Keulen, tegenkeizer Postumus (260-269), *antoninianus*. Z.j. (260-265) 24,6 × 21 mm (collectie: MRH, inv. m 49) met op de kz een galei, dit exemplaar is indertijd niet door Kanters gezien

keizer	jaartallen	losse vondsten in	
		Halder	Passewaaij
Commodus	180-192	3	2
Septimius Severus	193-211	4	13
Caracalla	211-217	3	0
Elagabalus	218-222	3	1
Severus Alexander	222-235	3	4
	235-238	0	0
Gordianus III	238-244	1	0
Philippus I Arabs	244-249	1	1
	249-253	0	0
Gallienus	253-268	0	1
Postumus	260-269	0	2
Victorinus	269-271	0	1
Claudius II	268-270	0	8
Quintillus	270	0	1
Tetricus I/II	270-274	2	16
Aurelianus	270-275	1	1

Tabel 3. *Vergelijking van de vondstmunten uit Halder en Passewaaij uit de periode 180-275*

Gallische rijk, Mainz of Trier, tegenkeizer Victorinus (269-271), *antoninianus*. Z.j. (270-271), 21 mm (collectie: MRH, inv. m 50) met op de keeerzijde een staande Salus die een slang voedt, Kanters nummers 1918-1920

Twee imitaties van antoniniani uit de muntvondst bij de Essche Stroom. Derde kwart derde eeuw, koper, boven 17 mm en onder 20 mm (collectie MRH, inv. m gr21 en m gr22)

koperkleurig. Het overgrote deel van de muntschat bij de Essche Stroom bevindt zich in het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch. Daarnaast ontving Museum Romeins Halder van enkele vinders iets meer dan veertig exemplaren uit deze vondst. Zij hadden die gekregen als dank voor hun werk bij de opgraving. Deze exemplaren zijn indertijd bijna alle door Kanters gezien en verwerkt in zijn catalogus.

Imitaties

Diverse van deze munten in Museum Romeins Halder zijn zichtbaar eigentijdse 'barbaarse' imitaties. Ze vallen meteen op door hun slechte kwaliteit. De datering van deze navolgingen levert vaak problemen op, want ze zouden nog tot in de vierde eeuw gemaakt kunnen zijn. In dit geval is de vrijwel ongesleten sluitmunt uit de periode 270-275 een sterke aanwijzing dat de imitaties in deze schatvondst uit dezelfde periode afkomstig zijn.

Kanters telde in totaal 635 'Barbaarse imitaties', waarvan 602 stuks afkomstig waren van de tegenkeizers Tetricus I en Tetricus II. Van deze twee keizers zijn door Van den Heuvel twee losse munten gevonden in Halder. Iets vaker zijn deze munten aangetroffen bij de opgravingen van een nederzetting te Tiel-Passewaaij aan de Passewaaijse Hogeweg.[8] Ze zijn opgenomen in Tabel 3, die inzoomt op de periode 180-275. Het onderste deel van de tabel, vanaf Gallienus tot en met Aurelianus, bestrijkt de periode van de muntvondst uit de Essche Stroom van 253-275. De vondsten uit Halder en die uit de nederzetting aan de Passewaaijse Hogeweg komen behoorlijk overeen, met slechts drie opmerkelijke verschillen. In Passewaaij zijn meer munten gevonden van Septimius Severus, Claudius II en Tetricus I/II.

Dit soort imitaties wordt in grote aantallen gevonden in diverse landen die zich in de periferie van het rijk bevonden. Ze komen uit de tijd dat de Romeinen zich terugtrokken richting het centrum van het keizerrijk. Daardoor stokte de aanvoer van nieuwe Romeinse munten, terwijl er nog steeds vraag naar was bij de achterblijvende lokale bevolking. Of de – vooral slechte – imitaties van de antoniniani van Tetricus I en Tetricus II uit de schatvondst, in de Betuwe zijn geproduceerd of van elders zijn aangevoerd zal nader onderzoek moeten uitwijzen. Dat valt buiten het kader van dit artikel. Uit een eerdere publicatie over de munten, gevonden bij de Passewaaijse Hogeweg, blijken iets andere getallen.[9] Vooral noot 7 in deze publicatie is belangrijk voor een vervolgonderzoek: 'Een groot deel van de munten uit deze periode (bedoeld wordt de periode 275-296) bestaat uit zogenaamde barbaarse imitaties van munten uit de voorgaande periode (bedoeld wordt de periode van het Gallische rijk 260-275). Dit zijn munten die lokaal werden geslagen in de late derde eeuw en in de noordelijke provincies veel talrijker zijn dan de officiële muntenemissies uit deze periode.'

Al met al is met de vergelijkingen aangetoond dat het onwaarschijnlijk is dat de schatvondst die bekend staat onder de naam 'Vught 1962' is gevormd in Romeins Halder. De munten zijn eerder door een passant verborgen of verloren. Ondanks dat de daarin voorkomende barbaarse imitaties ook veel later vervaardigd zouden kunnen zijn, toont de vrijwel niet gesleten antoninianus van keizer Aurelianus aan dat de munten niet veel later dan het jaar 273 bijeen zullen zijn gebracht.

Noten

1. Vencken, Celestinus (1996) *Geschiedenis van het archeologisch onderzoek te Halder, gemeente Sint-Michielsgestel* (z.p.) 1-10 www.romeinshalder.nl/boek-celestinus/ [raadpleging 24 augustus 2023].
2. Kanters, H.J. (1965/1966) De Romeinse muntschat van Vught (Valerianus-Aurelianus), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 52/53, 73-126; Gelder, H. Enno van & Joh. S. Boersma (1967) *Munten in muntvondsten* (Bussum) nummer 381; NUMIS 1050025.
3. Kropff, A. (2022) Divo Claudio, Romeinse muntfraude met dodelijke afloop, in: *De Beeldenaar* 46-5, 229-232.
4. Kropff, A. (2019) The bronze enigma: Solders' pay and civilans' taxes in the Northwestern Roman Empire AD 69-197, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 106, 1-18, specifiek 1-6.
5. Jansma, E., R.J. Van Lanen & H.J. Pierik (2017) Traveling through a river delta: a landscape archeological reconstruction of river development and long distant connections in the Netherlands during the first millennium AD, *Medieval Settlement Research* 32 (z.p.) 35-39.
6. Reijnen, R. (1994) Romeinse munten en het offer als gebaar, in: Roymans, N. & T. Derks, (red.) (1994) De tempel van Empel. Een Hercules-heiligdom in het woongebied van de Bataven. *Graven naar het Brabantse verleden* 2 ('s-Hertogenbosch) 124-131.
7. Beek, B. van (najaar 2022) Munt met Hercules Deusoniensis, in: *Informatiebulletin Vriendenkring Museum Romeins Halder*, 3-4.
8. Heeren, S. (2009) *De Romanisering van Rurale gemeenschappen in de civitas Batavorum, de casus Tiel-Passewaaij*, NAR 36, RCE/VU (Amsterdam) 334-338.
9. Aarts, J. (2007) Romeins geld: ritueel en de markt in een Bataafse gemeenschap, in: Roymans e.a. (red.), *Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk. Opgravingen te Tiel-Passewaaij* (Utrecht) 115-130.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 16 voor leden in België en € 24 voor buitenlandse leden**. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

VENROOY Goud-en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

PETER VAN DIJK

Aelfred Rex Saxonum

Een loden penny van koning Alfred uit de binnenstad van Tiel

In 2015 is er bij graafwerkzaamheden in de binnenstad van Tiel een loden penny van de Angelsaksische koning Alfred (871-899) gevonden. Voor zover bekend zijn er tot nu toe nog nooit munten van Alfred in Nederland gevonden. De loden penny van Alfred kan als een unicum beschouwd worden. In eerste instantie zou verwacht kunnen worden dat het stuk gegoten is – dat ligt immers het meest voor de hand – maar de gelaagde rand geeft de indruk dat het geslagen is. In de literatuur zijn loden afslagen van koning Alfred onbekend. Reden genoeg om deze loden penny hier te beschrijven, te zoeken naar parallellen en enkele hypothesen over het mogelijke gebruik ervan te benoemen als eerste aanzet voor vervolgonderzoek.

De vondstlocatie

In de tweede helft van 2014 en de eerste maanden van 2015 vonden er graafwerkzaamheden plaats in het oude stadscentrum van Tiel, locatie Westluidense Poort, ten behoeve van de bouw van een ondergrondse parkeergarage. De bouw werd archeologisch begeleid. Door technische beperkingen kon niet het gehele terrein worden onderzocht en zijn delen afgegraven zonder dat daar onderzoek had plaats gevonden. Voor de bouw van de parkeergarage moest de grond worden afgevoerd. Een deel van deze grond is verplaatst naar een boerderij in de omgeving van Tiel ten bate van ophogingswerkzaamheden. De meeste gronddepots waren niet of zeer slecht toegankelijk voor onderzoek met metaaldetectoren met uitzondering van de boerderijlocatie.

Het zoeken met de metaaldetector op de bij de boerderij gestorte grond leverde vele metaalvondsten op. Deze varieerden van de Romeinse tijd tot en met de achttiende eeuw. Opvallend waren de ongeveer 25 fibulae uit de Karolingische en Ottoonse periode, een muntschatje van 12 Tielse penningen ('penning' in de betekenis van een muntsoort, de tegenwoordige scheiding tussen munten en penningen is van veel later tijd) van type Ilisch 5.3 en 3 loden muntachtige penningen (1 met een massa van 4.3 gram en een beeltenis gelijkend op een Tielse penning van het type Ilisch 5.3, 1 met een massa van 6,5 gram en gelijkend op een Keulse Colonia-penning en 1 met een massa van 1,3 gram en gelijkend op een penning van Duisburg) en tot slot de hieronder beschreven loden penny van koning Alfred.[1] Naast de metaalvondsten werden daar ook grote hoeveelheden aardewerkscherven gevonden waarvan vele met radstempel, het zogenoemde

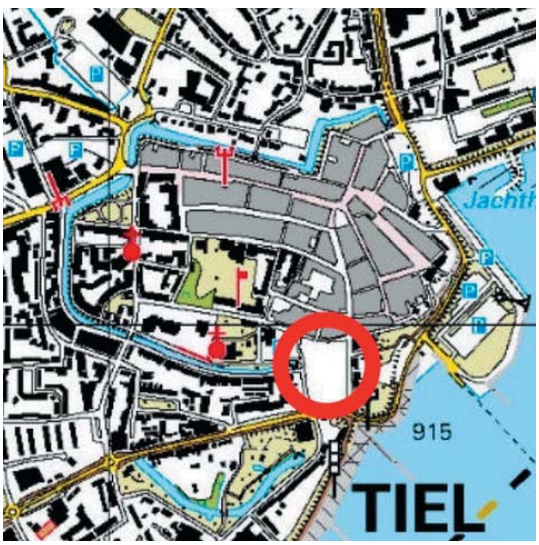

Locatie van de opgraving

Angelsaksen, Alfred de Grote, *penny*. Z.j., lood, 24,5 mm, 6,62 gram (foto: PAN-00023023)

Badorf reliëfband aardewerk, alsmede scherven van aardewerk uit Pingsdorf en Paffrath, ruwweg de periode 800 tot 1200 bestrijkend. Het grootste deel van de metaalvondsten uit deze afgevoerde grond kon nog meegenomen worden in het archeologisch rapport van de opgraving.[2] De loden penny van Alfred is door een misverstand pas op een later tijdstip aangemeld bij de afdeling archeologie van de gemeente Tiel en kon niet meer worden meegenomen in bovengenoemde rapportage. De penny is bij Portable Antiquities of the Netherlands geregistreerd met nummer PAN-00023023 en in het Numismatisch Informatiesysteem NUMIS onder nummer 1139509.[3]

De loden penny

Op de voorzijde van de in Tiel gevonden loden penny staat het opschrift: + A EL / FRED RE / X SAXO / NVM (N retrograde) binnen een cirkel bestaande uit puntjes. De tekst staat in vier wat losse minder strakke horizontale regels. Op de keerzijde is een kort gevoet kruis te zien, met het omschrift A'EL' FRE D REX tussen een buiten- en een binnencirkel bestaande uit puntjes. De tekst is redelijk goed verdeeld over het muntoppervlak.

De penny is van lood, heeft een diameter van 24,5 mm, een gewicht van 6,62 gram en is 2 mm dik. Het is niet helemaal duidelijk of de penny is geslagen of gegoten. Het penningplaatje lijkt opgebouwd te zijn uit verscheidene dunne laagjes. Dit zou er op kunnen wijzen dat het stuk is geslagen. Het zou echter ook kunnen dat het laagjeseffect door corrosie is veroorzaakt, wat veel beter aansluit bij de mogelijkheid dat de penny gegoten

Zijaanzicht penny met daarin zichtbaar enkele laagjes (foto: PAN-00023023)

is. Dit zou ook het afgebroken stukje bij de R van REX verklaren, dit kan het gietkanaal zijn geweest.

Alfred de Grote

Zowel op de voor- als op de keerzijde van de penny staat de naam van koning Alfred de Grote (848/849 Wantage, Oxfordshire - 26 Oktober 899 Winchester). Hij was koning van Wessex (871-886) en koning der Angelsaksen van 886 tot 899. (In oud Engels: *Ælfrēd, Ælfræd*).

Koning Alfred wist de Zuid-Engelse koninkrijken met succes te verdedigen tegen de Denen. Tegen het einde van zijn leven was hij de machtigste koning in Engeland. Hij benoemde zichzelf dan ook tot koning van de Angelsaksen. Hij is een van de twee Engelse koningen die de bijnaam 'The Great' heeft gekregen. Zijn levensverhaal is in de tiende eeuw beschreven door Asser († 908/909, adviseur aan het hof van koning Alfred, bisschop van Sherborne vanaf 890). Alfred was volgens Asser een geleerd en welbespraakt man die het onderwijs bevorderde en het bestuurs- en rechtssysteem en de militaire organisatie van zijn koninkrijk verbeterde. Alfred was de jongste van vier zonen en voorbestemd om geestelijke te worden. Hij heeft vermoedelijk om die reden een goede opleiding gekregen.

Nadat zijn laatste oudere broer was gesneuveld in zijn strijd tegen de Denen werd Alfred in 871 koning. Na een jarenlange strijd lukte het hem om de Denen terug te drijven. In 897 hadden deze alleen nog East Anglia en York en omgeving in handen en had Alfred de controle gekregen over bijna geheel Engeland.

In zijn jonge jaren, in 854, was Alfred met zijn vader Aethelwulf naar Rome gereisd. Op de terugweg bezochten zij ook het hof van de Franse koning Karel de Kale. Mede hierdoor was hij een bereisd man en had hij een internationaal netwerk van contacten opgebouwd met onder andere de paus, de patriarch van Jeruzalem, de kalief van Bagdad en de Frankische koningshuizen. Dat hij goede contacten had met de voor Engeland belangrijke handelspartners op het continent mag als vanzelfsprekend worden beschouwd.

Angelsaksen, Alfred de Grote (871-899), *penny*. Z.j., zilver, 1,54 gram, stempelstand 5h (foto's: Dix Noonan Ltd)[4]

Parallellen

Zoals hierboven al geschreven, zijn er tot nu toe geen munten van koning Alfred in Nederlandse bodem gevonden. Uit Tiel is wel een munt van Eadwig (955-959) bekend.[5] Loden afslagen van pennies uit deze periode zijn nagenoeg onbekend.

In de literatuur zijn enkele parallellen te vinden bij aan Alfred toegeschreven munten. De zijde met: + A EL / FRED RE / X SAXO / NVM (N retrograde) in vier regels, is bekend van de penny zonder monetarius-naam (BMC type xxi, plaat 4 nummer 12 en plaat 5 nummer 13) en op de zogenoemde offerpenny (BMC type xxii, plaat 5 nummer 14-15).[6] In het werk van North zijn dezelfde stukken vermeld onder de nummers 642 en 647-648, plaat 8 nummer 35 en plaat 9 nummers 2-3.[7] De diameter van de pennies is doorgaans rond de 20 mm. Op de keerzijde staat verticaal in drie letters de verkorte naam van de muntplaats Winchester 'W I N'. De penny afgebeeld door North op plaat 9 nummer 2 komt wat stijl betreft het meest overeen met de loden penny uit Tiel.

De zijde met het kruis en de tekst: A'EL' FRE D REX wordt aangetroffen als voorzijde op de penny BMC type xiv, plaat 6 nummer 10-12 en in North onder nummer 639 en plaat 8 nummer 33. Deze pennies hebben echter alle een veel kleiner kruis dan op de hier beschreven penny uit Tiel. Op de keerzijde is bij dit type de naam van de muntmeester aangebracht. Het in dit artikel afgebeelde voorbeeld is in 2021 bij Dix Noonan geveild en toont de naam van monetarius Wulfred.

Angelsaksen, Alfred de Grote, *penny*. 32 mm, 10,460 gram (collectie: British Museum, inv. 1875,1104.1)

Offerpenny

Zoals hiervoor reeds genoemd wordt de voorzijde met + A EL / FRED RE / X SAXO / NVM (N retrograde) in vier regels, ook aangetroffen op een zogenoemde offerpenny (zilver, 32 mm, 10,460 gram, BMC type xxii, plaat 5 nummer 14-15 en North 648, plaat 9 nummer 3). De vierregelige tekst op de voorzijde is met zorg op rechte horizontale lijnen gezet. Deze munt is in of voor 1875 gevonden in Poole (Dorset) aan een handelsroute van de Vikingen. North geeft aan dat de massa van dit stuk ongeveer 7 Angelsaksische of 6 Karolingische penningen bedraagt. Het wordt daarom soms een sixpence genoemd. Op de keerzijde staat de tekst ELI MO. Dit zou een afkorting zijn van ELIMOSINA, wat weer vertaald kan worden tot aalmoes of religieuze gift. Het is bekend dat Alfred schenkingen heeft gedaan aan de kerk van Rome, de paus en zelfs aan de patriarch van Jeruzalem. Er zijn slechts twee van deze munten bekend. Het tweede stuk is gehalveerd, in een Vikingschat gevonden te Goldsborough (Yorkshire) en bevindt zich in het British Museum.[8]

Proefslagen

Daarnaast is er een drietal zogenaamde 'trial pieces' (proefslagen) bekend uit de Angelsaksische periode. Omdat het hier een penny in lood

betreft heb ik naast een vergelijking van de voorzijde- en keerzijdestempel met bestaande munttypen ook nog naar loden afslagen en proefslagen gezocht. In een artikel door Dolley wordt een verwijzing gevonden naar drie zogenaamde proefslagen uit de Angelsaksische periode.[9] Hij geeft daarbij aan dat het snijden van de stempels en het slaan van de munten niet op dezelfde locatie plaatsvond. Het door hem beschreven eerste stuk is een afslag van de keerzijde in lood van BMC type v, van koning Alfred. Het tweede stuk is een afslag van een keerzijdestempel op zowel voor- als keerzijde en wordt toegeschreven aan de Viking-muntslag te York onder Anlaf Guthfrithsson en Regnald (939-943). Het derde stuk, afgebeeld op plaat 6 nummer 3, is een afslag in lood van een penny van Edward de Belijder (BMC type vii) uit de periode 1053-1056. Dolley noemt het een 'piedfort trial piece' met een dikte van 5 mm en een combinatie van twee verschillende munttypen, een zogenoemd hybride stuk. Deze proefslag weegt 37,69 gram.

De loden penny uit Tiel toont de afbeeldingen van twee verschillende munttypen, BMC type xxi en xiv. Ook hier kan met een massa van ruim 6,6 gram en lood als muntplaatje wellicht worden gesproken van een proefslag. Helemaal zeker is dit echter niet, omdat het stuk mogelijk gegoten is. In dat geval zijn de voor- en keerzijde van twee verschillende pennies in een mal gebruikt. De penny is met 2 mm beduidend dikker dan de zilveren pennies uit deze periode.

Tot slot dient nog vermeld te worden dat er in de hier besproken literatuur aangegeven wordt dat een deel van de muntslag op naam van Alfred mogelijk navolgingen zijn uit de Vikinggebieden in Engeland.

Samengevat

De typen BMC xiv, en xxi en xxii zijn pennies uit de zogenoemde latere emissies van koning Alfred met een aanmunting vermoedelijk na 887 en sluitend in 899.

De hier beschreven loden penny vertoont veel overeenkomsten met de hierboven genoemde pennies van Alfred de Grote. De vierregelige tekst op de offerpenny is keurig in vier rechte lijnen weergegeven. Op de pennies zonder monetariusnaam is de vierregelige tekst net als op de loden penny wat minder strak weergegeven.

Bij de loden penny van Alfred uit Tiel zijn de voorzijde en de keerzijde afkomstig van twee verschillende pennies waaruit de conclusie kan worden getrokken dat het een hybride stuk is. De penny heeft weliswaar een diameter van 24,5 mm maar als naar de diameter van de buitencirkel wordt gekeken dan is deze 20,5 mm. Dit komt nagenoeg overeen met de bekende pennies van Alfred. Afgaande op het gebruikte materiaal zou het een proefslag kunnen zijn. Evenwel is niet uit te sluiten dat het om een gieting gaat, waarbij twee verschillende munten als afbeeldingen zijn gekozen. Waarbij Winchester de meest waarschijnlijke plaats van vervaardiging is als het stuk geslagen zou zijn.

Conclusie

Ondanks het feit dat het hier beschreven stuk niet direct *in situ* is gevonden staat onomstotelijk vast dat het afkomstig is uit de bouwput van de parkeergarage in Tiel. De loden penny is gemaakt in de regeerperiode van Alfred de Grote. Uit eerdere opgravingen is een Engelse penny bekend van Eadwig (955-959). Tiel was een rijksstad en een belangrijke handelsnederzetting. De stad vervulde een belangrijke rol in de handel op Engeland en het Rijnland. Als rijksstad was er een tol en een rijksmunt gesitueerd waar vreemd (tol)geld werd omgemunt. Desondanks blijft het een vreemde locatie voor een loden proefmunt van koning Alfred. Mede daarom is het niet uit te sluiten dat het simpelweg een nagietsel is, dat overal vervaardigd kan zijn. Misschien was het in dat geval wel gebruikt als 'elemosina', een armenpenning.

Ik ga er echter vanuit dat de loden penny uit Tiel geslagen is. De teksten op beide zijden zijn teruggevonden op een aantal pennies uit de laatste periode van koning Alfred. Een relatie met de muntslag van koning Alfred is niet uitgesloten en het betreft hier mogelijk een proefslag. Het stuk lijkt, gezien de uitvoering, een officiële oorsprong te hebben. Een andere hypothetische mogelijkheid is een gebruik als officiële penny die door vertegenwoordigers van koning Alfred werd gebruikt in handelscentra buiten zijn koninkrijk. Omdat het een uniek stuk betreft blijft het vooralsnog gissen. Mogelijk worden er in de toekomst meer of vergelijkbare stukken gevonden en kunnen die een meer sluitende verklaring opleveren. ❍

Met dank aan Bouke Jan van der Veen, Arie van Herwijnen en Paul Beliën voor hun waardevolle aanvullingen.

Noten

1. Ilisch, Peter (1997-1998) Die Munzprägung im Herzogtum Niederlothringen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85.
2. Leijnse, K. (2017) *Van boerenerven tot handelsnederzetting. Agrarische productie, ambacht en handel aan de rand van de nederzetting Tiel in de 9e tot de 13e eeuw. BAAC rapport A-14.0158* (z.p.) Specifiek bijlage 5, A1-A31.
3. https://portable-antiquities.nl/pan/#/object/public/23023; https://nnc.dnb.nl/dnb-nnc-ontsluiting-frontend/#/numis/object/1139509.
4. Dix Noonan Ltd, veiling 191, 4 mei 2021, kavel 2; BMC xiv; North 639.
5. Oudhof, J.W.M. e.a. (2013) Tiel rond 1000, in: *Themata* 6 (Amsterdam) 18.
6. BMC = Grueber, H. & Ch. Keary (1970) *English coins in the British Museum* 2 (Londen).
7. North, J.J. (1963) *English Hammered Coinage* 1 (Londen).
8. British Museum, inv. 1859,0726.1.
9. Dolley, R.H.M. (1952) A piedfort lead trial-piece of Edward the confessor, in: *British Numismatic Journal*, 175-178, plaat 6.1-3.

PAUL C.H. ALBERS

Het koloniale verleden van de VPK

Chris van der Hoef, *Staatshervorming in Nederlands-Indië*. 1925, brons, 60 mm (foto: auteur)

Het archief van de Vereniging voor Penningkunst (VPK) heeft jaren in een opslag gestaan en dat is voor een archief meestal niet goed. Het is beter als het ergens staat waar iemand er zo nu en dan eens naar kan kijken. Het bestuur heeft dan ook besloten om het archief uit de opslag te halen, ook omdat zo'n opslag best veel geld kost. Sinds kort staat het bij uw voorzitter thuis en die probeert er enige orde in te brengen. Een deel is goed geordend en een deel volstrekt niet. Bovendien zit er ook nogal wat in dat niet direct archivering behoeft: een bonnetje voor een fles wijn die 30 jaar geleden geschonken is aan een vertrekkend bestuurslid is nou niet bepaald van geschiedkundige waarde. Maar dit alles ter inleiding van een meer serieus onderwerp.

Eén van de zaken waar ik mee begonnen ben is het ontsluiten van de jaarverslagen (u vindt ze op onze website (www.penningkunst.nl/de-vereniging/jaarverslagen) en tot mijn verassing is

gebleken uit het eerste jaarverslag dat de allereerste penning waar de VPK iets mee van doen had niet de alom bekende scarabee is door Chris van der Hoef, maar een andere penning van zijn hand. Het jaarverslag meldt letterlijk dat na de oprichting 'De Vereeniging besloot als eerste daad hare medewerking te verleenen bij het tot stand komen van een door den Medaillieur C.J. van der Hoef ontworpen penning ter herdenking van de staatshervorming in Nederlandsch-Indië'. Wanneer met de ogen van nu wordt gekeken naar de tekst op de penning: 'TER HERINNERING AAN DE STAATSHERVORMING VAN NEDERLANDSCH INDIË ALS BEGIN DER ONTWIKKELING DIE DE BEVOLKING VAN DAT DEEL VAN NEDERLAND ZAL ROEPEN TOT ZELFSTANDIGE MEDEWERKING IN HET GROOTE RIJKS VERBAND 1925', zal dat toch enig fronsen van wenkbrauwen opleveren. Dat Indonesië toen werd gezien als 'deel van Nederland' zal niemand bevreemden, hoe dubieus het in huidige ogen ook mag zijn. Maar als iemand moet worden opgeroepen tot zelfstandige medewerking, die er dus schijnbaar niet is terwijl de Nederlanders er toen al meer dan driehonderd jaar zaten, geeft dat toch wel aan dat er iets niet in de haak was. De hele staatshervorming was uiteraard niets minder dan een poging om zoveel mogelijk greep op het wingewest te behouden tegen de roep om echte zelfstandigheid in. Als beschrijvende tekst voor deze penning geeft J. Hulshoff Pol in hetzelfde jaarverslag: 'Zij vertoont op de voorzijde twee elkander drukkende rechterhanden, van een Nederlander en van een Inlander; beiden hebben een gemeenschappelijk belang, dat slechts door eerlijke samenwerking, door onderlinge vriendschap en waardeering bevorderd kan worden. Het is een beeld, eenvoudig en duidelijk, dat reeds op Romeinsche munten gevonden wordt. Op gelukkige wijze is de medailleur er in geslaagd het verschil te doen uitkomen tusschen de forsche hand van den Westerling en de zooveel tengere, slankere van den Oosterling'. Dat lezend kan, wederom met de ogen van nu, niet voorbijgegaan worden aan het onderliggende racisme, dat toentertijd gemeengoed was. De forse hand van de westerling is schijnbaar nodig om tot een eerlijke samenwerking, vriendschap en waardering te komen en het is maar goed dat de medailleur dat zo mooi heeft uitgebeeld…

Voorbeelden

De tweede penning die door de VPK zelf is uitgegeven is die van het Koloniaal Instituut door Jacob van Goor. Ook hier is met de ogen van nu wel een kanttekening te plaatsen. De keuze voor de ogenschijnlijk onschuldige, oorspronkelijk middeleeuwse tekst: 'Het daghet in den oosten het lichtet overal', heeft toch ook de duidelijke onderliggende betekenis dat Nederland in het

Jacob van Goor, *Inwijding van het nieuwe gebouw van het Koninklijk Koloniaal Instituut te Amsterdam.* 1926, brons, 60 mm (collectie: Teylers Museum, inv. TMNK 03903)

Louis Vreugde, *Erepenning van het Koninklijk Instituut voor de Tropen*. 1958, brons, 60 mm (foto's: auteur)

Jean Faddegon, *Driehonderdjarig octrooi van de Verenigde Oostindische Compagnie in Nederlands Indië*. 1902, zilver, 65 mm (collectie: Teylers Museum inv. TMNK 03728)

Émile Fernand-Dubois, *Eerbetoon aan Leopold II en alle pioniers voor het ontsluiten van Congo*. 1908, zilver, 48 × 55 mm (collectie: Teylers Museum inv. TMNK 03778)

Charles Samuel, *Twintigjarige onafhankelijkheid van Belgisch Congo*. 1905, zilver, 57 × 56 mm (collectie: Teylers Museum inv. TMNK 03754)

Geurt Brinkgreve, *Overlijden van generaal Spoor en hulde aan de soldaten in Nederlands-Indië*. 1949, brons, 60 mm (foto: Anatoly Sourov)

Pol Dom, *Prins Bernard bezoekt West-Indië*. 1950, brons, 60 mm (foto: Anatoly Sourov)

westen al lang in het licht zit en dat in het oosten nu pas het licht aangaat door de koloniale activiteiten. De tekst 'Het lichtet overal' is eerder gebruikt en blijft terugkomen op penningen van het koloniaal instituut, ook als het allang het Koninklijk Instituut voor de Tropen is geworden, zoals op een penning uitgegeven in 1958 – teruggrijpend op een ontwerp door Louis Vreugde uit 1914 – waar de forse westerling met een rol papier in de hand nog immer licht brengt en leiding geeft aan de kleine oosterling die voor het graafwerk dat hij moet verrichten een patjol draagt.

Uiteraard weerspiegelt de VPK slechts het beeld van de tijd. Ook bij de voorganger van de VPK, de *Nederlandsch-Belgische Vereeniging der Vrienden van de Medaille als Kunstwerk* zijn er enige penningen aan te wijzen die qua beeldtaal tegenwoordig minder positief worden uitgelegd. Zo is de Nederlandse leeuw die een Indische tempel overheerst op een penning door Faddegon niet heel subtiel te noemen, net zo min als hoe de naakte Congolese man toch net een trapje lager staat dan de geklede westerse vrouw, om nog maar te zwijgen over de ronduit gênant onderdanige pose van de Congolese vrouw op de penning over twintig jaar 'onafhankelijk' Congo.

Terug bij de VPK zijn er nog twee penningen die aandacht behoeven: de penning door Geurt Brinkgreve *Hulde aan de soldaten in Nederlands-Indië* en de penning door Pol Dom over het bezoek van Prins Bernhard aan de West. Van de eerste is ondertussen bekend dat sommige soldaten niet alleen maar hulde verdienden en zeker bij de hier afgebeelde generaal Spoor is de associatie toch eerder 'brandende kampongs' dan wat Tilanus nog beschrijft als: 'mooi is de suggestie van de vredig arbeidende inlanders op de achtergrond, die in schril contrast staan tot de waakzame soldaat'.[1] Dat kon 25 jaar geleden misschien nog als 'naïef' worden beschouwd, maar nu valt zo'n tekst toch in de categorie 'een beetje dom'. Ook de penning over Bernhard in de West straalt voornamelijk een militaire *présence* uit met het marineschip en vliegtuig op de achtergrond. Het is wel een van de weinige koloniale penningen die over de West gaan in plaats van over de Oost; Indië heeft altijd een streepje voor gehad.

Rest de vraag hoe de VPK hier mee om moet gaan. Dat hierover een standpunt wordt ingenomen is in dit tijdsgewricht zeker nodig. Hier kan niet luchtig overheen gestapt worden alsof het ver in het verleden was en het er nu niet meer toe doet. Het ligt voor de hand om een kunstenaar te vragen om dat namens de VPK te doen in de vorm van een penning. Maar het bestuur staat open voor suggesties. Laat ieder die hierover wat wil zeggen zich melden bij het bestuur van de VPK. ❍

Noot

1. Tilanus, Louk (2000) *Handzame sculptuur. De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* (Amsterdam) 207.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

PIM MÖHRING

Aanwinst Nationale Numismatische Collectie

Gouden gedenkpenning N.M. Jitta uit 1917

In 2023 kon De Nederlandsche Bank een bijzondere penning aanschaffen ter versterking van de Nationale Numismatische Collectie (NNC). Het gaat om een gouden gemeentepenning, uitgereikt aan dr. Nicolaas Marinus Josephus Jitta ter herinnering aan zijn inzet als wethouder van Amsterdam. Maar er is meer. Zo ontbrak een dergelijke penning in de collectie, bestaat er een verslag van de uitreiking mét foto en is er een bijzondere link met de numismatiek.

Afscheid van Nicolaas Marinus Josephus Jitta. 1917, goud, 58 mm (collectie: NNC, inv. DNB-36173)

Onvermoeiden arbeid

Nicolaas Marinus Josephus Jitta (1858-1940) werkte van 1905 tot 1917 als wethouder voor de Openbare Gezondheid en het Armwezen in Amsterdam.[1] Dit was een turbulente periode. Er was namelijk nauwelijks zorg voor de armen, laat staat voor hun gezondheid. Mogelijk gestimuleerd door zijn oorspronkelijke beroep, Nicolaas was oogarts, heeft hij een belangrijke rol gespeeld bij ontwikkeling van Eerste Hulp bij Ongelukken, geneeskundig toezicht op schoolkinderen en verbeteringen van het Armenhuis. Zo is in Amsterdam een ziekenauto geïntroduceerd onder zijn toezicht.

In deze periode was hij ook locoburgemeester en in 1915 kort burgemeester van Amsterdam. Daarnaast zette Nicolaas zich tijdens de Eerste Wereldoorlog in voor voeding, huisvesting, geneeskundige en financiële hulp aan Belgische vluchtelingen. Het *Nieuws van den Dag* gaf op 12 oktober 1914 een indruk van de opvangsituatie in Amsterdam: 'Zoo doet ieder wat hij kan om te helpen. Wethouder Jitta, de heer Jonker van de Toevlucht voor Onbehuisden, Mr. Stuart, men ziet hen nacht en dag in de weer.'

Inkijkje bij de uitreiking

Bij zijn afscheid als wethouder ontving hij in 1917 van zijn hoofdambtenaren een gouden penning van de gemeente Amsterdam, met gegraveerd op de voorzijde: 'AAN / DR. N.M. JOSEPHUS JITTA / WETHOUDER VAN AMSTERDAM / 5 SEPT. 1905-4 SEPT.1917' en op de keerzijde: 'TER / HERINNERING / AAN ZIJN / ONVERMOEIDEN ARBEID / EN ZIJN BEMINNELIJKEN / OMGANG / HEM AANGEBODEN / BIJ ZIJN AFSCHEID / DOOR ZIJN / HOOFDAMBTENAREN.'

De penning is geslagen door Begeer Utrecht. Het tijdschrift *Eigen Haard* uit 1917 publiceerde een verslag over het afscheid van Nicolaas, waarbij de uitreiking van de penning is beschreven: 'Zijn hoofdambtenaren hadden er zich een eer en een genoegen uit gemaakt hem te toonen, hoezeer zij hem altijd hadden geapprecieerd en welk een goede verstandhouding er steeds tusschen hen had geheerscht. Zij meenden dat niet beter te kunnen doen dan door hem een gouden gedenkpenning aan te bieden, "ter herinnering aan zijn onvermoeiden arbeid en beminnelijken omgang", zoals op de keerzijde daarvan staat vermeld'.[2]

Sinds de negentiende eeuw werd het uitreiken van penningen door gemeenten populair. De NNC beheert ruim achthonderd van dit soort penningen, waarvan tien gouden. Gouden penningen zijn waardevol en gereserveerd voor de personen die een grote maatschappelijke impact hebben gehad. Ook vandaag de dag is dit nog Amsterdams gemeentebeleid. Volgens hun website is de gouden medaille 'De hoogste gemeentelijke onderscheiding. Wordt toegekend aan personen die internationaal zeer grote bekendheid genieten en voor Amsterdam uitzonderlijk veel hebben betekend op sociaal, maatschappelijk, cultureel of economisch gebied.'

Verbinding met de numismatiek

De penning heeft naast een historische, sociaal-maatschappelijke en numismatische waarde, ook nog een bijzondere link met de numismatiek. Nicolaas was namelijk de vader van Annie Zadoks-Josephus Jitta, die van 1948 tot 1963 conservator was van het Koninklijk Penningkabinet Den Haag.[3] Hierna was zij hoogleraar klassieke archeologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. De nazaten van Nicolaas hebben het mogelijk gemaakt dat deze prachtige en unieke penning – met veel dank – kon worden opgenomen in de nationale collectie. ❍

Noten

1. Toebosch, Theo (2010), *Uitverkoren zondebokken* (Amsterdam) 202.
2. Zanten, J.H. van (1917) Dr. N. M. Josephus Jitta, in: *Eigen Haard* 43-41, 707-708.
3. Vin, J.P.A. van der (2000) A.N. Zadoks-Josephus Jitta 1904-2000, in: *De Beeldenaar* 24-5, 226.

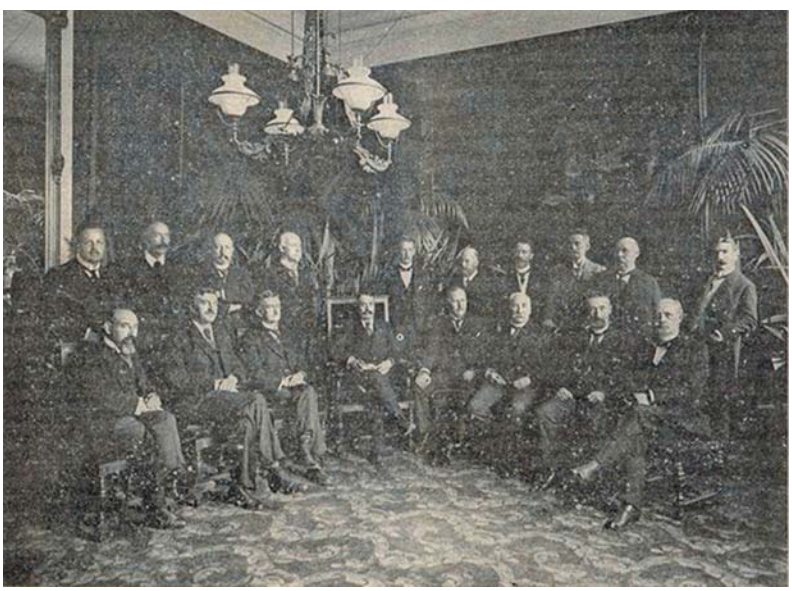

In het midden Nicolaas bij zijn afscheid: is dat de zojuist uitgereikte penning op zijn schoot? (foto: *Eigen Haard* 1917)

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

VEILING 56 maand

ABSOLUTE HIGHLIGHTS IN

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV
SINDS 1995

dag 6 november 2023

ONZE NAJAARSVEILING

Heritage Auctions Europe, het grootste veilinghuis voor munten, penningen en papiergeld in Nederland draagt de numismatiek een warm hart toe. Als blijk van deze waardering heeft Heritage Auctions Europe besloten om de publicatie “Het gevangenisgeld van het Koninkrijk der Nederlanden 1823-1861”, geschreven door Nijlunsing en Kussendrager, te ondersteunen.

Bovendien hebben we een speciale aanbieding voor **ALLE** abonnees van De Beeldenaar en leden van de VPK: een **GRATIS** exemplaar van dit boek is voor u beschikbaar! Haal uw gratis exemplaar op bij Heritage Auctions Europe in IJsselstein, op vertoon van deze advertentie. Voor degenen die dat wensen, bieden we ook de mogelijkheid om het boek te laten verzenden, tegen betaling van de verzendkosten. Neem daarvoor per mail contact met ons op via info@ha-europe.com. Deze actie is geldig tot 1 mei 2024.

Energieweg 7 | 3401 MD | IJsselstein | 030 6063944 | info@ha-europe.com
BELGIUM | BEVERLY HILLS | CHICAGO | DALLAS | EUROPE | GERMANY
HONG KONG | LONDON | NETHERLANDS | NEW YORK | PALM BEACH | PARIS

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

JAN PAUL KRUIMEL

Atelierbezoek Olivier Julia 24 juni 2023

Een belofte voor de toekomst

Olivier Julia is bekend van de penning *Intersection lumineuse* (2022) die hij voor de Vereniging voor Penningkunst maakte. Hoewel hij tot op dat moment nog maar één penning had gemaakt bleek een groep penningliefhebbers geïnteresseerd in Julia's werk. Zij bezochten op 24 juni zijn atelier.

Abstracte composities

In de afgelopen bijna 40 jaar heeft Olivier Julia een voormalige technische ruimte in een fabrieksgebouw in Amsterdam-Noord omgetoverd tot een schitterend atelier met veel lichtinval. Olivier bracht zijn jeugd door op het Franse platteland. Op jeugdige leeftijd ging hij reizen en kwam in Nederland terecht, waar hij bleef vanwege de vrijheid die hij daar genoot. Hij werkte onder meer in Grand Hotel Central (thans Nieuwspoort) in Den Haag en hij bracht koffie rond bij de Raad voor de Kunst. In de avonduren ging hij naar de Vrije Academie waar hij veel mogelijkheden kreeg om zich als kunstenaar te ontwikkelen. Ook leerde hij daar modeltekenen.

Maar hij wilde naar de Rietveld Academie. Daar begon hij op de avondopleiding; na een jaar werd hij toegelaten tot de dagopleiding. Een bijkomstig gevolg was zijn verhuizing naar Amsterdam. Voor zijn vrije grafiek heeft hij veel steun ondervonden van Charles Jongejans, docent typografie, die hem stimuleerde bij zijn abstracte composities met letters. Alhoewel hij begon als graficus is Julia vanaf 2008 steeds meer driedimensionaal gaan werken. Daardoor kon hij in 2021 door de Vereniging voor Penningkunst (VPK) worden gevraagd om een penning te maken.

Olivier Julia krijgt de volledige aandacht (foto: Jan Paul Kruimel)

Enige ontwerpen (foto: Jan Paul Kruimel)

Hete zomer

De penning behoefde niet rond en van brons te zijn. Om zijn werk te tonen maakte hij een aantal concepten die nu in een doos zitten. Voor ons als penningliefhebbers was het bekijken daarvan een ware schatkist. Hij verwachtte dat er zo'n 20-30 bestellingen voor zijn werk zouden komen: het werden er bijna 80. De penning is uitgevoerd in een combinatie van fluorescerend plexiglas en ebbenhout, het bijna zwarte kernhout van de boom. Het was van het grootste belang dat de houtleverancier balkjes leverde exact op maat en vooral haaks. Het zagen tot blokjes geschiedde in eigen beheer, waarna blokje voor blokje werd geschuurd en gepolijst. Voordat hij de penningen in elkaar zette, heeft hij zijn signatuur, jaartal en de letters VPK in een van de blokjes laten laseren. De verschillende onderdelen zijn in elkaar gelijmd. Hij werkte de hele hete zomer van 2022 door om alle penningen tijdig gereed te hebben. De penning was de eerste opdracht die hij in zijn kunstenaarsbestaan heeft gekregen en uitgevoerd. Het was spannend, maar hij deed het met veel plezier. Het bijgeleverde standaardje heeft Olivier pas bedacht voor de presentatie tijdens de VPK-vergadering in Utrecht. Een van de atelierbezoekers vergeleek de penning met de kubuswoningen in Rotterdam. De plaatsing van het kunstwerk op een punt komt meer voor in het werk van Olivier Julia. De bezoekers bewonderen de driedimensionale kubus die uit drie gestileerde letters J is opgebouwd en net als de penning op de punt is geplaatst.

Voordat de penning *Atelierbezoek* aan Olivier werd aangeboden konden de deelnemers het niet laten hem te stimuleren om over een volgende penning te gaan denken. Iedereen ging na dit geanimeerde bezoek voldaan huiswaarts. ❍

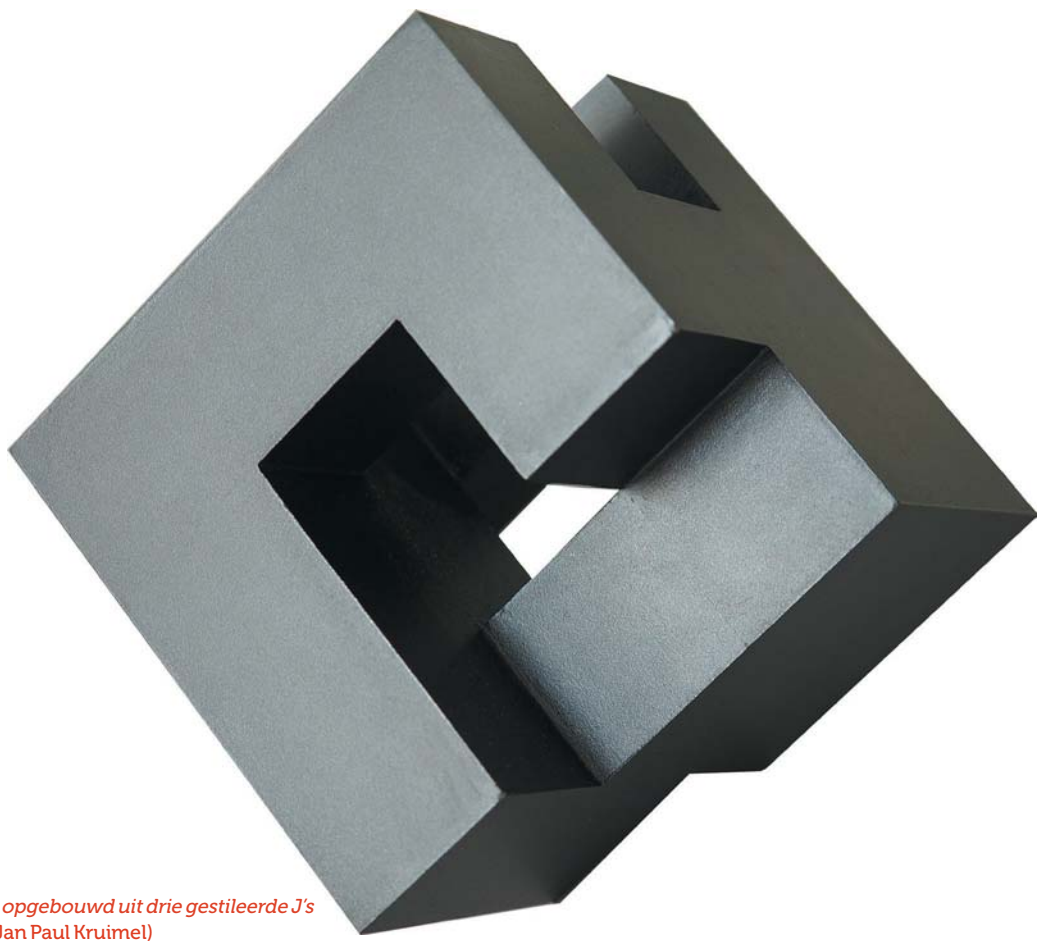

Kubus opgebouwd uit drie gestileerde J's
(foto: Jan Paul Kruimel)

JAN PELSDONK

Medailleur Benjamin Wolff (1803-1865) en de serie-Durand

Enkele negentiende-eeuwse penningen tonen 'B. WOLFF' als naam van de maker. Een kleine speurtocht naar deze graveur leverde een antwoord op de vraag wie hij was. Tegelijkertijd werden meer penningen met zijn signatuur gevonden en ontstonden er nieuwe vragen.

Benjamin Wolff junior, *Typographische Vereeniging 'De Nederlandsche Drukpers'*. 1857, tin, penning: 36 mm (collectie: RMA, inv. NG-VG-15-51)

Forrer

In 1916 schreef Leonard Forrer in deel 6 van zijn uitstekende *Biographical Dictionary Of Medallists* over Wolff.[1] Daarbij kwam hij helaas niet erg ver. Hij noteerde: 'WOLF, B. (Germ.), Medallist of the early part of the nineteenth century, who is said to have worked chiefly in Paris. Among his productions, Dr F.P. Weber mentions: Charles James Fox; – Sir Antony Vandyck, 1823; – G.F. Händel, 1823, (signed: WOLFF); – A.L. Lavoisier, 1844; – F. Hoffman, of Halle, 1823; – Albrecht von Wallenstein, 1824, etc. All these medals were contributed to Durand's series. This artist was probably of German nationality or origin'. Forrers supplement geeft geen aanvullende informatie prijs.

De twee penningen die dit onderzoek in gang hebben gezet, worden niet door Forrer genoemd. Ze bevinden zich in de collecties van Teylers Museum (TMH) en het Rijksmuseum (RMA) en gaan over de opening van het nieuwe academiegebouw van de Hogeschool (later Universiteit) van Groningen in 1850 en over de Amsterdamse Typografische Vereniging 'De Nederlandsche Drukpers' in 1857.[2] Uitgaande van Forrer zou Wolff de penningen mogelijk in Duitsland of Parijs hebben gemaakt. Het collectiebestand van de Nationale Numismatische Collectie (NNC), waarin eveneens twee van Wolffs Groningse Hogeschool-penningen worden bewaard, geeft geen nieuwe aanknopingspunten. De penning

Benjamin Wolff junior, *Opening van het nieuwe Academiegebouw van de Groningse Hoogeschool*. 1850, tin, 30 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 03031)

Benjamin Wolff junior, *Typographische Vereeniging 'De Nederlandsche Drukpers'*. 1857, tin, 36 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 03096)

van de Typografische Vereniging in Teylers Museum wijkt overigens af van die van het Rijksmuseum, die geen gaatje heeft maar met een lipje op de keerzijde in een rood-zwarte rozet klemt. Het exemplaar in Teylers Museum toont een gladde keerzijde en geen sporen van een verwijderd lipje. Blijkbaar bestonden de penningen in verschillende uitvoeringen.

Zeemanshoop en Onderdendam

In de collecties van Teylers Museum en het Rijksmuseum bevinden zich penningen over de oprichting van het College 'Zeemanshoop' in Amsterdam op 1 mei 1822.[3] Deze stukken tonen overeenkomsten met de eerste twee penningen. Ze dragen bovendien de (zwakke) signatuur WOLFF. Het is waarschijnlijk dat deze penningen door dezelfde persoon zijn vervaardigd. De penningen zijn indertijd beschreven door Dirks.[4] Het exemplaar in het Rijksmuseum is identiek aan dat van Teylers Museum, maar was beschreven als herinnerend aan het vijfentwintigjarig bestaan van het college met een verwijzing naar Dirks nummer 662*.[5] De toeschrijving is inmiddels aangepast; de fout is waarschijnlijk ontstaan doordat Dirks de penning uit 1847 wel vermeldt en verwijst naar het stuk van 1822, maar niet aangeeft waarin de penningen van elkaar verschillen. Een ander exemplaar in de Rijksmuseumcollectie is sterk gecorrodeerd en van een ander stempel – met AMSTERDAM onder de voorgevel van het gebouw – alsmede de beter uitgevoerde signatuur 'B. WOLFF.'.[6] Mogelijk is dit het herinneringsexemplaar uit 1847. Het voorzijdeomschrift geeft: 'COLLEGIE= - [ZEEM]ANSHOOP / AMSTERDAM' en de keerzijde OPGERIGT DEN [1.TE] MEI [1822].

Benjamin Wolff junior, *Oprichting van het College 'Zeemanshoop' te Amsterdam*. 1822, tin, 29 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 02662)

Benjamin Wolff junior, *Vijfentwintig jaar(?) College 'Zeemanshoop' te Amsterdam*. 1822 (1847?), tin, 30 mm (collectie RMA, inv. NG-VG-1-3963-A)

Benjamin Wolff junior, *Tentoonstelling van Nijverheid te Onderdendam*. 1837, brons, 69 mm (collectie: RMA, inv. NG-VG-1-3800)

Een andere penning, gesigneerd 'B. Wolff' in schoolschrift (en met een wat onduidelijk vormgegeven 'B'), heeft het Genootschap van Nijverheid te Onderdendam (Onderndaam, provincie Groningen) als onderwerp. Deze bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum.[7]

Benjamin junior

Onlangs droeg Ivo Zandhuis – met dank! – de *missing link* aan. Het gaat om Benjamin Wolff junior, uit een geslacht van cachetsnijders. Opa Benjamin Wolff senior (circa 1755-?) was gehuwd met Berendina (N.N.). Hun zoon Harm Christiaan Wolff is rond 1777 in Mannheim geboren en overleed in 1845 in Groningen. Hij was gehuwd met Anna Josepha Theresia Heidelbergs (circa 1785 geboren in Schenkenschans nabij Kleef, overleden in Groningen in 1849). Voordat ze in Groningen neerstreken woonden ze rond 1801 in Amersfoort. 'Onze' Benjamin junior is in 1803 in Groningen geboren (volgens de huwelijksakte, de overlijdensakte vermeldt Bolsward).

De familie was bepaald niet honkvast. Benjamin junior trouwde in 1828 in Leeuwarden met Sjoukje Baukes Wijnsma de Boer (1806-1854), waarna het paar in Leeuwarden neerstreek. Op 5 augustus 1839 verhuisden ze naar Groningen. Niet veel later, in 1846, woonden ze in Leiden, om kort daarop naar Amsterdam te verhuizen. Ook binnen Amsterdam verhuisden ze meermaals. Vanaf mei 1853 woonden ze op het adres Singel 296, waar Sjoukje op 5 augustus 1854 overleed. Het jaar daarop, op 20 december, hertrouwde Benjamin junior met Gesine Dorothee Catharine Haase (circa 1820-1892). Zij was geboren in Varel (groothertogdom Oldenburg). In mei 1858 verhuisden ze naar een ander adres, waarna ze in mei 1861 Buitensingel 26 betrokken. Vier jaar later, op 16 april 1865, overleed Benjamin op Schapenburgerpad 26. Gesine woonde in 1878 nog in Nieuwer Amstel, het tegenwoordige Amstelveen, voordat ze in 1892 in Haarlem overleed.

Instempelingen MONACHII en (cornucopia) BRONZE.[8]

Toeschrijving

Met deze informatie kunnen de penningen nader worden bestudeerd. Ze dateren uit de periode 1822-1857 en zijn door Benjamin Wolff junior gemaakt; het is onwaarschijnlijk dat diens opa Benjamin senior op dat moment nog leefde en in staat was om stempels te vervaardigen. De penningen zijn duidelijk niet in Duitsland of Parijs geslagen. Waarschijnlijk – al is het nog niet helemaal uitgekristalliseerd – gebeurde dit in Leeuwarden (penningen over de oprichting van Zeemanshoop en de tentoonstelling te Onderdendam) en Leiden of Amsterdam (penningen over het Academiegebouw, de Drukpers en 25 jaar Zeemanshoop).

Heeft Wolff meer penningen gemaakt? Forrer noemt in ieder geval exemplaren uit 1823, 1824 en 1844, allemaal deel uitmakend van een penningserie waaraan Wolff zou hebben meegewerkt. Deze serie was door Pierre Amédée Durand (1789-1873) in 1817 te Parijs gestart. De penningen werden geslagen bij de Munt en gaan over beroemde personen; de *Numismatica Universalis Virorum Illustrium*. Diverse medailleurs hebben aan deze serie een bijdrage geleverd. Uiteindelijk zouden zo'n 120 verschillende penningen worden gemaakt, meest in brons maar er zijn ook exemplaren in tin en zilver bekend. Waarschijnlijk ging iedere penning vergezeld van een pamflet, zoals elf verschillende exemplaren in het Rijksmuseum tonen.[9] Die elf pamfletten – door Louis Marie Normand (1789-1874) – tonen de kop 'GRANDS HOMMES FRANÇAIS', hoe pamfletten over niet-Franse beroemdheden eruit zagen is nog niet achterhaald en pamfletten over penningen door Wolff ontbreken. Ook in het British Museum, waar negentien pamfletten uit deze serie worden bewaard, ontbreekt Wolff en worden alleen beroemde Fransen beschreven. Aangenomen mag worden dat er minimaal een pamflet over de door Wolff ontworpen penning over Lavoisier heeft bestaan. In dit artikel is daarom een ander pamflet – over Rousseau – afgebeeld, evenals de

penning zelf; het voorbeeld blijkt nauwgezet gevolgd te zijn, op het pamflet is alleen gekozen voor een kleinere belettering.

De rand van de Parijse penningen is glad en op de museumexemplaren soms voorzien van een cornucopia in combinatie met 'BRONZE' of 'CUIVRE' als instempeling. In de periode 1826-1844 vond de productie van de penningen plaats in München (herkenbaar aan de instempeling MONACHII in de rand) waarna Durand naar Parijs terugkeerde. Waarschijnlijk is dit de reden dat Forrer veronderstelde dat Wolff een tijdje in Parijs heeft gewerkt. De NNC heeft geen Wolff-penningen uit de serie-Durand, een kleine speurtocht op het internet leverde een aanvulling op Forrer op. De exemplaren die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen zijn in de bijgaande tabel opgenomen. Waarschijnlijk zijn alle penningen in München nogmaals in productie genomen, de tabel is dus niet volledig. Het valt bij deze serie op dat de naam Wolff op de penningen niet consequent is gespeld, er soms de 'F' van *fecit* aan is toegevoegd en dat de interpunctie willekeurig lijkt te zijn aangebracht. Verder is nergens een 'B' opgenomen. Bovendien valt het op dat Wolff in de Münchense periode geen penningen ontworpen lijkt te hebben.

De jaartallen die op de keerzijde onderaan de tekst worden vermeld tonen waarschijnlijk het eerste jaar dat de penningstempels zijn gebruikt. Het is lastig om te bepalen of ook in de jaren daarop met dezelfde stempels is geproduceerd en bovendien zijn de Parijse stempels een aantal jaar in München gebruikt. De Boerhaave-penningen (door Vivier) in de collecties van het Rijksmuseum en Teylers Museum wijken onderling licht af. Hieruit blijkt dat wanneer er een voorzijdestempel vernieuwd moest worden, tevens de keerzijdestempel werd vernieuwd en het nieuwe jaar van productie meekreeg. Aangenomen mag worden dat dit slechts bij hoge uitzondering gebeurde.

Louis Normand, *Pamflet met een toelichting op de penning over Rousseau*. Zonder jaar (1819), ets met tekst in boekdruk, 351 × 261 mm (RMA, inv. RP-P-1910-5769)

onderwerp	signatuur	productie
Giovanni Boccaccio	WOLFF F.	1823, Parijs
Anton Van Dyck	I?. WOLFF F.	1823, Parijs en München
Charles Jacobus Fox	WOLF F	1823, Parijs
Georg Friedrich Händel	WOLFF F.	1823, Parijs
Friedrich Hoffmann	WOLF F.	1823, Parijs en München
Christoph Martin Wieland	WOLFF. F.	1823, Parijs en München
Martin Bucer	WOLF. F	1824, Parijs en München
Albrecht von Wallenstein	WOLF F	1824, Parijs
Ernst von Mansfeldt	WOLF F	1826, Parijs
Johann Banier	WOLF F.	1826, Parijs
Antoine Laurent Lavoisier	WOLF. F.	1844, Parijs

Penningen door Wolff uit de serie-Durand

Mathias Vivier, *Jean Baptiste Rousseau*. 1819, koper, 41 mm (foto's: Münzhandlung Schwarz).[10]

Portretten en teksten

Ter controle zijn de penningen door Wolff vergeleken met diverse andere penningen uit de Durand-serie. De serie is opvallend gelijkmatig van uitstraling ondanks de veelheid aan met name Franse, Duitse en Engelse medailleurs die eraan werkten; naast Wolff en Durand zelf, vond ik Jacques Jean Barré (1793-1855), Armand, William Binfield, Henri François Brandt (1789-1845), Armand Caqué (1793-1881), François Augustin Caunois (1787-1859), Alexis Joseph Depaulis (1790-1867), G.A. Dietelbach, Angelo Donadio, Joseph Eugène Dubois (1795-1863), Jacques Edouard Gatteaux (1788-1881), Raymond Gayrard (1777-1858), Godel, Henrionnet, Romain Vincent Jeuffroy (1749-1826), C. Lefèvre, Pierre Lévèque (1780-1845), Masson, Petit, Peuvrier, Joseph Arnold Pingret (1798-1862), Emile Rogat (1770-1852), Jean Baptiste Salmson (1807-1866), I. Schmit, Thomas Smith, Adrien Hippolyte Veyrat (1803-1883) en Mathias Nicolas Marie Vivier (1788-circa 1859). Daarnaast toont een vergelijking tussen de penningen van meerdere makers dat de belettering waarschijnlijk altijd door één persoon is aangebracht. De letters zijn onderling niet altijd gelijk in hoogte (De N in Wieland is op diens penning bijvoorbeeld veel groter dan de D) en ze zijn soms iets gekanteld ten opzichte van elkaar op de stempels gezet waardoor met name de keerzijdeopschriften wat 'golven'. Hieruit volgt dat de verschillende medailleurs die bij de productie betrokken waren waarschijnlijk enkel de portretten hebben ontworpen en dat de stempels door één persoon – Durand is aannemelijk – zijn gegraveerd. Een goed voorbeeld is de penning over Rousseau door Vivier, die in dit artikel is afgebeeld.

Een compleet onderzoek naar de Durand-penningserie gaat te ver voor het huidige artikel; de bedoeling is alleen om meer grip te krijgen op Wolff. Aan het einde van dit artikel zijn alle bekende Wolff-penningen uit de serie afgebeeld.

I of niet?

Is de medailleur van de penningen uit de Durand-serie dezelfde als Benjamin Wolff junior? Qua stijl wijken de goed uitgewerkte portretten met een vrij hoog reliëf uit de serie, af van de penningen door Benjamin Wolff junior, die veel eenvoudiger van stijl zijn. De kwaliteit van de Wolff-penningen in de serie-Durand is vergelijkbaar met penningen uit dezelfde serie waar andere medailleurs aan hebben gewerkt. Bovendien is zojuist beschreven dat de stempels voor die penningstempels waarschijnlijk door één persoon zijn gemaakt.

Soms wordt in catalogi een 'B. Wolff' in een begeleidende tekst vermeld, maar dat kan komen door het gebruiken van Forrers werk. Voor zover de penningen door Wolf(f) in de serie-Durand zijn bestudeerd, staat er altijd WOLF (soms WOLFF) vermeld, waarbij beide spellingen door elkaar

Vergrote signatuur op twee penningen over Antoon van Dyck (foto's: eBay).[11]

Anoniem, toegeschreven aan Friedrich Wolff, *300 jaar Augsburgse Confessie*. 1830, tin, 49 mm (collectie: Museum im Melanchthonhaus Bretten, inv. MHB 147)

lijken te zijn gebruikt. Een voorletter bij de signatuur is alleen aangetroffen bij de penning over Van Dyck, waar er een 'I' lijkt te staan. Een 'I. Wolff' uit de negentiende eeuw is tot nu toe echter nergens gevonden. Daarbij dient vermeld te worden dat de 'I' slechts deels zichtbaar is; gezien de opvallend onevenwichtige ruimte tussen de I en de daaropvolgende punt zou er heel goed een bredere letter zoals een B, F, K of H gestaan kunnen hebben. Een tweede Van Dyck-penning toont echter dat de 'I' mogelijk een W kan zijn geweest. Er is mij geen W. Wolff bekend, mogelijk staat er eigenlijk geen initiaal en is deze letter een slecht weggewerkt resultaat van het iets naar rechts verplaatsen van de hele signatuur.

Zouden Harm Christiaan of Benjamin senior betrokken zijn geweest bij de productie? Als Benjamin senior in 1844 nog leefde was hij inmiddels bijna 90 jaar oud. Omdat voor het maken van stempels een goed paar ogen en een vaste hand onontbeerlijk zijn, is het minder waarschijnlijk dat hij de maker is, net zo min als bij de twee Nederlandse penningen. Harm is een betere gegadigde. Hij was in 1823 ongeveer 46 jaar oud en ook zijn overlijden – in 1845 – sluit goed aan bij de productie van de jongste penning in 1844.

Schweinfurt

Zijn er meer medailleurs van dezelfde achternaam? Forrer meldt diverse andere Wolf(f)s die in de negentiende eeuw actief waren, maar veelal waren zij ten tijde van de fabricage van de eerste penningen in 1823 nog te jong. Alleen Karl D. Wolff past in de periode van de penningen. Forrer schrijft over hem: 'WOLFF, KARL D. (Germ.). Sculptor and Medallist of the nineteenth century, who resided at Schweinfurt. He engraved a jubilee medal of the Augsburg Confession, 1830'.[12] Op zoek naar die bewuste penning om de stijl te kunnen vergelijken, blijkt deze ongesigneerd te zijn en inmiddels te worden toegeschreven aan Friedrich Wilhelm Wolff (1816-1887), eveneens uit Schweinfurt.[13] De penning toont overeenkomsten met de bovenbeschreven penning gesigneerd 'B. Wolff', over het Genootschap van Nijverheid te Onderdendam. Hieruit volgt dat van Karl geen enkele penning bekend is (of in de eerder beschreven penning over Van Dyck zou een K in plaats van een I moeten staan). Bovendien is de periode waarin Karl leefde onzeker. En wat Friedrich betreft; hij was in 1823 – het jaar van de oudst bekende Wolff-penning – nog te jong, dus ook hij valt af als ontwerper van de penningen uit de Durand-serie.

Tot slot

Het is zeer aannemelijk dat de eerste zes in dit artikel getoonde penningen door Benjamin Wolff junior zijn gemaakt. Bij de exemplaren uit de Durand-serie is het bepalen van de maker minder eenvoudig. Forrer heeft ze aan B. Wolff toegeschreven. Dat is plausibel maar de onderbouwing ontbreekt. Als de verder onbekende medailleur Karl Wolff wordt genegeerd, resteren vooralsnog enkel Benjamin junior en zijn vader Harm Christiaan als mogelijke maker, waarbij Benjamin junior zeker geen slechte optie is. Was hij op twintigjarige leeftijd al ervaren genoeg om mee te werken aan de Durand-serie? Misschien werkten vader en zoon wel samen. Het zou mij bovendien niet verbazen als zijn vader hem in of kort voor 1823 naar Parijs heeft gezonden om bij Durand in de leer te gaan. Durand werkte voor deze serie samen met een groot aantal collega-medailleurs die de portretten ontwierpen. Zij zullen niet allemaal in Parijs hebben gewerkt. Het ligt voor de hand dat de Wolff-penningen minimaal deels in Nederland zijn ontworpen en naar Durand in Parijs zijn gezonden, waar de stempels zijn vervaardigd. Een negentiende-eeuwse versie van een postorderbedrijf, gericht op stempelontwerpen? Het klinkt aanvankelijk wat vreemd, maar het fenomeen 'thuiswerken' is tenslotte niet in de coronaperiode uitgevonden.

Wolff, *Giovanni Boccaccio*. 1823, koper, 41 mm (foto's: Moruzzi Numismatica).[14]

Wolff, *Antoon van Dyck*. 1823, koper, 41 mm (foto's: eBay).[15]

Wolff, *Christoph Martin Wieland*. 1823, koper, 41 mm (collectie: Landesmuseum Württemberg, inv. MK 18239)

Wolf, *Charles Jacobus Fox*. 1823, koper, 41 mm (foto's: e-Bay).[16]

Wolf, *Martin Bucer*. 1824, koper, 41 mm (foto's: Munthandel Harold Möller).[18]

Wolf, *Georg Friedrich Händel*. 1823, zilver, 42 mm (collectie: Münzkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, inv. 18264963)

Wolf, *Albrecht von Wallenstein*. 1824, verzilverd koper, 41 mm (foto's: Veilinghuis Königstein GmbH).[19]

Wolf, *Friedrich Hoffmann*. 1823, koper, 41 mm (collectie: Universiteit van Pittsburgh, Pennsylvania, online tentoonstelling *Medical and Scientific Medals at Falk Library*).[17]

Wolf, *Ernst von Mansfeldt*. 1826, koper, 41 mm (foto's: Allegro, particuliere collectie).[20]

Wolf, *Johann Banier*. 1826, koper, 41 mm (foto's: eBay).[21]

Wolf, *Antoine Laurent Lavoisier*. 1844, koper, 41 mm (foto's: cgb.fr).[22]

Noten

1. Forrer L. (1916) *Biographical Dictionary Of Medallists* 6 (Londen) 525.
2. TMH inv. TMNK 03031 en TMNK 03096; RMA inv. KOG-MP-2-0204, NG-VG-1-4007 en NG-VG-15-51.
3. RMA inv. NG-VG-1-3963; TMH inv. TMNK 02662.
4. Dirks, Jacob (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en de Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* 1 (Haarlem) 165-166, nummer 204.
5. Dirks, Jacob (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en de Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* 2 (Haarlem) 74 nummer 662*.
6. RMA inv. NG-VG-1-3963-A.
7. Dirks 528; RMA inv. NG-VG-1-3800.
8. TMA inv. TMNK 09087 en TMNK 01412.
9. RMA inv. RP-P-1907-805 (Nicolas Poussin, 1817); RP-P-1907-806 (Pierre Puget, 1817); RP-P-1907-5687 (Jules Mansart, 1817); RP-P-1910-5766 (Denis Diderot, 1817); RP-P-1910-5768 (Charles Louis de Secondat, baron van Montesquieu, 1817); RP-P-1910-5769 (Jean Jacques Rousseau, 1818); RP-P-1910-5770 (Jacques Auguste de Thou, 1818); RP-P-1910-5767 (René Duguay-Trouin, 1819); RP-P-1907-108 (Vincent de Paul, 1821); RP-P-1910-5765 (François de Chevert, 1821); RP-P-1907-804 (Jean Perronet, 1826).
10. www.ma-shops.co.uk/schwarzkh/item.php?id=471 [raadpleging 28 mei 2023].
11. www.ebay.com/itm/185303477967 en www.ebay.com/itm/403569218015 [raadpleging 28 mei 2023].
12. Forrer, 1916: 529.
13. Schnell, Hugo (1983) *Martin Luther und die Reformation auf Münzen und Medaillen* (München) nummer 305.
14. shop.moruzzi.it/it/italia-giovanni-boccaccio-medaglia-in-bronzo-1823-opus-wolff-mspl.html [raadpleging 28 mei 2023].
15. www.ebay.com/itm/185303477967 [raadpleging 28 mei 2023].
16. www.ebay.com/itm/144602457379 [raadpleging 28 mei 2023].
17. www.hsls.pitt.edu/medical-and-scientific-medals [raadpleging 28 mei 2023].
18. www.biddr.com/auctions/moeller/browse?a=1129&l=1205637 [raadpleging 28 mei 2023].
19. www.invaluable.com/auction-lot/medaille-albertus-wallstein-gem-wallenstein-1583--368-c-93c4b9d9fe [raadpleging 28 mei 2023].
20. archiwum.allegro.pl/oferta/stary-medal-ernst-mansfeld-1626-1826-rzadki-1045-i7434828045.html [raadpleging 28 mei 2023].
21. www.ebay.com/itm/144676534316 [raadpleging 28 mei 2023].
22. www.cgbfr.com/serie-numismatique-des-hommes-illustres-medaille-antoine-lavoisier-sup-sup,fme_659908,a.html [raadpleging 28 mei 2023].

JADWIGA POL-TYSZKIEWICZ

Gezicht van een tijdperk

Nieuwe penningen van Geer Steyn in Museum Beelden aan Zee

Geer Steyn, *Amy Winehouse*. 2017, terracotta, 80 mm (foto's: Tom Haartsen)

Het was in 2016 dat Museum Beelden aan Zee een grote overzichtstentoonstelling van het werk van Geer Steyn presenteerde. Er verscheen toen een uitgebreide publicatie *Geer Steyn. Beelden – Penningen* met daarin onder andere een volledige œuvrecatalogus.[1] Museum Beelden aan Zee leverde aan de publicatie een substantiële bijdrage door het samenstellen van de beredeneerde catalogus van alle penningen die tot en met 2015 gemaakt waren. Het boek kwam tot stand in samenwerking met de kunstenaar en vormde ook de rechtstreekse aanleiding voor die overzichtstentoonstelling.

Na 2016 is Geer Steyn doorgegaan met het maken van beeldhouwkundig interessante portretten, waarbij de serie *Mensen die de twintigste eeuw een gezicht hebben gegeven* een centrale plaats in zijn oeuvre heeft. Juist deze penningen, die nog niet eerder geëxposeerd zijn, vormen samen met een aantal kleine beelden de kern van de huidige expositie in de Quistvitrine.

De serie portretten waarmee Geer Steyn de laatste jaren bijna obsessief bezig is, toont belangrijke literatoren, componisten, filosofen en kunstenaars. Het gaat hier niet om de pure fysiognomische gelijkenis, maar om de autonome vormgeving die het ontwerp, de twintigste-eeuwse genie, volledig recht doet als individu en die tegelijkertijd een zoektocht vormt naar de spannende vormentaal. Het onderwerp is voor Steyn het middel om tot een onafhankelijk kunstwerk te komen. Virtuoos gemodelleerd, vertellend van aard en vol plastische vondsten.

Op de tentoonstelling zijn vooral series te zien: portretten niet alleen van Darwin, Nietzsche, Fellini, Schönberg, Einstein, Morandi, Amy Winehouse en

Messiaen, maar ook van vroege migranten, familieleden van de kunstenaar die rondom 1910 naar Australië vertrokken. Een aantal geëxposeerde beelden van klein formaat illustreren voortreffelijk de manier van 'visual thinking' van Steyn, voor wie beelden en penningen een eenheid vormen.

Hieronder volgt het statement van Geer Steyn betreffende zijn visie op de moderne penning, uitgesproken in 2018 in Ottawa tijdens het FIDEM-congres bij de uitreiking van de prestigieuze J. Sanford Saltus Award. Deze prijs werd toegekend aan de kunstenaar door de American Numismatic Society voor zijn originele en innovatieve penning-œuvre. Over zijn werk zegt Steyn: 'Het fenomeen "penning" hoort nergens thuis, is vol energie op zoek naar een eigen definitie. Als "de penning" het domein van de kunsten toebehoort, laat het zich niet in een kader plaatsen. Het maken van een penning toont een mentaliteit. Hoe groot kan het kleine zijn. Het creatieve proces neemt veel tijd en vraagt moed om een 'terra incognita' te betreden met irritatie, anarchisme, bevrijding en acceptatie. De "penning" is een vorm van beeldend denken, een gebaar om de geest te openen. Mijn werk is uit losse vormen opgebouwd. De compositie van die vormen bepaalt het onderwerp. De ontmoeting van de vormonderdelen definieert de beeldscherpte. Het is direct vanuit de hand in de klei geboetseerd. Het juiste volume op de juiste plaats. De kleur vergroot dit sculpturale aspect.'

Geer Steyn zet consequent zijn zoektocht door naar het fenomeen penning, 'klein van formaat, groot in het gebaar en niet begrensd door bepaalde opvattingen over zijn functie en uiterlijk'. Deze brede sculpturale visie en dit besef gaf hij door aan zijn studenten tijdens zijn docentschap aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Zijn leerlingen – onder andere Mirjam Mieras, Elly Baltus, Lina Hodoroaba en Jos Reniers – hebben de zoektocht naar dit onbegrensd artistiek medium voortgezet. Zowel Elly Baltus als Mirjam Mieras gaven reeds in 2022 en 2023 een proeve van de autonomie van de penning met hun uitermate originele exposities in Museum Beelden aan Zee. Het museum spant zich in om dit besef verder aan de bezoekers door te geven. ❍

Noot

1. Sizoo, Hans, Geer Steyn, Jan Teeuwisse e.a. (2016) *Geer Steyn. Beelden - Penningen* (Zwolle).

Geer Steyn, *Arnold Schönberg*. 2018, terracotta, 80 mm (foto's: Tom Haartsen)

ERNST WILSCHUT

Verslag van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde over 2022

Tijdens de algemene vergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (het Genootschap) op 29 april 2023 in Amsterdam is het verslag over 2022 vastgesteld. Het verslag is hieronder opgenomen ter vastlegging en voor lezers die geen lid zijn maar graag meer over het Genootschap willen weten of op de hoogte willen blijven van de ontwikkelingen binnen het Genootschap.

Leden en bijeenkomsten

In 2022 zijn twee leden ons helaas ontvallen. Er waren negentien nieuwe aanmeldingen en van dertien personen werd het lidmaatschap beëindigd waarmee het Genootschap eind 2022 in totaal 378 ereleden, leden en kandidaat leden had, vier meer dan eind 2021.

In tegenstelling tot 2021 waren er dit jaar geen restricties van kracht als gevolg van de coronapandemie maar toch moest daar door het bestuur wel rekening mee worden gehouden. De voorjaarsbijeenkomst van 2022 moest ruim van tevoren worden geregeld, in een tijd dat er nog wel restricties van kracht waren. De bijeenkomst werd op 23 april 2022 in nauwe samenwerking met Allex Kussendrager in Woerden gehouden in een zaal van Grand Café Plein 7, die voldoende ruimte bood om afstand te kunnen houden als de beperkingen weer van kracht zouden zijn en voor de leden die hoe dan ook afstand wensten te bewaren. Tijdens de algemene vergadering trad Lei Lennaerts na het bereiken van de statutair vastgestelde maximale termijn van zes jaar af als bestuurslid. Hij werd als vicevoorzitter opgevolgd door Ewout van Haeften. Het bestuur werd verder versterkt met de benoeming van Freek Groenendijk. Yvette Schulman heeft in 2022 de penningmeester wederom ondersteund in zijn werkzaamheden, waarvoor het bestuur haar zeer erkentelijk is. De bronzen *Penning van Verdienste* werd toegekend aan zowel Martin Bloemendal als aan Chris Teulings wegens hun verdiensten voor de Nederlandse numismatiek in het algemeen en voor het Genootschap in het bijzonder. Allex Kussendrager, Arjan Senden en Jan Pelsdonk verzorgden die dag een lezing. Arjan Senden werd tijdens zijn lezing bijgestaan door een aantal Romeinse legionairs, die na de lezingen bij het nemen van een groepsfoto buiten op straat veel bekijks trokken.

Tijdens de algemene vergadering van 23 april 2022 trad Lei Lennaerts na zes jaar af als bestuurslid (foto: Etko Cretier)

De najaarsbijeenkomst werd gehouden op 24 september 2022 in Museum de Proefkolonie in Frederiksoord en stond geheel in het teken van de Maatschappij van Weldadigheid die ruim tweehonderd jaar geleden was opgericht. Tijdens de

algemene vergadering werd door de leden een nieuw, volledig geïntegreerd huishoudelijk reglement goedgekeurd en na de vergadering presenteerde Wiebe Nijlunsing zijn boek over het huisgeld en de penningen van de Maatschappij van Weldadigheid en van de Rijksgestichten, een boek dat is verschenen als eerste *Numismatica Neerlandica* publicatie. *Numismatica Neerlandica* biedt de mogelijkheid om numismatische werken van uiteenlopende aard uit te geven die door hun omvang of anderszins niet geplaatst kunnen worden in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* of in *De Beeldenaar*. Er werden lezingen gegeven door de externe spreker Wil Schackmann en door onze penningmeester Jeroen van Gessel.

Vergaderingen en betrokkenen

Het bestuur vergaderde op 27 januari 2022, 7 maart 2022, 25 april 2022, 4 juli 2022, 29 september 2022 en ten slotte op 14 december 2022.

Het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* verscheen onder voorzitterschap van Jos Benders. De redactie bestond naast Jos Benders uit Liesbeth Claes, Ewout van Haeften, Fleur Kemmers, Lei Lennaerts, Jan Moens, Jan Pelsdonk en Toon Opdam als secretaris. De International Advisory Board werd gevormd door Philip Attwood, Jos Bazelmans, Johan van Heesch, Helle Horsnæs, Peter Ilisch en Annemarieke Willemsen. Het jaarboek werd net als vorig jaar tijdens de najaarsbijeenkomst door Jos Benders gepresenteerd en aan de aanwezige leden verstrekt.

Martin Bloemendal (bovenste foto) en Chris Teulings (onderste foto) ontvingen op 23 april 2022 ieder de bronzen *Penning van Verdienste* uit handen van voorzitter George Sanders (foto's: Etko Cretier)

Het bestuur van Stichting De Beeldenaar werd eind 2022 gevormd door Rutger Schimmelpenninck (voorzitter), Freek Groenendijk (secretaris), Marcel Overdijk (penningmeester), Theo Kralt en Paul Albers. De volgende leden zaten eind 2022 in de redactie van *De Beeldenaar*: Jan Pelsdonk (hoofdredacteur), Paul Beliën, Johan Mevius, Toon Opdam, Fran Stroobants en Ans ter Woerds. Jim van der Meer Mohr is in het najaar afgetreden als redactielid en Tom Senders overleed op 22 december 2022.

De Cirkel Middeleeuwse Munten kwam op zaterdag 22 oktober 2022 onder voorzitterschap van Raymond van Oosterhout samen in de Openbare Bibliotheek te Hilversum. Jos Benders en Friso Langen presenteerden een geactualiseerd overzicht van Arnhems kleingeld en Raymond van Oosterhout gaf een voordracht over de muntslag te Geertruidenberg in de periode circa 1340-1350.

De Cirkel Muntfabricage heeft in 2022 de contacten met de 'Arbeitsgruppe Experimentelle Numismatik' verder aangehaald en dat resulteerde in het bijwonen van een aantal internationale digitale lezingen. Op 28 juni 2022 vond er in het Dordrechts Museum voor het eerst na de coronaperiode weer een reguliere bijeenkomst plaats. Er waren voordrachten door Henk Groenendijk: 'Een opmerkelijke rekenpenning' over een messing Dordrechtse rekenpenning uit 1575 geslagen op een gestanst muntplaatje, Yvette Schulman: 'Het Handboek, overzicht van de Nederlandse munten 1795-2001' en Lei Lennaerts: 'De stuiver van 1988, de beschrijving van het maakproces van de stempels voor deze emissie'.

Jeroen van Gessel, Bas van Vugt en Willem van den Nieuwenhof waren namens het Genootschap aanwezig op de Muntmanifestatie in Houten op 10 september 2022 en Bas van Vugt vertegenwoordigde het Genootschap op de Holland Coin Fair op 14 en 15 oktober 2022. Net als in voorgaande jaren heeft Dries Jannink het bestuur in 2022 bijgestaan met de verzending van bestelde jaarboeken en andere publicaties.

FREEK GROENENDIJK

Een bijzondere Vlaamse (Venus?)rekenpenning

Spiegeltje, spiegeltje in de hand, wie is de mooiste in het land? Ruim vijfhonderd jaar geleden werd ze te kijk gezet door een Vlaamse stempelsnijder en nog steeds roept ze vragen op. Claude Roelandt stuurde me deze foto's van een onbekende Venusrekenpenning en na de eerste wow-momenten kwamen meteen de vragen. Een rekenpenning uit 1505 voor de Munt van Vlaanderen – op het eerste gezicht past het in de serie van 60 Zuid-Nederlandse Venusrekenpenningen.[1] Maar deze blote dame past helemaal niet in die serie wat figuur en attributen betreft. Is het wel Venus? Een hoofd met krullend haar en geen *chantepleure* (een soort gieter), om maar een paar in het oog springende zaken te noemen. Genoeg dingen om een nader onderzoek in te stellen.

Voorzijde: naakte vrouw met in haar rechterhand het uiteinde van een schaamdoek, in haar linkerhand een spiegel en de riem van een – rechts van haar staande – aangelijnde hond, links en rechts bomen, op de voorgrond rechts een bloem.

✠ IETTOIRS ‡ DE ‡ LA ‡ MON' ‡ DE ‡ FLANDRES

Keerzijde: schedel met bot met daarachter banderol en daaronder twee bloemen; op de banderol een onleesbare tekst.

✠ EXTREMA ‡ GAVDI ‡ LVCT ‡ OCVPAT ‡ I505

Als interpunctie zijn klaverblaadjes (klavertje vier) gebruikt

De voorzijde

De penning is niet beschreven in de mij bekende catalogi en artikelen over rekenpenningen. Het tekstdeel: DE ‡ LA ‡ MON' verwijst naar de 'monnaie' dus de Munt van Vlaanderen.

Vlaanderen, Brugge, *rekenpenning voor de Munt*. 1505, koper, 28 mm, 3,91 gram (particuliere collectie)

Hans Memling, *Vanitas-drieluik*. 1485, olieverf op paneel, 200 × 130 mm per paneel (collectie: Musée des Beaux-Arts, Straatsburg, inv. MBA 185)

De vrouw op de voorzijde wijkt af van alle tot nu toe bekende Venus-rekenpenningen. Geen chantepleure wat toch wel kenmerkend is voor de meeste Venus-rekenpenningen. Maar ook de andere attributen ontbreken. Gelet op de duidelijk aanwezige schaamdoek gaat het om een naakte vrouw. De spiegel kan duiden op Nuda Veritas, de naakte waarheid, een beeld dat al in de klassieke literatuur werd gebruikt. Maar evenzeer kan gedacht worden aan Vanitas: een veel voorkomend thema in de kunst rond 1500. Vanitas betekent ijdelheid, leegheid. De naakte vrouw met spiegel is – inclusief de hond en de schedel – eerder afgebeeld, op een Vanitas-drieluik uit 1485 door Hans Memling dat zich in het Musée des Beaux-Arts in Straatsburg bevindt. Memling overleed in 1494 in Brugge, de plaats waar elf jaar later deze rekenpenning is gemaakt.

Een vergelijking van deze rekenpenning met andere eigentijdse exemplaren blijkt niet direct iets op te leveren. Het hoofd op de rekenpenning lijkt in geen enkel opzicht op de twee meest voorkomende hoofden op andere rekenpenningen die ik ken; ook niet op de hierna genoemde Brugse rekenpenning met de schedel. Honden zijn weliswaar op een (zilveren) Venus-rekenpenning uit 1492 afgebeeld maar dat zijn duidelijk jachthonden. Zij lijken minder op de hier aanwezige hond, waarvoor een ander ponsoen is gebruikt.

Ook voor de benen van de vrouw is een nieuw ponsoen gebruikt dat duidelijk afwijkt van de drie reeds bekende benen op de Venus-rekenpenningen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat voor de voorzijde een geheel nieuw stempel is gemaakt, dat sterk afwijkt van de bekende Venus-rekenpenningen. Het is – net als de serie Zuid-Nederlandse Venus-rekenpenningen – een beeldenaar die niet past in de gangbare rekenpenningen rond 1500. We kunnen de conclusie trekken dat deze jeton gemaakt is in een ander atelier dan de Venusjetons waarmee we hiervoor vergeleken hebben. Het muntteken lelie verwijst naar de munt van Brugge.

De keerzijde

De schedel op de keerzijde is een duidelijk Vanitas-beeld. De tekst van het omschrift is in goed latijn *Extrema gaudii luctus occupat*: de uiterste vreugde gaat over in droefheid. Deze spreuk is afkomstig uit de *Biblia Sacra Vulgata* – Spreuken 14:13 – en luidt volledig *Risus dolore miscebitur, et extrema gaudii luctus occupat*: 'Ook onder het lachen kan het hart pijn lijden, en het einde der vreugde kan kommer zijn'. De beeldenaar heeft duidelijke overeenkomsten met een in Brugge geslagen ongedateerde Venus-rekenpenning, die in dit artikel is afgebeeld en in de Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandsche

Boven: twee hoofden op andere rekenpenningen. Onder: links de bestudeerde rekenpenning, rechts hoofd op de Venus-rekenpenning met schedel

De hond op de bestudeerde rekenpenning (links) en de jachthond op een zilveren Venus-rekenpenning (rechts)

De benen op de bestudeerde rekenpenning (links) en op drie andere Venus-rekenpenningen

Vlaanderen, Brugge, *Venus-rekenpenning*. Z.j. (circa 1510-1520), koper, 29 mm (collectie: NNC, inv. RP-00538)

Bank (NNC) wordt bewaard.[2] Voor de schedel is hetzelfde ponsoen gebruikt (zie verderop in de tekst), het omschrift is (behoudens het jaartal) hetzelfde en ook de gebruikte letterponsoenen stemmen overeen. Als interpunctie is hier echter een klavertje drie toegepast.

De banderol op de keerzijde komt ook voor bij Dugniolle 828 en 831 en bij Van Hende.[3] Zowel Dugniolle als Van Hende geven als tekst *respice finem*, oftewel: *zie toe op het einde*. Van Hende beschrijft de keerzijde van een tweetal rekenpenningen uit 1505 als 'Une tète de mortau-dessus d'un sceptre posé sur les fleurs; un ruban flottant autour de la tète, porte ces mots: RESPICE FINEM'. Op de zijde met de schedel ontbreekt het jaartal maar verder klopt de beschrijving, behoudens het bot waarin hij (ten onrechte) een scepter ziet. Het omschrift wijkt op twee punten af: achter LVCM staat een ꝛ; het initiaalteken is een ❦. Van de door Van Hende beschreven rekenpenningen zijn mij twee exemplaren bekend met het wapen op de ene en de schedel op de andere zijde. Van de rekenpenning met het vuurstaal en het Gulden Vlies is mij geen exemplaar bekend met de schedel op de andere zijde. De twee rekenpenningen die Van Hende afbeeldde, bevonden zich destijds in de collectie Serrure. Ook Rouyer had deze rekenpenning in zijn verzameling. Opmerkelijk is dat hij het wapen op de voorzijde toeschreef aan Karel V terwijl deze rekenpenning tijdens het bewind van Philips de Schone is gemaakt.[4] Bovendien is er in het omschrift een leeuwtje als muntteken opgenomen, op basis waarvan deze penning tegenwoordig aan Gent wordt toegeschreven.

De afbeelding uit Van Hende

De corresponderende rekenpenningen
(boven: particuliere collectie, onder: NNC, inv. RP-00530)

Vlaanderen, Gent, *rekenpenning*. Z.j. (circa 1505), circa 29 mm (collectie: Rouyer, foto: De La Tour, plaat 16.5)

Vergelijking van de afbeeldingen op de keerzijde. Linksonder het onderzochte exemplaar met pijlen bij de leesbare letters

Bij nadere beschouwing zijn er nog meer verschillen tussen de 'nieuwe' rekenpenning en de door Van Hende beschreven exemplaren. De bloemen onder het bot en de banderol zijn duidelijk anders en de vorm van het bot vertoont kleine afwijkingen. Voor de schedel lijkt op het eerste gezicht hetzelfde ponsoen te zijn gebruikt. Toch zijn er minimale verschillen, zoals de oogkassen. Wel lijkt duidelijk dat ze van dezelfde stempelsnijder komen. Terwijl de door Van Hende beschreven exemplaren een leeuwtje in het omschrift tonen, toont de onderzochte rekenpenning het Brugse muntteken lelie.

Ten slotte de banderol: zowel Van Hende als Rouyer hebben daarop de tekst RESPICE FINEM (ziet toe op het einde) weten te ontwaren. Op de tekening bij Van Hende zijn alle letters zichtbaar. Deze tekst wijkt af van de 'nieuwe' rekenpenning. Wel zie ik (met pijlen aangegeven) in elk geval een drietal duidelijke letters: links een N en rechts een T en een S. Dat correspondeert niet met de afbeelding bij Van Hende en ook niet met de hiervoor genoemde tekst. Het blijft dus onduidelijk wat de stempelsnijder aan dit Vanitasbeeld als boodschap heeft willen meegeven... Suggesties van lezers zijn welkom.

Tot slot

Wat mij betreft zijn er voldoende overeenkomsten om deze Vanitas onder de Venus-rekenpenningen te scharen en verdient dit bijzondere exemplaar een plaats als nummer 51a in *Venus op rekenpenningen, de naakte waarheid*. Geadviseerd wordt dit artikel tussen de pagina's 138 en 139 in te voegen. Daarmee is het aantal Zuid-Nederlandse Venus-rekenpenningen – inclusief het in 2022 in *De Beeldenaar* beschreven exemplaar – op 61 gekomen.[5] Meer informatie over het boek is te krijgen bij groenendijk.f@planet.nl. ❍

Claude Roelandt en Hendrik de Backer dank ik voor hun support.

Noten

1. Groenendijk, Freek (2014) *Venus op rekenpenningen, de naakte waarheid* (Hoorn).
2. Groenendijk, 2014: nummer 44/45.
3. Dugniolle, J.F. (1876) *Le jeton historique des dix-sept provinces de Pays-Bas* (Brussel) nummers 828 en 831; Van Hende, Édouard (1858) *Numismatique lilloise: ou, description des monnaies, médailles, jetons, méreaux &c. de Lille* (Lille) nummer 286/287, plaat 32.
4. Tour, Henri de la (1897, herdruk 2000) *Catalogue de la Collection Rouyer, premier partie; Jetons & Mereaux du moyen âge* (Parijs) nummer 616, plaat 16.5.
5. Groenendijk, Freek (2022) Een nieuwe Brusselse venus-rekenpenning, in: *De Beeldenaar* 46-2, 67-69.

Numismatisch Speurwerk 80

Vivienne Lopes de Leão Laguna, *Militair Geneeskundig Facilitair Bedrijf*. Circa 1996, brons

Rudolf Mayer, *Nationale-Internationale Zangwedstrijd*. 1903, brons

Oplossingen

Terug in de tijd, naar 2013. Daar wordt in *De Beeldenaar* 37-4 op pagina 180, nog onder de naam 'Zoekpenning 18', een gietpenning gepresenteerd van het 'Military Medical Service Agency of the Netherlands'. Na tien jaar kunnen we eindelijk een antwoord geven op de vragen destijds gesteld. MGFB staat voor Militair Geneeskundig Facilitair Bedrijf en dat is opgericht in 1996. Ook de medailleur kan ik onthullen: Vivienne Lopes de Leão Laguna (1962), een fraaie naam met alliteratie. Ook de oplage is bekend, het moet niet gekker worden: Engelse tekst: 100 stuks; Nederlandse tekst: 250 stuks.

Vervolgens naar 'Numismatisch Speurwerk 77' in *De Beeldenaar* 2023-3. Daar staat op pagina 141 een penning over de nationale-internationale zangwedstrijd 1903. Dat stuk blijft vooralsnog deels een raadsel, maar de medailleur van de voorzijde is geïdentificeerd als Rudolf Mayer (1846-1916). Stukje bij beetje komen we er wel.

Nieuwe vraag

De vraag gaat over een zilveren penninkje van 20 mm en circa 5 gram, met op de voorzijde vijf naar links vliegende ganzen boven een grasveld. Het mysterieuze begint op de keerzijde. Op 26 augustus 1933 (een zaterdag) wordt ET of TE een goede reis gewenst. U voelt de vraag vast al opkomen: wat zou ET of TE kunnen betekenen? Het penninkje is vervaardigd bij Gerritsen & Van Kempen, Zeist. ❍

Goede reis. 1933, 20 mm, circa 5 gram

Alle mogelijke info, hints en tips zijn welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Bert van Beek, Idse Boonstra, Henk Groenendijk, Ben Jansen.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Lidmaatschap

Via het basislidmaatschap (€ 95) ondersteunt u de Nederlandse penningkunst op nationaal en internationaal vlak. Tevens kan de VPK hierdoor jaarlijks twee penningen laten ontwerpen en bijeenkomsten en activiteiten organiseren. Leden ontvangen *De Beeldenaar* en kunnen kiezen om de elk jaar verschijnende penningen te kopen tegen een sterk gereduceerd tarief.

Archief

Op www.penningkunst.nl/de-vereniging/jaarverslagen komen oude jaarverslagen als pdf-bestanden beschikbaar. Zij bevatten geregeld artikelen. Het bestuur verwacht dat meer archiefmateriaal openbaar beschikbaar komt.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Communicatie

Het bestuur wil de leden vriendelijk vragen om initiatieven die zullen leiden tot een communicatie aan de leden van het genootschap vooraf in detail met het bestuur te bespreken. Daarmee kan de taakverdeling worden bepaald en wordt voorkomen dat het bestuur voor een voldongen feit wordt gesteld. U kunt het bestuur altijd bereiken via info@koninklijkgenootschap.nl. Wij danken u bij voorbaat voor uw begrip en medewerking.

Dringende oproep

Jeroen van Gessel en Ernst Wilschut zullen in april 2024 om statutaire redenen af moeten treden als respectievelijk penningmeester en secretaris van het genootschap. Het bestuur heeft leden opgeroepen om zich kandidaat te stellen voor deze bestuursfuncties. Het bestuur meent in april 2024 een zeer geschikte kandidaat te kunnen voordragen voor de functie van penningmeester maar is nog op zoek naar iemand die het secretariaat over wil nemen. Het bestuur doet dan ook een dringende oproep aan de leden om zich beschikbaar te stellen voor de functie van secretaris. Voor informatie hierover kunt u contact opnemen met de huidige secretaris van het genootschap via info@koninklijkgenootschap.nl.

Stichting De Beeldenaar

Stichting De Beeldenaar is op zoek naar een nieuw bestuurslid dat namens het genootschap zitting heeft in het bestuur, bij voorkeur iemand die de taak van penningmeester op zich wil nemen. Heeft u interesse om een bijdrage te leveren aan het bestuur dat zich inzet voor het blad dat voor u ligt? Neemt u dan contact op met de secretaris van het genootschap, Ernst Wilschut, via info@koninklijkgenootschap.nl. Voor vragen over de inhoud van de functie kunt u contact opnemen met Marcel Overdijk via penningmeester@debeeldenaar.nl.

MUSEUM BEELDEN AAN ZEE

Tot 10 januari 2024 is de tentoonstelling *Gezicht van een tijdperk. Nieuwe penningen van Geer Steyn* te zien (zie het artikel op pagina 275).

Harteveltstraat 1, Scheveningen, www.beeldenaanzee.nl

TEYLERS MUSEUM

In de laatste maanden voordat het Numismatisch Kabinet wordt gesloten in verband met restauratiewerkzaamheden, is in de Penningvitrine de tentoonstelling *Wisselend perspectief. Penningkunst in de twintigste eeuw* te zien, met veel aandacht voor de verschuivingen in vormentaal.

Spaarne 16, Haarlem, www.teylersmuseum.nl

KASTEEL HUIS BERGH

Vanaf 1 januari is het kasteel enige maanden gesloten in verband met een grootschalige restauratie. Wel zullen er regelmatig muntslagdemonstraties gegeven blijven worden in de Oude Grafelijke Munt.

Hof van Bergh 8, 's-Heerenberg, www.huisbergh.nl/muntmeesterhuis/

Echt alles weten over Nederlandse munten?

www.laurensschulman.nl

Een handboek als database met alle tussen 1795 en 2001 geslagen Nederlandse munten is al uniek.
Een voor iedereen VRIJ TOEGANKELIJKE is revolutionair!

De inhoud van dit handboek wordt stapsgewijs in chronologische volgorde gevuld met duidelijke foto's en uitgebreide details.
Nu beschikbaar op onze vernieuwde website.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Rietdijk
Aº 1919

Muntenveiling 415 / 7 december 2023

Rietdijk live
Aº 1919

Onze avontuurlijke internationale veilingen vinden
in de zaal & online, simultaan plaats.
De veilingen zijn in beeld en geluid te volgen
via RietdijkLive en ons YouTube kanaal.

Ook inzenden? / Neemt u contact met ons op!

Vertrouwd sinds 1919!
Rietdijk veilingen B.V.
Noordeinde 41
2514 GC Den Haag
070 – 364 79 57
info@rietdijkveilingen.nl
www.rietdijkveilingen.nl
www.rietdijklive.nl

De nieuwe Muntalmanak is vanaf NU verkrijgbaar bij uw

NVMH-specialist

www.nvmh.nl

De NVMH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaars op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NVMH lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, **kopieën en niet-officiële naslagen tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.**
- Een NVMH lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of behoort te twijfelen.
- Een NVMH lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NVMH lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- **Een NVMH lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.**

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
Nederland
Telefoon: (+31) 30 6063944
Email: info@ha-europe.com
www.ha-europe.com

Hét veilinghuis voor al uw munten en penningen!

Uw collectie laten taxeren?

Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.
Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten.
Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent op beide dagen zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00.
Op de overige werkdagen kunt u ook bij ons terecht voor een gratis taxatie op afspraak. Neem in dit geval contact met ons op om een afspraak te maken.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hong Kong. Onze bieders/leden (ruim 1,4 miljoen!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst.
Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.ha-europe.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk ook op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hong Kong.

DALLAS | NEW YORK | BEVERLY HILLS | SAN FRANCISCO | CHICAGO | PALM BEACH | LONDON | PARIS | GENEVA | IJSSELSTEIN | HONG KONG